

ANALIZA DISKURSA

TEORIJE I METODE

urednica
Slavica Perović

Slavica Perović

ANALIZA DISKURSA TEORIJE I METODE

Institut za strane jezike
Podgorica
2014

ANALIZA DISKURSA: TEORIJE I METODE

naučna monografija

Urednica

Prof. dr Slavica Perović

Izdavač

Institut za strane jezike

Univerzitet Crne Gore

Recenzentkinje

Prof. dr Nataša Kostić

Doc. dr Ivana Trbojević Milošević

Sekretarka

Doc. dr Milica Vuković

Lektura

Marija Miličković

Mirjana Perović

Slog i dizajn

Ivan Grujičić

Štampa

3M Makarije

Tiraž

300

CIP - Каталогизација у публикацији

Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-85263-12-5

COBISS.CG-ID 25934352

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNICE	5
PREDGOVOR.....	7
<i>Slavica Perović</i>	
DISKURS I STILISTIKA ILI DISKURS KAO ODGOVOR NA JAKOBSONOVO „SRAMNO ZAOSTAJANJE“	11
<i>Igor Lakić</i>	
ANALIZA PISANOG DISKURSA	57
<i>Branka Živković</i>	
ANALIZA KONVERZACIJE: OD SOCIOLOGIJE DO LINGVISTIKE	77
<i>Milica Vuković</i>	
KRITIČKA ANALIZA DISKURSA	97
<i>Sanja Četković</i>	
FORENZIČKA LINGVISTIKA	115
<i>Branka Živković</i>	
ANALIZA ŽANRA: APSTRAKTI NAUČNIH RADOVA I UNIVERZITETSKA PREDAVANJA	135
<i>Marijana Cerović</i>	
ANALIZA POLICIJSKOG DISKURSA	157
<i>Milena Dževerdanović Pejović</i>	
ANALIZA POMORSKOG DISKURSA.....	175
<i>Jelena Tomić</i>	
ANALIZA INTERNET DISKURSA.....	199
<i>Milica Vuković</i>	
ANALIZA POLITIČKOG DISKURSA.....	213
<i>Dragana Čarapić</i>	
KOGNITIVNA LINGVISTIKA I ANALIZA DISKURSA: KOGNITIVNI SINONIMI	249

Riječ urednice

U monografiji *Analiza Diskursa: Teorije i metode* pokušali smo da damo pregled savremene teorije analize diskursa, njen razvoj, interdisciplinarni potencijal i metode koje su iz te agregirane energije nastale. Knjiga obiluje mnoštvom tema, metodo-loškim elaboracijama, primjerima iz raznovrsnih korpusa i nudi brojne uvide u mnogolikost diskursa i načine njegove realizacije. Teorije su moderne i pripadaju svim oblastima u koje se diskurs razgranao, što je dokaz da se istraživači u Crnoj Gori ozbiljno bave lingvistikom. To dalje znači da je u knjizi zastupljena kritička analiza diskursa, analiza konverzacije, analiza diskursa halidejanskog tipa i da je prisutna kombinacija diskursa i drugih teorija, na primjer, kognitivne lingvistike, forenzičke lingvistike kao i diskursa u posebnim strukama. U knjizi se obrađuju neki aspekti diskursa u pomorstvu, zatim, zastupljena je obrada diskursa parlamentarnih debata, političkog diskursa, internetskog diskursa, policijskog diskursa, tu je i analiza žanra i slično, što pokazuje tematsku raznovrsnost i metodološku kompetenciju. Iscrpnosti obrade doprinose primjerene tehnike i metodologije, a kategorije koje se pri tome koriste najbolje služe postavljenom cilju obrade unutar datog teorijskog modela.

Monografija *Analiza Diskursa: Teorije i metode* biće korisna svim proučavaocima diskursa koje ove posebne oblasti interesuju kako zbog širine uvida i obrade tako i zbog navedene literature budući da na našim prostorima ne postoji slična i ovoliko obuhvatna teorijska monografija o diskursu. Ona, pored ostalog, sadrži prevode mnogih termina, što je važno za lingviste koji se ne bave prevashodno anglističkom lingvistikom (srbisti, montenegristi itd.), a vjerujemo da će biti nezaobilazno štivo za svakog ko piše magistarski rad ili doktorsku tezu iz analize diskursa.

Veoma sam zahvalna kolegama profesorima kao i mladim istraživačima što su priložili rad za ovu knjigu i učinili da crnogorska škola diskursa, dobije dostojnu formu i, nadamo se, pravi put do svojih čitalaca. Posebnu zahvalnost dugujem doc. dr Milici Vuković, sekretarki ove zahtjevne monografije, na idejama, trudu i pregnuću bez kojih ova knjiga ne bi bila ono što je. Nimalu zahvalnost dugujem recenzentkinjama prof. dr Nataši Kostić i doc. dr Ivani Trbojević Milošević koje su svojom pozitivnom ocjenom potvrdile kvalitet priloga u *Monografiji* i samu *Monografiju*. Takođe, veliku zahvalnost iskazujem Institutu za strane jezike Univerziteta Crne Gore koji je uvrstio ovu monografiju u svoju izdavačku djelatnost. Naročite izraze zahvalnosti upućujem svima onima koji su finansijski poduprli realizaciju ovog projekta i omogućili da monografija dobije svoje fizičko obličje u vidu knjige.

Slavica Perović

Predgovor

Analiza diskursa: teorije i metode urednice i autorke Slavice Perović je monografija sačinjena iz pera devet autora okupljenih, s jedne strane, oko interesovanja za teorijske i istraživačke probleme analize diskursa u najširem smislu, i, s druge, oko Instituta za strane jezike Univerziteta Crne Gore. Ovo drugo okupljanje nije slučajno, jer je Institut za tri i po decenije svoga postojanja i delovanja iznedrio jednu školu lingvista posvećenih istraživanju formalnih, značenjskih, stilskih, žanrovskih i pragmatičkih obeležja teksta.

Struktura ove knjige je upravo odraz te činjenice: tačku konvergenije interesovanja svih autora čini diskurs kao takav, ali svaki autor uposebljuje svoju pažnju na neki njegov aspekt. Slavica Perović u tekstu, čitavoj naučnoj studiji zapravo, pod naslovom „Diskurs i stilistika ili diskurs kao odgovor na Jakobsonovo 'sramno zaostajanje'“ postavlja referentni okvir ove knjige. Ona kao da se služi jednom moćnom blendom, koja se otvara da obuhvati beskrajno široku perspektivu premošćavanja jaza između lingvistike i književnosti, beležeći stvaranje sinapsi između ovih disciplina kroz teorije i radove stvaralaca velikih lingvističkih, filozofskih, antropoloških i stilističkih škola. Tačku sticanja ovih disciplina nalazi u diskursu: u drugom delu studije, kao sjajan snimatelj (koji istovremeno promišlja, analizira i sklapa sliku) far-pokretom ulazi u predmet, obilazi oko njega i smešta ga u tačku razrešenja netrpljivosti između lingvistike i književnosti, definišući diskurs i analizu diskursa i u odnosu na ostale discipline i u odnosu na sopstvenu strukturu. Upravo takav naučni pristup, holistički, a nov i originalan u svojoj biti, ovu studiju čini posebno vrednom – ona je hermeneutika hermenutike, petlja koja suvereno povezuje discipline koje su se dugo smatrale diskretnim.

Radovi koji slede grozdasto se ređaju oko uvodne studije Slavice Perović. Igor Lakić u svom tekstu „Analiza pisanog diskursa“ daje dragoceni doprinos ne samo ovoj knjizi, već svakom čitaocu koji se tek upućuje u polje analize pisanog diskursa, bilo da je taj čitalac zainteresovani laik ili student lingvistike. Ovaj tekst je za takve čitaoce stabilan prvi stepenik u lestvici nauke o tekstu. Pregledan i dobro organizovan, Lakićev tekst kreće od sagledavanja mesta analize diskursa među drugim lingvističkim i tangentnim disciplinama, definiše domete i daje jasan pregled osnovnih pojmova, jedinica analize i organizacije teksta. Kao i kod Slavice Perović, kod Lakiće nalazimo na jasna upućivanja prema različitim licima diskursa, kojima se u ovoj knjizi kompetentno bave i drugi autori.

Jedno od tih lica predstavljeno je u tekstu Branke Živković o analizi konverzacije, kao grani analize diskursa koja se razvija kroz udružene pristupe sociologije, sociolingvistike, filozofije i lingvistike iz kojih proističu nekolicini teorijski

pravci i škole. Kao i prethodni tekst, i tekst Branke Živković odličan je pregled i uvod u ovu granu analize diskursa, koji čitaoca hronološki i metodološki uređeno uvodi u osnovne pojmove analize konverzacije, razrađujući ih iz različitih (a ipak povezanih) uglova, ilustrujući ih funkcionalno odgovarajućim primerima.

Takav je i članak „Krtička analiza diskursa“ Milice Vuković, koja prihvata definiciju kritičke analize diskursa kao veziva diskursne prakse, društvene prakse i društvene strukture, nastale kao programski pristup analizi društvene nejednakosti, odnosa moći i manipulacije realizovane kroz diskurs. Osim pregleda istorijskog razvoja discipline i doprinosa, Milica Vuković uvodi i definiše osnovne pojmove, daje pregled metodoloških pristupa na odabranim primerima, te zauzima i kritičku perspektivu prema ovoj disciplini.

Tekstom „Forenzička lingvistika“ Sanja Četković čitaocu predstavlja još jedan pravac kojim se kreće nauka o diskursu, a to je primena saznanja iz analize diskursa u široko shvaćenom pravnom okruženju. Radi se o mladoj primenjenoj disciplini, forenzičkoj lingvistici, koja se relativno nedavno pojavljuje kao pandan forenzičkoj (sudskoj) medicini. Radi se o analizi jezičkog materijala, bilo govorenog ili pisanog, analitičkim postupcima koji se primenjuju u istrazi, izvođenju dokaza i ostalim policijskim i sudskim postupcima. Sanja Četković daje pregledan, zanimljiv i obavešten prikaz istorijskog razvoja discipline, posla forenzičkog lingviste, problemima koji mogu nastati iz neadekvatne upotrebe jezika, daje ilustrativne primere i nadasve jasno baca svetlost na teorije i discipline koje stoje iz pojma forenzičke lingvistike, ukazujući na njihov značaj (teorija govornih činova, naprimer).

Još jedan tekst Branke Živković, „Analiza žanra“, pokazuje kako se analiza diskursa u jednom svom vidu funkcionalno otelotvoruje – konkretno na primerima tekstova koji nastaju u akademskom okruženju. To su apstrakti naučnih radova te univerzitetska predavanja na čijim primerima Branka Živković ilustruje kako „radi“ žanrovska analiza na autentičnom diskursnom materijalu, te u tom smislu predstavlja izvanredan uzorak mladim istraživačima koji svoje delovanje tek počinju.

„Analiza policijskog diskursa“ Marijane Cerović, „Analiza pomorskog diskursa“ Milene Dževerdanović Pejović, „Analiza Internet diskursa“ Jelene Tomić i „Analiza političkog diskursa“ Milice Vuković nalaze se u knjizi upravo na pravom mestu – kao ilustracije i razrade teorijskih i metodoloških pristupa u radovima prethodnih autora. Tačno na tom mestu, sve četiri autorke pozivaju se na teorijske pravce i metodološke postupke koji će biti uvedeni u radovima na kraju knjige. Osim toga, sva četiri rada ukazuju na složenost opisanih i analiziranih tipova diskursa/žanra ne samo u jezičkom, semantičkom i pragmatičkom kontekstu, već i društvenom, antropološkom i kulturnom.

Dragana Čarapić u tekstu „Kognitivna lingvistika i analiza diskursa: Kognitivni sinonimi“ veoma vešto povezuje pitanja analize diskursa iz ugla kognitivne lingvistike, dajući istovremeno pregled osnovnih pojmova kognitivne lingvistike kao članice porodice kognitivnih nauka (teorija prototipa, mentalni leksikon, metonimija, itd.) vodeći tekst ka pojmu kognitivne sinonimije i stavljajući ga u vezu sa analizom diskursa.

Knjiga *Analiza diskursa: teorije i metode*, u celini gledano, naučno je štivo izuzetne vrednosti iz više od jednog razloga: izbor teme i pristup izabranoj temi, tako aktuelnoj u savremenoj (ne usko!) shvaćenoj nauci o jeziku već je vredna pohvale. Na ovom mestu, vrativši se na trenutak Jakobsonovoj opasci o „sramnom zaostajanju“ – sećam se komentara o izrastanju i nastanku pragmatike kao discipline – pragmatike kao 'korpe za otpatke' u koju su lingvisti bacali sve ono što se opiralo formalnoj i rigoroznoj (da ne kažem rigidnoj) lingvističkoj analizi ograničenoj do nivoa rečenice. Sklona sam da verujem da je analiza diskursa ponikla iz iste korpe, da bi stigla u žižu interesovanja ne samo istraživača lingvističke orijentacije. Dalje, uređivačko umeće ovu knjigu čini tekstom koji ima odlike kontinuumu – pojma tako važnog u savremenoj nauci o jeziku i značenju. Iz te odlike proizlazi još jedan kvalitet ove knjige – a to je njena, sadržajem obezbeđena, prijemčivost za čitaoca, bilo da je tek u fazi lingvističko-istraživačke inicijacije ili u nekoj kasnijoj, kada se upusti u uvođenje drugih u krug jezičkih poslenika. Osim toga, ova knjiga navedenim bibliografskim jedinicama predstavlja riznicu savremene literature iz ove oblasti.

Sa svih ovih razloga, zadovoljstvo mi je da knjigu *Analiza diskursa: teorije i metode* urednice i autorke Slavice Perović i saradnika, preporučim za štampu, u nadi i uverenju da će veoma brzo naći put do mesta koje joj pripada – kao štivu koje će sa zadovoljstvom čitati lingvisti istraživači, nastavnici na svim nivoima postdiplomskih studija, a pre svih studenti postdiplomskih studija, i to ne samo lingvističkog usmerenja. Izlaskom ove knjige iz štampe, popuniće se jedna praznina u literaturi i zadovoljiti potreba da na našem jeziku postoji tekst koji će naučno utemeljeno, kompetentno i široko, a ipak jasno, precizno i potkrepljeno primerima uvesti mladog istraživača u složeni i posvećeni svet istraživanja jezika *in realis*.

Doc. dr Ivana Trbojević Milošević
Katedra za anglistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

DISKURS I STILISTIKA ILI DISKURS KAO ODGOVOR NA JAKOBSONOVO „SRAMNO ZAOSTAJANJE“

U naslovu ovog rada sadrži se Jakobsonova aluzija o neodrživosti međusobnog ignorisanja lingvista i proučavalaca književnosti, što je on označio „sramnim zaostajanjem“ (engl. *flagrant anachronism*), a koju je izrekao na Konferenciju o stilu u Indijani 1958. godine. „Sramno“ mora da se odnosilo na upitnu dijalektiku naučne misli, a „anahronizam“ na ocjenu o dominantnim stavovima između dvije nauke. Iako je konferencija bila promašaj, Jakobsonove riječi učvrstile su stilistiku i potakle dalja lingvistička i književna istraživanja. Tek sa razvojem *diskursa* ove dvije naučne oblasti približile su svoje stavove i našle „zajednički jezik“, a stilistika je proliferirala u veliki broj zasebnih disciplina. Hijerarhizovanost i netrpeljivost ovih dviju nauka postepeno jenjavaju dok se nesamjerljivost njihovih naučnih aparatura postupno ublažava ili smanjuje i one počinju da uče jedna od druge. Istovremeno se dešava obogaćenje kategorijalnih paradigmi i prilično sinhronizovani razvoj u objema naukama, a mjesto mogućih i stvarnih susreta je diskurs. To za posljedicu ima sve izraženije približavanje dviju oblasti, ali i veću opštost teorije.

Ovaj rad se bavi dovođenjem u vezu proučavanja jezika i književnosti preko diskursa, bilo da se razmatra mogućnost proširenja dometa pojedinačnih disciplina jezika i književnosti prosto na *diskurs* (Carter, 2003) ili da se književnost shvati kao *društveni diskurs* (Fowler, 1981), što je praćeno primjerima i ilustracijama iz literature i iz ličnog korpusa. Književna i lingvistička teorija prate se kao lik i sjenka, doduše, s ponekad zamijenjenim ulogama, dok stilistika preko raznih svojih poddisciplina profitira i od jednih i od drugih. Najplodotvornija je, čini se, u posljednje vrijeme u obliku kognitivne stilistike, što će biti ilustrovano primjerom analize Džojsovih riječi o „savršenom poretku riječi u rečenici“.

I „Sramno zaostajanje“

Jednom, nakon dva dana rada koja su urodila dvjema rečenicama, pitali su Džojso da li je on to tražio pravu riječ. „Ne“, rekao je, „riječi su tu. Ono što tražim je savršeni poredak riječi u rečenicama koje imam“.

(Currey, *Daily Rituals*, str. 87)

Uvod

„Konferencija o stilu“ iz 1958, održana u Indijani (*Indiana Style Conference*) organizovana je s namjerom da lingvisti, psiholozi i književni kritičari istraže mogućnost da se pronađe zajednička osnova za diskusiju i razumijevanje u vezi sa odlikama stila u jeziku. Na njoj je Jakobson rekao ove nezaboravne riječi:

Ako ima kritičara koji još sumnjaju u sposobnost lingvistike da prigrli oblast poetike, ja lično vjerujem da je ta poetska nesposobnost nekog ostrašćenog lingviste bila pogrešno shvaćena kao nedostatnost same lingvističke nauke. Svi mi ovdje, međutim, dobro shvatamo da lingvista gluv za poetske funkcije jezika i naučnik koji se bavi književnošću ravnodušan na lingvističke probleme i bez veze sa lingvističkim metodama jednako predstavljaju *sramno zaostajanje* (Jakobson, 1960) (naš kurziv).

Konferencija je bila potpuni promašaj. Gordon Mesing u svom zajedljivom (engl. *mordant*) prikazu te konferencije razvijao je sve sumnje u moguću uspješnu interpretaciju i pomirenje lingvistike i poetske funkcije jezika (Messing, 1961).

Ovaj rad će pokušati da odgovori na pitanje u kom je smislu „sramno zaostajanje“ bilo dijagnoza stanja lingvističke nauke i one o književnosti, a u kom ukor ili prekora onima koji sramno zaostaju za naukom; u kom je stepenu bilo to zaostajanje i koliko je bilo pojedinačni stav, a koliko opšta slika stanja između nauka; da li se „sramota“ s vremenom smanjivala i jesu li sveprisutni *diskurs* i njegova analiza istorijski odgovor kako u nauci, tako i među naučnicima. Naš odgovor na ovo posljednje bio je potvrđan, ali trebalo ga je provjeriti. Ovaj rad je, takođe, pokušaj provjere da li povezanost lingvističkih teorija sa teorijama iz oblasti proučavanja književnosti biva automatska, jer se bave jezikom, ili tu ipak postoji oklijevanje, pregovaranje, da ne kažemo, iznuda. Da li je *diskurs* odgovor na većinu pitanja?

Rad će sadržavati niz egzemplifikacija koje će pokušati da ilustruju i potkrijepe osnovne ideje, među kojima je Jakobsonova i Levi-Strosova analiza „Bodlerovih 'Mačaka'“, zatim će biti navedeno nekoliko različitih analiza iz oblasti literarne i lingvističke stilistike britanske škole čemu ćemo, kao komplementarne, pridodati, prvo, neke naše analize i uvide iz oblasti lingvostilistike, lingvističke stilistike i analize diskursa (Perović, 2009), a značajan dio rada posvetićemo lingvističkoj analizi u svjetlu nekoliko savremenih teorija Džojsovih riječi koje su moto prvog dijela rada.

Kada je Roman Jakobson izrekao navedenu frazu o „sramnom zaostajanju“, samo ga je nekoliko godina dijelilo od izlaska lingvostilističke analize „Bodlerovih 'Mačaka'“ iz 1962. godine (Jakobson, 1987[1962]). Rifater je 1959. godine objavio

„Kriterije za analizu stila“, a iste te godine pojavljuju se Vorbergovi „Neki aspekti stila“. Svi ovi radovi bave se lingvostilističkom analizom teksta u pokušaju da uspostave (i dokažu) direktnu vezu između jezika kao sistema i književnog djela koji taj sistem koristi da bi se otjelotvorio. Ideja je bila da se pokaže neophodnost takvog poznavanja jezika u interpretaciji i tumačenju umjetničkog djela.

Vrijeme je zrelog strukturalizma, Sosirova teorija znaka više boravi u zoni onoga što je *langue* nego *parole*, ruski formalisti izvršili su glavninu svog uticaja na teoriju književnosti, strukturalizam u književnoj kritici cvjeta. Čomski se već pojavio sa svojom transformaciono-generativnom teorijom, uočena je sličnost njegove podjele na *competence* i *performance* sa pomenutom Sosirovom podjelom jezika. Prominencija onog što je *parole*, odnosno *competence*, postaće ubrzo jasna i tu će se dešavati najveći broj istraživanja, odatle će poteći veći broj disciplina uključujući i lingvističku stilistiku, bez čijeg pomena ovaj moj rad ne može. U teoriji toga doba stvoren je takav raspored snaga gdje se podrazumijeva da je (a) prevaga na nauci o književnosti, (b) da prednjače književna izučavanja, a da se (c) *arsenal* aparature za analizu u objema oblastima samo se usavršava. (Vojna metafora u ovom radu je namjerna.) U lingvistici se boravi još u domenu rečenične strukture i funkcije, u nauci o književnosti na polju interpretacije, ocjeni estetskih dometa i hermeneutike (Lodge, 1984; Johansen, 2002; Kompanjon, 2002; Carter, 2003[1997]; Quigley, 2004). Polja i oblasti prilično apartni, bez velike nade za bliske susrete. Ipak, susret je tu iza ugla. On se dešava u diskursu. Ali, ne prije sedamdesetih godina prošloga vijeka.

Stilistika

Stilistika kao uvir i izvor

Stilistika se, izgleda, lakše objašnjava metaforom nego definicijom. Prema Simpsonu, „stilistika je u suštini disciplina koja premošćuje lingvistiku i književnost – riječ je o obliku mosta, njegovoj svrsi, prirodi materijala i strani s koje će se graditi“ (Simpson, in M. Short, 1989: 161). Naša konceptualizacija stilistike je od one vrste koja traži veću homogenizaciju discipline i jače stapanje sastavnih djelova zato što je ona sabirno mjesto lingvistike i književnosti; te dvije oblasti uviru kao zasebne cjeline, izviru su kao jedna – stilistika kao uvir i izvor. To je teza koju pokušavamo da odbranimo u ovom dijelu rada.

Prije nego su se nauka o književnosti i nauka o jeziku srećno srele u diskursu, to se desilo u oblasti koja se zove stilistika. Alternativno nazivana i lingvostilistika, stilistika može biti: afektivna stilistika (Fish, 1980), književna stilistika (Short, 1989, Carter, 1984, 2003, Vilie van Peer, 1991), lingvistička stilistika (Short, 1989, Carter, 1984, Simpson, 1989), diskursna stilistika (Katnić-Bakaršić,

2003), kognitivna stilistika/poetika (Stockwell, 2002); prema Polu Simpsonu, može biti praktična kritika i lingvistički model za analizu teksta (Simpson, in M. Short, 1989: 161). Stilistika predstavlja disciplinu koja dugo nije uspjela da se izbori za svoju autonomiju i dugovjekost, ali je kao pri interdisciplinarnom ukrštanju dozvolila mnogim disciplinama da se sa njom ukrste i stave je u svoj teorijski okvir. Katnić-Bakaršić, u zavisnosti od stepena naučne fundiranosti i teorijskog usmjerenja, navodi još i impresionističku, a potom kontrastivnu, strukturalno-lingvističku, funkcionalnu, kognitivnu i genetsku stilistiku. Svaka je definisana svojom modifikacijskom riječju, što istovremeno znači i stepen rigoroznosti metodologije i opseg instrumentarija prisutnog u analizi. On svakako neće biti isti u impresionističkoj stilistici i onoj kognitivnoj ili genetskoj, mada, kada je riječ o ovoj potonjoj, pitanje je koliko je razvijena teorija prema kojoj može da se radi genetska klasifikacija, sinteza ili analiza (Katnić-Bakaršić, 1999).

U ovom radu *stilistika* će biti shvaćena prvenstveno kao *lingvistička stilistika*, a potom i kao *književna stilistika*. Prema riječima Rona Kartera, lingvistička stilistika je „najčistiji oblik stilistike zato što njeni zagovornici pokušavaju da iz proučavanja stila i jezičkih varijacija dođu do pouzdanijeg modela za analizu jezika i tako doprinesu razvoju lingvističke teorije“ (Carter, in Short, 1989: 10). S druge strane, uvidi koje ovi teoretičari i istraživači imaju od velike su koristi proučavaocima književnog teksta zato što koriste rigoroznu aparaturu, neskloni su kompromisima u tumačenju svojih nalaza i drže se sistematičnosti u analizi stilističkih efekata, što su istraživači ne-lingvističke provenijencije stilistike nevoljni da prihvate iako bi to bio obostrani interes. U književnoj stilistici, prema riječima istog autora, „procedure u osnovi ostaju tradicionalne uprkos razvoju književne teorije, na primjer, post-strukturalizma, koji preispituje tvrdnje o ulozi jezika u oslikavanju fikcionalne stvarnosti“ (Carter, in Short, 1989: 11). Obje stilistike mogu da se posmatraju kao zasebne discipline ili, pak, poddiscipline stilistike u zavisnosti od opštosti oblasti, širine podjele i metoda kojima se pojedini autori koriste. U lingvističkoj stilistici polazište je jezik kao sistem i način na koji se on realizuje u književnom tekstu. Književna stilistika je prototipičnija stilistika koja se bavi tekstem prvenstveno sa hermeneutičkog stanovišta, a potom i interpretacijom teksta, a tek onda jezikom od kojeg se tvori književno djelo.

Stilistika se kao oblast javila dvadesetih godina prošlog vijeka i kao začetnik joj se uzima Bali (Charles Bally), ali njen stvarni uspon i uticaj dešava se od pedesetih do sedamdesetih, kada se ona interdisciplinarno više bogati drugim disciplinama nego se u njih pretapa. Sve vrijeme, pritom, prave se napori da se iznađe teorija koja će biti dovoljno obuhvatna da objasni jezik kao sistem i njegovu upotrebu i primjenu u književnom djelu. Teorije se stalno nadmeću, razmatra pitanje da li jedna ili više

njih mogu da obave zadatak obuhvatnosti i eksplanatornosti što predstavlja pitanje metateorije koje je sadržano u dilemi monizma i teorijskog pluralizma. Vrijeme i razvoj nauke pokazaće da je to pluralizam.

Duboka i uporna suprotstavljenost lingvistike i književnosti na određeni način preslikava se na oblast stilistike u pogledu suštinske djelatnosti koju ova disciplina pledira da obavlja. To se odnosi na izbor analitičkog okvira u pristupu tekstu i na to kako se elicitirani odgovori iz takve analize organizuju (Carter, 2003 [1997]: 112). Glavnina radova u toj vrsti pristupa snažno se suprotstavljaju direktno temama interpretacije s obzirom na to da su lingvističko ustrojstvo teksta i njegova interpretacija doživljeni kao direktni opoziti (Cook, 1989; Wright, 2003[1996]; Simpson, 2003; May, 2003s). Središnja kategorija analize dugo je bila stil, koji je pišćeva osobena realizacija u tekstu umjetničkog djela. S jedne strane, stil je lingvistički konstituisan i treba da podliježe opisu koji se može generalizovati i oko kojeg postoji konsenzus; s druge strane, on je ličan i može jedino da se intersubjektivno verifikuje ukoliko za to postoji rješenje u potencijalno reduktivnim lingvističkim modelima. Karter je ovdje veoma obazriv, podržava, naravno, stil kao lingvistički konstituisanu kategoriju, ali joj kao takvoj ne daje neograničena svojstva. Svjestan je da je veliki broj kritičara saglasan oko stava da se takav lingvistički opisni okvir primjenjuje na djela čiji su efekti „ograničeni, uniformni i koji nisu naročito kreativni“ (Carter, 2003 [1997]: 112).

Polemika između Faulera i Bejtsona (engl. *Fowler-Bateson controversy*) iz šezdesetih godina prošlog vijeka možda je najcjelovitije otvorila problem korisnosti stilistike kao akademske aktivnosti. Pol Simpson daje veoma dobre istorijske koordinate unutar kojih treba čitati ovu polemiku kao i ključ prema kojem je treba razumjeti. Pored toga što je smješta u „stilistički folklor“, on sasvim precizno kaže: „(...) Sučeljavanje ova dva naučnika važno je zato što predstavlja prvi čeon sudar između stilistike, tada discipline u povoju, i tradicionalne književne kritike, u to vrijeme dobro ustoličene discipline“ (Simpson, 2004: 148). Za ovu polemiku Simpson nadalje kaže da je bila naizmjenično otmena i otrovna (engl. *genteel and vitriolic*), uz to pomalo po današnjim standardima zastarjela (2004: 148), ali je ipak, prvo, dovela stilistiku u vezu sa književnom kritikom; drugo, postavila je principe i standarde stilistike; i, treće, odbranila i ustoličila stilistiku, u odnosu na koju je književna kritika imala viševjekovnu, ako ne i vešemilenijsku prednost (ne treba zaboraviti Aristotela). Sa snažnom argumentacijom s obje strane, gdje se brane stavovi s različitim polazišnim osnovama, polemika je bila značajna: Fauler udara osnove stilistici, dok Bejtson stoji na čvrstim temeljima i visoko uzdignutoj platformi književne kritike. Nakon ove polemike stvari između dviju oblasti, sada sjedinjenih u stilistici, neće više nikada biti iste. Fauler je iskoristio priliku i sumirao razvoj

lingvistike i teorije književnosti kako bi napravio prijeko potrebne uvide iz novog ugla i stvorio metodološki instrumentarij za stilistiku.

Mnogi teoretičari iz oblasti lingvistike i književnosti nastojali su da kroz svoje radove i napise približe stavove po nekoliko osnova. Prvo, nastojali su da iznađu jedinstvenu teoriju koja bi važila i za jezik i za književnost; drugo, željeli su da razdvoje pojam književnog jezika od jezika književnosti i, treće, trudili su se da nađu načine upravljanja konvencijom, a to znači jezikom na svim nivoima strukture, funkcije, značenja i upotrebe; i, posljednje, radili su to u okvirima date kulture. Znači, posmatrali su jezik kao sistem, njegovu upotrebu za određene svrhe, a svrhe su razne, književna je samo jedna od njih. Kada se govori o ideji i stavu da su lingvistika, riječ, izraz, sintaksa podloga književnog teksta koji može, a ne mora, da rezultira književnim učinkom, navodimo riječi Itala Kalvina zato što je on to dublje i neposrednije osjetio jer se radi o piscu koji se bavio književnim studijama: „Uvjeren sam da se prazno pisanje ne razlikuje od stihotvorstva; u oba slučaja riječ je o traženju jednog, prijeko potrebnog, gustog sažetog i nezaboravnog izraza” (Calvino, 2002: 59). Gaj Kuk, koji je diskursu dao teoriju shema, takođe se snažno zalaže za ideju da je književnost zasnovana na jeziku. U knjizi *Kako ukrotiti tekst* kaže: „Književni izraz, znamo, ne počiva na ogledanju prirode u ogledalu, već na upravljanju formom i konvencijom“ (Perović, ur. 1999: 212). On je otišao još dalje dovodeći u vezu teoriju vještačke inteligencije (teorija shema) i književnu teoriju, gdje posebno razrađuje sistem konceptualne zavisnosti. Ona se zasniva na teoriji da se jezik koristi radi opisa događaja koji se odvijaju u svijetu i da te događaje čine radnje koje se mogu predstaviti konceptualistički. Naglasak je na sadržini informacije, a ne na njenoj formi. Ovim se ističe važnost lingvističke potke diskursa, što presudno utiče na stvaranje književnog teksta. „Dalje, ustvrdiću da u književnom diskursu razlike u lingvističkoj realizaciji mogu stvarno poremetiti mentalne predstave. (...) Džon, drugim riječima, nije plakao zbog Merinih riječi, već zbog mentalne konstrukcije koju su one prouzrokovala“ (Perović, ur. 1999: 218). Mislimo da je ovdje vrijedno pomenuti još jednog pisca koji se bavi književnom teorijom, a to je Dejvid Lodž. On ne želi da radikalizuje diskusiju ni na jednom od polova, već ima pomiriteljni stav. Dio njegove argumentacije sadrži se u tvrdnji „da je književnost komunikacija, proces u kome značenje teče uglavnom u jednom smjeru – od autora ka čitaocu“ (Lodge, 1984: 298), što se u njegovoj teorijskoj ravni povezuje s modernim tendencijama u stilistici, Fišovoj (Fish, 1980), na primjer, nauci o književnosti i diskursu, pogotovo u kognitivnoj lingvistici, a to je mjesto čitaoca u književnosti, o čemu će kasnije biti riječi.

Istorija uzajamnog nepovjerenja

Čak i posljednje decenije prošlog vijeka, Vili Van Per (Villie van Peer, 1991: 2) navodi da se lingvisti i proučavaoci i tumači književnosti još nalaze u situaciji koja bi se mogla opisati kao „uzajamno nepovjerenje uz sporadični prezir“ (engl. *mutual mistrust, sometimes of contempt*), što je dugo bio samo jedan od razloga za „sramno zaostajanje“. Mik Šort¹ u radu „Prelude I' to Literary Linguistic Stylistics“ (1983) to stanje blagonaklono naziva „nesporazumi“:

Rekao bih da su mnoge diskusije vezane za stilistiku i slične teme, koje se tiču objektivnosti u književnoj kritici, zamaglili svojim *nesporazumima* kako književni kritičari, tako i lingvisti. Ovi nesporazumi stvorili su polarizaciju stavova tako da je svaka strana u diskusiji često spremna da drugu stranu prosto odbaci. Volio bih da naglasim da kritika može da profitira od fuzije 'književnog' i 'lingvističkog' metoda. Opšti pristup prihvaćen ovdje je korišćenje analize lingvističke stilistike kao sredstva kojim se potpomaže književna ili interpretativna teza (Short in R. Carter, 1984: 55) (naš kurziv).

Slično tome, Karter naglašava da lingvistika treba da „uči od poezije, ne samo poezija od lingvistike“ (Carter, 2003[1997]:82), čemu se, u svojoj sjajnoj analitičkoj studiji *Teorijska pitanja: Jezik, lingvistika i književnost*, priklanja i Kvigli². On kaže:

Ako proširimo pluralistički način istraživanja i uključimo ne samo teoretičare i kritičare već autore književnih djela, mogli bismo početi iznova da otkrivamo ono što je profesija jedno kratko vrijeme prezirala ili, pak, zakratko zaboravila: da bi oni koji bičuju književnu maštu kako bi napisali

¹ Iz psihološke perspektive taj stav o *uzajamnosti* ističe jednu snažnu vezanost, ali i definisanje jednog člana drugim i, posljedično, neraskidivo jedinstvo iskazano kroz dvosmjernost emocionalne veze, u ovom slučaju, prezira. *Mutatis mutandis*, mogao bi to biti ljubavni odnos, formulacija bi mogla glasiti „s uzajamnom ljubavlju“ i međusobnim „prepucavanjima“ kroz vjekove kao nesuglasicama na putu međusobnog usaglašavanja. Jer lingvistika i književno tumačenje se prate, nekada kao mačka i pas, nekada kao skladan par, naročito kada se posmatraju iz perspektive njima neke nadređene discipline, što bi danas mogao da bude diskurs.

² Kvigli u svom djelu *Jezik, lingvistika i književnost* (2004) preispituje književnu teoriju i stav prema njoj koji se sastoji u dilemi da li monizam ili pluralizam, gdje očigledno zagovara pluralizam. Jedan od snažnih razloga za to je uključivanje lingvističke komponente u ocjenu i procjenu književnog djela jer se pokreću mnoga interna i eksterna pitanja u vezi sa tvrdnjom da je „književnost lingvistička konstrukcija“. Pitanja binarnog karaktera u vezi sa prethodnim odnose se na: jedinstvenost i raznolikost u svakom djelu i svakom žanru (engl. *unity and variety*); fiksiranost i promjenu u njihovom prenošenju (engl. *fixity and change*); vjeru i skepticizam u njihovoj recepciji (engl. *belief and skepticism*); red i nered u njihovoj sveukupnoj konstrukciji (engl. *order and disorder*).

književno djelo i oni koji je mamuzaju u namjeri da odgovore na književno djelo mogli *naučiti nešto jedni od drugih umjesto da se uzajamno preziru* (Quigley, 2004: *xix*) (naš kurziv).

U ovom radu odnos lingvistike i književnosti ne tretiramo ni kao „uzajamno nepovjerenje uz sporadični prezir“ ni kao „nesporazum“, već smo bliži metafori Zenonovog paradoksa o dihotomijama gdje dolaženje do stvarne harmonije dviju oblasti liči na matematičku aporiju o prevaljivanju puta po kojoj uvijek ostaje jedna polovina, ma kako mala, koju jedna oblast neće preći, a to je lingvistika. Proističe, tako, da je prvorazredna književnost iznad mogućnosti da se obuhvati analizom, što obeshrabruje sve one koji se predano bave lingvističkom stilistikom, a što Zenonovu aporiju primijenjenu na ovu oblast nimalo ne razrješava. Pokušaćemo da pokažemo da se ta nepremostiva distanca ipak stalno smanjuje i da u tome velikog udjela imaju moderne teorije, kako književne tako i lingvističke.

Koliko god da je jezička teorija u jednom trenutku dubiozna i nedostatna, jezik kao sistem i, kao takav, gradivna materija književnog djela ne prestaje da izaziva na promišljanje. Kompanjon to sumira sljedećim riječima:

U stilistici se dogodio pomak srodan onom koji je omogućio savremenim lingvistima da na novi način razmišljaju o odnosu jezika i govora, koji su naslijedili od Sosira... Bali je na tragu Sosira stavljao naglasak na socijalni i sistematski aspekt stila, pristupao mu je sa stanovišta jezika, a ne govora. Potom su lingvisti, koji su zahtevali iscrpni opis književnog teksta, sveli stil na način pristupa opštim odlikama književnosti. Međutim, govor je sada ponovo u prvom planu *lingvistike i stilistike*: obe se više zanimaju za jezik u upotrebi, nego za moć jezika, i *pragmatika*, nova grana lingvistike razvijena pre dvadeset godina, ih je pomirila (2002: 248-249) (naš kurziv).

Govor, znači – diskurs.

Period zamaha stilistike istovremeno je bio i jedan veliki kazan, iako ne i jedini, u kome su se krčkale postojeće teorije jezika i književnosti na podloženoj vatri vremena. Lingvističke teorije koje su tada bile u opticaju imale su svoje jake, ali i slabe strane. To su bile: tagmemika, glosematika, transformaciona teorija, sistemsko-funkcionalna gramatika kao i stratifikaciona, i svaka je isturala svoje jake uvide u neke aspekte jezika, ali ne sve, naravno. U praksi nije bilo onog stvarnog, a ni metaforičkog mosta, bilo je hijerarhije nauka i majorizacije ideja i tema, često na štetu lingvistike. Da bi stilistika imala naučnu legitimnost morala je imati opštost sistema i obuhvatnost teorije. Strukturalizam to nije imao u dovoljnoj mjeri. Kada je riječ o prvom takvom sistemu, a to je Sosirova nauka o znacima (nazvana semiologija), stilistika je zavisila jednako od maštovite opštosti teorije koliko i od

deskriptivne jednostavnosti i tačnosti metoda, a jednom i drugom je bio potreban visok stepen usavršenosti opisa, čega nije bilo. Birč sumira takav učinak strukturalističke lingvistike i kaže da je njen neuspjeh da objasni kako su tekstovi nosioci značenja, i, stoga, kako su društva i institucije nosioci značenja, bio spektakularan:

(...) jer je to bila naučnost koja želi da svijet stavi u pretince i pregrade po kategorijama i klasifikacijama – strukturama i odnosima – i da stvori iskaze o idealizovanim, a ne stvarnim svjetovima. To je naučna, formalna konvencija, pogodnost koja je od svijeta stvorila što on nije – čist, uredan, neproblematičan (Birch, 1989: 150).

Ne bismo se sasvim složili sa ovako negativnom ocjenom strukturalističke teorije, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog činjenice da je tako sagledani red bilo relativno lako dekonstruisati i stvarati novu teoriju. Strukturalistička teorija³ je zaista unosila red, otkrivala poredak i objašnjavala hijerarhiju struktura. Strukturalizam je istovremeno bio otkrivanje reda i odbrana od haosa jer nije postojala adekvatna teorija koja je „haos“ jezika i književnog teksta mogla i da ukroti i da objasni. No, kako to prema dijalektici nauke biva da uspjeh u jednom semiološkom domenu uvijek označava predvorje izazova za sljedeći (Quigley, 2004: 94), taj izazov je, izgleda, najviše osjetio Čomski. On je lingvistici podario transformacionu teoriju, ali koliko god revolucionarno, ni to nije bilo dovoljno, o čemu će više biti riječi u drugom dijelu rada.

Reakcija na takvo razumijevanje svijeta i jezika bio je začetak diskursa. O tome Kvigli ovako prosuđuje:

Ključno pitanje koje nasljeđujemo od Sosira, međutim, nije samo to da li je moguće ustanoviti jedan blistavi oblik reda najvišeg nivoa u gibajućim carstvima reda i nereda, već i da li njegove zamisli sistema znakova i znaka relaciono određenog pojačavaju ideju reda koji nije dovoljno fleksibilan da se saobrazi sa složenostima i novinama društvenih i jezičkih informacija (Quigley, 2004: 81).

Sistem sistema

Granice strukturalizma testirale su se sve opštijom teorijom. Na tom zadatku nalazimo Romana Jakobsona kako u strukturalističkim terminima opisuje lokalne sinhronijske sisteme, ali isto tako kako zamišlja globalni jezički opis, tzv. „sistem

³ U potvrdu tog stava Marjana Đukić u radu „Izvori naratologije“ kaže: „Naratologija izvire iz strukturalističkog talasa i lingvističkih istraživanja pa će kao dio Nove kritike učestvovati u velikoj borbi strukturalizma sa univerzitetskom kritikom šezdesetih godina XX vijeka“.

sistema“, koji bi obuhvatio sve što je književni jezik bio i što bi mogao biti (1978: 79-81). Rolan Bart je u smislu „proširenja deskriptivnih aktivnosti na sve šire domene“ vrijedno opisivao relativno restriktivne sisteme i kodove za modne odjevne predmete, aksesoir i obuću, kao i za preference u namještaju i hrani (Barthes, 1990). No, on takođe želi da uspostavi univerzalnu gramatiku narativa i jednu iscrpnu tipologiju književnih žanrova. Ispostavilo se da sistem tako sagledan postepeno prelazi u taksonomiju, da se jasnost teorije gubi i njena opštost biva nedovoljno opširna, a granice nedovoljno fleksibilne (Barthes, 1967; 1977). Levi-Stros daje nam neke veoma valjane analize distinktivnih socijalnih struktura, ali uskoro je ohrabren eksplanatornom moći metoda o umu kao sredstvu za strukturiranje i kulturnom kontekstu pojedinačnih ljudskih života kao sveobuhvatnoj kolekciji naslijeđenih mitema (sistema mitova) (Levi-Strauss, 1981). Snažna privlačnost ka obuhvatnosti u strukturalističkom metodu najočiglednija je u djelu Umberta Eka, ali i u njegovom djelu je takođe vidljivo da postoji problematična priroda zova ka obuhvatnosti. Eko⁴ čak na jednom mjestu kaže da „u krajnjoj analizi ... proizlazi da je semiotika zamjena za kulturnu antropologiju... [što] ne znači da je kultura samo komunikacija i signifikacija, već da može da se potpunije razumije ako se sagleda sa semiotičkog stanovišta“ (Eco, 1976: 27). Svako od njih pojedinačno pomjerio je granice strukturalizma, ali ne dovoljno da bi stvorili novu teoriju.

Znak nije samo lingvistički, već i književni i postaje očito da se Jakobsonov „sistem sistema“ razlaže pod mnogostranošću manifestacija znaka i bogatstvom pojava u životu. Vidjeli smo, Bart se obreo u rukavcu jezika koji se bavi modom, Levi-Stros ulazi u um i izlazi s mitemama, Eko završava s kulturnom antropologijom, a bavi se znakom, onim istim od kojeg je počeo i Sosir. Svi su krenuli od jezika ka ustrojstvu, a završili u odsustvu ustojstva. To je dobro opisao Kvigli kada je, govoreći o obuhvatnosti teorije, suprotstavio strukturalizam i poststrukturalizam u terminima reda i nereda:

Ako strukturalistička potraga za redom može da se zaista zaokruži samo ukoliko prizna postojanje rezidualnog nereda prije nego li ga apsorbuje, onda poststrukturalistički opis nereda može, slično tome, da se zaokruži prihvatanjem i priznavanjem reda koji ne dozvoljava dalje rastakanje (Quigley, 2004: 96).

⁴ Eko se bavio i postigao napredak u oblasti zoosemiotike, olfaktornih znakova, taktilne komunikacije, kodova ukusa, paralingvistike, medicinske semiotike, kinetike i proksemike, muzičkih kodova, formalizovanih jezika, pisanih jezika, prirodnih jezika, vizuelne komunikacije, sistema objekata, strukture zapleta, teorije teksta, kulturnih kodova, estetičkih tekstova, masovne komunikacije i retorike, što sve predstavlja snažan predložak za poboljšanje teorije, odnosno za rađanje diskursa.

Neredi navedenih disciplina predstavljaju pojave koje njihova aparatura i instrumentarij nisu mogli objasniti, dok rezidui, da iskoristimo Kviglijevu terminologiju, predstavljaju materijal za rađanje jedne nove discipline koja kipi preko kalupa teorijskih ograničenja i buja u snazi novih metodologija.

Lingvostilističke analize

Spicer, Rifater i Vorberg

Dvojaka potraga toga vremena, govorimo o sredini šezdesetih prošloga vijeka – ona za redom i ona za teorijom koja bi bila „sistem sistema“ – urodila je analizama koje su bile posljednja riječ lingvističke nauke za to doba. U ovom radu želimo da damo neke egzemplifikacije takvih lingvističkih stilističkih analiza i, retrospektivno, „podršku“ Jakobsonu i njegovom pravednom gnjevu spram flagrantnosti anahronizma. On je učinio mnogo da ga ne bude. Drugi su učinili mnogo da mu taj napor ponište.

Ako se Bali računa ocem stilistike, Spicer (Spitzer) se smatra ocem „nove stilistike“ i njegov doprinos je nezaobilazan. Bio je ubjeđenja da stilistika može da premosti jaz između lingvistike i književne istorije i tvrdio da individualno stilističko odstupanje od opšte norme mora predstavljati osobenost, ali i istorijski korak koji jedan pisac preduzima. Kako bi to pokazao, Spicer⁵ se u svom „lingvističkom krugu“ pozabavio djelom Šarl-Luja Filipa (Charles-Louis Phillippe) koji je upotrebljavao dosta kauzalnih fraza: *a cause de, parce que*, što je Spicer protumačio kao Filipov *Weltanschauung* i postavio hipotezu – brojne kauzalne fraze i kauzalna upotreba Šarl-Luja Filipa ne mogu biti slučajnost: mora da je „u nečemu stvar“ sa tom zamisli o kauzalnosti. Zaključak mu je bio da:

Moramo krenuti od Filipovog stila do psihološkog etimona, do dna njegove duše. Ja sam taj fenomen nazvao 'pseudo-objektivna motivacija': Kada Filip demonstrira kazualnost kao presudnu za svoje likove, tada pokazuje da shvata prilično objektivnu ubjedljivost u njihovim ponekad uvrnutim, ponekad banalnim, ponekad polupoetskim rezonovanjima; njegov stav pokazuje fatalističku, polu-kritičku, polu-razumijevajuću humornu

⁵ Spicer je ustvrdio, otišavši malo predaleko, da se čak i ovlašnim dovođenjem u vezu narativnih struktura književnog teksta sa njegovom određenom jezičkom formulacijom može „objasniti“ efekat književnog teksta (Lodge, 1984: 56). Vjerovao je da može da premosti jaz između lingvistike i književne istorije kroz postupak koji se nazivao „lingvistički“ ili „filološki krug“. Spicerov cilj je bio da ukaže na nerazdruživo jedinstvo lingvistike i književne istorije. On je vjerovao da je najbolje svjedočanstvo duše jedne nacije njena književnost, a ovo drugo nije ništa do njen jezik pošto se njime služe njeni izabrani govornici. Kritika je to okarakterisala kao „impresionističku procjenu“, i od toga se prilično spremno ogradila.

saosjećajnost sa nužnim greškama i osujećenim naporima tih bića podzemlja koje su neumitne društvene sile svele na nivo patuljka (Spitzer, 1948: 13-14).

Spicer je uočio da proučavanjem stila i stilskih devijacija (po čemu je u književnoj kritici i stilistici poznat) koje čine pisca osobenim i predstavljaju činilac razlikovanja jednih pisaca od drugih, može da se bar nada da „uspostavi vezu između lingvistike i istorije književnosti i tako pomiri staru *zavađenu braću društvenih nauka*“ (Kompanjon, 2002: 238-239) (naš kurziv).

Spicer je ustanovio proseye i procedure lingvističke analize književnog djela koje su poslije njega prosto bujale. No, ni jedna nije uspjela da odgovori na pitanje proučavalaca književnosti: dobro, i? Da li je time objašnjeno djelo u cjelini, njegov značaj, umjetnička vrijednost, poruka, funkcija u istorijskom trenutku i, naročito, njegova stilska inovacija? Da li se sve ovo isključivo sadrži u lingvističkoj, tj. strukturalističkoj ravni jezika? Jer, moramo se prisjetiti vremena, to su tridesete godine dvadesetog vijeka, Spicer pokušava da pronikne u Sosirovu teoriju i pitanje je koliko ju je dobro interpretirao – koliko je znak samo lingvistički znak. Lodž u svom djelu *Jezik i fikcija* (Lodge, 1984) zaključuje da to svakako nije mogao. Ne umanjujući Spicerov značaj, Lodž zaključuje da lingvistika kao disciplina nikada neće zamijeniti književnu kritiku ili drastično promijeniti osnovu za svoje tvrdnje kako bi bila korisna i značajna forma ljudskog istraživanja.

Osnovna karakteristika moderne lingvistike je tvrdnja da je ona nauka. Osnovna je odlika književnosti da se ona bavi vrijednostima. A vrijednosti ne podliježu naučnom metodu. Većina lingvista će priznati da književna kritika ima svoju teritoriju u kojoj zaključke nije moguće naučno verifikovati, čak iako na njih pritom gledaju s visoka; no, stalan je napor da se 'naučni' metod lingvistike uveze u književnu kritiku *putem* stilistike (Lodge, 1984 [1966]: 60-61).

Lodž je ovim posredno uvažio lingvistiku, ali i odbranio književnu kritiku zato što je istakao različitost metoda proučavanja i odsustvo samjerljivosti aparature po kojoj se vrši analiza. Ni te 1966, uza svu ingenioznost Lodžovu, nije se mogla/htjela naći bolja argumentacija.

U istoriji stilistike i onih koji su nastojali da ukažu na značaj lingvističkog imputa svakako ne treba izostaviti Mišela Rifatera (Michael Riffaterre), koji je bio zagovornik naučne stilistike. On je jedan od onih koji takođe jakobsonovski „zaostaju“, zasluga im se ne uvažava u vremenu u kome je analiza nastala, a ni kasnije jer biva umanjena zbog zastarjelosti metoda. U članku „Kriteriji za stilističku analizu“ on iznosi svoje poimanje stila kao „emfaze (ekspresivne, afektivne, ili estetske) pridodate informaciji koja se iskazuje pomoću lingvističke strukture, bez

promjene značenja“ (Riffaterre, 1959: 154-74). Po njegovim riječima, stil je sredstvo pomoću kojeg pisac, ili, u lingvističkom žargonu, „enkoder“, omogućava da „poruka“ bude „dekodirana“ na način da čitalac ne samo razumije prenesenu informaciju već da pritom dijeli i autorov stav (1959: 154-74). Ovo će kasnije Stenli Fiš (1980) da napadne u svojoj teoriji afektivne stilistike jer je njegova tvrdnja da postoji onoliko interpretacija koliko i čitalaca, da kanonsko tumačenje teksta zaista nije širokog opsega. Takođe, u Rifaterovoj potrazi za naukom u književnom stilu nalazi se ideja koju će kasnije preuzeti i razrađivati lingvisti koji se bave kognitivnom lingvistikom i značenjem umjetničkog djela, a to je reakcija čitalaca (engl. *readers' responses*). Rifater⁶ te 1959. godine nije bio otvoren za lingvistiku u hermeneutici književnog teksta, ali je barem po tadašnjim kriterijima (a i današnjim) bio fer! On postavlja čuvenu formulu kada kaže da kategorije lingvističkog opisivanja nisu obavezno prikladne sa stanovišta književnosti: „Nijedna gramatička analiza pesme ne može nam dati više od gramatike pesme“ (Riffaterre, 1971: 325). I danas, sa značajnim razvojem analize diskursa i kognitivne lingvistike koji relativizuju ovu tvrdnju mnogi teoretičari književnosti uzeće je kao dobrodošlu, skoro neupitnu.

U ovom dijelu rada navodimo još Džeremija Vorberga (Jeremy Warburg), koji govori o konotativnom, ne denotativnom kada raspravlja o prikladnom stilu. U svim ovim primjerima analiza treba primijetiti da se *stil* tijesno vezuje za *jezik*:

Dobra upotreba *jezika*, dakle, sastoji se od odabira odgovarajuće simbolizacije iskustva koje želite da predstavite, od svih mogućih riječi i njihovog poretka (time što ćete, na primjer, reći *pas* prije nego *mačka*). Dobar stil, meni se čini, sastoji se iz izabiranja pravih simboličkih riječi za iskustvo koje želite da oslikate, od velikog broja riječi *čije polje značenja je otprilike, ali samo otprilike isto* (kada kažete *mačka*, na primjer, a ne *maca*). To znači, pitanja stila su nužno lingvistička pitanja: lingvistička pitanja nisu nužno – to je česta zabluda – pitanja stila (Warburg, 1959: 50).

Prema Lodžovim riječima, Vorberg kruži oko suštinskog paradoksa koji je u središtu književnog jezika, a da nije u stanju da ga sagleda. Paradoks je u tome što

⁶ Lodž tvrdi da je osnovna kontradiktornost Rifaterove argumentacije u stavu da je stil sredstvo pomoću kojeg pisac obezbjeđuje da „poruka“ bude „prenesena“ u skladu s njegovim intencijama (Lodge, 1984: 63). Svako pojedinačno dekodiranje smatra inherentno nepouzdanim dokazom stilističkog efekta. To vodi u zaključak da je stil rijetko, ako uopšte, uspješan. Time dovodi u pitanje definiciju stila, ali i količinu posredovanja jezika u ostvarenju stila, što je posebna tema. Čak ako je analitičar i opskrbljen podacima i stilističkim sredstvima, pod uslovom da je metod primjenjiv i primjeren, teško je, prema Lodžovim riječima, odlučiti da li je neko stilističko sredstvo (SS) bilo djelotvorno i kako je ono djelotvorno u relaciji sa svim drugim stilističkim sredstvima u tekstu (Lodge, 1984: 63).

maštoviti pisac stvara ono što opisuje. Iz toga proizlazi da je svaka izmaštana rečenica „prikladna“ simbolizacija iskustva koje prenosi, pošto nema moguće alternative simbolizaciji „istog“ iskustva (Lodge, 1984: 65). Da bi ilustrirao što znači izbor leksema, odnosno, riječi, što predstavlja neograničeni broj mogućnosti (mada je gramatika zatvoren sistem), Lodž⁷, kao pisac, navodi kako on u opisu ne bi birao između *tall* (crn. visok) i *big* (crn. veliki), *dark* (crn. taman) i *swarthy* (crn. tamnopus), on bi jednostavno proizveo sljedeći opis:

*Mr Brown, or Green, as he was sometimes called, was short, but tall with it. His fair complexioned face was swarthy. As one of his friends remarked, 'Grey is a difficult man to pin down'*⁸ (Lodge, 1984: 67).

Lodžove zaključne riječi u vezi sa Vorbergovim izborom leksema, njihovom denotativnom i konotativnom moći kao i njihovom prikladnošću u stvaranju književnog teksta sumiraju njegov naučni stav i književno iskustvo kada kaže da pisac izražava ono što zna utičući na čitaoca, a čitalac zna ono što je iskazano tako što se dà ganuti. Medijum u ovom procesu je jezik. Jezik – naročiti izbor i poredak riječi od kojih je književno djelo sastavljeno – jedini je objektivni i fiksirani *podatak* (Lodge, 1984: 67). Ipak, Lodžov zaključak (koji nam je u ovom dijelu rada bio veoma važan zbog svoje dvojne uloge) u vezi sa nerazriješenom temom jezika i književnosti izvodi se, naravno, u korist književnosti i književni kritike:

Jezik romana će, stoga, biti najuspješnije i najcjelovitije proučavan metodama, ne lingvističkim ili stilističkim (iako ove discipline mogu dati dragocjen doprinos), već književnom kritikom, koja traži da definiše značenje i vrijednost književnih artefakata dovodeći u vezu subjektivni odgovor i objektivni tekst, uvijek poštujući iscrpnost objašnjenja i jednoglasnost suda, ali s punom sviješću da su ovi ciljevi nedostižni (Lodge, 1984: 69).

„Sramno zaostajanje“ generisano je (i učvršćivano) insistiranjem na dijelu puta koji lingvistika nikada neće preći, ne na manjkavosti doprinosa, jer doprinos je

⁷ Razmatrajući Vorbergove kriterije dobrog stila, Lodž kaže da čovjek mora da se zapita: ko je mjera prikladnosti simbolizacije, i upućuje na zaključak na osnovu Vorbergovih stavova, da to mora da je sam pisac ili govornik datih iskaza, što baš i ne pomaže kritičaru. Proizlazi da kritičar mora identifikovati iskustvo s piscem u pokušaju da iskaže, a potom i ocijeni prikladnost simbolizacije (Lodge, 1984: 65). Moglo bi se, dalje, zaključiti da jezik iskaza nije u cjelosti stil. Prema Lodžovom mišljenju, Vorberg bi morao da dokazuje da nam denotativni nivo teksta prenosi ono što iskustvo „jeste“ i mi prepoznajemo varirajuće stepene prikladnosti u konotativnom simbolizmu.

⁸ Prevod: G. Braun, ili Grin, kako su ga ponekad zvali, bio je nizak, ali istovremeno i nekako visok. Njegova bijelo lice bilo je tamnopusito. Kao što reče jedan njegov prijatelj, „Greja je teško opisati.“

nesumnjivo imala. Lingvistika se marginalizovala jer sačinjava samo dio potreban za interpretaciju s obzirom na to da joj je (u Jakobsonovo doba) hermeneutika književnog djela kanonski nadređena disciplina. Insistiralo se na dualizmu, što je podrazumijevalo da se mora dešavati razdvajanje oblika i značenja koje dozvoljava da se izdvoji formalni element, s jedne strane, i organska povezanost oblika i značenja koja omogućava da se stilski fenomen tumači, s druge strane (Kompanjon, 2002: 230), što je povećavalo jaz između dviju disciplina. No, kako se u to kategorijalno „pospremanje“ jezika i književnosti nužno umeće misao, tako se oblasti razmatranja proširuju. Pominjemo samo Emila Benvenista, koji je rekao da veza jezika i književnog djela često ide u trouglu gdje je treći ugao filozofija. On kaže da su kategorije misli jezičke kategorije (1966 [1958]) i da je bez jezika misao toliko neodređena i neizdiferencirana da ostaje neizreciva. Kako joj „pristupiti kao sadržaju odvojenom od forme koju mu jezik daje?“ zaključuje: „Lingvistička forma je, dakle, ne samo uslov prenosivosti, već i uslov realizacije misli. Misao poznajemo kada je već prilagođena jezičkim okvirima“ (Benveniste, 1966: 64). Uključenje filozofije i lingvistike u književnu teoriju nije vodilo u razrješenje dualizma, već u hermetičnost, koju je dobro identifikovao Stenli Fiš (Fish, 1980): tumačenje pretpostavlja opisivanje, ali i opisivanje pretpostavlja tumačenje.

Jakobson i „Bodlerove Mačke“

Ono što je bila nevjerica, skoro podsmijeh krajem pedesetih godina prošlog vijeka, zadobilo je kasnije pravednije vrednovanje i današnja lingvistička stilistika, a naročito diskurs, saglasni su da tu nije bilo ničeg „sramnog“, a nije bilo ni „zaostajanja“. Na djelu je bilo rađanje jedne hibridne discipline, lingvističke stilistike čiji se dometi, a ni naučni zamah nisu odmah mogli mjeriti s naukom o književnosti, književnom kritikom, interpretacijom i važećim kanonima, koji su se čvršće držali i tvrdokornije se branili. Problem stilistike bila je njena zatvorenost: da bi tumačenje bilo iscrpno, i opis mora biti iscrpan, a to vodi u model analize kakav je demonstriran na primjeru „Bodlerovih 'Mačaka'“, autora Romana Jakobsona u saradnji sa Klodom Levi-Strosom (1987[1962]). Iako neskloni pretjerivanju i isključivosti kada je u pitanju udio lingvistike u književnom djelu, moramo se složiti s onim opažanjima koja ovu gramatiku poezije nazivaju poezijom gramatike jer rijetko je gdje arsenal lingvističkih, gramatičkih i semantičkih sredstava, da ne pominjemo metriku i rimovanje, tako iscrpno dat da se dođe do poetike jednog lirskog djela kao u navedenom.

Svi profesori jezika i svi oni koji predaju književnost ustanovljuju svoje srodstvo s Jakobsonom – ovi prvi preko ose kombinacije, kada predaju sintaksu kao poredak lingvističkih jedinica u rečenici, a ovi drugi prvenstveno putem ose selekcije

kada govore o paradigmatском nizu iz kojeg nastaju izbori koji se sintagmatski nižu u rečenicu književnog teksta (Barthes, 1977; Lodge, 1984: 290). Sve je ovo valjano pod uslovom da je rečenica pravilna i da je rečenica uopšte. Jakobsonova definicija književnosti (engl. *literariness*) kao projekcije principa ekvivalencije od ose selekcije na osu kombinacije (1960) liči na Čomskijev idealni model savršene sintakse u homogenizovanoj sredini. I jedan i drugi imali su pretenzije da njihove teorije, svaka sa svog usmjerenja, budu validne za oblast jezika i književnosti, ali su to ili malo prerano poželjeli ili nedovoljno u svojoj teoriji dobacili jer im je domet bio ograničen, a aparatura nedostatna. Za to vrijeme stilistika ili lingvostilistika pokušava da koristi naučnu aparaturu lingvistike i nauke o književnosti i da se učvrsti kao ozbiljno polje izučavanja. No to ne ide tako lako.

Analiza se pojavila 1962. i za to vrijeme predstavljala je neočekivani i hrabri prodor lingvistike koja se sve češće nalazila u jukstapoziciji sa književnošću. Sonet od dva katrena i dvije tercine, četrnaest stihova, sve zajedno, analiziran je prema ukupnom arsenalu za analizu stiha, rime, građenja riječi, oblika imenica i pridjeva muških i ženskih, složenih i prostih rečenica, jasnih sintaksičkih paralela, „semantičkog aspekta gramatičkih subjekata koji pojačavaju (ovaj) paralelizam između dva katrena, s jedne strane, i dvije tercine, s druge“, aluzivnih oksimorona koji ujedinjuju strofu (Jakobson, 1987[1962]: 183-190) itd. Raspon kategorija i lingvističkog instrumentarija kojima su ova dvojica velikih lingvista baratali je zaista veliki i zaključci do kojih su došli u analizi jednog poetskog teksta maksimalni su u odnosu na ono što je teorija dozvoljavala. Tu se nalaze sva raspoloživa sredstva strukturalističke analize (Sapir, 1921; Blumfield, 1933; Hockett, 1958 *inter alia*). Kada se Kaler (Culler) u svojoj izuzetno preglednoj knjizi strukturalističke poetike bavi čuvenom Jakobsonovom definicijom poetske funkcije jezika on kaže da ona izgleda podrazumijeva dvije stvari: prvo, da lingvistika omogućava da se obrazuje algoritam za iscrpan i nepristrasan opis teksta i, drugo, da taj algoritam lingvističkog opisa sačinjava procedure otkrivanja poetskih obrazaca koje, ukoliko se pravilno primijene, rezultiraju iscrpnim prikazom takvih obrazaca koji su objektivno prisutni u tekstu (2002[1975]: 66). Nakon objašnjenja šta to u terminima obrazaca znači kada je imenica u pitanju i s koliko se obrazaca na kraju može izaći u zavisnost od glagola s kojim se kombinuje, on zaključuje: „Takvi obrasci su, besumnje, 'objektivno' prisutni u pjesmi, ali oni sami po sebi nisu ni od kakvog značaja“ (Culler, 2002[1975]: 66).

Sa današnjeg stepena razvoja kako lingvistike, tako i teorije književnosti, mora se reći da su zaključci do kojih je Jakobson došao prilično impresionistički i da bi neki drugi analitičari u maniru takve analize mogli doći do drugačijih dedukcija. Ali, ono što današnji analitičar koji čita ovo egzemplarno štivo može da zaključi jeste

da se tu nalaze kategorije, pojmovi i nazivi za ono što će koristiti (i upravo tu terminologiju usvojiti) semantičke teorije raznih usmjerenja: komponentna analiza sa suprotstavljanjem animatnog subjekta (engl. *animate subject*) i neanimatnog subjekta (engl. *inanimate subject*), muškog roda (engl. *masculine gender*) i njegov *alter ego* – kategorije diskursa i slično. Na anaforama će se ogledati Halidej u svojoj sistemskoj gramatici dok razrađuje kohezivne veze; transformaciona i semantička teorija baviće se dvosmislenošću, ženstvenošću i muškošću (engl. *femininity and supervirility*) – pozabavila se teorija roda u diskursu i slično. Znači, ako tako gledamo, postojeći instrumentarij upotrijebljen tu je u onim kategorijama i vrijednostima koje će u teorijama koje dolaze biti noseći članovi.

Ovako izgleda dio „Bodlerovih 'Mačaka'“. Istaknute su neke od kategorija i pojmova korišćenih u analizi.

- 1) **Ovi parovi koordinatnih fraza i njihovih rima** (ne samo one koje su spoljne i koje **naglašavaju semantičke veze**, kao što su *1austères – 2sédentaires*, *2saison – 4maison*, nego naročito i one **unutrašnje rime**) imaju funkciju da bliže povežu uvodne stihove: *1amoureux – 4comme eux – 4frileux – 4comme eux*; *1fervents – 1savants – 2également – 2dans – 3puissants*; *5science – 6silence*. Tako se svi **pridjevi koji opisuju lica** u prvom katrenu rimuju, s jednim izuzetkom – *3doux*. **Dvostruka etimološka figura** povezuje uvodne djelove tri stiha, *1Les amoureux – 3Aiment – 5Amis*, što doprinosi jedinstvu ove **kripto-strofe od šest stihova**, koja počinje i završava sa **kupletom** kod kojeg se svaki početni polustih rimuje: *1firvents – également*; *5science – 6silence*.

Les chats, **direktan objekat klauze** koja čini prva tri stiha soneta, postaju **implicitni subjekat klauza** u sljedeća tri stiha (*4Qui comme eux sont frileux*; *6Ils cherchent le silence*), tako otkrivajući obrise podjele ovog **kvazi-seksteta** na dvije **kvazi-tercine**. **Središnji dvostih** rekapitulira metamorfozu mačaka: od **implicitnog objekta** (*7L'Èrèbe les eût pris*) do jednako implicitnog gramatičkog subjekta (*8S'ils pouvaient*). S tim u vezi se osmi stih podudara sa sljedećom rečenicom (*9Ils prennent*).

Generalno gledano, **postpozitivne zavisne rečenice** čine neku vrstu prelaza sa zavisne rečenice na rečenicu koja joj slijedi. Na taj način se implicitni subjekat “chats” iz devetog i desetog stiha mijenja u referencu na metaforu “sphinx” u odnosnoj rečenici u jedanaestom stihu (*Qui semblent s’endormir dans un rêve sans fin*) i, posljedično, povezuje ovaj stih sa **tropama koje imaju funkciju gramatičkog subjekta u finalnoj tercini**. Neodređeni član, koji se u potpunosti izbjegava u prvih deset stihova koje imaju četrnaest određenih članova, javlja se samo u četiri završna stiha soneta.

Na taj način, zahvaljujući *dvosmislenim referencama u dvjema odnosnim rečenicama* u jedanaestom i četvrtom stihu, četiri završna stiha dobijaju obris imaginarnog katrena koji nekako korespondira sa početnim katrenom soneta.

(Jakobson, 1962[1987]: 188)

Na kraju dijela u kojem Jakobson iscrpljuje gramatičke i lingvističke kategorije kojima daje iskazuje pjesnički doseg „Bodlerovih 'Mačaka'“ nalazimo dio koji glasi:

Sada kada smo sastavili djelove naše analize, pokušaćemo da pokažemo kako se ovi različiti djelovi stapaju, kako nadopunjuju jedan drugog, ili kako se kombinuju da bi pjesmi podarili vrijednost *apsolutnog objekta* (Jakobson, 1987 [1962]: 193) (naš kurziv).

Mogli bismo da razrađujemo ideju „apsolutnog objekta“, ali to je tema za sebe. No, samo postojanje ideje i cilja analize ovaploćeno u „apsolutnom objektu“ pokazuje koja je težina ovakve lingvističke analize u književne svrhe iskazana i koja je ubijeđenost da se poezija gramatike može sadržati u gramatici poezije. Ako, pak, ovu analizu gledamo kao krajnji domet i kao neupitnu – tada se otvaraju mnoga pitanja na koja su brojni autori pokušali da odgovore.

Strukturalna lingvistika težila je da stilistiku preinači u objektivno opisivanje i proučavanje forme jezika djela, pjesme, najčešće, ili manje-više uzaludna razmatranja o stilu pjesnika. Rifaterov sud o uzaludnosti ili jalovosti tih napora odnosio se na prikladnost (*relevance*) ili književnu validnost lingvističkih kategorija koje su koristili Jakobson i Levi Stros. Kompanjonov komentar na to je:

Svi njihovi opisi su lepi i dobri, njihova težnja ka iscrpnosti je sjajna, ali šta nam dokazuje da strukture koje otkrivaju nisu samo jezičke, već i književne? Šta nam govori da ih čitalac opaža, da one imaju smisla? Pitanje je ponovo o posredovanju, ovog puta između jezika i književnosti, da bi se razrešila prenaplaštena alternativa (Kompanjon, 2002: 233).

Povjerujemo li Kompanjonu, evo nas opet na početku.

Teorijski kontrapunkt

Suština pitanja u navedenim analizama bila je o posredovanju između jezika i književnosti: da li je lingvističko opisivanje *ipso facto* i književno? Na to pitanje Jakobson i Levi-Stros u „Bodlerovim 'Mačkama'“ nisu dali zadovoljavajući odgovor. Nisu ni ostali pomenuti: Spicer (1948) i Rifater (1959) kroz naučnu stilistiku; Vorberg (1959) putem prikladanog izbora; F. R. Leavis ističući moralnu dimenziju fikcije (1962). Vrijeme u kome su se te analize pojavile naročito je pomno gajilo

hijerarhiju i princip majorizacije, stoga su se takve analize doživljavale kao primjer lingvistike koja želi da bude iznad, uz, ali nikako ispod književne kritike (Lodge, 1984: 61-73). Manjkavost se pripisivala naučnosti, a ne nauci, neadekvatnost odgovora u analizi išla je na račun nedostatnosti uvida, a ne manjkavosti teorije.

Šta je to izostalo iz Jakobsonove i Levi-Strosove analize u „Bodlerovim 'Mačkama'“? Probaćemo da sa distance i iz lagodnosti teorije čijem okrilju pripadamo damo odgovor kroz jedan primjer. Radi se o Šekspirovoj tragediji *Julije Cezar*, i reakciji na čuveni govor Marka Antonija na Cezarevom grobu, gdje on zbuni svakog ko se zbuniti dade. Dajemo reakciju Prvog plebejca:

- 2) FIRST CITIZEN: *Methinks* there is much reason in his sayings.

(Čin III, scena II, str. 99)

To je na srpski prevedeno kao:

- 3) PRVI PLEBEJAC: *Čini mi se* da je mnogo istine u tome što kaže.

(Čin III, scena II, str. 617)

(Prevod: Živojin Simić i Sima Pandurović)

Aparatura koju Jakobson koristi u analizi „Bodlerovih 'Mačaka'“ obuhvatiće morfologiju, sintaksu, semantiku, zahvatiće metriku i stilsku obojenost, ali neće hijerarhizovanost i markiranost puka u odnosu na vladajuću klasu, ne može dosegnuti do kategorija socijalne pripadnosti klasi ili kasti, kao što ne može ni opisati odnos između takvih dvaju društvenih opozita. Sve to: hijerarhiju, klasu, društveni stratum, nivo obrazovanja, stepen lakovjernosti, mogućnost manipulacije, Šekspir postiže upotrebom jednog substandardnog oblika. Šta je to lingvistički učitano, a ima književni značaj, koji je to nivo koji pojedinu jezičku osobinu čini suvislom u jezičkom i u književnom smislu, to jest poetski označenom za čitaoca? U slučaju ovog *methinks*, učitani su skoro svi jezički slojevi: sintaksički, morfološki, sematički i, nadasve, onaj koji je ovdje presudan, a to je diskursni. *Methinks* u standardnom jeziku Šekspirovog i našeg doba znači *I think*, višestruko je, naravno, namjerno nepravilan i predstavlja nestandardnu, vernakularnu ili mnogostruko iskrivljenu varijantu navedenog pravilnog sintaksičkog izraza, a istovremeno sasvim prihvatljivu za onoga ko konstrukciju izgovara. Treba napomenuti da u navedenom govoru Marka Antonija uredna sintaksa zamjenice i prvog lica jednine prezenta indikativa postoji u nekoliko slučajeva: *I come, I presented, I speak, I do know, I must pause*. Idiosinkrazija ovog izraza, jer to ipak nije leksema, sadržana je na nekoliko nivoa. Prvo, to je upotreba *me* umjesto *I*; drugo, glagol i zamjenica napisani su spojeno; treće, flektivni nastavak *-s* dodat je na prvo lice jednine glagola, što je dvostruko kršenje pravila i dvostruka kreativnost autora. Takvo učitavanje klase,

hijerarhije, nipodaštavanja mišljenja i stava onog inferiornijeg – jer nemoguće ga je staviti u istu ravan sa učenim Markom Antonijem – maestralno je postignuto samo jednim oblikom. U zvaničnom prevodu to nigdje nije zabilježeno. *Methinks* je u prevodu dato prema regularnoj sintaksi jedne klauze – *meni se čini*, čime je intenzivirana semantika kognitivnog glagola refleksije (*misлити*) i glagola percepcije (*činiti se*), ali nije se „silazilo“ sa sintaksičkog nivoa na morfološki, odnosno leksički, kao što je to slučaj u primjeru kod Šekspira.

Da je nešto Živko Nikolić živ i da mu je zadat ovaj prevod, vjerujemo da bi on u leksičkom smislu unutar šireg intersemiotskog prevoda (*vidi*: Eko, 2004) ovo riješio kao u svojoj čuvenoj seriji „Đekna još nije umrla, a ka'će ne znamo“. Koristeći lokalni jezik Kolašina, moguće bi i to riješio jednim maestralnim *meščini*. U kontrastivnoj analizi to je semantički ekvivalent onog *methinks*, a po formalno strukturalnim karakteristikama – skoro pa korespondent. *Methinks* kao poseban morfosintaksički, stoga i stilski oblik, predstavlja istovremeno odstupanje od norme i oneobičenje, a diskursno učitava sve ono za šta bi trebalo stranice i stranice objašnjenja kako ubica jednog tiranina i dalje ostaje – ubica, a moć univerzalna kategorija koja prvo dolazi od vlasti, a onda od sile, bilo koje sile. Učitani su doba, istorija, ideologija, mentalitet, kultura, tradicija, dakle, sve ono što jedino analiza diskursa uzima kao svoje polje obrade: socijalne, političke i psihološke komponente značenja i tumačenja. Kod Jakobsona toga nema, niti može biti.

II Diskurs

Ta učena gospoda misle da se jezici mogu prevoditi!
Da je jezik neka vrsta duplikata ljudske misli! Da je racionalan i prenosiv drugim kulturama uz pomoć rečnika i gramatike! Ali jezik uglavnom postoji van pisma. (...) Jezik je između ostalog sećanje.

(Agneta Pleijel. *Lord Nevermore*, str. 159–163)

Put ka jedinstvenoj teoriji

U ovom radu (a) jezik i književnost tretiraju se kao *diskurs* u skladu sa Karterovom idejom da savremeno poimanje diskursa i teorije kulture ima potencijal da oplemeni neke tipične postupke interpretacije (Carter, 2003[1997]: 111). Takođe, mogućnost da se premosti usko poimanje književnosti i ustanovi veza s jezikom vidi se i u Faulerovoj definiciji (b) književnosti prosto kao *društvenog diskursa* (Fowler,

1981). On insistira na jeziku definisanom kao sistem podoban za razne svrhe, a književnost je samo jedna od njih⁹.

Diskurs je u čisto lingvističkom smislu zadobio toliku prominenciju zbog nekoliko svojih karakteristika: (a) prvo, zbog prodora u nadrećenični nivo analize; (b) što je, dalje, omogućilo rađanje novih pojedinačnih teorija jezika i književnosti; ali i (c) zbog pokušaja objedinjenja tih teorija u jednu makroteoriju, mada rizikujemo da se približimo onome što se skeptično danas naziva „teorija svega“ (Spivak, 2003). Dalje, (d) diskurs kao fenomen lako ulazi u kombinacije sa drugim oblastima i naukama, stoga njegovo veliko proliferiranje u brojne interdisciplinarne oblasti, ali i (e) nadgradnja i razvoj sopstvenog polja proučavanja, tako da je najnoviji prodor lingvističke nauke u domen kognitivnog obogatio i diskurs. Kognitivni diskurs ili kognitivno proučavanje književnosti, s posebnim fokusom na recepciju i čitaoca, više nije ništa novo. Ovaj dio rada koji se bavi diskursom u svrhe književne lingvistike polazi od nekoliko pretpostavki koje su tekovine novih teorija iz obje oblasti i oko čega postoji prilična doza saglasnosti: (a) nema književnog jezika, već ima samo jezika u književne svrhe; (b) analiza se vrši na nadrećeničnom nivou; (c) „svijet je lingvistički konstituisan“; (d) za dolaženje do značenja presudni su kontekst i kotekst; (e) u analizu su uključeni socijalni, psihološki, interpersonalni, kulturološki i ostali elementi.

Diskurs kao savladavanje nereda

Početkom pedesetih godina prošloga vijeka dva velika pokušaja da se razjasne rivalski pojmovi opštosti i novine preduzeli su pojedinačno Noam Čomski i Majkl Halidej sa svojim saradnicima. Radikalne revizije pojavljivale su se tokom šezdesetih i sedamdesetih prošlog vijeka i stalno unapređivane teorije nudile su primjere svojih poboljšanih varijanti, ali i one su se stalno suočavale sa nerješivim problemima. Postaje očito da se Jakobsonov „sistem sistema“ razlaže pod mnogostranošću manifestacija znaka i bogatstvom pojava u životu.

Saznanje da se sve ne može segmentirati i podvesti pod kategorije i strukture vodilo je ka saznanju da postoji neki viši oblik reda, što je polako vodilo u spoznaju o jednom višem nivou jezičke analize, ali do njega se nije došlo lako. Granice analize sadržavale su se u lingvističkoj ravni na rečenici, a kontekst se praktično gubio u kategorijama idealizovanog i homogenizovanog, što je ukidalo ili potiskivalo

⁹ Reklama, na primjer. To smo malo testirali na sopstvenom primjeru. *Life Lift* je naziv našeg romana, i predstavlja metaforu hipokrizije života koju žive glavna junakinja i skoro svi oko nje. Naslov je nastao lingvističkim procesom analogije prema *face lift*. A malo lingvističke i diskursne intervencije – i ta metafora postaje reklama u odgovarajućem kontekstu, nešto poput: „Get a face lift. Your *life lift*.“ Naravno, reklama kontekstualizuje ovu frazu pozitivno, naš roman negativno.

socijalnu dimenziju jezika i interpersonalni aspekt u jezičkoj upotrebi. Prije svega, to je bila Čomskijeva transformaciona teorija, koja je insistirala na homogenoj govornoj zajednici i na idealnom govorniku koji jezik zna savršeno. Semantika nije bila uključena, insistiralo se na sintaksi, ponajviše na rečenici i nivoima nižim od te sintaksičke cjeline¹⁰. Nije se pokrivala kreativnost, Kvigli to naziva „isključivanjem u teoriji“, i ilustruje primjerom iz e.e. cummingsa: „he danced his did“ (Quigley, 2004: 86), što se u transformaciono-generativnoj teoriji toga vremena nije moglo objasniti. To isključivanje direktno se odnosi na jezik književnosti.

S vremenom terminologija kako lingvističkih, tako i književnih proučavanja počinje da se mijenja. Tako, „semiološki/semiotički“ biva polako zamijenjen terminima „lingvistički“ i „jezički“, sistem znakova postepeno u teoriji postaje jezički sistem, a želja za sve opštijom teorijom biva jača. Pluralistička težnja u proučavanjima književnosti da se pomire konkurentni zahtjevi monista i relativista predstavlja direktnu analogiju želji lingvиста iz šezdesetih prošloga vijeka da pomire strukturalističko opredmećenje sosirijanske lingvistike sa različitim relativizirajućim reakcijama drugih lingvиста i njihovom velikom potrebom za semiotičkim redom (Qigley, 2004: 76). Riječ je o tome da se u lingvističkoj teoriji tražio ključ za književnu teoriju a, shodno tome, i interpretaciju. Semiotički red značio je da se svaki znak u književnosti može jednoznačno protumačiti. Naravno, takva teorija nije uspijevala jer, kasnije će se vidjeti, semiotički red te vrste isključivao je kontekst, dijalog, društvo i kulturu. To su elementi koji su unosili nered u red tadašnjih teorija uglavnom strukturalističkog određenja, a koji je diskurs donekle obuzdao proširenim granicama svoje teorije. No, i pored sve proliferacije oblasti unutar diskursa uočljivo je nepostojanje jasne granice disciplina, više je riječ o pretakanju i prelivanju nego o jasno omeđenim poljima.

Uskoro se za lingviste postavio problem šta je to u vezi sa jezikom što treba opisati. Različito su poimali jezički sistem, ali svi su jednako pledirali na opštost i svoju novinu. Dakle, stalno se dešavalo da teorija u praksi izda autora, ili da autor iznevjeri teoriju tako što je nadgradi ili je sasvim napusti. To je bio Rolan Bart, na primjer. Selio se iz teorije u teoriju velikom lakoćom i Jerkov za njega kaže da je „bio mangup i, srećom, umro je na vrijeme“¹¹. Mogao bi tu da pripadne i Jakobson. On je nadgrađivao svoju teoriju i teoretičarima koji su došli poslije njega omogućio prodor u diskurs. Istovremeno, teorija koju je sâm primijenio („Bodlerove 'Mačke'“) izdala

¹⁰ Anegdotalna je izjava Robin Lejkof – ona je je bila jedna od revizionista, a tu su još pripadali Ros, Mekoli i Džordž Lejkof (Ross, McCawly, George Lakoff) – gdje kaže da je otišla iz Čomskijevog serkla jer nje kao žene i njenog roda u transformaciono-generativnoj teoriji nije bilo (Lakoff, 2004).

¹¹ RTS 3 Video Clip, „Aleksandar Jerkov: Teorija svega – šta smo ono hteli“ (2011). Posted on YouTube at: <https://www.youtube.com/watch?v=t-6krast2Sc>

je njega. Bila je preuska. Vidjeli smo, teoretičari su krenuli od jezika ka ustrojstvu, a završili u odsustvu ustrojstva.

Onog trenutka kada se pojavio diskurs kao najviši nivo jezičke analize mogla je da se proširi teorija i uključi interpersonalni, socijalni i kulturni uticaj. To je značilo novinu u lingvističkoj teoriji, ali i u nauci o književnosti. Pored svih definicija koje su o diskursu date i uglova iz kojih se on razmatra, najveći uticaj i učinak imao je onaj koji je sklonio staklenu tavanicu s lingvističke analize: analiza se dešavala na nadrečeničnom nivou, jedinica analize nije više bila rečenica, već tekst, a bili su uključeni parametri koji su ga dodatno i preciznije definisali: kontekstualni i kontekstualni elementi, njegovo razlikovanje od *teksta*; zatim razlikovanje diskursa kao procesa i kao posljedice, proširivanje kategorije diskursa, njegovo smanjenje i slično. Pritom, na djelu je sve intenzivnija i sve prisutnija podjela na diskurs strogo lingvističke provenijencije i onaj kao pojam opšte društvene teorije.

Temin *analiza diskursa* (Zellig Harris, 1952) pojavljuje se u raznim disciplinama i različito se definiše. Tako, čućemo od lingvista, teoretičara književnosti i filma, proučavalaca kulturne istorije, semiotičara da se svi bave nekim aspektom analize diskursa. Svima im je zajednička suštinska osobenost koja proističe iz tekstualnog nivoa strukture višeg od rečenice. Ta zajednička osobina čisto lingvističkog karaktera je kao osnovna smjesa za tijesto kojoj svaka nova disciplina, sa kojom diskurs podatno tvori interdisciplinarnu oblast, pridodaje svoju osobenost, pa se tako diskurs sa svakom novom disciplinom ili obogaćuje ili dodatno definiše neki od aspekata početnog termina. Kada se posmatra diskurs kao „najviši oblik jezičke organizacije“, kako taj fenomen sažeto sumira Milica Vuković (2013), onda to zaista znači da za svaku konkretizaciju funkcije slijedi dodatna ili, bar, usmjerena (ciljana) definicija kako bi se opisalo polje istraživanja.

Tako, Stabs definiše analizu diskursa kao „sociolingvističku analizu prirodnog jezika“ (Stubbs, 1983). Sociolingvistička je utoliko što se bavi opisom jezičkih pojava u *kontekstu*, a on treba da bude stvaran i da sadrži autentične podatke koji su sakupljeni na ispravan metodološki način. Drugim riječima, jezički materijal neće biti proizvod introspekcije i smišljenih primjera, već stvarni „prirodni jezik“, tj. jezik koji se prirodno javlja u nekom mediju, na primjer, u govornom jeziku. Majkl Makarti ističe relacioni princip, pa analizu diskursa definiše kao „odnos između jezika i konteksta u kojem se upotrebljava“ (McCarthy, 1994: 5). Analiza diskursa specifikuje nivo organizacije, i to onaj pomenuti, nadrečenični, mada se analiza diskursa može sprovoditi na svakom drugom nivou: fonološkom, morfološkom, sintaksičkom. Analiza diskursa je takođe „jezik u upotrebi“ zbog kontekstualne i kontekstualne prirode svoje, kako su tu disciplinu nazvali Braunova i Jul (Brown and Yule, 1983: 5) ili, pak, „jezik u akciji“ (Blommaert, 2005b: 2), kako smo i mi nazvali

jednu našu knjigu koja se bavi diskursom, pragmatikom, književnom lingvistikom ili, drugačije rečeno, stilistikom (Perović, 2009). Analiza diskursa takođe se bavi načinom kako odnos učesnika oblikuje diskurs kao i efektima koje jezička upotreba ima na socijalne identitete i relacije (Paltridge, 2011[2006]: 2), dok je Rigenbah (Riggenbach, 1999) naziva krupni plan analize, važan naročito za nastavne svrhe (engl. *bigger picture*).

Navedeno ukazuje na mnogolikost diskursa i polivalentnost njegove analize u zavisnosti od toga kako je i na koga usmjerena. Tako, vidimo da je to *sociolingvistička* kategorija koja u fokus dovodi *kontekst*, insistira na *upotrebi* (ili *akciji*) dok je odsutni član definicije *forma*, identifikuju se lingvističke jedinice poput *iskaza*, a vidjećemo kasnije da ovo sociolingvistički može da se proširi na lingvistiku, kulturu, književnost, antropologiju, retoriku, studije kulture, psihologiju, istraživanja iz oblasti obrazovanja i neke druge oblasti. Modeli jezika¹², naročito modeli za analizu jezika u književnosti treba da uzmu u obzir pravila koja su varijabilna, a takva su zato što su bitni faktori kao što su status, moć i ideologija i koji prepoznaju činjenicu da jezik uključuje sisteme koji su i statični (dekontekstualizovani) i dinamični (kontekstualizovani), koji poštuju pravila, ali ih i krše, strukturirani su, ali i idiosinkratični (Carter, 2003[1997]: 81).

S obzirom na to da se analiza diskursa proliferirala u niz disciplina, to neke lingviste navodi na zaključak da oblast „analiza diskursa“ ... ne kazuje ništa više od termina 'lingvistika': proučavanje jezika“ (Tannen, 1989: 6), što podiže oblast diskursa na najviši kategorijalni rang, ali ga istovremeno i poništava. Za razliku od mišljenja koje koncept diskursa proširuje mimo ustaljenih definicija, Barbara Džonston o diskursu govori na sljedeći način:

Ja posmatram diskurs ne kao disciplinu (ili kao poddisciplinu lingvistike) već kao *sistematičan, rigorozni način kako da predložim odgovore na istraživačka pitanja* unutar jedne discipline i interdisciplinarno u humanističkim i društvenim naukama, a i šire. Drugim riječima, ja posmatram analizu diskursa kao *istraživački metod* koji naučnici mogu da koriste (i koriste) u raznim akademskim i neakademskim opredjeljenjima, u

¹² Bašam, Fiksdal i Raunds (Basham, Fiksdal, and Rounds, 1999) u svom radu o polivalentnosti discipline analize diskursa navode da je jedan od autora govorio o opisnim izrazima u medijima povodom optužnice za ubistvo u slučaju O. J. Simpson. Drugi autor je govorio o razlikama između japanskog i engleskog, dok je treći široko razglabao o metafori, a naredni pomenuti u tekstu o izrazima kojima se opisuje identitet kod plemena Atabaskan u Sjevernoj Americi, dok je jedan govorio o pjesmi s aspekta principa analize diskursa. Sva su istraživanja pripadala analizi diskursa, primijenili su valjanu metodologiju i dobili pouzdane rezultate. Sva ova istraživanja imala su jednu stvar kao zajedničku: oni su proučavali jezik i njegova dejstva.

potraži za odgovorom na raznovrsna pitanja (Johnstone, 2002: xi) (naš kurziv).

Analiza diskursa je za nju heuristički istraživački metod kojim se ne nude rješenja, a koji proučavaocima pomaže da sistematski obraćaju pažnju na svaku pojedinost potencijalnog značenja koja može da se nađe u datom tekstu ili govoru. Džonstonova, stoga, razlikuje diskurs prvenstveno usredsređen na pošiljaoca poruke koji je *samoiskazujući*; kada se diskurs fokusira na primaoca poruke, on je *retorički*; (...) kada je fokus diskursa na samoj poruci, stvarnom izgledu, zvuku i strukturi diskursa, tada se govori o *poetskoj* funkciji. „Poetsko“ u ovom smislu znači nešto poput „umjetnički“, ne nužno „na poeziju nalik“ (Johnstone, 2002: 221).

Usponu diskursa prethodio je razvoj i uspon drugih oblasti. Šezdesetih godina prošlog vijeka u teoriji književnosti razvijao se formalizam, sedamdesetih funkcionalizam, osamdesetih diskurzivna stilistika, devedesetih to je bila stilistika zasnovana na diskursu i socioistorijskim i sociokulturnim elementima, a sve vrijeme u osnovi izučavanja nalazile su se i podrazumijevale sociolingvističke teorije. Stalno je riječ o opštosti teorije i neuhvatljivosti jezika kao sistema čak ni na najvišem nivou opštosti. Reklo bi se, ovim je problem teorije ako ne riješen, a ono u dobrom pravcu usmjeren, teorija je dovoljno opšta da pokrije jezik i književnost, istovremeno, dovoljno je moćna da se lingvističke analize i književne interpretacije susreću, a ne sudaraju. „Lingvistički zaokret“ bio je nužnost. Put kojim su se zaputile književne studije, a na koji je uticao lingvistički zaokret tako je postao put kojim se najčešće ide i književna teorija prošloga vijeka slijedila je tu putanju. Ali, nije sve ni u teoriji ni u analizi bilo jednoznačno, što znači da se klatno teorije nužno kretalo od monizma ka pluralizmu.

Čak i oni koji su sa zakašnjenjem bili spremni da nas podsjetu *da su lingvističke kategorije društvene konstrukcije*, osciliraju između stava gdje ovo smatraju (a) potvrdom da su kategorije jednostavno izmišljene i stoga podložne relativističkom ponovnom izmišljanju ili (b) da su društveno „date“ i stoga nepromjenjive (sem kroz socijalnu revoluciju) (Quigley, 2004: xx) (naš kurziv).

Diskurs i diskursi

Kviglijev „nered“, Spicerovo „odstupanje od norme“, Vološinovljevo „oneobičavanje“ – sve su to jezičke pojave koje su gradivna materija književnosti, a za koje je trebalo izmisliti obuhvatniju teoriju. To je bila analiza diskursa. Diskurs je haotičan, kipi preko modle teorija i pravila, otima se redu koji je nauka od Sosira naovamo pokušala da artikulise. Diskurs je inovirani Jakobsonov napor da se stvori „sistem sistema“, ovog puta s većim izgledima na uspjeh. Analiza diskursa je pristup

jezičkoj analizi koji je fokusiran na jezičke obrasce u tekstu kao i socijalne i kulturne kontekste u kojima se tekst javlja. Pritom, treba odvojiti značenje koje pojam *diskurs* ima u svakodnevnoj upotrebi, u smislu *verbalne razmjene, osobene vrste govora, razgovora, jezika, diskusije, dijaloga ili konverzacije* (Johansen, 2002; Vuković, 2013), od onog koji ima za lingviste ili filozofe kao što je Fuko ili Habermas. Za trenutak ćemo se zaustaviti na Fukou jer su uvidi u diskurs do kojih je on došao bili važni za lingvistiku i presudni za književnost.

Diskursi u Fukoovom smislu (Foucault, 1972; 1980) mogu da se nabrajaju i iskazuju u množini. To su uobičajeni načini govorenja s dvojakim dejstvom: oni stvaraju konvencionalni način mišljenja i mišljenje i stavovi takvim su konvencionalizovanim načinom stvarani. Ovako povezani načini govora i razmišljanja sačinjavaju ideologije i služe da se njima stvara moć u društvu. Drugim riječima, „diskursi“ u ovom smislu uključuju obrasce vrijednosti kao i obrasce jezika. Diskursi su ideje, jednako kao i razgovorni načini koji utiču na ideje i koji predstavljaju objekat delovanja ideja.

Glavna Fukoova teza je da se u svakom društvu produkcija diskursa u isti mah selektuje, kontroliše, raspodjeljuje i organizuje po izvjesnim postupcima čija je uloga da ukrote moći i opasnosti diskursa, da ovladaju njegovim nepredvidljivim događajima, da izbjegnu njegovu tešku i opasnu materijalnost (Fuko, 2007: 20). Fuko na diskurs gleda kao na skup različitih istorijski uslovljenosti (Foucault, 1972). Naše znanje i uvjerenja, prema tom mišljenju, proizvod su diskursa, to jest, nisu univerzalni i nepromjenjivi, već su istorijski i kulturno uslovljeni i oblikovani. Što se tiče interpretacije tekstova, Fukoov stav je da jezik ne prerađuje stvarnost na neki jednostavan, zdravorazumski i jasan način, već je sredstvo putem kojeg se proizvode ideologije. I nikako nije neutralan medij (*vidi*: Fowler, 1991; Simpson, 1993; Fairclough, 1992a; Griffiths, 1992) (Carter, 2003[1997])¹³.

Fukoovo filozofsko učenje diskursa je drugačije i isto kao ono lingvističko. Diskurs je u tom smislu lingvistička i socijalna kategorija, on je proizvod i proces, istovremeno je rezultat, ali i kreator konteksta. Dakle, definicija mu se kategorijalno naslanja na lingvističke elemente, ali je on pridodao i onaj element u kome diskurs

¹³ Jedinstvenost i mnogoznačnost diskursa i njegova kreativna snaga, nezavisno od toga što je on sam komunikacijska kreacija, možda je najbolje ilustrovana onim Žaneovim pacijentom kojeg Fuko pominje, kome je i najmanji iskaz bio riječ Jevanđelja „koji skriva neiscrpnna blaga značenja i zaslužuje da se beskrajno obnavlja, ponavlja i da se komentariše: 'Samo kada na to pomislim', govorio je, čim je nešto pročitao ili slušao, 'samo kada na to pomislim da će ova rečenica ući u vječnost, a da je možda još nisam u potpunosti razumeo“ (Fuko, 2012: 20-21). Od poimanja jezika ovog umno poremećenog čovjeka do umjetničke kreacije u književnosti mala je razlika. Književnik će izmaštati svjetove posredstvom jezika i tako ući u vječnost dok je ovaj umobolnik svaki iskaz zaodjenuo vječnošću samim tim što je izgovoren.

proizvodi (istorijski) diskurs koji je često diskurs ograničenja, isključivanja, etiketiranja. To je diskurs za koji je Derida (1976) rekao da je logocentričan (od čega se kasnije iskovao termin *falogocentričan*), gdje logocentričnost podrazumijeva isključivanje iz jezika, a to znači i iz stvarnosti¹⁴.

Iz Fukoovog učenja je vidljivije možda više nego drugdje da se svaka teorija nadgrađuje na prethodne, i da je svaka ideologizovana. Diskurs je prepoznao ideologizovanost teorije, što se reflektovalo u lingvistici, a i književnim teorijama. Lentricchia je, s tim na umu, rekao: „Kaži mi koja je tvoja teorija i ja ću ti odmah kazati što ćeš reći o ma kom književnom djelu, naročito onom koje nisi pročitao“ (Lentricchia, 1996: 64). Kao da je duh izašao iz boce. U lingvistici se to odrazilo u, sada, već velikom teorijskom nasljeđu kritičke analize diskursa i istraživanja koje nam je ostavio Ferklafl (1992, 1995), ali i ostali teoretičari ove provenijencije diskursa (Wodak, 1996; Scollon, 1998; Stubbs, 1996; Chouliaraki and Fairclough, 1999). U teoriji književnosti strukturalizam je dobio poststrukturalizam, a *post* je u književnoj teoriji postalo mnogoliko. Kako je ideologija imanentna diskursu pojavile su se književne teorije, s manjim ili većim dometom uticaja, kao što su marksističke, frojdijanske ili lakanijanske u zavisnosti od toga koji aspekt diskursa dovode u fokus: politika, ideologija, rod, filozofsko opredjeljenje itd. Tako je bilo moguće da jedna teorijska orijentacija neko književno djelo ocijeni kao dobro, druga kao ne tako dobro. Nije više bilo tijesno u teoriji, samo što se teoriji pomalo gubilo ime.

Nema književnog jezika

Ideja da se književnost i jezik tretiraju kao diskurs približila je te dvije oblasti, ali nije izbrisala sve prepreke zbog kojih je Jakobson ljutito reagovao krajem šezdesetih godina prošloga vijeka. Prednost je mnogo veće uvažavanje lingvističkog i književno-lingvističkog formalizma u istinski kontekstualizovanim književnim studijama koje vide književnost kao umetnutu u društvene i kulturne formacije. Izbjegnuta je rigidnost strukturalističkog perioda zato što formalizam isključuje kontekst. Kada se ovim novim uvidima u teoriji književnosti prouzrokovanim pojavom diskursa umetne čitalac kao važan faktor, tada velika formalizovanost dodatno uzrokuje opasnost od uvijek jednake interpretacije datih tekstova, što, u stvari, rezultira njihovim dekontekstualizovanim čitanjem, a sve se ovo generiše idejom o čitaocima koji su konstruisani kao asocijalni. Takvo stanovište, nimalo iznenađujuće, daje potpuno univerzalna, vječna značenja za tekstove koji čitaju.

¹⁴ Sa Fukoom i Deridom, ili bez njih, žene su bile marginalizovane grupe sa najviše istorijskog staža isključenosti iz jezika, što je posljedično značilo i isključenost iz svih sfera života gdje su mogle biti vidljive i kreirati diskurs po svojoj mjeri, prvensveno diskurs uključenosti i uključivanja. Ovdje, kao i ranije u tekstu, treba se podsjetiti da je svijet, ovako teorijski sagledan, lingvistički ustrojen.

Stoga Karter napominje (2003[1997]: 81-82), a na to ukazuju i drugi, Vili van Per, na primjer (1991), da jezik nije neutralan i čitanje ne može biti neutralno i nezainteresovano.

Dalje, istraživanje jezika kao varijacije vodilo je do shvatanja da postoji kontinuum između književnosti sa malim „l“ i književnosti sa velikim „L“ (od engleskog *literature*), što znači da pismenost u svojim mnogobrojnim formama može da se čita kao široki spektar tekstova i da je teorijski održiva za razne funkcionalne stilove (od viceva do upozorenja na paklicama cigareta) pa sve može da se analizira rame uz rame sa Šekspirovim sonetima i uvodnim paragrafima romana Džejn Ostin, gdje termin „tekst“ služi kao odgovarajuća inkluzivna kategorija (McRae, 1991). „Devijacije i poigravanje sa normama nije isključivo ograničeno onim što određena zajednica smatra književnim tekstom“ (Carter, 2003[1997]: 82). (Ranije navedeni autori takođe su proširili horizont shvatanja književnosti i književnog, odnosno neknjiževnog jezika (Quigley, 2004; Jakobson, 1978; Levi-Stros, 1876; Eko, 1976) potkrepljujući naše uvjerenje da nema književnog jezika *per se*.)

Teorije čitanja i pisanja književnih tekstova trebalo bi da idu uporedo sa razvojem diskursne pismenosti. Karter ukazuje na to da za ove svrhe jedna više društveno zasnovana lingvistika, one vrste kakva je funkcionalna lingvistika jezika, ima potencijal u kontekstu gdje su cjelovitije integrisane jezičke i književno diskursne studije. Takva lingvistička paradigma naglašava „formu, izbore i značenja, ne samo formu“ (Carter, 2003[1997]: 82). A što se same književnosti tiče, kao zaključne riječi navodimo Johansena, koji povezuje kategorije književnog teksta, lingvističkog iskaza i konteksta na sljedeći način:

(...) njena raznorodnost proističe iz činjenice da su književni tekstovi *lingvistički iskazi* koje autor upućuje čitalaštvu u datom vremenu pod određenim društvenim i kulturnim uslovima i unutar, ili u vezi sa, književnom institucijom (Johansen, 2002: xii-xiii).

Tako bi, prema Johansenovim riječima, književni tekst trebalo proučavati kao onaj koji podliježe pravilima na raznim nivoima – ali koji takođe i *krši pravila i stvara nova* (2002: xii-xiii), što nas neodoljivo upućuje na Spicera i njegovu čvrstu ideju o stilu kao kršenju norme (1948). Dalje, književni tekst, više nego onaj koji se odnosi na svakodnevne poslove, izgleda da sadrži *višak značenja*, a to je polje stvarne kreacije i paralelnog svijeta. „Stvar književnosti je, generalno govoreći, ljudsko stanje onako kako je viđeno – ili u slučaju književnosti, onako kako je izmaštano – kako ga je izmaštao subjekat koji kazuje“ (Johansen, 2002: xii-xiii) (*naš kurziv*).

Svijet je lingvistički konstituisan

U lingvističkim i diskursnim pristupima analizi i interpretaciji teksta cilj je ustanoviti jake i slabe strane raznih pristupa, a dvije se glavne procedure ističu. Jedna je svjesno konstruisanje značenja iz jezičkog teksta, druga je manje svjestan čin interpretacije, kao napr. podtekstova, koji informišu o odlukama u lingvističkoj analizi teksta u vezi sa vrstom značenja nađenih u tekstu i kako su takva značenja zagarantovana i kako se mogu objasniti (Carter, 2003[1997]: 111-118). Poznato je da se jedan propozicioni sadržaj može izraziti različitim lingvističkim realizacijama i pisac, shodno odlukama o tome šta želi da uči u svoj tekst, bira onaj koji je za njegov stil najprikladniji. To je njegova kompetencija pisca, kreativnost stvaraoca i pragmatički cilj, naravno, onaj koji će rezultirati tekstom (romana, pripovijetke, pjesme itd). U zavisnosti od analitičkog okvira u interpretaciji ili tumačenju djela, proučavalac će „rastajiti“ djelo kroz jednu ili drugu, ponajbolje, obje, navedene procedure, nadati se, u najvećoj mogućoj mjeri. Interdisciplinarnost se u ovakvim obradama podrazumijeva jer više je riječ o pretakanju i prelivanju nego o jasno omeđenim poljima između disciplina.

Kada se govori o modernim proučavanjima u oblasti lingvističke stilistike britanske škole, primjećuje se tendencija da se proučavanja i nalazi iz oblasti analize diskursa i narativne organizacije primijene na analizu i izučavanje književnog teksta. Tako, na primjer, modele za analizu govornog diskursa zasnovane na Sinkleru i Kultardu (Sinclair and Coulthard, 1975) Barton primjenjuje za analizu drama i dijaloga (Burton, 1980; 1982); Šort (Short, 1981) koristi analizu zasnovanu na Grajsovim teorijama i teorijama govornog čina; Karter i Simpson (Carter and Simpson, 1982) koriste narativne modele zasnovane na Labovu (1972); Fauler (Fowler, 1981; 1982) koristi Halidejev model iz domena sistemske lingvistike; Armstrong (Armstrong, 1983) primjenjuje sisteme za modeliranje komunikacije zasnovane na radu sovjetskog semiotičara Jurija Lotmana (Yuri Lotman), dok Stabs (Stubbs, 1982) i Veber (Weber, 1982) analiziraju narative sistematično, odnosno, dosljedno pozivajući se na semantičko-propozicione modele, i modele govornih činova.

Ovaj dio rada pokušaj je da se odgovori na gore postavljeno pitanje: *da li je lingvističko opisivanje ipso facto i književno?* Ili, da li između ova dva nivoa postoji nivo koji pojedinu jezičku osobinu čini suvislom i u književnom smislu, to jest poetski označenom za čitaoca (Kompanjon, 2002: 233). U uvjerenju da je lingvistika (hiperbolisani) princip koji pokreće svijet, podržava nas Didre Barton iz studije posvećene djelu Silvije Plat pod nazivom *The Bell Jar*: „Konačno, željela bih da se pridružim Sapiru (1956), Vorfu (1956) i Vološinovu (1973 [1930]) i zajedno s njima kažem da je svijet lingvistički konstruisan (...) Stilistička analiza nije puko pitanje

diskusije 'efekata' u jeziku i tekstu, već je to moćan metod za razumijevanje načina na koje su sve moguće vrste 'stvarnosti' konstruisane putem jezika" (Burton u: Simpson, 2004: 187-188). U tom radu poezija Platove poslužila je kao predložak za analizu u feminističko-lingvističkom ključu, gdje su se izdvojila tri tipa teksta: predstave o ženi u književnosti koju su svojim napisima stvarali muškarci; predstave o ženi u književnosti koju su konstituisale žene feministkinje, i treći, predstave o ženi u književnosti kojoj su doprinosile same žene svojim pisanjem, ali nisu bile feministkinje. Silvija Plat je pripadala trećem tipu. Didre Barton kaže da je tako lako vidjeti kako je Silvija Plat spremno koristila metafore *onemogućavanja*, leksiku *osujećenja*, sintaksičke strukture *spriječenosti*. Na engleskom ključna je riječ *disenabling*, što može da se prevede na tri načina: *onemogućavanje*, *osujećenje*, *spriječenost*. Prisutni su dileme, kontradikcije i pritisci, što nije nemoguće da ju je vodilo direktno u užasnu smrt (Burton u: Simpson, 2004: 187-188). Dakle, svijet jeste lingvistički konstituisan: svijet Platove bio je svijet *osujećenja* i *ograničenja*. Da nije, možda se s njegovim granicama ne bi tako strašno i tragično sudarila.

Lingvistika je princip koji pokreće svijet

U stilističkoj analizi jezik drame često se tretirao kao jezik poezije i uzimao se izolovano, a zanemarivali se socijalni i interpersonalni činioci. Sljedeći primjer bazira se na teoriji govornog čina. Hamlet u *Hamletu* odgovara Poloniju:

4) POLONIUS: What do you read, my lord?

HAMLET: *Words, words, words.* (II, ii, 190-1)

Na prvi pogled, Hamlet govori očiglednu stvar. Međutim, kontekstualno razmatranje dovodi nas do pravih alternativa, a to znači posmatranje teksta kao niza komunikativnih činova, ne samo konfiguracije fonetskih, sintaksičkih ili leksičkih obrazaca. U tom svjetlu dat je odgovor Poloniju. Hamlet želi da ga se otarasi, na ivici je grubosti, ali poštuje kooperativni princip konverzacije, možda glumi ludilo. Diskursno pismenom čovjeku biće jasno da to protumači kao – „pusti me na miru“. *Leave me alone*. Performativna umjetnost od ovog je napravila svoj veliki izazov. Poznata je interpretacija jednog glumca koji na izgovor svake od *words* ima drugačiji položaj ruku (*vidi*: Short u: Carter i Simpson, 1989). Svaki od položaja dodatno pojačava govorni čin praznine i intenzivira poruku potrebe za samoćom u kojoj će se on sa riječima nositi na svoj način.

Sličan primjer, analiziran kao primjer Grajsovog kooperativnog principa u konverzaciji, nalazimo u *Romeu i Juliji*:

5) BENVOLIO: Tell me in sadness, who is it that you love?

ROMEO: *In sadness cousin, I do love a woman.* (I, i, 203, 207)

Odgovor je dat, a ništa nije rečeno. Ljubaznost je ispoštovana, tako treba, a tajna je sačuvana. Uvjerenje Nove kritike da su tekstovi verbalni objekti nije moglo da se sasvim održi. Da bi se razumjelo značenje riječi u pjesmi, treba znati njeno normalno, uobičajeno značenje, značaj njenog posebnog mjesta u sintaksičkoj konstrukciji itd. Drugim riječima, tekst jedino može da se razumije kao objekat umetnut u skup lingvističkih (i drugih – na primjer, socioloških, književnih) konvencija (Short in: Carter & Simpson, 1989: 142-143).

Mi smo analizirali *Grobnicu za Borisa Davidoviča* u radu pod nazivom „Nevidljivi šavovi Kišovog teksta“ prema modelu prezentacije govora u romanu i drami, što je takođe domen analize govornog diskursa i domen analize govornog čina. Pokušali smo da sa aspekta prilično pouzdane lingvističke teorije damo doprinos, doduše, *post festum*, jednoj žučnoj polemici o originalnosti djela, naime da li je roman *Grobnica za Brisa Davidoviča* palimpsestičan tekst ili plagijat. U vrijeme kada smo rad pisali na momente je postojao zanos da imamo „krunski dokaz“ da djelo nije plagijat i da diskusiji treba samo takav dokaz da se polemika završi, a pisac i njegovo djelo dobiju dužno poštovanje i vrednovanje. S ove distance, ne vjerujemo da bi se to uvažilo (onovremena sumnja u lingvistiku za književne svrhe), a nismo sigurni ni koliko bi se valjanost takve argumentacije poštovala¹⁵. Pažnja je usredsređena na govor, odnosno iskaz lica u odnosu na pisca i količinu intervencije samog pripovjedača, tj. na uvodnu rečenicu, a zatim interpunkciju koja uključuje znake navoda, dvije tačke i znak pitanja. Sve navedeno, uz njihove međusobne kombinacije, konstituiše skalu vjernosti iskaza (engl. *faithfulness condition*).

6) *Načini predstavljanja govora:*

- (1) direktni govor (DG),
 - (2) slobodni direktni govor (SDG),
 - (3) indirektni govor (IG),
 - (4) slobodni indirektni govor (SIG),
 - (5) pripovjedno kazivanje govornog čina (PKGČ)
- (M. Short, 1991: 61).

Dalje, pomoću tri svojstva originalnog govornog čina, koje navodimo, provjerava se vjernost iskaza. To su:

¹⁵ Sud o Danilu Kišu koji je i danas u najširim razmjerama neupitan potvrđuje Salman Ruždi u svom autobiografskom djelu *Džozef Anton* gdje za njega kaže da je „izuzetni jugoslovenski pisac (...), vešt karikaturista (...), brilijantan i duhovit pisac“ (Ruždi, 2013: 105).

Vjernost iskaza

- (a) ilokuciona moć (govornikova namjera prilikom iskaza, komunikativna funkcija iskaza),
- (b) propozicioni sadržaj (istinito/lažno),
- (c) riječi i strukture korišćene pri obrazovanju datih propozicija.

U skladu s ovim:

DG vjerno predstavlja (a), (b) i (c);

IG vjerno predstavlja samo (a) i (b);

PKGČ vjerno predstavlja samo (a);

SIG vjerno predstavlja (a) i (b), ali ne u cijelosti (c) jer je na semantičkoj sredokračić između direktnog i indirektnog govora.

U radu smo zaključili:

takav postupak lingvistički i literarno, tekstualno i dijalektički opravdava kreaciju likova i radnji, ni jednog trenutka ne dovodeći u pitanje propoziciju valjanost na koju autor polaže krajnje pravo. Propozicijona valjanost je ovdje višesmislena i uključuje interpretaciju i ono što je pisac htio da kaže, kao i ono što mi doživljavamo da je istinitost u ispričanoj radnji. Ta propozicijona istinitost je konzistentna, nema mehanički našivenih djelova, sve je kontrolisano sa jednog višeg nivoa i propozicijone i narativne ravni, a to je sâm autor (Perović, 2009: 237).

I ovo je diskursni odgovor, sve manje je „sramnog zaostajanja“. Ima daljeg razvoja teorije iz dvije oblasti koje onu pomenutu Zenonovu aporiju skoro obesmišljavaju. U tom obesmišljavanju, kognitivne nauke, kognitivna stilistika, značajno učestvuju.

Kognitivna stilistika

Stilistika se u posljednjih pedeset godina pokazala kompetentnom da objasni značenje. Čitačeva interpretacija dostigla je visok nivo, pa je tako okvir za analizu dostigao status paradigme kao model za predstavljanje govora i misli, ikoničnosti u poetskoj formi kao i naratološkoj deskripciji. Nije, međutim, pretjerano uznapredovala da objasni estetske efekte. Kognitivna poetika ranog perioda bavila se značenjem i interpretacijom, objašnjavajući šta to čitaoci znaju u određenom trenutku u narativu, kako, kao čitaoci, pratimo pomjeranje perspektive, kako mi reinterpretiramo unatrag kroz tekst kada postane očigledno da smo ili pogrešno

pročitati nešto ili smo namjerno zabludjeli jer je to autor tako htio i jer je želio da proizvede šok ili iznenađenje defamiliarizacije i tome slično¹⁶.

Vidjeli smo, takođe, stilistika je dugo bila usredsređena na pisca i interpretaciju književnog djela. Ono što je nedostajalo tom postupku bio je ma kakav pomen mentalnih procesa iz kojih bi se dobile informacije o načinu na koji čitalac čita i interpretira književni tekst. Kao što apstraktno slikarstvo ostaje u semantičkom vakuumu bez obrazovanog posmatrača koji znanjem o toj oblasti posreduje u umjetničkom doživljaju (i interpretaciji), tako i u književnosti postoji potreba da se istraži i uvaži ona druga strana, a to je čitalac. Sa fokusima pomjerenim od pisanja ka čitanju, kognitivna stilistika zagovara ideju da je književnost bolje konceptualizovana kao način čitanja (engl. *readerly stylistics*) nego kao način pisanja (engl. *writerly stylistics*) (Simpson, 2004). Stilistika je, stoga, počela da sistematičnije istražuje kognitivne strukture koje čitaoci aktiviraju kada dekodiraju književni tekst i tako pridodala sebi epitet „kognitivna“ usredsredivši se na teoriju shema, vještačku inteligenciju i kategorije konceptualne zavisnosti (Cook, 1989). Kognitivna stilistika (poetika) ima za cilj pomjerenje istraživačkog interesovanja sa modela teksta i njegove kompozicije na modele koji prave vezu ljudskog uma i procesa čitanja (McIntyre, 2006; Simpson, 2004; Stockwell, 2008). Poenta je istražiti kognitivne mehanizme koji stupaju u dejstvo kada se ma koji tekst počne procesirati prilikom čitanja.

Kognitivni zaokret u interpretaciji književnog teksta desio se kada je bilo potrebno pobliže definisanje samog objekta analize, a to je književnost. Kognitivna stilistika zalazi u procese identifikovanja književnog jezika s ciljem da utvrdi šta je to u njemu različito od drugih oblika društvenog diskursa. Nove tendencije iz osamdesetih prošlog vijeka rezultirale su teorijama čiji je cilj bio da ukažu na modele koji objašnjavaju kako čitalac aktivira pohranjeno znanje u procesu čitanja i kako se ono modifikuje i obogaćuje u tom procesu. Taj kognitivno-diskursni interfejs može se ilustrovati rečenicom „Dajte mi kriglu piva“, gdje se aktivira mentalna slika paba (može i kafea, mada je to onda malo drugačija mentalna slika), što je dovoljan imput

¹⁶ Kognitivna stilistika u mikrolozičkim dimenzijama obuhvata figuru i pozadinu, prototipove, deiksu i kognitivnu gramatiku koju prate makrolozičke dimenzije sheme poetike, mogući svjetovi, mentalni prostori, konceptualna metafora i parabola, teorija tekstualnog svijeta i modeli globalnog razumijevanja. Ovi aspekti obezbjeđuju načine i mehanizme da se istraže kritička pitanja kao što su devijacija, defamiliarizacija, književni izraz, kreativnost, žanr, intertekstualnost, način na koji um radi, parodija, periodizacija, kanonizacija, tačka gledišta, karakterizacija, narativi, perspektiva, glas, fiktionalnost, alegorija, simbol, ton, arhetip, tema, zaplet i tako dalje. Sve ovo služi da obogati alate književne stilistike (vidi Stockwell, 2002). Na helsinškoj konferenciji o stilistici 2004. godine učesnici su se uglavnom bavili propozicionim učinkom književnosti na *čitaoca*, a manje estetikom, emocionalnom motivacijom i efektima, etikom i kulturnim značenjem.

za sliku sheme koja je u službi atmosfere, okruženja i kulisa za datu literarnu scenu kojoj ne treba literarne dopune. (Ovo bi trebalo naročito dobro da zapamte pisci koji vole duge opise koje savremena teorija kreativnog pisanja, aludirajući na Homera, naziva *ružičasti prsti zore* (engl. *rosy fingers of dawn*). Mentalna predstava paba, ili kafea, utvrđivana čestim odlascima na takva mjesta rezultiraće u čitaocu vrstom idealizovane prototipične slike ili prizora, a to je slika koju bismo mogli nazvati idealizovani kognitivni model. Idealizovani kognitivni model sadrži informacije o, za nas, tipičnim domenima znanja potrebnim za procesiranje i razumijevanje tekstualne reprezentacije. Ti domeni znanja popraćeni su konceptualnim slotovima koji idu uz datu mentalnu predstavu. A mentalna predstava paba ili kafea uključivala bi uloge barmena, gosta, konobara, izbacivača i slično i rekvizite poput stolica, stolova, rasvjete, bara i slično. U ovoj poznatoj sceni u baru (engl. *restaurant script*) (Schank i Abelson, 1977: 42-49) ništa nije novo, samo su aktivirane prototipične slike iz mentalnih predstava o baru. Navedena mentalna slika paba bila bi drugačija ako bi gost zatražio *šolju* piva, ako bi na vratima pisalo *mamuze poželjne* ili ako bi iz paba, ili kafea, žene izlazile frizirane. Svaki od tih nabrojanih momenata mijenjao bi idealizovanu prototipičnu sliku ili idealizovani prototipični model i stvarao kontekst za novu shemu. „Dajte mi kriglu piva“ stvara kognitivnu prečicu kada interpretiramo jezik bilo književni, bilo obični, svakodnevni. U smisaono složenijim i književno bogatijim tekstovima, svaka aktivacija značenja biće zavisna od čitalaca čija će književna kompetencija dozvoljavati „razumne“ korelacije sa lingvističkim oblicima i semantičkim funkcijama. Drugim riječima, svako će drugačije čitati tekst.

Navedeni postulati kognitivne stilistike izoštrili su fokus na nekoliko teorijskih pitanja. Jedno od njih je priroda književnog jezika, a drugo je ko ga posjeduje. Ako je odgovor na prvo pitanje u kreativnoj upotrebi jezika, onda je logično pitanje gdje je granica tog jezika i kakva je. Ako je odgovor u iščašenju jezika, tada kognitivna lingvistika, i posljedično, kognitivna stilistika, plediraju na pravi odgovor. Književni jezik u ovom teorijskom modelu identifikuje idealizovane prototipične slike, ali ih i dekonstruiše. To radi pomenutim oneobičavanjem. Oneobičavanje je iznevjeravanje jedne sheme, a uspostavljanje druge, pravi se nova mentalna predstava u kojoj učestvuje nekoliko sukcesivnih i paralelnih procesa (engl. *foregrounding* i *backgrounding*). Iznevjeravanje date mentalne predstave iz idealizovanog kognitivnog modela znači napuštanje navike po kojoj date jezičke strukture prizivaju određene reakcije u mozgu putem kojih čitalac određuje scene, radnju i aktere. Taj kreativni princip jednako je djelatatan u književnosti i u vizuelnoj umjetnost kao što je film. Prisjetimo se dijaloga na početku filma *Nema zemlje za starce*. Idealni kognitivni model koji poznajemo kroz uloge *prodavca* i *kupca* ruši se na samom početku dijaloga i uspostavlja se nova mentalna predstava onog trenutka

kada Anton Čigur (Havijer Bardem) baci uvis novčić i kaže prodavcu: „Ovo će ti reći koliko u životu možeš da izgubiš.“ Čovjek momentalno iznevjerava svoju (proto)tipičnu ulogu prodavca u gvoždari i prebacuje se na novu shemu: „Pa, morao bih da znam koji je najveći zgoditak.“ „Saznaćeš odmah.“ Ovo oneobičavanje navedenih uloga i, posljedično, inverzan odnos moći sagovornika stvorilo je dovoljno imputa da se dekonstruiše idealizovani kognitivni model o kupoprodajnoj transakciji i da počnu da se stvaraju nove mentalne sheme. Uz to, direktnost i neopozivost diskursa Antona Čigura počinje da stvara mentalnu predstavu o liku koji izaziva strah, tip je lud, što sve doprinosi oneobičavanju na makronivou, a to je oneobičavanje žanra. Vestern kroz navedenu scenu postaje triler (nesrećni čovjek je rekao „pismo“ i izgubio glavu), klasični kaubojac očas je preveden u novi žanr. *Nema zemlje za starce* je neo vestern triler.

Džois i „savršeni poredak riječi“

Da bismo ilustrovali ideju ovog rada da je diskurs sa svim svojim naprednim teorijama način da se smanji jaz između jezika i književnost tako što će lingvistika, odnosno diskurs pomoći da se daju neka pouzdanija tumačenja teksta, poslužićemo se riječima Džemsa Džojisa, koje su i moto ovog rada, koji ovdje ponavljamo: „Jednom, nakon dva dana rada koja su urodila dvjema rečenicama, pitali su Džojisa da li je on to tražio pravu riječ. 'Ne', rekao je, 'Riječi su tu. *Ono što tražim je savršeni poredak riječi u rečenicama koje imam*'. Ovakva Džojsova formulacija liči na naslov Hokingove knjige *The Universe in a Nutshell* (2001), maltene, lingvistička i književna teorija ukratko – *in a nutshell*. Pritom, vjerovatno i uputstvo za savršenu književnu formu. Svoju u svakom slučaju.

Malo historicizma: Ovo Džois kaže u vrijeme kada je pisao *Uliksa*, kada se već nebrojeno puta preselio po Evropi, što mu je otežavalo pisanje, iza sebe je imao završene *Dablince* i *Portret umjetnika u mladosti*, *Fineganovo bdijenje* slijedi iza *Uliksa*. Pristupamo ovoj analizi bez ambicije da odgonetnemo „što je pisac htio da kaže“, već više sa željom da se vidi šta je moderna lingvistička teorija omogućila da se iz tih riječi iščita (a šta Jakobsonova lingvistika nije). Dakle, zašto baš ova sintaksička organizacija i šta je to „savršeni poredak“ za Džojisa? Da li se zaista radi o savršenom poretku rečenice, ili je *savršeni poredak* metafora i čega?

Ako pogledamo samo nekoliko elemenata ovog iskaza, vidjećemo njegovu višeznačnost. *Prvo*, leksema *order*, pogotovo u kontekstu *perfect order of words*, mogla bi da se razumije kao sintaksa, što je proučavanje principa i procesa pomoću kojih se konstruišu rečenice u datom jeziku. *Drugo*, *order* može da znači (Jakobsonovu) osu kombinacije, tj. određeni način na koji će pisac da poreda riječi poštujući sintaksu engleskog jezika da dobije *poredak* koji pripada autorskim

izborima i osobenostima njegovog pisanja. A možda *order*, ovog puta u značenju *red*, transcendiru u tekstualnu harmoniju, sklad, sistem, organizovanost, što je opet u saglasju sa redom kako ga je shvatio autor. *Treće*, možda je na umu imao i ređanje u jednoj idiosinkratičnoj gramatici koja bi bila „kršenje norme“, a opet njegova i autentična, i za one koji čitaju i analiziraju takav tekst prepoznatljiva. To je stil, Džojsov stil. *Četvrto*, nameće se pitanje da li u ovome treba intertekstualno tražiti Kolridžovu definiciju poezije kao „najbolje riječi u najboljem poretku“ (u: Simpson, 2004: 153)? Patriša Deli-Lajp u djelu *Mit, magija i metafora* navedene Džojsove riječi stavlja u kontekst njegovog ukupnog stila i kaže da je on bio poznat po svojim „stilističkim pastišima“. Pod tim misli na njegovu (ne)komunikativnost, što znači sopstvene skovane riječi, referencijalnost i krosreferencijalnost, stil toka svijesti, duge rečenice i slično (Daly-Lipe, 2011: 21). Da pogledamo malo lingvističke analize.

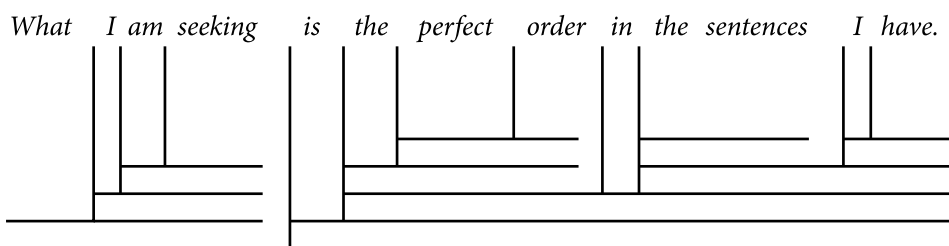
Primjer (7, 8) je vrsta analize koju su Jakobson i Levi-Stros sproveli u „Bodlerovim ‘Mačkama’“. To je strukturalna lingvistika u svom najrepresntativnijem izdanju gdje se identifikuju struktura rečenice, hijerarhijski odnosi između djelova, semantika djelova i cijelog iskaza. Radi se o pseudokleft rečenici i kada se analiziraju elementi te rečenice prema funkcijama dobija se struktura proste rečenice sa kopulom *to be* što ima sintaksički izraz u obrascu SVC i priloški izraz na kraju rečenice.

7) Strukturalno-funkcionalna analiza

What I am seeking is the perfect order of words in the sentences I have.

obrazac:	Imenica 1	<i>be/jesam</i>	Imenica 1
funkcija:	Subjektat	Predikator	Imenski dio predikata
forma:	Imenička klauza	Glagol	Imenička fraza

8) Analiza neposrednim konstituentama

Iskaz u prvoj klauzi pravio je diskurzivnu prethodnicu i signalizovao najavu drugog iskaza. Govorni čin tog iskaza bio je priprema za ono što dolazi, što je osnovna struktura, ali i motivacija pseudokleft rečenice. Da je Džojso rekao *I am seeking for the perfect order*, dobili bismo informaciju jednostavno strukturiranu, ali

ne i njenu motivisanost i pragmatiku vrijednost. Dobili bismo normu, ali ne i odstupanje od nje. Upravo u odstupanju, vjerovali smo, leži ključ iskaza.

Generativna analiza u diskursu tražila je da iznađe šta je to što jedan tekst čini različitim od skupa prostih rečenica koje predstavljaju njegov propozicioni sadržaj. Neka od pitanja koja su se nametala, a tiču se baš tih različitih strukturnih opcija, bila su: da li je i koliko taj izbor obavezan, koja je to vrsta znanja koja rukovodi njegovim izborom, kako određene opcije utiču na čitačovo/slušaočovo razumijevanje diskursa, koji je odnos između različitih jezičkih formi i diskursnih funkcija i, posljednje, da li „diskursna znanja”, najopštije rečeno, spadaju u jezička znanja, odnosno, u jezičku kompetenciju (Mišić-Ilić, 2004: 68-69).

9) Generativna analiza 1¹⁷

9a. Kanonična rečenica:

I am seeking the perfect order of words in the sentences I have.

9b. Pseudokleft rečenica:

What I am seeking is the perfect order of words in the sentences I have.

dato (staro)

novo

Presupozicija

fokus

9c. Kleft rečenica:

It is the perfect order of words in the sentences I have that I am seeking.

fokus

presupozicija

Dubinska struktura je ista za sve: kanonična rečenica, nema transformacija, sem morfoloških.

10) Generativna analiza 2

10a. Kanonična rečenica

I am seeking the perfect order of words in the sentences I have.

10b. Pseudoklefting

*Formula: **WHAT** (subject + verb from DS) **IS** (the remaining part of the DS sentence, usually the Direct Object or, the whole predicate)*

***What I am seeking** **is** the perfect order of words in the sentences I have.*

Presupozicija

fokus

¹⁷ Duboku zahvalnost dugujem profesorki Biljani Mišić Ilić što je na više načina ovjerila i provjerila tabele koje slijede.

10c. Klefting

Formula: IT IS (the focus of the DS sentence, can be any syntactic constituent) THAT (the remaining part of the sentence, without the focused part)

*It is the perfect order of words in the sentences I have **that I am seeking.***

fokus

presupozicija

U pragmatičnoj analizi prema modelu Elen Prins (Prince, 1978, 1985; Mišić-Ilić, 1999; 2004), *what I am seeking* je dato, poznato i presupozicija, dok je *the perfect order of words in the sentences I have* nova informacija i predstavlja fokus iskaza. Slijedeći funkcionalističke studije koje se bave topikalizacijom (a tu, pored pomenute Prinsove pripadaju još: Ward (1988), Hietaranta (1986)), Biljana Mišić-Ilić, koja se veoma uspješno bavila ovom temom, kaže sljedeće:

U funkcionalistički orijentisanim studijama koje se bave topikalizacijom (...) utvrđeno je, između ostalog, da je jedna od osnovnih pragmatikih funkcija topikalizacije da označi presupoziciju date rečenice kao 'shared knowledge', tj. znanje koje je zajedničko govorniku i slušaocu. Osim toga, prebacivanjem nekog rečeničnog elementa u inicijalni položaj stvaraju se dva posebno istaknuta položaja, inicijalni u kome je topikalizovani element, i finalni, gde se nalazi fokus rečenice, tj. intonacioni nukleus (2004: 74).

11) Pragmatička analiza (E. Prince)

What I am seeking is the perfect order of words in the sentences I have.

staro (dato)

novo

Presupozicija

fokus

Ovakva pragmatička analiza daje malo kompleksniju sliku jer su parametri analize kompleksniji. Prije svega, ova, kao i sve pseudokleft rečenice, slijedi logičke presupozicije, a nas ovdje interesuje raspored date i nove informacije. Najvažnije svojstvo ove presupozicije kao funkcije diskursa je da uglavnom nije sastavljena od informacije koja je već dio nužne implikacije (engl. *entailment*). One se često koriste da novu informaciju prenesu u cjelini ili djelimično. Dato je eksplicitno pomenuto, kontekst je glagola *seek*, a novo je nova informacija, ovdje je to kontrastirano, odnosno, implicitan je slučaj. Dakle, prema ovom tumačenju, *a perfect order* je nova informacija.

Za razliku od ovog, prema jednom mogućem kognitivnom tumačenju pseudokleft rečenica Džudi Delin, presupozicija može da bude i nova i data informacija (Delin, 1992). Presupozicija se uzima kao dio anaforičnog okruženja, što

znači da se informacija označava kao anaforična, dakle, poznata činjenica. Dio anaforične relacije sadrži se u informaciji pseudokleft presupozicije koja ima funkciju prije da *podsjeca* nego da *informiše* (neovisno o njenom objektivnom statusu u diskursu). Dakle, ako presupozicija znači DATU informaciju onda je moguće da *savršeni poredak* treba shvatiti kao stil izgrađen do momenta govora u završenim djelima *Dablinci* (1914) i *Portret umjetnika u mladosti* (1916). *Savršeni poredak* tada može da znači najavu osobenog stila toka svijesti, nove forme, neviđene do tada, do te mjere nove i osobene da je savršena. Može ovo o savršenom redu biti nova informacija, tj. informacija o onome što će biti revolucija u književnosti, jer spisateljstvo neće biti isto prije *Uliksa* i poslije njega, a može biti samosvijest genija koji svijetu obznanjuje novi kanon¹⁸. Ali ne može sve ono nebrojeno mnoštvo mogućnosti koje se otvaraju ako to kaže neki *aspiring writer* sa po jednim djelom.

„Savršeni poredak riječi u rečenici“ može da bude savršena formulacija definicije stila, a može da bude savršeno lingvističko otjelotvorenje u službi umjetničkog iskaza. Može da znači prekretnicu u stilu, a može da znači najavu genija koji zna da stvara revolucionarno djelo. Svejedno je. Mnogi će se saglasiti da od Džojse može da se računa vrijeme novije književnosti. Nama je to nova informacija. *Džojse je nas informisao dok je sebe podsjećao*. A to već nije malo. Data informacija znači da Džojse nema najavu o svom pisanju, već potvrđuje ono što je znano: njegova potraga za kreacijom je konstantna, njegov stil se izgrađuje neprestano, a anaforični dio *a perfect order* i njegova funkcija u diskursu je da *podsjeti*. Da podsjeti na šta? Da je Džojse bio genije i da je on to znao, da se sa manjim nije zadovoljavao, da je njegova književna potraga ozbiljna i da je od onih koji stvaraju književnost. Takođe, *savršeni poredak* znači savršeni jezik na Džojsov način. *Savršeni poredak* može da znači metaforu za njegov osobeni stil, a može da znači metonimiju za njegov jedinstveni stil. Takođe, Džojse je ovim na, određen način, učinio izlišnim ovo naše razmišljanje na temu veze jezika i književnosti snažno naslonjeno na onu Jakobsonovu inicijalnu ljutnju.

Prije zaključka

Moto ovog dijela rada su riječi Agnet Pleijel iz njene sjajne romansirane biografije o čuvenom antropologu Bronislavu Malinovskom pod nazivom *Lord Nevermore* (2002). One su izvanredan predložak za zasebnu analizu jer

¹⁸ Zoran Paunović, iz privatne prepiske: „...stoga mogu pouzdano da vam kažem tek to da budete oprezni kad je reč o njegovim izjavama o vlastitom radu: gotovo uvek mu je išlo na nerve kad je trebalo da govori o tome, pa je stoga imao običaj da laže, ili jednostavno govori stvari koje ne misli, a koje dobro zvuče. Neću da kažem da je i ova izjava takva – no činjenica je da je kod njega, po mom mišljenju, izbor reči bio važan bar isto onoliko koliko i njihov redosled.“

problematicizuju kako samu suštinu jezika, tako i njegovu definiciju s antropološke tačke gledišta. Taj najviši i najapstraktniji nivo opisa jezika, odnosno mogućnosti iskaza misli, a pogotovo misli u službi umjetničke prerade i kreacije vraća jezik svojim samim prapočecima i dubinskoj strukturi uma gdje nema ni glasa ni slova ni znaka, već samo sjećanje. To bi mogla da bude situacija primalnog krika prije govora i bilo koje pismenosti, a mogao bi da bude i najveći stepen jezika i njegove realizacije koja se iskazuje kroz skoro poništavanje jezika i obitavanje u sjećanju. U kategorijama koje mi koristimo ovdje to bi uslovno bio nivo visoke apstrakcije i iznad diskursa jednako kao nivo prije fonetike i fonologije koji se prvi izučavaju u lingvistici. Ova umjetnički iskazana definicija jezika daje nam mogućnost za ovakvu spekulaciju – za postojanje nivoa iznad nivoa diskursa ili dosada nedosegnuti nivo diskursa. Jednako se na jedan snažan umjetnički način relativizuje lingvistička nauka, krajnje problematizuje veza između misli i jezika, radikalizuje mogućnost prenošenja značenja s jednog jezika na drugi, udaljavajući tako na svaki način uvjerenje da jedna ovakva analiza sofisticiranim alatima o prefinjenim nijansama značenja i interpretaciji može imati smisla. Ipak, uvjerenja smo da je to samo umjetnička sumnja u ono što je naša sumnja sve vrijeme: kolika je mogućnost približavanja Bogu koji stanuje u glavi pisca? Ili, drugim riječima, koliko diskurs može da bude bogolik?

Cilj je analize diskursa, naročito kognitivne lingvistike diskursa, da opoziciju lingvistika – književnost poništi, a ciljeve približi, ako ne i poistovjeti: da obje discipline rade za jednu dobrobit, a to je kako cjelovitije shvatiti jedno umjetničko djelo. I to je dobro. Ima, međutim, sumnja koja nam ne da mira. Šta ako klatno nauke previše ode na jednu stranu, i tako izmakne kontroli naučnika lingvista? Šta ako kognitivna nauka dosegne takav stepen da može stvarno da zaviri piscu u mozak dok on na papir pretače ideje, slike i scene dok mu izviru iz uma. Baš nas interesuje hoće li moći da naprave takav algoritam, takav softver po kojem bi virtuelni pisac mogao da piše disciplinovano, posvećeno i predano, recimo kao Antoni Trolop, koji je pisao 250 riječi na četvrt sata, tri sata u sesiji i ako bi završio jedan roman u okviru ta tri sata, započeo bi novi (Currey, 2013: 25).

Kada smo kod kognitivne lingvistike, pitanje vezano za gore rečeno glasi: da li je moguće krenuti s drugog kraja – smučkati u retorti diskursa sastojke prema receptu kognitivne lingvistike, kognitivne stilistike, lingvističke logike, dodati malo Sosira, dosta Čomskog i Halideja, ne izostaviti Fukoa, Fokonijea ili nekog drugog lingvistu na *f*, gdje bi Jakobson nadgledao čitav proces, a u tome mu pomagali Levi-Stros, Spicer i Rifater, i napraviti genijalno književno djelo? Da li u tom slučaju znanje jezika, lingvistike i diskursa biva presudno? Ili su, ipak, ono najdublje pozvanje prema kojem se postaje pisac i ona fatalna privlačnost riječi ipak

nezamjenjivi jer se primalni krik o kome govori Agnet Pleijel kojim se oglašava pisac ne ipak može sintetizovati u laboratoriji? Za sada je smjer jedan: kroz djelo se dešifruju autor i kreativni procesi. Kognitivna lingvistika bi mogla da obrne smjer: od nje da potiče djelo i ona da kreira procese. Ali, ovdje nas, kao i u svoj sve manje *sci-fi* priči, interesuje ko je *master mind*: rukovalac alatom ili alatka sama?

Opšta podozrivost u definiciju književnosti proizvodi skepsu navedene vrste. Ozbiljna kritika i ozbiljni čitaoci bavili su se onim *što je pisac htio da kaže*. Danas pisac kaže *ono što mu čitaoci ištu*. Tržište je savladalo pisca, a mehanizam ponude i potražnje kompromitovalo kreaciju. Interpretacija se već desila, na djelu je hermeneutika na veresiji. Kažu, uskoro će moći napraviti čovjeka za minut. Roman će, onda, moći za kraće. Udružene, kognitivna lingvistika (u kognitivnim naukama će, kažu, biti rješenje) veoma naprednog nivoa, koja će znati sve o kreativnim procesima, i kognitivna stilistika, koja će imati algoritme za metafore i oneobičavanje, naći će se na usluzi čitaocu. Neće biti nevjerovatno da lingvista kognitivista napravi priručnik, alogoritam, program iz kojeg će, kao iz kataloga, pisac birati jezička sredstva za opis svojstava lika, radnje, opisa, ili čega već (ako se na klasičan način literatura i dalje bude pisala, ako to ne bude nešto virtuelno, u letu), da se u sajber prostoru kreira knjiga/štivo/tekst za svakog čitaoca ponaosob, prema potrebi. To može biti ista ideja, ista zamisao sa varijantama *light*, *medium*, *strong*. Strong kao Dostojevski/Šekspir, medium kao Grem Grin, lajt kao *50 nijansi sive*. Sve po izboru! Sem ako se ne napravi neka datoteka od svih autora i ne napravi program u koji može da se unese: prstohvat radnje Agate Kristi, trilera ili horora Stivena Kinga, humora Dejvida Lodža, metafore Vladimira Pištala, rodne osviještenosti Erike Jong, fantazije Džoane Rouling i slično. Sačekate, i na displeju dobijete svoj roman. Ako tako zaista i bude, treba kriviti kognitivne nauke. One su zašle u piščev mozak. A tamo se ne zalazi.

Zaključak

Stilistika je postavila pitanje o tumačenju i značenju teksta, i dala odgovor. Analiza diskursa je dobar dio tog odgovora. Ali, to je bila jedna runda jer književnost je mnogo starija od nauke koja je analizira. Danas se književnost i lingvistika tuku (ako se tuku) na poene. Sudija je lik iz kognitivne lingvistike. Pitanje na kraju ovog teksta glasi kao i na početku: da li lingvistika može, služeći se svojim teorijama, da kaže šta je to književno vrijedno? Analiza diskursa je na ozbiljnom naučnom zadatku, a sa željom da se ljudi što bolje razumiju (Gee, 2005). Ovaj rad je pokušaj da se dvije naučne oblasti razumiju. One se, svakako, danas razumiju mnogo više nego onda kada smo mi prije nekoliko decenija počinjali da se bavimo naučnim i

istraživačkim radom iz oblasti lingvistike, a i stilistike. Metafora Zenonovih aporija više nije aktuelna, lingvistika i nauka o književnosti približile su se značajno.

Pedeset godina nakon ljutih Jakobsonovih riječi Salman Ruždi u svom djelu *Džozef Anton: Memoari* opisuje kako je izgledala konferencija u Lisabonu u palati Keluz 1988. godine kojoj su prisustvovali najveći pisci današnjice:

(...) Sontag, Volkot, Tabuki, Encesberger i tako dalje. Bio je sa Martinom Ejmisom i Ijanom Makjuanom kada su nakon njihove britanske panel-diskusije Italijani počeli da negoduju da se suviše govori o politici, dok je *književnost stvar koja se tiče rečenica* (Ruždi, 2013: 105) (naš kurziv).

Mjera u kojoj je napredovao diskurs kao lingvistička nauka označava stepen približavanja lingvistike i književnosti. Ili još bolje – razvoj nauke kako u lingvistici, tako i u teoriji književnosti smanjivao je nesporazume, otklanjao nepovjerenje i prezir između dviju oblasti. U ovom kratkom i ovlašnom analitičkom pregledu stilistike i diskursa pokušali smo da pratimo nit njihovog postojanog razvoja i prilično čvrstu logiku uzajamne zavisnosti. Držali smo se lingvistike i govorili o književnosti s uvjerenjem da je ona djelatnost koja se „tiče rečenica“.

Istražujući za ovaj rad naišli smo na ime Gajatri Čakravorti Spivak. Ona je rekla nešto poput „proučavanje književnosti više ne postoji“ (Spivak, 2003). Ako ne postoji književnost, onda se ukida ona jakobsonska ljutnja, ili ono što je od nje ostalo, nema više „sramnog zaostajanja“, a stilističari generalno ostaju bez hljeba jer nema legitimno definisanog korpusa istraživanja. Ona je to izvela iz pretpostavke da je teorija prešla svoj zenit i postala „teorija svega“. Kada je nešto teorija svega, onda je teorija ničega. Ona je to izrekla o književnosti i nauci o književnosti. Da li to važi i za lingvistiku? I na čemu će onda lingvisti raditi stilističke analize kad nema književnosti? Da li je to baš tako?

Literatura:

- Armstrong, P. B. (1990) *Conflicting Readings: Variety and Validity in Interpretation*. Chapel Hill: University of North Carolina press.
- Bakhtin, M. (1981) *The Dialogic Imagination*. The University of Texas Press: Austin.
- Bally, C. (1925) *La langue et la vie*. 3rd edn. Geneva.
- Barthes, R. (1967) *Elements of Semiology*. Translation: Annette Lavers and Colin Smith. New York.
- Barthes, R. (1977) "Introduction to the Structural Analysis of Narratives". *Image, Music, Text*. Translation: Stephen Heath. New York, pp. 79-124.
- Barthes, R. (1990) *The Fashion System*. Translation: Matthew Ward and Richard Howard. Berkeley.
- Basham, C., Fiksdal, S., and Rounds, P. (Eds.) (1999) *The Notion of Person*. Special issue of *Language Sciences*, 21 (3), pp. 223-369.
- Benveniste, É. (1966) *Problèmes de linguistique générale*, t. I. Paris: Gallimard.
- Blommaert, J. (2005) *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloomfield, L. (1933) *Language*. New York: Henry Holt.
- Brown, G., Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calvino, I. (2002) *Američka predavanja: Šest prijedoga za sljedeće tisućljeće*. Zagreb: CERES.
- Carter, R., et al. (2003) *Working with Text*. London and New York: Routledge.
- Carter, R. (1997[2003]) *Investigating English Discourse*. London and New York: Routledge.
- Carter, R. (Ed.) (1984) *Language and Literature – An Introductory Reader in Stylistics*. London: George Allen & Unwin.
- Carter, R. and Simpson, P. (1989) *Language, Discourse and Literature*. London: Unwin Hyman.
- Clarcke, R. L. W., "Leo Spitzer 'Linguistics and Literary History'", lecture notes, available at: <http://www.rlwclarke.net/courses/lits2306/2010-2011/10CSpitzer,LinguisticsandLiteraryHistory.pdf> (accessed 11.1.2014)
- Cook, G. (1989) *Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- cummings. e.e. <http://www.poetryfoundation.org/bio/e-e-cummings>
- Currey, M. (2013) *Daily rituals*. London: Picador.
- Daly-Lipe, P. (2011) *Myth, Image and Metaphor: A Journey into the heart of creativity*. United States: Jada Press.
- Delin J. (1992). "Properties of it-cleft presupposition." *Journal of semantics*, 9 (4), pp. 289-306.
- Derrida, J. 1976. *Of Grammatology*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- Đukić, M. „Izvori naratologije“. Konferencija Jezici i kulture u kontaktu. Instituta za strane jezike, Herceg-Novi, 2010.
- Eco, U. (1976) *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, U. (2004) *Mouse or Rat?* Phoenix mass Market.
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge and Malden: Polity Press.

- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis*. London and New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Morris, P. and S. Thornton (eds.). *Media Studies: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308-325.
- Fish, S. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*. Cambridge: Massachusetts. Harvard University Press.
- Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (ed. C. Gordon). New York: Pantheon.
- Fowler, R. (1981) *Literature as Social Discourse*. London: Batsford.
- Fuko, M. (2007) *Poredak diskursa. Pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine*. Beograd: Zuhra.
- Gee, J. P. (2005) "Good video games and good learning." *Phi Kappa Phi Forum*, 85(2), pp. 34-37.
- Gee, P. J. *A Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London and New York: Routledge.
- Genette, G. (1988) *Narrative Discourse Revisited*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Harris, Z. (1952) "Discourse analysis". In *Language*, 28, pp. 1-30.
- Hawking, S. (2001) *The Universe in a Nutshell*. New York: Bantam Books.
- Hietaranta, P. (1986) "A Functional Approach on Topicalisation". *Studia Linguistica*, 40, pp. 40-47.
- Hockett, C. F. (1958) *A Course in Modern Linguistics*. New York: The Macmillan Company.
- Jakobson, R. (1960) "Linguistics and Poetics", in T. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, Mass.: Massachusetts Institute of Technology Press, pp. 350-77.
- Jakobson, R. (1987) *Language in Literature*. Krystyna Pomorska and Stephen Rudy (Eds.). London/Cambridge Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Jakobson, R. and Jurij Tv. (1978) "Problems in the Study of Literature and Language". In *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist Views*. Ladislav Matejka and Krystyna Pomorska (Eds.). Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 79-81.
- Johansen, D. J. (2002) *Literary Discourse*. Toronto: University of Toronto Press.
- Johnson, S., and George S. (1765) *The Plays of William Shakespeare*. With the Corrections and Illustrations of Various Commentators. Tourneisen.
- Katnić-Bakaršić, M. (1999) *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute.
- Kompanjon, A. (2002) *Demon teorije*. Novi Sad: Svetovi.
- Leavis, F. R. (1962) *The Great Tradition*. London. Harmondsworth: Penguin.
- Lentricchia, F. (1996) "Last Will and Testament of an Ex-literary Critic", *Lingua Franca*, 6 (6) September/October, pp. 59-67.
- Lévi-Strauss, C. (1981) *Structural Anthropology*. Translation: Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf. London.
- Lodge, D. (1966 [1984]) *Language of Fiction*. London and New York: Routledge.
- Lodge, D. (1990) *After Bakhtin*. London and New York: Routledge.

- May, L. J. (2003) "Literary Pragmatics" in: Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds.) 2003. *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing, pp. 787-797.
- McCarthy, M. (1994) *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McIntyre, D. (2006) *Point of View in Plays*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Messing, G. (1961). *Language*, XXXVII, pp. 256-66.
- Mišić-Ilić, B. (2004) „O analizi diskursa iz ugla generativne lingvistike“. U *Lingvističke analize, Zbornik u čast 25 godina Instituta za strane jezike*, ur. Slavica Perović i Vesna Bulatović, str. 67-83.
- Mišić-Ilić, B. (1999) „Inicijalni indirektni objekti u engleskom jeziku“, u Bugarski, R (ur.) *Zbornik radova posvećen profesoru Ljubomiru Mihailoviću*. Filološki fakultet: Beograd, str. 105–115.
- Mumby, D. K. and Stohl, C. (1991) Power and discourse in organization studies: absence and the dialectic of control. *Discourse and Society* 2(3), pp. 313-32.
- Paltridge, B. (2006) *Discourse Analysis*. Continuum (International Publishing Group): London.
- Perović, S. (Ur.) (1999) *Kako ukrotiti tekst*. Podgorica: Institut za strane jezike Univerziteta Crne Gore, Oktioh.
- Perović S. (2009) „Nevidljivi šavovi Kišovog teksta“. U: *Jezik u akciji*, str. 225-239.
- Perović, S. (2009). *Jezik u akciji*. Podgorica. CID i Institut za strane jezike.
- Pleijel, A. (2002) *Lord Nevermore*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Prince, E. "Fancy Syntax and 'Shared Knowledge'", *Journal of Pragmatics*, 9, pp. 65-81.
- Prince, E. F. (1978) A comparison of *wh*-clefts and *it*-clefts in discourse. *Language*. 54, pp. 883-906.
- Quigley, A. (2004) *Theoretical Inquiry – Language, Linguistics, and Literature*. New Haven & London: Yale University Press.
- Renkema, J. (1993) *Discourse Studies: An Introductory Textbook*. Philadelphia: John Benjamins.
- Riffaterre, M. (1959) "Criteria for Style Analysis". *Word*, XV, pp. 154-74.
- Riffaterre, M. (1971) *Essais de stylistique structurale*. Paris: Flammarion.
- Riggenbach, H. (1999) *Discourse Analysis in the Language Classroom*. Volume 1: The Spoken Language. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Sapir, Edward (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace and company.
- Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H. E. (Eds.) (2003) *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing.
- Sebeok, T. E. (1960) *Style in language*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Shank, R. C. and Abelson, R. P. (1977) *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Shiffrin, D. (1994) *Approaches to discourse*. Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell.
- Shi-xu (2005) *A Cultural Approach to Discourse*. Basingstoke, England/New York: Palgrave Macmillan.
- Short, M. (Ed.) (1989b) *Reading, Analysing & Teaching Literature*. London and New York: Longman.
- Short, M. H. (1989), "Discourse Analysis and Drama", in R. A. Carter and P. Simpson (Eds.), pp. 139-71.
- Simpson, P. (2003) *On the Discourse of Satire*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Simpson, P. (2004) *Stylistics*. London and New York: Routledge.
- Spitzer, L. (1948/1970). „Art du langage et linguistique“. In L. Spitzer (Éd.), *Études de styles* (M. Foucault, trad.). Paris : Gallimard, pp. 45-78.
- Spitzer, L. (1986) "Linguistics and Literary History." *Twentieth Century Literary Theory: an Introductory Anthology*. Ed. Vassilis Lambropoulos and David Neal Miller. Albany:
- Spivak, G. C. (2003) *Death of a discipline*. Columbia: Columbia University Press.
- Stockwell, P. (2002) *Cognitive Poetics: An Introduction*. Psychology Press.
- Stockwell, P. (2008) "Cognitive Poetics and Literary Theory." *Slovak Review of World Literature Research*, 17, pp. 51-66.
- Stubbs, M. (1983) *Discourse Analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Oxford. Basil Blackwell.
- Šekspir, V. (1978) *Julije Cezar. Celokupna dela*. Beograd: BIGZ, Narodna knjiga, Nolit, Rad. Priredili Borivoje Nedić i Živojin Simić.
- Šekspir, V. *Julije Cezar*. Preuzeto sa web stranice. <http://www.book-forum.net/t1517-viljem-sekspir-julije-cezar>
- Tannen, D. (1989) *Talking Voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Peer, W. (Ed.) (1991) *The Taming of the Text*. London and New York: Routledge.
- Vuković, M. (2013). *Diskurs parlamentarnih debata*. Teza odbranjena na Univerzitetu Crne Gore, Filozofski fakultet.
- Warburg, J. (1959) „Some aspects of style“. *The Teaching of English*, Studies in Communication 3, Randolph Quirk and A. H. Smith (eds.), pp. 47-75.
- Ward, G. (1988) *The Semantics and Pragmatics of Preposing*. New York: Garland.
- Wodak, R. (1996) *Disorders of Discourse*. London: Longman.
- Wright, L. (2003) *Stylistics*. London and New York: Routledge.
- Wright, L. and Hope, J. (1996[2003]) *Stylistics A Practical Coursebook*. London and New York: Routledge.

ANALIZA PISANOG DISKURSA

Uvod

Analiza diskursa predstavlja oblast lingvistike u kojoj se danas radi najveći broj istraživanja. Od sedamdesetih godina dvadesetog vijeka do danas, ova disciplina razvila se u jedan interdisciplinarni pristup koji nam omogućava da se uhvatimo u koštac sa praktično svakim aspektom jezičke upotrebe, bilo da se radi o govornom ili pisanom diskursu.

Definicije diskursa su raznolike. Shvatanje da se diskurs odnosi na nivo iznad rečenice danas već spada u neprecizne, može se čak reći i laičke definicije. Jedna od prvih definicija diskursa upravo je usmjerena u tom pravcu. Stabs (Stubbs, 1983: 1) kaže da je „diskurs jezik iznad rečenice i iznad klauze“ i u formalnom smislu to zaista jeste tako imajući na umu hijerarhiju jezičkih jedinica. Naravno, Stabs nastavlja svoju definiciju tvrdnjom da je ovo disciplina koja se bavi *jezikom u upotrebi*, što je jedan od ključnih aspekata analize diskursa. I Braun i Jul (Brown/Yule, 1986: 1) definišu analizu diskursa kao „analizu jezika u upotrebi koja ne može biti ograničena na opis jezičkih formi nezavisno od svrhe i funkcija koje su dodijeljene ovim formama u službi ljudskih aktivnosti“. Ova definicija u stvari dodaje i *komunikativnu ulogu* ovoj oblasti.

Ferklaf (Fairclough, 1995b: 7) diskurs posmatra šire od same jezičke upotrebe, tvrdeći da je diskurs „upotreba jezika shvaćena kao *dio društvene prakse*“.

Mekarti (McCarthy, 1994: 1) kaže da se „analiza diskursa bavi proučavanjem odnosa između jezika i *konteksta* u kome se on koristi“. Kontekst je još jedan bitan aspekt koji se vezuje za ovu disciplinu. Možda je ova definicija i najsveobuhvatnija, s obzirom na to da *kontekst* implicira ulogu koju *jezik u upotrebi* igra u *komunikaciji* koja je *dio društvene prakse*. Sve ove karaktersitike mogu se primijeniti i na govorni i na pisani diskurs.

Cilj ovog dijela je da pruži uvod u najznačajnije aspekte pisanog diskursa. U prvom dijelu razmotrićemo odnos između termina diskurs i tekst, a zatim ćemo dati prikaz nekih od osnovnih pojmova pisanog diskursa. Jedan dio rada posvećen je i pitanju jedinice u pisanom diskursu, nakon čega će biti riječi o organizaciji pisanog diskursa. U tom dijelu predstavimo nekoliko modela, kao ilustraciju u kom pravcu mogu da idu istraživanja u ovoj oblasti. Na kraju ćemo izvesti neke opšte zaključke o pisanom diskursu i daljim mogućnostima razvoja ove discipline.

Pojmovi diskursa i teksta

U literaturi vezanoj za analizu diskursa nalazimo raznu terminologiju vezanu za diskurs. Postavlja se pitanje što je diskurs, a što je tekst i gdje leži granica između ova dva pojma. Kenvorti (Kenworthy, 1991: 111) kaže: „Neki lingvisti govore o *govornom i pisanom tekstu*, neki o *govornom i pisanom diskursu*“. Za druge istraživače *tekst* se odnosi na *pisani jezik*, a *diskurs* na *govorni*.

Dejvid Kristal, u „Kembričkoj enciklopediji jezika“ (Kristal, 1995: 116) kaže da „analiza diskursa stavlja akcent na strukturu prirodnog toka govornog jezika, u tipovima 'diskursa' kao što su konverzacije, intervjui, komentari i govori“. S druge strane, „tekst-analiza se koncentriše na strukturu pisanog jezika, na 'tekstove' kao što su eseji, beleške, saobraćajni znaci i poglavlja knjiga“. U suštini, ovo stanovište polazi od toga da se diskurs vezuje za govorni, a tekst za pisani jezik. Međutim Kristal (1996: 69/70) smatra da između ove dvije discipline postoji znatno podudaranje, dodajući kako bi svaki pokušaj njihovog načelnog razdvajanja bio preuranjen.

Međutim, u njemačkoj lingvistici pod pojmom tekst podrazumijeva se i govor, jer riječi koje se koriste u konverzaciji (kao i one koje su napisane) čine tekst. U ruskoj literaturi *diskurs* i *tekst* ponekad idu pod zajedničkim nazivom *nadrečenično jedinstvo* (Velčić, 1987: 11).

Predstavnik Birmingemske škole diskursa i praktično osnivač ove discipline Kultard (Coulthard, 1985: 3) pravi razliku između *govornog diskursa* (*spoken discourse*) i *pisanog teksta* (*written text*), dodajući da ova distinkcija nije opšteprihvaćena. On takođe kaže da neki autori, kao na primjer Vidouson (Widdowson), koriste diskurs i kada misle na pisani tekst. Kultard takođe pod *analizom diskursa* podrazumijeva disciplinu koja obuhvata *konverzaciju* ili *govorni diskurs* i odvajanje od *analize teksta* ili *pisanog teksta*. Neki autori, poput Ferklafe (Fairclough, 1996: 309), zadržavaju ovakvu podjelu. Hoi (Hoey: 2001: 11) takođe pravi jasnu razliku između *govornog i pisanog diskursa*.

Upravo ovo stanovište navelo nas je da i u ovom, ali i u drugim tekstovima, koristimo termine govorni diskurs i pisani diskurs. Smatramo da ova dva termina odslikavaju i suštinu samih istraživanja u ovoj oblasti koja se danas sasvim jasno bave govornim ili pisanim žanrovima, iako su kod nekih žanrova, poput onih koje možemo naći na Internetu (npr. čat), prisutne karakteristike i jednog i drugog. U tom smislu, analiza diskursa predstavljala bi krovnu disciplinu koja pokriva i govorni i pisani diskurs. Međutim, termini *tekst* i *diskurs* u literaturi se i dalje često prepliću, tako da ne isključujemo i drugačije mogućnosti gledanja na stvari.

Karakteristike pisanog diskursa

Na pisani diskurs odnose se mnogi koncepti koji su karakteristični i za govorni diskurs, što odmah ukazuje na jasnu povezanost ove dvije discipline. Ovdje ćemo se zadržati na tim konceptima iz ugla pisanog diskursa.

Komunikativna uloga

Bitna karakteristika pisanog diskursa koja ga čini sličnim govornom jeste njegova komunikativna uloga. Pisani tekst je vrsta komunikacije između pisca/autora teksta i čitaoca. Razlika u odnosu na govorni diskurs je u tome što je komunikacija putem pisanog diskursa indirektna, dok je kod govora ona najčešće direktna. Međutim, očigledno je da interakcija između autora i čitaoca postoji. Hoi (Hoey, 2001: 11) kaže da se tekst može definisati kao vidljivi dokaz interakcije između jednog ili više autora i jednog ili više čitalaca, u kojoj autor kontroliše interakciju, dodajući da se ona može nazvati diskursom. Pri tome, pisanje je proaktivan, a čitanje receptivan proces (Hoey, 2001: 13)

U vezi sa ovim je i pitanje kako se dekodira tekst, odnosno na koji način čitaoci razumiju poruku autora. Kultard (Coulthard, 1994: 1-2) iznosi mišljenje da je svaki tekst jedan od mnogobrojnih mogućih verzija ili, kako ih on naziva, mogućih *tekstualizacija* poruke autora. On takođe smatra da istraživanje procesa komunikacije između autora i čitaoca može da pomogne u pronalaženju principa evaluacije tekstova i donošenju odluke zašto su određene tekstualizacije bolje od drugih.

Svakako da u ovom smislu veliku ulogu ima unutrašnja povezanost teksta, koja se postiže uz pomoć kohezije i koherentnosti.

Kontekst

Jedna od karakteristika koja određuje značenje nekog iskaza jeste *kontekst*, s obzirom da se iskazi mogu tumačiti jedino u kontekstu. Neki pisani iskaz može dobiti svoje puno i pravo značenje jedino u odgovarajućem kontekstu. To se odnosi i na govorni, ali i na pisani diskurs.

Kad govorimo o kontekstu, imamo na umu tri vrste konteksta: *situacioni*, *kulturni* i *tekstualni* (Cutting, 2002: 3).

Situacioni kontekst je fizički, ekstralingvistički kontekst, odnosno konkretna situacija u kojoj se odvija diskurs. Kao primjer možemo uzeti veliko slovo *L*. Kako ćemo protumačiti značenje ovog slova zavisi od samog konteksta. Ukoliko je *L* napisano na tabli koja se nalazi na krovu automobila, znaćemo da se radi o školi za vozače. U tom smislu, *L* označava osobu koja uči vožnju (engl. *learner*), ali je ova oznaka opšteprihvaćena i u zemljama u kojima engleski nije maternji ili službeni

jezik, pa i kod nas. Međutim, *L* možemo naći i na drugi mjestima. Na primjer, *L* na komadu odjeće koju kupujemo u prodavnici predstavlja oznaku za veličinu (engl. *large*). Na geografskoj mapi *L* je oznaka za jezero (engl. *lake*). Ovaj primjer pokazuje da širi fizički kontekst određuje značenje nekog iskaza, odnosno teksta, makar to bila i jedna grafema. Ovdje polazimo od ideje koju iznosi Widdowson (Widdowson, 2004: 8) da „tekstovi mogu doći u raznim oblicima i veličinama“, tako da i jedna grafema kojom šaljemo neku poruku predstavlja diskurs, a slično je i sa riječima, frazama, klauzama i rečenicama, kao i kombinacijama rečenica.

Poznat je i primjer koji iznosi Mekarti (McCarthy, 1991: 149). Natpis „*No bicycles*“ (imenička fraza) na engleskom može se pravilno protumačiti jedino u odgovarajućem kontekstu. Ukoliko ga nađemo u parku, shvatićemo da nije dozvoljeno voziti biciklo. Međutim, ako ovaj natpis nađemo u prodavnici, onda on obavještava kupce da se u toj prodavnici ne prodaju bicikla ili da u prodavnici više nema bicikala na prodaju. Ovo jasno pokazuje da je tekst inertan ukoliko se ne aktivira putem kontekstualnih veza (Widdowson, 2004: 8).

Međutim, situacioni kontekst nije jedini koji nam pomaže u razumijevanju značenja nekog teksta. *Kulturni kontekst* koji pominje Kating (Cutting, 2002: 3) je, kad je u pitanju pisani diskurs, možda i bitniji od situacionog. Kulturni diskurs odnosi se na opšte znanje koje većina ljudi ima o svijetu i životu oko nas. Widdowson (Widdowson, 2004: 43) govori o ovome kao o *šemi* (engl. *schema*), odnosno o „ukupnom znanju koje mi projektujemo na događaje kako bi ih uskladili sa poznatim obrascima iskustva i vjerovanja“. Nedostatak informacija koje su društveno ili kulturno specifične može da omete proces razumijevanja teksta. Na primjer, roman „Calico Joe“ Džona Grišama (John Grisham) teško je pratiti ukoliko čitalac ne poznaje bejzbol, sport koji je karakterističan za američku kulturu. Da bi omogućio razumijevanje romana, Grišam je, na predlog poznanika, naknadno dopisao uvod u kome detaljno objašnjava pravila ove igre. Bez ovog objašnjenja ili upućivanja čitaoca na neki drugi tekst, roman bi bilo teško pratiti.

Kating (Cutting, 2002: 6) u okviru kulturnog konteksta pominje i *interpersonalni kontekst* (engl. *interpersonal context*) koji se odnosi na specifično znanje koje posjeduju učesnici u diskursu.

I na kraju, pomenućemo i *tekstualni kontekst*, ili *ko-tekst* (engl. *co-text*), kako ga definišu Braun i Jul (Brown and Yule, 1983: 46) pozivajući se na Halideja. Ovdje se koriste različita jezička sredstva koja pomažu da se uspostavi odnos između djelova diskursa, o čemu će biti više riječi u narednom dijelu koji se odnosi na koheziju.

Kohezija i koherentnost

Kohezija se ostvaruje putem upotrebe eksplicitnih jezičkih sredstava, posebno gramatičkih, kao što su zamjenice, član (u engleskom jeziku) ili neki prilozi koji jasno upućuju na određena lica ili stvari u tekstu. Tako rečenice ne zvuče kao zasebne cjeline, već su međusobno povezane gramatički, leksički i semantički. Veze koje postoje između rečenica nazivaju se *kohezivne veze* (engl. *cohesive ties*). One pomažu da steknemo utisak kako autor strukturira ono što želi da kaže, a to može biti ključan faktor u našem prosuđivanju da li je nešto dobro napisano ili ne (Yule, 1996: 141).

Postoje dvije vrste kohezivnih veza – gramatičke i leksičke (Cutting, 2002: 13).

U gramatičke veze spadaju referenca, elipsa i supstitucija. *Referenca* (engl. *reference*) omogućava da se identifikuju ranije pomenuti ljudi ili stvari. Tako ćemo u diskursu često upotrijebiti zamjenice *on* ili *ona* za osobe koje smo već ranije pomenuli imenom. Ova vrsta reference naziva se *anafora* (engl. *anaphora*). Postoji i mogućnost da, u nekoj naraciji, prvo upotrijebimo zamjenice, pa tek onda kasnije u tekstu navedemo ime tih osoba. U tom slučaju, govorimo o *katafori* (engl. *cataphora*). Treća vrsta reference je *egzofora* (engl. *exophora*) koja se odnosi na kontekst izvan samog teksta, dakle na naše poznavanje svijeta i događaja, pa je u ovom smislu ona u bliskoj vezi sa kulturnim kontekstom. Tako naslov „Akteri 'Snimka' moraju odgovarati“ teško može biti shvaćen bez poznavanja šireg konteksta, pri čemu je afera „Snimak“ nastala nakon izbora u Crnoj Gori u oktobru 2012. godine, kada je otkriveno da je moguće da je vladajuća partija koristila državna sredstva kako bi kupila glasove i tako navela veći broj glasača na glasaju za nju. Ovaj primjer nam pokazuje da je kulturni kontekst jako bitan za razumijevanje diskursa. Konkretna jezička sredstva koja se koriste u tom slučaju (npr. 'Snimak') pripadaju tekstualnom kontekstu.

Elipsa (engl. *ellipsis*) se odnosi na izostavljanje elemenata koji se smatraju očiglednim, pa ih stoga nije neophodno ponavljati (McCarthy, 2008, 43). U primjeru „Njoj se svidjela plava haljina, a njenoj drugarici crvena“ izostavljena je imenica *haljina* u drugom dijelu rečenice, jer sam kontekst omogućava da se shvati o kojoj imenici je riječ.

Supstitucija (engl. *substitution*) podrazumijeva zamjenu određenih jezičkih elemenata gramatičkim riječima poput pokaznih ili prisvojnih zamjenica. Tako, u rečenici „Ja sam uzeo veliku torbu, a ona je uzela onu malu“, zamjenica *onu* u funkciji atributa zamjenjuje imenicu torba i na taj način doprinosi izbjegavanju nepotrebnih ponavljanja u tekstu. U pisanom diskursu ona istovremeno omogućava autoru da postigne raznovrsnost u izboru jezičkih sredstava i ljepši stil.

Leksička kohezija podrazumijeva ponavljanje, sinonime, hiperonime i neke opšte riječi (Cutting, 2002: 13). *Ponavljanje* (engl. *repetition*) određenih riječi u tekstu omogućava da se postigne određeni stilski efekat, a istovremeno tekst djeluje povezanije. Istovremeno, da se ne bi uvijek ponavljala određena riječ, autori često pribjegavaju upotrebi *sinonima* (engl. *synonym*), poput imenica za *patlidžan* u engleskom jeziku (*eggplant* u američkom i *aubergine* u britanskom engleskom), ali i hiperonima, gdje jedna riječ može da se odnosi na veći broj stvari (npr. *cvijeće* je hiperonim za imenice *ruža*, *karanfil*, *lala* i sl. koji predstavljaju hiponime). Opšte riječi, poput *mjesto* ili *osoba*, takođe mogu igrati ulogu u leksičkoj koheziji, pri čemu upotrijebljena imenica predstavlja opšti termin koji se odnosi na konkretno pomenuto mjesto ili osobu.

Međutim, koheziji doprinose i *diskursni markeri* (engl. *discourse markers*) koji omogućavaju da postoji jasna veza između rečenica u tekstu. Tekst, naime, nije „nasumični slijed nepovezanih rečenica“ (McCarthy, 2008: 65), već jasno povezana cjelina, gdje se odnosi između rečenica, kao i između klauza u rečenicama, grade i putem diskursnih markera, ili *veznika* (engl. *conjunctions*), kako ih naziva Mekarti. Oni, prema Mekartiju (McCarthy, 2008: 46-51) spadaju u gramatička kohezivna sredstva, ali za razliku od prethodno pomenutih, markeri vjerovatno najviše doprinose povezanosti teksta i to na jednom višem nivou od već pomenutih kohezivnih sredstava, onom koji čini prelaz od rečenice ka tekstu. To su, u engleskom, markeri poput *consequently*, *as a consequence*, *therefore*, *on the other hand*, *in other words*, *alternatively*, *in addition*, *however* i drugi. Diskursni markeri ne samo što doprinose povezanosti teksta, već upućuju na određene funkcionalne cjeline u tekstu, često služeći i kao njihovi lingvistički eksponenti.

Koherentnost je vezana za funkcionalnu povezanost diskursa, odnosno da li čitalac vidi tekst kao jednu logičnu i povezanu cjelinu. Preduslov za to je poznavanje svijeta koje čitalac unosi dok čita tekst, ideje koje nosi u sebi i zaključci do kojih dolazi pri čitanju teksta. Ovo šire znanje koje čitalac unosi u tekst popunjava one praznine koje postoje u samom tekstu, odnosno ono što nije izraženo konkretnim riječima ili rečenicama (Yule, 1996: 141). Koherentnost se odnosi na implicitne i pretpostavljene odnose u diskursu, koji, za razliku od kohezivnih veza, nisu eksplicitno izraženi (Georgakopoulou and Goutsos, 2004: 15). U suštini, ukoliko izostane ovaj aspekt, onda razumijevanje ili tumačenje teksta sigurno ne može biti potpuno.

Jedinica u pisanom diskursu

Ako pođemo od ranih definicija diskursa, prema kojima on predstavlja cjeline iznad rečenice, moglo bi se reći da pitanje jedinice u diskursu nije teško definisati. Po takvim shvatanjima, pažnja u diskursu posvećuje se „paragrafu, pasusu i njegovim sastavnim delovima, većim celinama od paragrafa: organizaciji i strukturi poglavlja, pa i čitavog dela“ (Polovina, 1982: 125). Ovo svakako definiše osnovne jedinice diskursa. Ipak, treba dodati da tekst nije stalna jedinica jezičkog sistema, već nadrećenična cjelina koja se svaki put izgrađuje u procesu jezičke komunikacije i koja ima neodređenu dužinu. To bi značilo da bi, iz ovog ugla, jedinicu analize trebalo definisati za svaki tekst ponaosob.

Međutim, situacija ni izbliza nije tako jednostavna. Tekst se definiše različito, pa se i jedna rečenica može se smatrati tekstom. Vidouson (Widdowson, 2004: 6) kaže da se određene izdvojene rečenice mogu tretirati kao tekst, ali da to dovodi do pitanja o kojim se okolnostima radi, pa ih treba jasno definisati. On dodaje da „upravo te okolnosti, a ne veličina lingvističke jedinice, određuju tekstualnost“, pri čemu činjenica da li je jezička cjelina veća od rečenice i nije toliko bitna. Naravno, ostaje pitanje gdje je granica između pragmatike i diskursa. Rekli bismo da pragmatika polazi od određivanja značenja rečenica koje se stavljaju u određeni kontekst, a da diskurs ide iz suprotnog smjera, polazeći od teksta i razlažući ga na njegove sastavne djelove, do nivoa rečenice, ali i niže, do nivoa klauza, fraza i riječi.

Zaista, diskurs, po Vidousonu (Widdowson, 2004: 6), mogu biti i izolovane fraze i riječi. Neko javno obavještenje, poput „Zabranjen ulaz“ ili „Zatvoreno po nalogu inspekcije“, takođe predstavljaju tekstove koji prenose određenu poruku. Isto se odnosi na pojedinačne riječi, poput „Otvoreno“, koje takođe čine jedinicu diskursa, a tu su i pojedinačne grafeme, poput već pomenute *L*, koja u raznim kontekstima znači različite stvari. U tom smislu, Harisova (Harris) tvrdnja (Velčić, 1987: 11) da je rečenica najmanji dio diskursa više se ne može smatrati prihvatljivom.

Primjera koji potvrđuju ovo pravilo je dosta u okviru analize diskursa. Tako se, na primjer, jedan naslov novinskog teksta može zasebno tumačiti kao kompletan tekst (Perović, 2009: 60-118), pri čemu, bar u engleskom jeziku, naslov najčešće ne sadrži predikaciju, pa se ne može smatrati čak ni rečenicom, već nekom nižom jedinicom u jezičkoj hijerarhiji, najčešće frazom.

Velčić (1987: 13) kaže da „tekst sebi podređuje identitet jedinica“. Time što učestvuju u procesu u kojem cjelina oblikuje identitet, jedinice su same u položaju da

oblikuju svoje identitete. Jedinicom možemo zvati bilo rečenice ili iskaze, bilo smisaone cjeline ili govorne činove, što sve zavisi od modela na koji svodimo tekst.

Organizacija pisanog diskursa

Tekst nije prosto nizanje rečenica, već cjelina koja je hijerarhijski ustrojena i povezana. Dakle, ono što tekst razlikuje od prostog nizanja rečenica je njegova „organizacija, koja mu obezbeđuje jedinstvenost, celovitost i povezanost“ (Bugarski, 1989: 151). Toj povezanosti doprinose kohezija i koherentnost o kojima je već bilo riječi. Ovim sredstvima omogućava se da se u tekstu identifikuju određene funkcionalne cjeline koje čine njegovu strukturu. Analiza pisanog diskursa ima za cilj da ispita kakva je struktura teksta i kakva međuzavisnost postoji među njegovim sastavnim dijelovima.

Analiza pisanog diskursa uzima u obzir ne samo verbalne, nego i neverbalne aktivnosti sagovornika i njihove međusobne uticaje. Polovina (Polovina, 1982: 128) kaže da u takvom svijetlu mnogi elementi jezika koji ulaze u tekst, a koji su ranije tretirani u analizi rečenice, dobijaju nova objašnjenja. Tu spadaju veznici, anaforičke i kataforičke veze, kao i oni elementi koje je dotadašnja nauka smatrala vansintaksičkim.

Hoi (Hoey, 1991: 17) kaže da veze unutar teksta ne postoje samo između susjednih rečenica, već i da grupe rečenica mogu biti semantički povezane jedne s drugima na isti način kao što mogu biti povezane i pojedinačne rečenice. To bi značilo da problem povezanosti cjeline prevazilazi zapažanja na leksičkom i sintaksičkom nivou. Velčić (Velčić, 1987: 15) smatra da sintaksu treba dovesti u vezu i sa semantičkom stranom iskaza. Ukoliko su strukture u tekstu međusobno tako sintaksički i semantički povezane da jedna proizilazi iz drugih, kaže ona, onda je svaka takva struktura podjednako uslovljena sljedećim i prethodnim strukturama. Na taj način, povezujući se s prethodnim, svaki segment teksta nosi ujedno i mogućnost povezivanja sa sljedećim. „Tekst se dakle ne aktualizira kao cjelina zato što su u njemu jedinice u sintaksičkom slijedu ... već prije svega zato što su one u slijedu kao takvom uvjet i mogućnost aktualizacije različitih slojeva jedinstvene obavijesti“ (Velčić, 1987: 16).

Cjelovitost teksta uslovljava, dakle, njegov smisao, što navodi lingviste na shvatanje da su rečenice u procesu komunikacije povezane smisaonim vezama. „Smisaone su veze jednako bitne za rečenicu i za tekst jer nema rečenice izvan diskursa“ (Velčić, 1987: 16). Diskurs se upravo očituje u načinima uspostavljanja smisaonih odnosa među dijelovima cjeline. Prema Hoiu (Hoey, 1991: 18), kada se dvije jedinice jezika nađu jedna pored druge, ukoliko je njihovo zbirno značenje više od zbira njihovih pojedinačnih djelova, onda su oni u odnosu jedni s drugima. U

tom slučaju, oni čine određene funkcionalne cjeline koje nose određeno značenje na nivou teksta. Te cjeline, o kojima će više biti riječi u narednom poglavlju, stoje takođe u odgovarajućem odnosu jedne prema drugima i čine tekst kako cjelinu. U tom smislu, analiza pisanog diskursa proučava i odnose između viših tekstualnih cjelina: pasusa i poglavlja, poglavlja i cijelog teksta kao i njegovu cjelokupnu organizaciju.

Na površini diskursa srećemo signale koji čitaocu ili slušaocu omogućavaju da prepozna organizaciju diskursa. Hoi (Hoey, 1991: 33) smatra da je broj ovih signala ograničen, ali da je isto tako moguće iz ograničenog broja izvora izgraditi neograničen broj obrazaca. Signali o kojima je riječ ne određuju u potpunosti strukturu diskursa, ali u svakom slučaju potpomažu kognitivnu aktivnost koja omogućava da se izvuku zaključci o odnosima između dijelova diskursa. Tako u rečenici "Feeling ill, he went home" (McCarthy, 1991: 29) prepoznamo da je subordinacija jednog elementa u odnosu na drugi, koja se ostvaruje putem korišćenja participa, u stvari karakteristično sredstvo za odnos tipa *uzrok – posljedica* (engl. *cause – consequence*). Druga mogućnost bila bi upotreba veznika, kao u primjeru "Because he felt ill, he went home". Ovaj primjer zasnovan je na odnosu klauza unutar rečenice, ali isti takvi odnosi pojavljuju se i na nivou većih tekstualnih cjelina.

Pored navedenog, Mekarti (McCarthy, 1991:29) pominje i druge odnose, poput *pojava – razlog* (engl. *phenomenon – reason*), *instrument – postignuće* (engl. *instrument – achievement*). Po njemu, svi ovi modeli mogu se klasifikovati pod opštim nazivom *odnosi na osnovu logičkog redosljeda* (engl. *logical sequence relations*). Takođe čest tip odnosa među segmentima jeste kada se oni kompariraju ili kontrastiraju. Ovaj tip odnosa naziva se *uklapanje* (engl. *matching*). Oba tipa odnosa se s nivoa rečenice prenose na tekst, pokazujući relaciju koju segmenti nekog teksta mogu imati među sobom.

Neki modeli analize pisanog diskursa

U ovom dijelu bavićemo se nekim poznatim modelima, tj. obrascima pisanog diskursa. Pod obrascem Hoi (Hoey, 1991: 31) podrazumijeva kombinaciju odnosa koji oformljuju diskurs. On stavlja naglasak na već pomenute signale koji upućuju na organizaciju diskursa. I dok su ti signali (konektori, diskursni markeri i sl.) ograničeni, obrasci čiji su oni lingvistički eksponenti su neograničeni (Hoey, 1991: 33), što je slično i sa sintaksičkim nivoom, gdje na osnovu ograničenog broja riječi možemo napraviti neograničen broj rečenica.

Svaka vrsta teksta, odnosno žanr, ima drugačiju organizaciju koja proizilazi iz svrhe samog teksta. U ovom dijelu, pažnju ćemo usmjeriti na tri modela: (1)

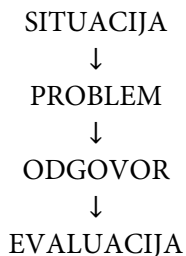
Problem – rješenje, (2) Model uvoda naučnih članaka iz ugla analize žanra, i (3) Model strukture novinskih članaka.

Problem – rješenje

Ovaj model nalazimo u velikom broju knjiga i članaka o pisanom diskursu zbog njegove široke primjene. Hoi je predstavio ovaj model u knjizi "On the Surface of Discourse", gdje na osnovu jednog jednostavnog primjera objašnjava kako ovaj model funkcioniše (Hoey, 1991: 35-56). Slijedi Hoijev model:

- (1) I was on sentry duty.
- (2) I saw the enemy approaching.
- (3) I opened fire.
- (4) The enemy retreated.

Prva rečenica („Bio sam na straži“) opisuje *situaciju* u kojoj se našao stražar. Nakon toga slijedi *problem* („Vidio sam da se neprijatelj približava“). U trećoj rečenici nailazimo na *odgovor* na problem („Otvorio sam vatru“), čime je postignut odgovarajući efekat („Neprijatelj se povukao“), što predstavlja *evaluaciju*. Na osnovu navedenog primjera dobijamo diskursni model koji izgleda ovako:

Iako ovdje nemamo očiglednih signala o kojima govori Hoi, jasan je retorički obrazac koji se može primijeniti na duže tekstove. U okviru ovog modela može doći do varijacija, ali se može očekivati da „svi elementi budu prisutni u dobro oformljenom tekstu“ (McCarthy, 1991: 31).

Tekstovi u kojima se nalaze obrasci poput ovog nemaju strogo određenu dužinu u pogledu broja rečenica ili paragrafa. Oni takođe mogu sadržati i više od jednog obrasca koji mogu slijediti jedan za drugim ili biti ugrađeni jedan u drugi. Tako, recimo, obrazac *problem – rješenje* može u sebi sadržati obrazac *opšte – specifično* u okviru individualnih segmenata ili obrazac *tvrdnja – kontratvrdnja* prilikom evaluacije predloženog rješenja, o čemu govori Mekarti (McCarthy, 1991: 159).

Razni obrasci imaju različite namjene, kako je već rečeno, odnosno, mogu se vezati za specifične situacije. Tako je obrazac *problem – rješenje* karakterističan za

TV reklame kojima se neki proizvod reklamira tako što se prvo da okvirni opis neke pojave, a zatim i problem koji postoji u vezi s tom pojavom, nakon čega se, kao odgovor na taj problem nudi određeni proizvod, a zatim iznose pozitivni efekti koje on donosi. Ovaj obrazac može se naći i u tekstovima koji govore o tehnološkim inovacijama, ali i u političkim govorima, posebno u vrijeme izbornih kampanja, kada političari nude odgovore na određene probleme kako bi pridobili glasače za svoje ideje. S druge strane, tekstovi koji sadrže obrazac *tvrdnja - kontratvrdnja* sreću se u političkom novinarstvu ili u pismima čitalaca urednicima novina i časopisa.

Analiza žanra

Počeci analize žanra kreću sa radom Džona Svejlisa, odnosno njegovim modelima uvoda naučnih članaka iz 1981. i 1990. godine. Ova disciplina, razvijena u okviru analize diskursa, vezuje se za akademski diskurs i predstavlja oblast koja se danas proučava u velikoj mjeri u okviru lingvističkih istraživanja. Katnić-Bakaršić (2012: 67) kaže da, gledano iz tradicionalnog ugla, akademski diskurs nije stilski pretjerano zanimljiv, ali da je „zapravo, riznica skrivenih zanimljivosti“, kako zbog svoje specifične retorike, tako i zbog moći koju ima usljed svoje povezanosti sa naukom, ali i sociokulturnim i ekonomskim odnosima.

Jedno od osnovnih polazišta u ovoj vrsti analize jeste da je *vrsta teksta* (engl. *text type*) nadređena disciplini ili domenu (Robinson: 1991:25). Na taj način, bez obzira na koju disciplinu mislimo, jedan žanr poput naučnog članka može imati vrlo slične ili iste diskursne karakteristike, posebno kad je u pitanju organizacija, bez obzira u kojoj se naučnoj disciplini javlja. Mnogi autori izjednačavaju termine vrsta teksta i žanr, iako oni nisu potpuno isti, s obzirom da termin žanr istovremeno obuhvata i više od onoga što mnogi autori podrazumijevaju pod vrstom teksta. Tako je u analizi nekog žanra neophodno uzeti u obzir namjeru autora, a namjera se objašnjava „u vezi sa širom profesionalnom kulturom kojoj autor pripada“ (Robinson, 1991: 25). Prema tome, analiza žanra ne bavi se samo lingvističkom analizom pojedinih žanrova, već posmatra i ulogu teksta u zajednici u okviru koje je stvoren, što podrazumijeva i proučavanje institucionalne kulture. Zajednicu koja se služi određenim žanrom Svejls (Swales, 1990) naziva *diskursnom zajednicom*.

Dakle, analiza žanra omogućava da se shvati ne samo kako je tekst napisan, već i zašto je napisan baš na taj određeni način. Ona predstavlja analitički okvir koji ne samo što otkriva „upotrebljive korelacije forma – funkcija, već značajno doprinosi našem razumijevanju kognitivnog strukturiranja informacija“ (Bhatia, 1993: 154).

U ovom dijelu ukratko ćemo iznijeti samo neke najosnovnije karakteristike ove discipline na primjeru uvoda naučnih članaka iz oblasti ekonomije. Poći ćemo od našeg modela uvoda naučnih članaka iz oblasti ekonomije koji je predstavljen u

knjizi „Analiza žanra: Diskurs jezika struke“ (Lakić, 1999: 62), pri čemu su Svejlsovi modeli uzeti kao polazna osnova. U uvodima naučnih članaka iz oblasti ekonomije mogu se razlikovati četiri osnovna dijela (stava), odnosno funkcionalne cjeline, koji su podijeljeni na manje cjeline (faze). U prvom stavu („Utvrdjivanje teme rada“) autor pokušava da privuče pažnju čitalaca time što će naglasiti značaj teme, istaći glavne karakteristike teme ili iznijeti postojeće znanje o temi. U drugom stavu („Pregled prethodnog istraživačkog rada“) autor navodi istraživanja autora koji su se ranije bavili istom ili sličnom temom. U trećem stavu („Utvrdjivanje polazne osnove“) autor se po prvi put direktno uključuje u problem time što iskazuje svoj stav o prethodnim istraživanjima, naglašavajući koje praznine postoje u prethodnom znanju, ispitujući valjanost ranijih tvrdnji, iznoseći pretpostavke ili pitanja na koja je potrebno pružiti odgovor ili osvjetljavajući problem koji postoji u tumačenju teme od strane prethodnih autora. Konačno, u četvrtom stavu („Zauzimanje polazne osnove“) autor prelazi na svoje istraživanje tako što opisuje svoj rad, ističe ciljeve rada, iznosi osnovne rezultate, nadovezuje se na prethodni istraživački rad i daje prikaz strukture svog rada. Pri tome, sve navedene opcije unutar stavova predstavljaju pojedine faze unutar tog stava. Naravno, rad ne mora uvijek da sadrži sva četiri stava ili sve faze, niti svi oni moraju da se jave ovim redoslijedom. U nekim situacijama, kad se radi o dužim tekstovima, ovi dijelovi se ponavljaju ciklično.

Ovakva struktura jednog uvoda, sa četiri dijela (stava) u okviru kojih se nalaze određene manje cjeline (faze), mnogo bolje osvjetljava suštinu uvoda naučnih članaka od modela *problem – rješenje*. Kako kaže Svejl (Swales, 1981: 83), ukoliko bi se na uvodima naučnih članaka primijenio model *problem - rješenje* bilo bi „previše problema a nedovoljno rješenja“. Tako se u naučnim člancima termin *problem* često može pojaviti tek nakon što smo već pročitali o kojem se problemu zaista radi, čime se prikrivaju jasne distinkcije poput „naglašavanja praznine u znanju“, „iznošenja pitanja“, „isticanje pretpostavki“ i sl. Stoga Svejlsov model prevazilazi ovaj i druge nedostatke modela *problem – rješenje*. Naravno, ovo se odnosi isključivo na uvode naučnih članaka. Kao što smo vidjeli, u analizi nekih drugih žanrova, poput reklama, model *problem – rješenje* je mnogo prikladniji. U suštini, svaki žanr ima drugačiju strukturu, tako da bi bilo pogrešno koristiti jedan model za sve žanrove.

U svakom slučaju, treba napomenuti da, kao i lingvista, i sam čitalac može pronaći obrasce u tekstu uz pomoć signala koje daje autor. Kako kaže Mekarti (McCarthy, 1991: 161), ne radi se o tome da se pronađe jedan pravi odgovor. Kao što se vidi iz navedenih primjera, postoje razni modeli. Tekst se često može analizirati na više od jednog načina, korišćenjem jednog ili više modela koji se primjenjuju ili pronalaženjem onog modela koji odgovara samoj prirodi određenog teksta.

Treba još reći da se tekstovi danas ne mogu posmatrati izolovano. Oni su sve više multi-semiotski po svojoj prirodi (Fairclough, 1995b: 4). Tekstovi čija je primarna semiotska forma jezik sve češće uključuju i druge semiotske forme. Pisani tekst, na primjer, često prate fotografije, tabele ili grafikoni, ali i sam grafički izgled strane može da bude neki „tihi“ faktor, kako kaže Ferklauf, koji utiče na evaluaciju teksta.

Model strukture novinskih članaka

Van Dajk (van Dijk, 1988a) govori o novinskim člancima iz ugla *makrostrukture* i *mikrostrukture*. *Makrostruktura* se odnosi na veće funkcionalne cjeline u tekstu, dok je *mikrostruktura* vezana za lingvističke aspekte teksta (naročito sintaksu, semantiku, leksiku, koheziju i koherentnost teksta itd). U suštini, jezički elementi na nivou mikrostrukture predstavljaju lingvističke eksponente makrostrukture, s obzirom da mogu jasno da upute na njih i njihove funkcije u tekstu.

Termin *makrostruktura* odnosi se na tematsku i organizacionu strukturu teksta. Naime, tema ili predmet teksta predstavljaju u suštini semantičku strukturu novinskog članka, koja proizilazi iz skupa iskaza koji čine zaokruženu smisaonu cjelinu u okviru nekog teksta. Nju, dakle, ne definišemo kroz pojedine riječi ili rečenice, već više kao rezime, suštinu, ishod ili najvažniju informaciju o iskazu, pa zato van Dajk (van Dijk, 1988b: 31) kaže da tema pripada nivou makrostrukture u opisu diskursa. Kad su u pitanju duži novinski članci, oni svakako sadrže veći broj tema, koje se onda formalno odslikavaju kroz organizacionu strukturu testa, koju van Dajk (van Dijk, 1988a: 14; 1988b: 51) naziva i *shematska superstruktura*. Ova struktura sadrži određene djelove karakteristične za novinske članke, poput onih koje nalazimo u modelu *problem – rješenje* ili u Svejls ovom modelu.

Van Dajk (van Dijk, 1988b: 92-93) daje model organizacije novinskih članaka koji se sastoji od 10 djelova: 1. Naslov; 2. Lid; 3. Glavni događaj; 4. Pozadina događaja; 5. Istorija; 6. Kontekst; 7. Posljedice; 8. Verbalne reakcije; 9. Evaluacija i 10. Očekivanje.

Neki autori, poput Zoltana (Zoltan, 2001: 11), smatraju da treba spojiti djelove 4, 5 i 6 (*Pozadina događaja*, *Istorija* i *Kontekst*), jer se pokazalo da je teško napraviti jasnu granicu između njih. On je za ova tri spojena dijela upotrebio naziv *Pozadina događaja*. Zoltan je spojio i djelove 9 i 10 (*Evaluacija* i *Očekivanje*) u jednu cjelinu pod nazivom *Očekivanje*.

Ovo je prilično u skladu sa modelom Alana Bela (Bell, 1994) koji izgleda ovako: 1. Naslov; 2. Lid; 3. Orijehtacija; 4. Radnja; 5. Evaluacija i 6. Rezultati radnje. Ovaj jednostavniji model proizilazi vjerovatno iz činjenice da Bel strukturu novinskih članaka gleda iz ugla bivšeg novinara, a ne lingviste. Treba reći da je on

sličan i sa modelom Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje iz Londona (Lakić, 2011: 48).

Naš model (Lakić, 2011: 52), koji je proistekao iz analize britanskih i crnogorskih dnevnih listova i koji je objavljen u knjizi „Diskurs, mediji, rat”, sličniji je modelima Bela i Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje:

1. *Naslov*
2. *Lid* (sumiranje glavnog događaja)
3. *Glavni događaj* (razrada događaja pomenutog u Lidu)
4. *Pozadina događaja* (ko, kako, gdje i kad)
5. *Verbalni komentar* (najvažniji učesnici u događaju)
6. *Evalvacija* (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
7. *Rezultati radnje* (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica).

Pozadina događaja u našem modelu poklapa se sa *orijentacijom* kod Zoltana i Bela, dok je radnja kod Bela u našem modelu *glavni događaj*.

Neki od ovih djelova su obavezni, a drugi opcioni. *Naslov* je svakako obavezni dio novinskog članka. *Lid* je takođe često prisutan u tekstovima i nalazi se ispod *naslova*. Ova dva dijela makrostrukture prenose glavnu temu ili teme teksta, pa time služe i kao *uvod*. Pošto *lid* u suštini sumira glavnu ideju iz teksta, može se posmatrati i kao apstrakt tog teksta. Novinarska praksa podrazumijeva da se *naslov* uglavnom izvodi iz *lida*, pa bi se moglo reći da *naslov* čini „apstrakt apstrakta” (Bell, 1994: 150). U suštini, *naslov* omogućava listu da pruži svoj lični pečat tekstu.

Obavezni dio novinskog teksta je i *glavni događaj*, koji predstavlja jezgro članka oko kojeg se vrte sve ostale informacije. U engleskom jeziku, za novinske članke koristi se termin *novinska priča* (engl. *news story*), što nagovještava da i u novinskom tekstu postoji naracija (van Dijk, 1988b: 1). Međutim, za razliku od priča za djecu ili pripovijedaka za odrasle, događaji nisu poređani hronološki, već se uvijek kreće od posljednjeg događaja, dok oni prethodni postaju osnova ili pozadina za ono što se posljednje desilo. To omogućava da se priče o sličnim ili istim događajima mogu svakodnevno dorađivati i proširivati.

Pozadina događaja pruža informacije o učesnicima u događaju, vremenu i mjestu odvijanja radnje ili o tome kakva je bila inicijalna situacija. Ovaj dio makrostrukture je bitan dio novinskog teksta bez kojeg bi priča bila nepotpuna i nejasna. S druge strane, *rezultati radnje*, koji govore o posljedicama nekog događaja, ne moraju biti uvijek prisutni u tekstu. Međutim, u nekim situacijama *rezultati radnje* mogu biti važniji i od samog *glavnog događaja* i tada se hijerarhijski javljaju prije njega.

Novinarska pravila nalažu da se u tekstu iznesu mišljenja svih učesnika u određenom događaju. Naime, iznošenje mišljenja koja nisu isključivo mišljenja novinara mogu da doprinesu objektivnosti izvještavanja. Otuda su *verbalni komentari* jako bitan dio teksta, a javljaju se u obliku direktnih ili indirektnih citata.

Evaluacija je sredstvo kojim se priči pridaje određeni značaj, s obzirom na to da ona na neki način daje smisao i značenje onome što je izneseno u tekstu. U suštini, *evaluacija* je donekle sadržana i u *lidu*, koji nije isključivo rezime priče, već formira okvir u kojem treba posmatrati priču. Isto se može reći i za *naslov*. *Evaluacija* po prvi put u naraciji omogućava novinaru da iskaže svoje mišljenje, ali to istovremeno otvara dosta mogućnosti i za manipulacije.

Naša analiza izvještavanja britanskih i crnogorskih dnevnih listova o NATO bombardovanju Savezne republike Jugoslavije 1999. godine (Lakić, 2011) pokazala je da se kroz *evaluaciju* može i manipulirati javnim mnjenjem. Naime, *evaluacija* se često javlja eksplicitno i lako ju je identifikovati kao dio makrostrukture. Međutim, u nekim situacijama ona je implicitna na taj način što se nalazi ugrađena ili skrivena u neki drugi dio mikrostrukture, često *verbalni komentar*, pri čemu se novinar ograđuje, pripisujući svoje mišljenje nekom drugom izvoru sa kojim se u suštini slaže. Indirektna *evaluacija* može da bude i smještanje nekih informacija ili *verbalnih komentara* neprijatnih za novinara ili stranu koju zastupa na sami kraj teksta, a poznato je da veliki broj čitalaca često tekst ne čita do kraja. Manipulacije su posebno prisutne u vremenima političkih i drugih kriza, naročito ratova.

U analizi medijskog diskursa, međutim, nije dovoljno identifikovati makro i mikro strukture, jer to predstavlja samo prvi i formalni dio analize. Dalja analiza treba da kritički sagleda način izvještavanja nekog medija. U tom smislu, pristup *kritičke analize diskursa*, koji ide dalje od čisto lingvističke analize i uzima u obzir i druge indikatore važne za tumačenje teksta, od ključne je važnosti.

Ferklaf (Fairclough, 1996: 311-313) smatra da se jezička analiza odvija kroz tri dimenzije:

(1) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike tekstova (rječnik, gramatika, kohezija, struktura teksta). Ova analiza uključuje i značenje i formu, koje je teško razdvojiti, s obzirom na to da se značenje realizuje kroz formu, pa razlike u značenju zahtijevaju i drugačiju formu. Isto tako, drugačija forma podrazumijeva i drugačije značenje.

(2) *Diskurzivna (diskursna) praksa*. Analiza diskurzivne prakse usmjerena je na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja. Promjene u društvu i kulturi, u kojima mediji igraju značajnu ulogu, odražavaju se i na praksu medija, što uključuje i njihovu diskurzivnu praksu.

(3) Društvena praksa. Analiza društvene prakse (ili socio-kulturne prakse) odvija se na još široj ravni. Ona se odnosi na društvena i kulturna dešavanja, poput proučavanja kako politički i ideološki aspekti utiču na društvene promjene. Ovaj okvir navodi analitičara da proučava ne samo tekstualnu formu, već i to kako se tekst koristi u odgovarajućem društvenom kontekstu, odnosno u odgovarajućoj diskursnoj zajednici. Stoga je ovaj aspekt jako bitan element kritičke analize diskursa.

Pored ove podjele, Ferklaf (Fairclough, 1996: 314-315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*. Intertekstualna analiza predstavlja graničnu oblast između teksta i diskurzivne prakse kad je u pitanju analitički okvir. Intertekstualna analiza u stvari gleda na tekst iz perspektive diskurzivne prakse. Naime, dok je lingvistička analiza više deskriptivne prirode, intertekstualna analiza je interpretativna. Ona koristi dokaze koje joj pruža lingvistička analiza i interpretira ih na određeni način, čime se tekst locira u odgovarajuću diskurzivnu praksu. Bez lingvističkih nalaza, intertekstualna analiza bi mogla da bude neobjektivna, tako da joj lingvistički podaci daju objektivnost. S druge strane, sama lingvistička analiza ne bi predstavljala dovoljan okvir za interpretaciju teksta ukoliko ne bi pribjegli principima intertekstualne analize. Po Ferklafu (Fairclough, 1996: 314-315), povezivanje lingvističke analize teksta i intertekstualne analize bitno za prevazilaženje jaza između teksta i jezika s jedne strane i društva i kulture s druge.

Uz to, Van Dijk (van Dijk, 2001: 300) kaže da kritička analiza diskursa podrazumijeva „proučavanje odnosa između diskursa, moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima“. On ovaj pristup takođe naziva „sociopolitičkom analizom diskursa“, što u suštini dodatno pojašnjava princip kritičke analize diskursa.

U praksi ostaje problem kako dovesti u vezu čisto jezičku upotrebu jezika s njenim društvenim kontekstom (Lahdesmaki/Solin, 2000: 16). Sa ovim autorima se slaže i van Dijk (van Dijk, 2001: 301) koji tvrdi da je nepoznavanje socijalnog konteksta jedan od ključnih teorijskih nedostataka kritičke analize diskursa. Mnoge analize često su lingvistički orijentisane upravo zbog toga što istraživači najčešće jesu lingvisti, a ne sociolozi.

Ferklaf (Fairclough, 1992) zastupa ideju o analizi diskursa koja je orijentisana na tekst. Zaista, formalna analiza teksta predstavlja preduslov za sveobuhvatnu analizu diskursa. Pri tome treba imati na umu da lingvistički opis treba da služi određenoj svrsi, a ne da postane sam sebi cilj, tako da lingvista mora biti po malo i sociolog i obratno. S druge strane, dok je za lingvistu sama lingvistička analiza, iako tehnički zahtjevna i komplikovana, ipak izvodljiv poduhvat, analiza

društvenog konteksta može da predstavlja problem. Problemi se, po Lahdesmaki i Solin (Lahdesmaki/Solin, 2000: 21), javljaju kod interpretacije društvenih i političkih funkcija i porijekla lingvističkih izbora, tj. kod pokušaja da se tekst postavi u određeni društveni kontekst. Najčešće, rezultat analize je neravnoteža između lingvističke analize i analize društvenog konteksta. Pitanje je da li je uopšte moguće da analiza bude izbalansirana lingvistički i sociološki i da analitičar dobro poznaje i lingvističku i sociološku literaturu.

Odgovor na ovo pitanje nije lako dati. Međutim, ono što treba imati na umu jeste da se ne može početi od problema koji je čisto lingvističke prirode, bez uzimanja u obzir i društvenih i političkih razloga koji neku lingvističku pojavu čine interesantnom za analizu (Lahdesmaki/Solin, 2000: 25).

Kao što smo vidjeli, svaka analiza teksta može da nametne drugačiji pristup, u zavisnosti od toga što nudi tekst. Isto tako, jedan isti tekst se može analizirati na nekoliko različitih načina. I sam van Dijk (van Dijk, 2001: 315) kaže da i među lingvistima koji se bave kritičkom analizom diskursa ne postoji konsenzus oko metoda analize. Nepostojanje jasnog metoda analize s jedne strane otežava samu analizu, ali s druge strane obezbjeđuje lingvističku nepristrasnost i slobodu. Naravno, ovo ne znači da metoda i modela nema. Oni postoje, a da li će se upotrebiti ovaj ili onaj model, ili kombinacija modela, prvenstveno zavisi od samog lingviste.

Zaključak

Analiza diskursa prešla je dug put od svog nastanka do danas. Otvorila je potpuno nove uvide u jezik i njegovu funkciju u životu. Analize pisanog diskursa obuhvatile su razne oblasti, kao što su akademski diskurs, diskurs medija, politički diskurs, diskurs reklama itd., ali je zašla i u oblasti kao što je forenzika. Praktično da nema oblasti ljudske djelatnosti gdje analiza diskursa nije pronašla povoljno tlo za analizu. Pri tome, osnovni postulati ove discipline, o kojima je bilo riječi u ovom tekstu, su ne samo potvrđeni, nego i dalje razrađeni, čime je ojačala metodološka osnova analize diskursa.

Iz takvog pristupa, nastala je jedna izrazito interdisciplinarna oblast, koja prevazilazi okvire lingvistike. Njeno oslanjanje na psihologiju, antropologiju, sociolingvistiku, psiholingvistiku, etnometodologiju i druge discipline, ali i kritika određenih oblasti, poput strukturalizma i transformaciono-generativne gramatike zbog njihovog zapostavljanja značenja i društvenog aspekta jezika, proširili su vidike i ove discipline i lingvistike u cjelini.

Izloženost pisanom diskursu je ogromna u današnjem svijetu. Knjige iz raznih oblasti, naučni članci, novine, što je sve prisutno i na Internetu, danas je lakše analizirati zahvaljujući razvoju novih tehnologija koje otvaraju neslućene

mogućnosti za dalji razvoj analize diskursa. Pomaci koje je lingvistika napravila su ogromni, između ostalog i zahvaljujući napretku u kompjuterskim tehnologijama koje su dovele do razvoja korpusne lingvistike, metoda koji nudi širok spektar mogućnosti za analizu pisanog diskursa. Istovremeno, za očekivati je da će nove tehnologije uticati i na sam diskurs i da ćemo, u skladu sa promjenom društvene prakse, dobijati izmijenjene ili nove žanrove, što će mijenjati i samu analizu diskursa i njene metode. Promjene se već uveliko dešavaju pred našim očima, što za lingviste predstavlja neiscrpan izvor informacija, ali i izazova sa kojima se treba uhvatiti u koštac.

Literatura

- Bell, A. (1994) *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Bell, A. and Garret, P. (eds.) (1998) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Bhatia, V. K. (1993) *Analysing Genre - Language Use in Professional Settings*, London, Longman.
- Brown, G. and Yule, G. (1983) *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarški, R. (1989) *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Coulthard, M. (1985) *An Introduction to Discourse Analysis*. London: Longman.
- Cutting, J. (2002) *Pragmatics and Discourse, A Resource Book for Students*. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995a) *Media Discourse*, London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (1995b) *Critical Discourse Analysis, the Critical Study of Language*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P and Thorntam, S. (eds.) *Media Studies: A Reader*, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308 - 325.
- Georgakopoulou, A. and Goutsos, D. (2004) *Discourse Analysis: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Graddol, D. (1993) "Three Models of Language Description", in Graddol, D. and Boyd-Barrett, O. (eds.) (1993) *Media Texts: Authors and Readers*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd. in association with the Open University, pp. 1 - 21.
- Hoey, M. (1991) *On the Surface of Discourse*. Nottingham. The Department of English Studies, University of Nottingham.
- Hoey, M. (2001) *Textual Interaction: An Introduction to Written Text Analysis*. London: Routledge.
- Katnić-Bakaršić, M. (2012) *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zageb: Naklada Zoro.
- Kenworthy, J (1991) *Language in Action: An Introduction to Modern Linguistics*. London: Longman.
- Kristal, D. (1995) *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- Lahdesmaki, S and Solin, A. (2000) "Linguistic Analysis, Social Analysis and CDA", in Ostman, J. O. (ed.) *Pragmatics, Ideology and Contacts*, No. 5, Helsinki: University of Helsinki, Department of English, pp. 15 - 27.
- Lakić, I. (1999) *Analiza žanra: Diskurs jezika struke*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore i Institut za strane jezike.
- Lakić, I. (2011) *Diskurs, mediji, rat*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore i Institut za strane jezike.
- McCarthy, M. (2008) *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perović, S. (2009) *Jezik u akciji*. Podgorica: CID, Institut za strane jezike.

- Polovina, V. (1982) „Savremena tekst lingvistika i njena primena“, *Živi jezici*, Vol. 29, No. 1-2, Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti, pp. 124-134.
- Stubbs, M. (1983) *Discourse Analysis*. Oxford: Basil Blackwell.
- Swales, J. (1981) *Aspects of Article Introductions*. Aston ESP Research Report No. 1, Language Studies Unit, University of Aston in Birmingham.
- Swales, J. (1990) *Genre Analysis – English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, T. A. (1988a) *News Analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1988b) *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Velčić, M. (1987) *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb, Školska knjiga.
- Widdowson, H. G. (2004) *Text, Context, Pretext*. Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Yule, G. (1996) *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Zoltan, K. (2001) "Media Discourse from a Contrastive Rhetoric Perspective", in *Novelty*, Vol. 8, No. 3, British Council in Hungary, pp. 4 - 26.

ANALIZA KONVERZACIJE: OD SOCIOLOGIJE DO LINGVISTIKE

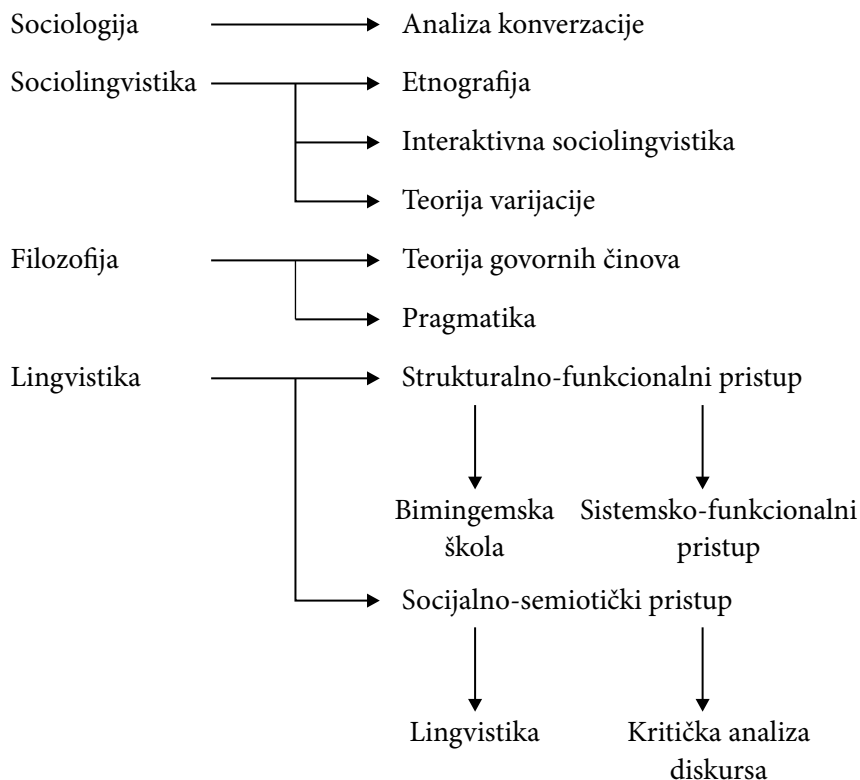
Uvod

Analiza diskursa predstavlja interdisciplinarni pristup istraživanju, što podrazumijeva da se ona se može sagledati iz različitih uglova. Prema lingvistkinji Kameron, (Cameron, 2002: 17) analiza diskursa je: 1) metod za društveno istraživanje; 2) skup empirijskih znanja o tome kako se govor i tekst organizuje, i 3) mjesto gdje se sreću različite teorije o prirodi ljudske komunikacije i o konstrukciji i reprodukciji društvene realnosti. U analizi konverzacije, kao grani analize diskursa, takođe se srijeću različite teorije prema kojima se može analizirati forma govora, počev od pristupa koje zagovaraju sociolozi, preko sociolingvista i filozofa, do strukturalno-lingvističkog pristupa. U cilju opisivanja distinktivnih karakteristika postojećih analitičkih perspektiva, poslužićemo se slikom 1 koja daje šematski prikaz analize konverzacije proučavane iz ugla različitih disciplina, nakon koje će taksativno biti opisani različiti pristupi u analizi konverzacije u narednim poglavljima i potpoglavljima.

Analiza konverzacije iz sociološkog ugla

Analizu konverzacije iz sociološkog ugla karakteriše interesovanje sociologa za organizaciju svakodnevnog govora koje polazi od konstatacije da se „u govoru i putem govora odvija većina naših svakodnevnih aktivnosti" (Thornbury and Slade, 2006: 27). Perspektiva iz koje sociolozi analiziraju govornu aktivnost uključuje primarni fokus na društvenu akciju (engl. *social act*), koja upućuje na to da dok govorimo obavljamo niz radnji, odnosno jezik postaje kreator stvarnosti. Sociolozi smatraju da je analiza konverzacije disciplina „koja se bavi detaljima interakcije na rigorozan, empirijski i formalan način“ (Coulthard, 1985: 59). Predstavnicima ovog pristupa tvrde da se govor realizuje kroz susjedske parove¹⁹ (engl. *adjacency pairs*), koji predstavljaju „osnovnu strukturalnu jedinicu u konverzaciji“ (Coulthard, 1985: 70).

¹⁹ Termin preuzet od Perović (2009: 30).

Slika 1. Različiti pristupi analizi konverzacije
(prilagođeno iz Thornbury and Slade, 2006: 28)

Susjedski govorni parovi javljaju se u određenom redoslijedu, što podrazumijeva da iskazi počinju prvim dijelom para (engl. *first pair part*), a završavaju se drugim dijelom para (engl. *second pair part*), pri čemu su djelovi parova međusobno povezani, odnosno drugi dio para može da slijedi samo nakon odgovarajućeg prvog dijela para. Kao primeri susjedskih parova izdvajaju se *pitanja*, *pozdravi*, *izvinjenja*, *ponude*, *zahtjevi*, *žalbe*, *pozivi* i *izjave*. Interesantno je to da u pojedinim parovima prvi djelovi zahtijevaju identičan drugi dio para, kao što je slučaj s parom *pozdrav-pozdrav*, dok neki prvi djelovi para nameću odgovarajući drugi dio para, kakva je situacija kod para *pitanje-odgovor*, ali kod nekih imamo i više drugih djelova parova, kao što je par *žalba-izvinjenje/opravljanje* (Coulthard, 1985: 69).

S pojmom susjedskih parova povezani su i drugi pojmovi koji su bili u fokusu ispitivanja sociologa, među kojima je i pojam smjenjivanja govornika (engl. *turn-taking*). I u ovom aspektu poštuju se strogo utvrđena pravila, odnosno prate se tri stepena kontrole. Prvo, trenutni govornik može da izabere ko će sljedeći da govori tako što će ga prozvati ili koristiti neku opisnu frazu, na taj način istovremeno

određujući i vrstu sljedećeg iskaza. Drugi način omogućava trenutnom govorniku ne da izabere narednog govornika, već da ograniči sljedeći iskaz, dok treća opcija dozvoljava drugim učesnicima da samoinicijativno nastave konverzaciju (Coulthard, 1985: 60).

Osim navedenih koncepata analize konverzacije sa sociološkog stanovišta, njeni predstavnici izdvajaju i druge pojmove značajne za njihovu analizu, tipa sekvenca, koja je tijesno povezana s pojmom susjedskih parova, intersubjektivnost, odnosno činjenica da „učesnici komunikacije (a i sami analitičari) neprestano posmatraju kako sagovornici shvataju ono što jedni drugima saopštavaju“ (Cerović, 2010: 145), smjene tema u razgovoru, interpretacija pauze u iskazima i slično.

Ovaj pristup označio je značajno interesovanje za govorni jezik, odnosno prvenstveno za društvenu akciju, dok je interesovanje za jezik bilo marginalno, za razliku od lingvista koji primat u analizi govora daju jeziku (Seedhouse, 2005: 255). Naime, polazeći od Saksovog (Atkinson and Heritage, 1984: 17) insistiranja na tri uslova kad je u pitanju analiza konverzacije: 1) da svakodnevni govor ima sistematičnu i čvrstu organizaciju, 2) da se analiza mora zasnovati na podacima koji su snimljeni u prirodnom, odnosno stvarnom okruženju i 3) da interesovanje analitičara ne bi trebalo da bude ograničeno zanimanjem za spoljašnje činioce, može se konstatovati da je ovaj pristup zbog trećeg uslova ograničavajući. Ovdje se nameću dva pitanja. Kako analizirati govor koji se zbiva u institucionalnom okruženju, kao što je, recimo, univerzitetsko predavanje ili govor u učionici? Kako pristupiti utvrđivanju njegove strukture kada se pretpostavlja da ona ne uključuje uzastopne iskaze u vidu susjedskih parova koji se javljaju po strogo utvrđenom redoslijedu i koji sačinjavaju jedan govor? Da analiza konverzacije kao deskriptivni metod ima određena ograničenja pokazuju i tvrđenja Kultarda i Brazila (Coulthard & Brazil, 1992: 51), koji smatraju da ovaj pristup izaziva probleme u svojoj primjeni, posebno kod lingvista koji se bave precizno definisanim kategorijama, odnosno da on ne pruža generalni deskriptivni okvir koji će omogućiti ne samo uvid u strukturu određene forme, uključujući i duže forme govora, već i u njenu internu strukturu.

Analiza konverzacije iz ugla sociolingvistike

Predmet proučavanja sociolingvistike jeste ispitivanje načina na koji razlike u socijalnim grupama, religiji, polu i drugim činiocima utiču na jezik. Pitanja kojima se sociolingvisti bave jesu „kakve razlike (i sličnosti) postoje između (i unutar) određenih tipova ili grupa ljudi i na koje načine socijalne varijable, kao što su starosna dob, pol, društvena klasa, geografska regija, nivo obrazovanja i sl. (samostalno ili u kombinaciji sa drugim varijablama), utiču na upotrebu jezika“ (Baker, 2010: 2). Prema tome, sociolingistički pristup analizi govora podrazumijeva

„analizu jezika u socijalnom kontekstu i načina na koji jezik varira prema kontekstualnim i kulturološkim faktorima“ (Thornbury and Slade, 2006: 29). O tome da je ovaj pristup važan govori i činjenica da je „teško zamisliti teoriju o ljudskom govoru koja nema neku pretpostavku o tome na koji način je znanje o čovjekovom svijetu (...) povezano s jezikom“ (Shi-xu, 2005: 13). Jedan od prvih predstavnika koji predlaže da se ovaj pristup zove etnografija komunikacije²⁰ jeste Hajmz (Hymes, 1972). Važnu ulogu u ovom pristupu ima komunikativna kompetencija (engl. *communicative competence*) koja je analogna lingvističkoj sposobnosti ili kompetenciji Čomskog (engl. *linguistic competence*). Jezička kompetencija podrazumijeva poznavanje gramatičkih pravila, a komunikativna kompetencija poznavanje pravila komunikacije. Prema tome, etnografija komunikacije jeste metod pomoću kojeg se istražuju pravila komunikacije koja su specifična za određene zajednice (Cameron, 2001: 55).

Predmet proučavanja entografije komunikacije predstavljaju tri jedinice u hijerarhijskom odnosu. Jedinica najvišeg reda jeste govorna situacija (engl. *speech situation*), odnosno društveni kontekst u kome se odvija komunikacija. Govorne situacije karakteriše upotreba jezika, ali one nijesu čisto lingvističke. Kameron (Cameron, 2001: 55) navodi kao primjer porodični ručak koji predstavlja jednu govornu situaciju, dok se prema etnografima moraju uzeti u obzir i ostale aktivnosti, kao što su ručanje, sjedenje, serviranje hrane i pića, hranjenje djece, udaranje ljudi ispod stola i sl., koje se ne mogu obuhvatiti isključivo pravilima komunikacije. Jedinica nižeg nivoa od govorne situacije jeste govorni događaj (engl. *speech event*). Jezik je taj koji konstituiše govorni događaj i on se može izraziti samo u obliku jezika. Primjeri govornih događaju jesu pričanje priča, davanje argumenata, časkanje i sl. Najniža hijerarhijska jedinica jeste govorni čin (engl. *speech act*), poput činova *pozdravljanja, izvinjavanja, vrijeđanja, postavljanja/odgovaranja na pitanja*, koji se mogu javiti u različitim govornim događajima i prema određenom redosljedu (Cameron, 2001: 56).

Dakle, etnografija komunikacije bavi se ispitivanjem nekoliko faktora koji utiču na bilo koji govorni događaj, jer se pravila komunikacije mogu primijeniti na govorni događaj. Ovi faktori, između ostalih, uključuju mjesto ili okruženje, učesnike, ciljeve govornog čina, ton ili način na koji neko govori, ozbiljan ili šaljiv, žanr ili tip govorne aktivnosti (Thornbury and Slade, 2006: 29), a koji su u literaturi

²⁰ U literaturi na engleskom jeziku nalazimo dva alternativna termina – *ethnography of speaking* i *ethnography of communication*. Pored toga, lingvistkinja Kameron (Cameron, 2001: 50) navodi da ovaj termin ne podrazumijeva govorni jezik kao isključivi medij komunikacije, objašnjavajući dalje da se i posredstvom pisanog jezika, kroz njegovu formu, kroz slike, grafikone, kao i riječi, komunicira i prenosi određena poruka.

iz lingvistike na engleskom jeziku predstavljeni određenim redoslijedom gdje naziv svake komponente počinje inicijalnim slovima riječi *speaking* sa ciljem da se istraživačima omogući, a istovremeno i olakša, da svoje ideje organizuju određenim redoslijedom (slika 2).

Poput antropologa, predstavnici ovog pristupa analiziraju govor u smislu njegove povezanosti s kulturom u kojoj se on odvija. Interesantno je to koliko je, između ostalih, važan faktor tona ili načina na koji neko govori u komunikaciji iz razloga što on ukazuje na pripadnost određenoj grupi i naravno, on, kao i ostali činioци, ima svoje kulturološke implikacije.

Sociolingvisti su se bavili ispitivanjem načina na koji ljudi govore, koji se razlikuje od pojedinca do pojedinca i od grupe do grupe. Svojim analizama došli su do teorija varijacije (engl. *variation theory*) pomoću koje objašnjavaju varijacije, odnosno razlike u, recimo, izgovoru ili izboru riječi, koje nastaju kao rezultat takvih faktora kao što su pol, starosna dob, pripadnost određenoj regiji, društvenom sloju, kao i same navike pojedinca (Tannen, 1984: 3). Ova teorija našla je svoju primjenu u interaktivnoj sociolingvistici čiji predstavnici, poput Tanen (Tannen, 1984, 1989) i Labova, prate način na koji se jezik 'mijenja', prate razne jezičke varijacije u određenim govornim aktivnostima i nalaze razloge za takve promjene u društvenim i kulturološkim činioциma.

S	setting: where the speech event is located in time and space
P	participants: who takes part in the speech event, and in what role (e.g. speaker addressee, audience, eavesdropper)
E	ends: what purpose of the speech event is, and what its outcome is meant to be
A	act sequence: what speech acts make up the speech event, and what order they are performed in
K	key: the tone or manner of performance (serious or joking, sincere or ironic)
I	instrumentalities: what channel or medium of communication is used (e.g. speaking, signing, writing, drumming, whistling) and what language / variety is selected from the participants' repertoire
N	norms of interaction: what the rules are for producing and interpreting speech acts
G	genres: what 'type' does a speech event belong to, and what other pre-existing conventional forms of speech are drawn on or 'cited' in producing appropriate contributions to talk (e.g. do people quote form mythology or poetry or scripture?)

Slika 2. Deskriptivni okvir označavanja komponenti pravila komunikacije
(prilagođeno iz Cameron, 2001: 56)

Analiza konverzacije iz ugla filozofije

Osim navedenog sociološkog i sociolingvističkog pristupa analizi konverzacije, analizi govora može se prići i iz ugla filozofije, čiji su predstavnici Ostin (Austin, 1962) i Serl (Searle, 1969), osnivači *teorije govornih činova*. Polazeći od konstatacije da „reći nešto znači uraditi nešto“ (Austin, 1962: 13), govorom se, u stvari, putem jezika obavlja niz aktivnosti, odnosno u toku formiranja određenog iskaza izvršava se i određena radnja. Dakle, ljudi proizvode iskaze koji imaju ne samo određenu gramatičku strukturu i sastoje se od riječi, već pomoću tih iskaza izvršavaju određene radnje (Yule, 1996: 47). Takve se radnje opštim imenom zovu govorni čini, a oni mogu biti različitih vrsta, kao što su *izvinjavanje, davanje komplimenata, obećavanje, zahtijevanje* i dr.

Teorija govornih činova omogućava filozofima da analiziraju jedan iskaz s tri aspekta: *lokucionog, ilokucionog i perlokucionog*, koji su međusobno povezani. Na primjeru „Upravo sam skuvala kafu“, Jul (Yule, 1996: 48) primjenjuje navedene dimenzije. Prvi nivo analize ovog iskaza podrazumijeva da je to iskaz kojim se nešto saopštava, odnosno lokucion čini je čin sâmog saopštavanja. Druga dimenzija, tj. ilokucion čini, odnosi se na to da iskaz ima određenu komunikativnu svrhu, u ovom slučaju to može biti informisanje sagovornika, pozivanje na određenu radnju ili upućivanje na neku drugu funkciju. Za treći aspekt Jul (Yule, 1996: 48) navodi da se iskazi formiraju s određenom namjerom koja utiče na sagovornika. Znači, ako se primijeni ova treća perlokucion dimenzija na navedeni primjer, onda se pretpostavlja da će sagovornik prepoznati namjeru koja može biti, između ostalih, namjera da se sagovornik ubijedi da popije kafu.

Serl (Searle, 1976) navodi pet osnovnih kategorija govornih činova prema njihovim komunikativnim funkcijama, odnosno prema ilokucionom aspektu:

1. *reprezentativi* – predstavljaju govorne činove kojima se iskazuje ono u šta govornik vjeruje da je istinito, te stoga, ovu grupu karakterišu činovi saopštavanja činjenica, ubjeđivanja, zaključivanja, opisivanja i dr. (npr. „Bio je to jedan lijep sunčan dan“ (Yule, 1996: 53));
2. *direktivi* – su oni govorni činovi koje govornici saopštavaju sa ciljem da ubijede svoje sagovornike da izvrše određenu radnju. U grupu direktiva ubrajaju se činovi naređivanja, davanje instrukcija, zahtijevanja, predlaganja, upozoravanja i dr. (npr. „Ne diraj to“ (Yule, 1996: 54));
3. *ekspresivi* – oni govorni činovi kojima se iskazuju stanja ili osjećanja govornika nazivaju se ekspresivima, među kojima se izdvajaju izvinjavanje, čestitanje, zahvaljivanje, pozdravljanje, iskazivanje osjećanja zadovoljstva, sreće, bola i sl. (npr. „Stvarno mi žao zbog toga“ (Yule, 1996: 53));

4. *deklarativi* – predstavljaju govorne činove čija ilokuciona snaga ukazuje na promjenu svijeta i stanja stvari, pri čemu govornici imaju posebnu institucionalnu ulogu u određenom kontekstu. (npr. Sveštenik: „Proglašavam vas mužem i ženom“ (Yule, 1996: 53));
5. *komisivi* - su govorni činovi koji se koriste sa ciljem da se govornici obavežu da će izvršiti određenu radnju u budućnosti, te u ovu grupu spadaju činovi obećavanja, zaklinjanja, odbijanja, garantovanja i dr. (npr. „Sledeći put ću to ispraviti“ (Yule, 1996: 55)),

Filozofsko proučavanje analize konverzacije iznjedrilo je još jedan pristup koji je usko vezan za teoriju govornih činova, dakle, *pragmatički pristup*. Pragmatika ide jedan korak dalje u odnosu na zagovornike teorije govornih činova, te proučava značenje izjava ili iskaza govornika / autora i način na koji slušaoci / čitaoci interpretiraju te iskaze ili izjave. Kada je u pitanju predmet njenog proučavanja, Jul (Yule, 1996: 3) navodi četiri aspekta kojima se pragmatika bavi. Prvo, pragmatika proučava značenje, a značenje je tijesno povezano s drugim faktorom, tj. kontekstom i načinom na koji kontekst utiče na njegovu interpretaciju. Treće, pragmatika analizira i značenje onoga što nije izrečeno, a jeste namjeravano, odnosno kako se ono što nije rečeno prepoznaje kao sastavni dio komunikacije, dakle, ono što pragmatičari nazivaju implikaturama. I četvrto polje kojim se bavi ovaj pristup jeste pojam daljine, bilo socijalne, bilo fizičke, na kojoj se bazira pretpostavka da od stepena udaljenosti, odnosno blizine, zavisi i broj iskaza koji govornik želi da podijeli sa publikom.

Kada je u pitanju pragmatika, u komunikaciji, kao i u njenoj interpretaciji važnu ulogu igraju kooperativni principi bez kojih koherentna konverzacija ne bi bila moguća. Grajs (Grice, 1975) tvrdi da konverzacija počiva na sljedećim principima kojih se pridržavaju učesnici komunikacije:

1. *Maksima kvantiteta*: budi kratak (učesnici formiraju iskaze koji nijesu ni predugi, ni prekratki, već prenose onoliko informacija koliko je potrebno),
2. *Maksima kvaliteta*: budi iskren (učesnici ne govore ono što nije istinito, niti ono za šta nemaju dovoljno dokaza),
3. *Maksima relevantnosti*: budi relevantan (učesnici pominju u razgovoru samo ono što je relevantno),
4. *Maksima načina*: budi jasan (učesnici bi trebalo da izbjegavaju iskaze koji su nejasni i dvosmisleni).

Može se zaključiti da je filozofski pristup donio određene novine kada je u pitanju analiza konverzacije koje podrazumijevaju da se analizi govora prilazi sa stanovišta komunikativne funkcije, za razliku od čisto formalnog opisa govornog

jezika. Iz perspektive teorije govornih činova, filozofi pokušavaju objasniti komunikaciju kao sredstvo kojim se izražavaju određeni stavovi govornika, s ciljem da istovremeno utiču na sagovornike. Međutim, Bah (Bach, 1994) primjećuje da postoji mogućnost da govornici ne budu uspješni u svojoj komunikativnoj namjeri, odnosno perlukocionoj snazi govornog čina, iz više razloga, među kojima su dvosmislenost, neodređenost ili metaforičnost iskaza, što može dovesti do neprepoznavanja namjere od strane sagovornika u komunikaciji. S druge strane, kada su u pitanju kooperativni principi, u komunikaciji može doći do nepoštovanja navedenih principa, što rezultira kršenjem kooperacije u komunikaciji, nekada zbog okolnosti u kojima se odvija određena komunikacija. U sudnicama i učionici, svjedoci i učenici često se prozivaju da kažu ljudima ono što oni već znaju na taj način kršeći maksimu kvantiteta (Yule, 1996: 39). Takav specifičan institucionalizovani govor, kaže Jul, razlikuje se od konverzacije, pa je stoga neophodno dati pregled metoda koji će omogućiti da se prevaziđu ovakva ograničenja, a to je lingvistički pristup analizi konverzacije.

Analiza konverzacije iz ugla lingvistike

Kameron (Cameron, 2001: 7) u svojoj knjizi „Working with Spoken Disourse“ analizira govorni diskurs, ali već na početku naglašava da postoji distinkcija između „analize diskursa koja je sama sebi cilj i analize diskursa kao načina da se dođe do nekog drugog cilja“. Ova prva dimenzija može se primijetiti u analizama analitičara diskursa, te tako postoje oni koji su prvenstveno zainteresovani za lingvističko ispitivanje kompleksnih struktura i mehanizama pomoću kojih funkcioniše jezik u upotrebi. „Oni proučavaju govor zato što žele da saznaju nešto o govoru“ (Cameron, 2001: 7), za razliku od istraživača koji nijesu lingvisti, već sociolozi, antropolozi, psiholozi, etnografi i drugi, koji zagovaraju tezu da svakodnevni govor može biti pokazatelj određenih aspekata života.

Kada je u pitanju prva dimenzija, odnosno lingvistički pristup proučavanju govornog diskursa, osvrnućemo se na dva stanovišta koja su karakteristična u analizi verbalne interakcije. Prvo, usmjerićemo našu pažnju na *strukturalno-lingvistički pristup*, koji obuhvata *birmingemsku školu* i *sistemska-funkcionalni pristup*, a onda ćemo, kao ilustraciju druge dimenzije, završiti ovo poglavlje *socijalno-semiotičkim pristupom* i dati njegove najvažnije karakteristike.

Govorni diskurs u učionici

Prekretnicu u razvoju analize diskursa predstavlja 1975. godina koja je označila novu perspektivu u analizi funkcija jezika i organizacije lingvističkih jedinica iznad rečeničnog nivoa. Te godine Sinkler i Kultard izdali su knjigu „Towards an Analysis of Discourse: English Used by Teachers and Pupils“, u kojoj je

predmet njihove analize razgovor između nastavnika i učenika sa strukturalno-funkcionalnog lingvističkog stanovišta. Oni su bili zainteresovani za sljedeća pitanja: koju funkciju ima dati iskaz - da li je to izjava, pitanje, naredba ili odgovor - i kako to učesnici u razgovoru prepoznaju; koja vrsta iskaza može da slijedi odgovarajući iskaz; kako se i od strane koga uvode teme i kako se one razvijaju; kako se odvija smjenjivanje govornika i da li učesnici imaju različita prava kada je u pitanju smjenjivanje govornika (Sinclair and Coulthard, 1975: 1).

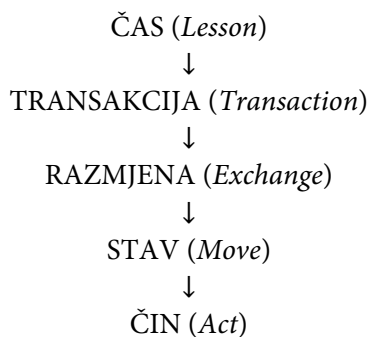
Diskurs u učionici predstavlja razgovor koji prati odgovarajući obrazac i u kome nastavnik i učenik poštuju pravila shodno svojim ulogama. Nastavnik je taj koji kontroliše diskurs i odlučuje kada se teme uvode ili zaključuju, kada učenici mogu da govore, odnosno na koji se način vrši smjena govornika, tj. učenika za razliku od svakodnevnog govora, gdje postoje strogo utvrđena pravila o smjeni govornika koja zagovaraju sociolozi (vidjeti *Analiza konverzacije iz sociološkog ugla*).

Razgovor između nastavnika i učenika sastoji se od sljedećih diskursnih jedinica: čin²¹ (engl. *act*), stav (engl. *move*), razmjena (engl. *exchange*), transakcija (engl. *transaction*) i čas (engl. *lesson*) (Sinclair and Coulthard, 1975). Kao što se može primijetiti, ove se jedinice nalaze u hijerarhijskom odnosu.

Čin je najmanja jedinica diskursa koja, kada je u pitanju njena forma, sadrži jednu ili više klauza. Međutim, Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1975: 27-28) naglašavaju da se čin ne smije poistovjetiti sa klauzom iz razloga što se gramatika bavi formalnim karakteristikama određene jedinice, a diskurs funkcionalnim, odnosno pitanjem zbog čega govornik koristi određenu diskursnu jedinicu. Oni pronalaze u svojoj analizi 21 čin, pri čemu je većina njih specifična za okruženje učionice, a tri glavna čina mogu se javiti i u drugim formama govornog diskursa. To su: *elicitacija*²², *direktiv* i *informativ*. Funkcija prvog čina jeste, u stvari, pozivanje učenika na odgovor koji može biti lingvistički, kao i neverbalni, tipa klimanje glavom ili podizanje ruke.

²¹ Prevodi termina *act*, *exchange*, *transaction* kao *čin*, *razmjena*, *transakcija* preuzeti su iz Lakićeve knjige *Analiza žanra: Diskurs jezika struke* (1999). Termin *lesson* preveli smo kao *čas*, uzimajući u obzir činjenicu da su Sinkler i Kultard (1975) analizirali razgovor u učionici između nastavnika i učenika u osnovnoj školi, pri čemu su učenici bili starosne dobi od osam do devet godina (engl. *teacher pupil interaction*). Termin *move* preveli smo kao *stav*, jer je ova jedinica čisto funkcionalnog karaktera, odnosno ukazuje na to šta nastavnik želi njome da postigne. S obzirom na to da njenu strukturu čine *čino*vi kao najmanje jedinice u hijerarhiji, onda se zaključuje da se *stav* može sastojati od jednog ili više *čino*va. Primjera radi, stav fokusiranja (engl. *focusing move*) je stav kojim nastavnik ukazuje na ono što je prethodilo, odnosno ono što slijedi na času, što se može ilustrovati Sinklerovim i Kultardovim (Sinclair and Coulthard, 1975: 45) primjerom: *Now, what we've just done, what we've just done is given some energy to this pen.*

²² Naš prevod termina *elicitation*.

Direktiv je onaj čin čija je svrha potvrđivanje da učenici slušaju ono o čemu se govori u toku časa, kao što je, na primjer, otvaranje knjiga, gledanje u tablu, pisanje, dok *informativ* predstavlja čin u kome se, kao što mu i samo ime nagovještava, prenose ideje, mišljenja i činjenice. Kada je u pitanju formalni aspekt ovih činova, oni se realizuju u vidu pitanja, imperativa i izjavnih rečenica, ali postoje i drugi slučajevi u kojima dolazi do kontrasta između forme i funkcije. Primjera radi, upitna rečenica „Zašto se smijete?“ može se interpretirati i kao pitanje i kao naredba učenicima da prestanu da se smiju (Sinclair and Coulthard, 1975: 29-30), što zavisi od konteksta, odnosno od toga šta je prethodilo rečenici. Dakle, da bi se smanjio jaz između diskursa i gramatike moraju se uzeti u obzir dva distinktivna fenomena: situacija i taktika. „Situacija ovdje obuhvata sve relevantne faktore u okruženju, društvene konvencije i zajedničko iskustvo učesnika“, a taktika podrazumijeva vještinu prepoznavanja lingvističkih jedinica koje prethode određenoj jedinici, kao i toga šta se očekuje da će da slijedi, znači, uopšte, odnose između samih rečenica (Sinclair and Coulthard, 1975: 29-34).

Stav je veća jedinica diskursa u učionici koja se sastoji od činova. Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1975: 44) tvrde da postoji pet stavova: stav uokviravanja²³ (engl. *framing move*), stav fokusiranja (engl. *focusing move*), stav otvaranja (engl. *opening move*), stav odgovaranja (engl. *answering move*) i stav povratne reakcije (engl. *follow-up move*). Prvi stav, tj. stav uokviravanja, podrazumijeva da u njemu nastavnik označava da je kraj jedne faze u okviru časa i da počinje druga. Realizuje se upotrebom određenih gramatičkih jedinica, kao što je marker *dobro* (engl. *right*) iza koga slijedi kratka pauza. Ovi stavovi često su praćeni drugom vrstom, odnosno stavovima fokusiranja koji nagovještavaju ono što slijedi ili šta se desilo. Uopštenije, oni označavaju tok diskursa u učionici. Za razliku od stava uokviravanja, stav fokusiranja sastoji se ne samo od riječi koje upućuju na promjenu toka diskursa, odnosno markera, već i od glavnog dijela (engl. *head*), kao npr., *Dakle*,

²³ Naši prevod terminâ *framing move*, *focusing move*, *opening move*, *answering move* i *follow-up move*.

danas ćemo govoriti o <semantici>. U navedenoj rečenici, *dakle* predstavlja marker, a *danas ćemo govoriti o semantici* glavni dio stava. Stav otvaranja ima funkciju da podstakne učenike da učestvuju u razmjeni i on je usko vezan sa stavom odgovaranja, tačnije oni se nalaze u komplementarnom odnosu, tj. stav otvaranja prouzrokuje stav odgovaranja. Posljednji stav povratne reakcije interesantna je kategorija, jer podrazumijeva nastavnikov komentar ili evaluaciju učenikovog odgovora, tj. obuhvata niže jedinice, činove prihvatanja, evaluacije i davanja komentara. Navedeni stavovi mogu se ilustrovati sljedećim primjerom (Sinclair and Coulthard, 1975: 48):

<i>Stav otvaranja</i>	Do you know what we mean by accent?
<i>Stav odgovaranja</i>	It's the way you talk.
<i>Stav povratne reakcije</i>	The way we talk. This is a very broad comment.

Stavovi se kombinuju čineći veće jedinice diskursa u učionici, tj. razmjene. Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1975: 49-60) navode da stavovi uokviravanja i fokusiranja realizuju *granične razmjene*²⁴ (engl. *boundary exchanges*), a stavovi otvaranja, odgovaranja i povratne reakcije realizuju *nastavne razmjene* (engl. *teaching exchanges*). Funkcija granične razmjene jeste da signalizira početak ili kraj neke faze časa, dok nastavne razmjene ukazuju na individualne korake u toku časa, odnosno imaju za cilj da informišu, daju instrukcije, iniciraju odgovor, provjeravaju i sl. Struktura razmjene uključuje tri dijela: 1) pitanje nastavnika, 2) odgovor učenika, 3) komentar nastavnika. Trodjelna struktura razmjene može se vidjeti na sljedećem primjeru koji daju Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1975: 93):

„T: //What do we do with a saw? Marvelette./
P: Cut wood./
T: We cut wood.//“

U konkretnom primjeru činovi su: pitanje (*What do we do with a saw?*), adresiranje sagovornika (*Marvelette*), odgovor (*Cut wood*) i potvrđivanje odgovora (*We cut wood*). Stavovi kao veće jedinice od činova odvojeni su i vizuelno upotrebom kose crte (/). To su: pitanje (*What do we do with a saw? Marvelette*), odgovor (*Cut wood*) i povratna reakcija (*We cut wood*), a kombinacija ova tri elementa predstavlja razmjenu, koja je smještena između dvostrukih kosih crta (//).

Na većem nivou nalazi se transakcija, tj. diskursna jedinica koja se sastoji od više razmjena koje su grupisane po tematskim cjelinama. Međutim, Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1975: 56-58) nijesu dovoljno sigurni kada je u pitanju

²⁴ Naš prevod terminâ *boundary* i *teaching exchanges*.

identifikacija ovih kategorija i govore o idealnim vrstama transakcija. Naime, oni navode da su pronašli tri tipa: *informativne* (engl. *informative*), *direktivne* (engl. *directing*) i *transakcije koje iniciraju odgovor* (engl. *eliciting transactions*). Kada su u pitanju *informativne transakcije*, nastavnici uglavnom informišu učenike o određenim činjenicama. Međutim, u okviru njih nastavnik može da koristi elicitacije kako bi održao pažnju učenika i provjerio da učenici razumiju ono o čemu se govori. U središtu *direktivnih transakcija* stoje razne vrste razmjena, a glavna je ona razmjena u kojoj nastavnik daje instrukcije učenicima. I treća vrsta, *transakcije koje iniciraju odgovor*, sadrže razmjene koje počinju stavovima otvaranja u kojima nastavnici postavljaju pitanja i podstiču učenike na odgovore.

Kao najveću jedinicu u hijerarhijskom odnosu strukture razgovora u učionici Sinkler i Kultard (1975: 59-60) navode *čas* (*lesson*). *Čas* kao jedinica na vrhu hijerarhije sastoji se od niza transakcija. Struktura časa može da varira zavisno od plana nastavnika koji je sačinjen sa ciljem da se predstavi određena tema časa. Dakle, on može početi informativnim transakcijama, nastaviti elicitacijama kako bi provjerilo da li su učenici razumjeli predmet časa i završiti direktivnim transakcijama imajući za cilj primjenu novih informacija. Isto tako, nastavnik može početi nizom elicitacija navodeći učenike na određene zaključke, a zatim nastaviti informativnim transakcijama. Dakle, Sinkler i Kultard (1975: 59-60) tvrde da ne mogu da izlože precizni redosljed transakcija u okviru časa kao najveće kategorije. Razlog tome, prema njima, predstavlja korpus koji bi trebao da bude veći, a time i veća mogućnost utvrđivanja rigidnijeg redosljeda transakcija. Osim toga, oni smatraju da bi se možda pronašle strukture časa karakteristične za različite predmete. Stoga u svojoj knjizi daju opis redosljeda transakcija koje su pronašli na svom korpusu, što ne isključuje pretpostavku da taj redosljed može varirati kod drugih nastavnika i drugačijih predmeta.

Dakle, razgovor u učionici podrazumijeva interakciju u kojoj sagovornici nijesu istog statusa, već je nastavnik taj koji kontroliše diskurs. Prednost ovog pristupa analizi govora jeste u tome što se ispituju stvarni primjeri iz institucionalnog okruženja, tj. određenog konteksta, jer fokusiranje na pitanje i odgovore u isključivo određenom kontekstu omogućava da se dođe do određenih pretpostavki kada su u pitanju stil, kao i namjere govornika (Sinclair and Coulthard, 1975: 2).

Sinkler i Kultard ispitivali su strukturu jedne vrste govornog diskursa koja do tada nije bila u fokusu interesovanja, niti analize. S druge strane, iako su pružili uvid u to kako se diskursne jedinice realizuju kroz gramatičke kategorije, imali su određenih problema u istraživanju koji su se odnosili na to da uzorak, kako oni kažu, nije mogao da pruži generalni i precizni model redosljeda transakcija u okviru časa

kao najveće jedinice diskursa u učionici. Ono što je veoma važno, a što je ovaj pristup analizi govornog diskursa omogućio, jeste primjena, kao i eventualno ispitivanje primjene ovog pristupa, u drugim vrstama govornog diskursa. Postavljanje pitanja, odgovor učenika i komentar nastavnika, kao dio modela strukture diskursa u učionici, preciznije, jedna razmjena, može se primijeniti i na druge oblike govornog diskursa. „Tako slične obrasce nalazimo u ... razgovoru između kupca i prodavca, zatim doktora i pacijenta, razgovora putem telefona ili intervjua za posao“ (Lakić, 1999: 15).

Sistemsko-funkcionalni pristup

U prethodnom dijelu govorili smo o *birmingemskoj školi* čiji su osnivači Sinkler i Kultard, a čiji se metod oslanja na Halidejeve gramatičke kategorije (Coulthard and Brazil, 1992: 5), u smislu da su svi korišćeni termini, među kojima su *struktura, sistem, hijerarhija, nivo, realizacija*, Halidejevi, te se nameće potreba da se osvrnemo i na karakteristike pristupa koji je poznat pod nazivom *sistemsko-funkcionalni pristup*. U središtu samog naziva nalaze se dva ključna termina – sistem i funkcija, pa se može reći da ovaj pristup podrazumijeva povezivanje forme i funkcije jezika, pri čemu njegovi predstavnici naglašavaju da je funkcija fundamentalna karakteristika jezika (Halliday and Hasan, 1985). Ako bismo bili precizniji i prenijeli navedeno na nivo teksta²⁵, onda bi analiza, prema sistemsko-funkcionalnom pristupu, uključivala utvrđivanje veze između gramatičkih izbora autora u tekstu i njihovog efekta. Ovaj pristup posmatra gramatiku kao jedan sistem ili mehanizam koji omogućava da se proizvedu određena značenja i da se gramatičke kategorije opišu sa stanovišta njihovog značenja (Halidej, 2004). Halidej (2004) ispituje rečenicu kao dio sistema analizirajući njene tri značenjske funkcije: idejno (engl. *ideational*), interpersonalno (engl. *interpersonal*) i tekstualno (engl. *textual*) značenje. Idejna komponenta odnosi se na sadržaj koji se iskazuje određenom rečenicom, pri čemu Halidej (2004) navodi dvije potkomponente: iskustveno (engl. *experiential*) i logičko (engl. *logical*) značenje. Prvo se odnosi na to da rečenica funkcionise kao reprezentacija određenog iskustva, a drugo izražava apstraktne logičke odnose koji proizilaze indirektno iz iskustva. Interpersonalna komponenta podrazumijeva to da se jednom rečenicom mogu označiti društveni, ekspresivni i kognitivni odnosi, na primjer, stavovi govornika, njihova uloga u razgovoru, poziv na učešće u interakciji i dr., dok treća funkcija obuhvata lingvistička sredstva koja se koriste u cilju formiranja određene rečenice. Dakle, Halidej (2004) definiše rečenicu

²⁵ Ovdje je neohodno navesti definiciju teksta koju daju Halidej i Hasan (Halliday and Hasan, 1976: 1), prema kojoj se termin tekst u lingvistici koristi da označi bilo koji pasus i u govornom i u pisanom mediju, bilo koje dužine, ali koji čini jednu jedinstvenu cjelinu.

ne samo sa sistemskog, već i funkcionalnog aspekta, prema kome se ona može posmatrati s tri nivoa – rečenica kao reprezentacija, rečenica kao razmjena i rečenica kao poruka.

Navedene funkcije mogu se prenijeti na jedan veći nivo, tj. najveći, na nivo jezika, te tako one postaju metafunkcije (engl. *metafunctions*), odnosno govore o sâmom jeziku (2004). Jezikom se prenosi određeno značenje, izražava iskustvo, pa nam on pruža „teoriju o ljudskom iskustvu“ kroz određene leksičkogramatičke kategorije kojima se ostvaruje idejna metafunkcija jezika. Tako se jezikom imenuju određeni predmeti koji se mogu grupisati u određene kategorije, pa imamo *kuće, zgrade, kolibe, garaže...* koje su vrsta *građevinskog objekta* kao veće kategorije. Isto tako jezikom se mogu imenovati i radnje, pa tako mi *koračamo, šetamo, brzo hodamo, marširamo*, a sve se vezuju za kategoriju *kretanje*. Dalje, ove kategorije grupišu se u veće gramatičke obrasce, primjera radi, *izaći iz kuće*, i tako redom, pa se dolazi do većih cjelina, odnosno rečenica. Dakle, Halidej (2004) zaključuje da ne postoji nijedan aspekt ljudskog iskustva koji se ne može izraziti jezikom.

Prilikom izražavanja određenog značenja, jezikom se istovremeno određuju naši lični i društveni odnosi s drugim ljudima koji nas okružuju (Halliday, 2004). Dakle, rečenica *Hoćemo li u bioskop večeras?* ne predstavlja samo proces kojim se nešto saopštava, već je to iskaz (*proposition*) kojim mi predlažemo, pozivamo, pitamo osobu s kojom razgovaramo. Ovo značenje je mnogo aktivnije od idejnog značenja, te se naziva interpersonalnim, dakle, upućuje na dvije osobine jezika, interaktivnost i personalnost.

Pored iskustva i interpersonalnih odnosa koji se mogu izraziti jezikom, ne smije se izostaviti treća komponenta bez koje prve dvije ne bi bile moguće, odnosno tekstualna metafunkcija jezika. Ona se odnosi na konstrukciju teksta određenim jezičkim sredstvima, na njegovu koheziju i kontinuitet, odnosno diskurzivni tok.

Sistemsko-funkcionalni pristup povezuje jezik i društveni kontekst (Thornbury and Slade, 2006: 34), pa se navedene Halidejeve funkcije jezika realizuju u različitim kontekstima. One su u korelaciji s tri različita aspekta: oblast diskursa (engl. *field of discourse*), uloge učesnika (engl. *tenor of discourse*) i medij diskursa (engl. *mode of discourse*) (Halliday, 1985). Prvi aspekt odnosi se na ono o čemu se govori, na vrstu aktivnosti i njen sadržaj ili ideje. Uloge učesnika (*tenor*), kao što i samo ime ukazuje, obuhvataju status učesnika određenog diskursa, njihove uloge, kao i vezu između njih, a medij ili *mode* podrazumijeva, između ostalog, vrstu komunikacije, odnosno ukazuje na to da li se govori o pisanom ili govornom diskursu.

S gore navedenim pojmovima konteksta tijesno je vezan semantički pojam registar. Halidej (Halliday, 1985) definiše registar kao funkcionalnu lingvističku

varijaciju koja varira prema različitim kontekstima, dakle, registar i kontekst međusobno uslovljavaju jedno drugo. Registrom se konfiguriraju značenja koja su tijesno vezana za tri dimenzije situacionog konteksta – oblast, uloge učesnika i medij komunikacije, tako da odnos između jezika i konteksta predstavlja centralno interesovanje teoretičara registra (Eggins and Martin, 1997). Registri mogu biti ograničeni (engl. *restricted*), otvoreni (engl. *open*) i prelazni (engl. *intermediate*). Kao primjere ograničenih registara Halidej (Halliday, 1985) navodi internacionalni jezik vazduhoplovstva, gdje, na primjer, piloti moraju da nauče jezik ovog registra da bi komunicirali tokom internacionalnih letova ili, pak, jezik koji se koristi u određenim igrama, kao što je bridž, ali ukoliko saigrači počnu da ćaskaju, oni izlaze iz okvira tog registra. Ove vrste karakteriše specifičan jezik, specifičan u tome da strogo zavisi od određene situacije. Otvoreni registar dozvoljava nešto slobodniji jezik, ali je ipak ograničen situacijom, jer, kako kaže Halidej (Halliday, 1985), registar ne može nikada u potpunosti biti otvoren. Primjer otvorenog registra jeste jezik naslova novinskih članaka, recepata, transakcioni registri kao što su kupovina i prodaja na aukciji, u prodavnicama, na pijaci, kao i registar komunikacije između doktora i pacijenta. Razgovor u učionici u osnovnoj i srednjoj školi pripada kategoriji prelaznog registra, koji nije niti previše ograničen, niti previše otvoren. Što se tiče svakodnevne komunikacije, Halidej (Halliday, 1985) smatra da su oblici diskursa koje koristimo u svakodnevnoj komunikaciji najotvoreniji registri, ali, s druge strane, ne mogu biti potpuno otvoreni iz razloga što ne postoji nijedna situacija u kojoj značenje nije unaprijed 'određeno', tj. svaku situaciju karakterišu njene strategije i stilovi značenja.

Dakle, Halidej (Halliday, 1985) posmatra jezik s tri aspekta: jezik je refleksija ili odraz (*language as reflection*) određenog iskustva, jezik je akcija (*language as action*) i jezik je poruka (*language as message*) sastavljena od određenih lingvističkih konstrukata. Prednost ovog pristupa ogleda se u tome što je, kako kaže Halidej (2004: 19), sveobuhvatan (*comprehensive*), odnosno tiče se jezika kao cjeline, tako da sve što se kaže o jednom aspektu, može se primijeniti na cjelokupnu sliku i doprinosi toj slici, ali se mora voditi računa o prepoznavanju gdje se ti aspekti uklapaju u cjelinu. Osim toga, ovaj pristup objedinjuje jezik i kontekst, tj. jezičke funkcije javljaju se u trima kontekstualnim dimenzijama, dakle, u međusobnoj su korelaciji. Ne samo da ovaj pristup povezuje funkcije i strukture jezika, već „ide dalje i povezuje kontekstualne dimenzije registra sa semantičkom i gramatičkom organizacijom sâmog jezika“ (Eggins and Martin, 1997). I na kraju, ono što je posebno važno jeste da lingvisti ovog pristupa naglašavaju da je njihova centralna orijentacija proučavanje konverzacije, jer ona predstavlja najvažnije sredstvo kojim se socijalna stvarnost predstavlja i određuje jezikom (Thornbury and Slade, 2006: 34).

Socijalno-semiotički pristup

Kao što se u lingvistici interesovanje za jezik pomjerilo s nivoa rečenice na nivo teksta i kontekst, odnosno s gramatike na oblast diskursa, tako se i u socijalnoj semiotici fokus istraživanja premiješta sa jezika na sve vrste reprezentacija kojima se realizuje određeni tekst, bilo u govornom, bilo u pisanom jeziku (Kress, Leite-Garcia and van Leeuwen, 1997). Pažnja se posvećuje ispitivanju semiotičkih sredstava (*semiotic resources*) koja se koriste kako bi se prenijele određene ideje u kontekstu određenih socijalnih situacija (van Leeuwen, 2005). Semiotička sredstva obuhvataju dvije grupe: fiziološka, koja uključuju vokalni aparat i mišiće, a koja nam omogućavaju da proizvedemo radnje kao što su facijalne ekspresije i gestove, i tehnička, kao što su tvorevine tehnologije – pero, olovka, kompjuterski hardver i softver usmjeren, primjera radi, na kreiranje oglasa u časopisu ili na televiziji s ciljem saopštavanja određenog značenja. Semiotička sredstva predstavljaju centralni pojam semiotike koji je zamijenio tradicionalni pojam znaka kao fundamentalnog koncepta semiotike. Međutim, mora se naglasiti da se jednim dijelom ovaj pristup oslanja na tradicionalnu semiotiku, te tako polazi od jedne od najpoznatijih definicija semiotike koju daje Ferdinand de Saussure, a prema kojoj semiotika predstavlja nauku koja se bavi proučavanjem života znakova u društvu, pri čemu bi lingvistika trebalo da bude samo jedna njena grana (1969: 25). Sa stanovišta semiotike, jezički znak predstavlja osnovno sredstvo komunikacije koje povezuje ili koje predstavlja sponu između dva pojma: označitelja (engl. *signifier*) i označenog (engl. *signified*) (Bugarski, 1989: 69). Za semantička sredstva se kaže da ona imaju funkciju označitelja, kao što je neki pokret lica koji odražava određenu emociju, npr. ljutnju, te tako prenosi određeno značenje.

Kada je u pitanju opseg semiotičkih sredstava, Van Leeuwen (van Leeuwen, 2005) tvrdi da se on može proširiti i na pokrete, dakle, ne uključuje samo facijalne ekspresije ili tvorevine tehnologije. Primjera radi, hodanje (*walking*) može na izgled predstavljati nesemiotičko ponašanje, ali kada se prisjetimo da postoje različiti načini hodanja, da žene i muškarci hodaju na različite načine, da je ono i kulturološki omeđeno, podrazumijevajući da ljudi iz različitih kultura hodaju različito i da čak određene društvene institucije imaju ukorijenjene načine hodanja, na primjer vojska, onda se dolazi do zaključka da je i hodanje vrsta semiotičkog sredstva jer ono izražava određeno značenje, kazuje mnogo toga o nama – ko smo, šta radimo i u najširem smislu implicira pripadnost određenoj kulturi.

Predstavnicima ovog pristupa proučavaju semiotički potencijal (*semiotic potencial*) semiotičkih sredstava s aspekta kako se semiotička sredstva koriste u komunikaciji. Jedno semiotičko sredstvo može imati mnoštvo značenja, što zavisi od konteksta na isti način kao što jedna riječ može da ima više značenja koja se

kontekstualno određuju. Dakle, ovdje je akcenat na pluralizmu značenja. Van Leuven (van Leeuwen, 2005: 120) proučava kakvu ulogu imaju slike u komunikaciji koje se koriste da bi se izvršile određene radnje. Primjera radi, oglasi imaju za cilj da ubijede, dijagrami u knjigama da objasne, slika lobanje na vratima da upozori i sl. On predlaže da se govorni činovi (engl. *speech acts*) zovu komunikativnim činovima (engl. *communicative acts*), a da se njihovoj analizi pristupa sa multi-modalnog stanovišta, tj. da se u obzir uzmu ne samo lingvističke karakteristike, već i nelingvističke, odnosno, primjera radi, vizuelni elementi, kao što su pogled (engl. *gaze*) ili gestikulacija, da bi se na taj način ostvarila određena komunikativna namjera (van Leeuwen, 2005: 121).

Ovaj pristup analizi konverzacije značajan je iz razloga što ukazuje na to koliko je semiotički aspekt bitan u sâmoj komunikaciji. Na primjer, pojam vizuelnog može da kaže mnogo toga o sagovornicima, o tome ko su, o njihovom odnosu, i, uopšte, komunikativnoj namjeri. Iz ugla socijalne semiotike jedan tekst posmatra se sa stanovišta fenomena multi-modalnosti, odnosno realizuje se ne samo kroz lingvistička sredstva, već i kroz niz vizuelnih i zvučnih reprezentacija, gestikulacija pri čemu svaka od njih ima potencijalno značenje.

Zaključak

Ovaj rad počeo je taksativnom deskripcijom pristupa analizi konverzacije. Vidjeli smo da njeni korjeni sežu u oblast sociologije, nastavljaju preko sociolingvistike i filozofije, a završavaju se različitim pristupima iz ugla lingvistike. Dakle, postoji jedan široki spektar raznovrsnih pristupa kojima se može analizirati jedna forma govora, počev od sociologa, preko sociolingvisti i filozofa, do strukturalno-lingvističkog pristupa. Ovakva situacija upućuje na zaključak da istraživanje jedne forme govora ima interdiciplinarni karakter, a ono što je neminovno jeste da predmet istraživanja nameće odgovarajuću analitičku perspektivu/-e istraživaču.

Literatura:

- Atkinson, J. M., Heritage J. (eds.) (1984) *Structures of Social Actions*. Cambridge: CUP.
- Austin, W. J. (1962) *How to Do Things with Words*, Great Britain: OUP.
- Bach, K. (1994) "Meaning, Speech Acts, and Communication", in Harnish, R.M. (ed.) *Basic Topics in the Philosophy of Language*. Pristupljeno 10.12.2011. <http://online.sfsu.edu/~kbach/oldies/MSAC.pdf>
- Baker, P. (2010) *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Bugarski, R. (1989) *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Cameron, D. (2001) *Working with Spoken Discourse*. London: SAGE Publications Ltd.
- Cerović, M. (2011) „Analiza konverzacije (neke naznake o tome kako je koristiti)“, u Glušica, R. (ur.) *R I J E Č: Časopis za nauku o jeziku i književnosti*. Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Institut za jezik i književnost, str. 143-153.
- Coulthard, M., Brazil, D. (1992) "Exchange Structure", in Coulthard, M. (ed.) *Advances in Spoken Discourse Analysis*, London: Routledge, pp. 50-79.
- Coulthard, M. (1985) *An introduction to discourse analysis*. London: Longman.
- De Sosir, F. (1969) *Opšta lingvistika*, Beograd: Nolit. (pr. Sreten Marić).
- Eggins, S., Martin, J.R. (1997) "Genres and Registers of Discourse", in Van Dijk, T. (ed.) *Discourse as Structure and Process*, London: Sage Publications, pp. 230-256.
- Grice, H. P. (1975) *Logic and Conversation*. Pristupljeno 20.12.2011. www.ucl.ac.uk/lis/study/packs/Grice-Logic.pdf
- Halliday, M. A. K. (1985) *Spoken and Written Language*. Deakin University: Deakin University Press.
- Halliday, M.A.K., Matthiessen, C. (2004). *An Introduction to Functional Grammar* (3rd ed). London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. (1976) *Cohesion in English*. London: Longman Group Limited.
- Hymes, D. (1996) *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice*. London: Taylor and Francis Ltd.
- Hymes, D.H. (1972) "On Communicative Competence", Pristupljeno 10.09.2011. <http://humanidades.uprrp.edu/smjeg/reserva/Estudios%20Hispanicos/esp3246/Prof%20Sunny%20Cabrera/ESPA%203246%20-%20On%20Communicative%20Competence%20p%2053-73.pdf>
- Kress, G. Leite-García, R., van Leeuwen, T. (1997), "Discourse Semiotics", in van Dijk, T. (ed.), *Discourse as Structure and Process*. London, Sage Publications, pp. 257-291.
- Lakić, I. (1999) *Analiza žanra: diskurs jezika struke*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Searle, J. (1976) "The Classification of Illocutionary Acts", in *Language in Society*, 5 (1), pp. 1-24.

- Seedhouse, P. (2005) "Conversation Analysis as Research Methodology" in Seedhouse, P., Richards, K. (eds.) *Applying Conversation Analysis*. England: Palgrave Macmillan Ltd, pp. 251-266.
- Shi-xu (2005) *A Cultural Approach to Discourse*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sinclair, J. M., Coulthard, R. M. (1975) *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press.
- Tannen, D. (1984) *Coherence in Spoken and Written Discourse*. Norwood, N. J. : Ablex Publishing Corporation.
- Tannen, D. (1984) *Conversational Style: Analysing Talk among Friends*. Oxford: OUP.
- Thonbury, S., Slade, D. (2006) (eds.) *Conversation: From Description to Pedagogy*. Cambridge: CUP.
- Van Leeuwen, T. (2005) *Introducing Social Semiotics*. Oxon: Routledge.
- Yule, G. (1996) *Pragmatics*, Oxford: OUP.

KRITIČKA ANALIZA DISKURSA

Uvod

U savremenim istraživanjima komunikacije sazrelo je shvatanje da naučne analize nisu potpune ukoliko se samo objektivno konstatuje neko stanje ili problem. Zadatak je naučnika i da obezbijedi praktičnu primjenu svog rada u cilju napretka društva, što se može učiniti zauzimanjem određene pozicije i slanjem kritičke poruke i preporuke društvu o odnosu prema problemu koji se proučava. Tako se, kao reakcija na čisto formalistički pristup komunikaciji, pojavio kritički, koji je socijalno angažovan.

Definicija kritičke analize diskursa

Kritička analiza diskursa idejno pripada poststrukturalističkim stremljenjima u kulturi (Threadgold, 2003: 14; Mills, 2004: 118). Ne može se definisati kao disciplina analize diskursa, već kao jedan od pristupa analizi diskursa. Preciznije je odrediti je kao školu ili program (Wodak, 2002: 7), kritičku perspektivu u teoretisanju, analizi i primjeni u raznim disciplinama analize diskursa (van Dijk, 2001: 352) ili skup pristupa socijalnoj analizi diskursa (Fairclough, 2005b: 76). Zahvaljujući kritičkoj analizi diskursa, proučavanje jezika postalo je interdisciplinarno, u smislu da se njime bave naučnici raznih disciplina (van Dijk, 2001: 353; Wodak, 1989b: XIV), pa čak i transdisciplinarno, u značenju da je teorija i metodologija ovog pristupa proizašla iz dijaloga različitih naučnih oblasti (Fairclough, 2005b: 76).

Osnovna pretpostavka od koje kritički analitičari polaze jeste da je jezik sredstvo za izražavanje, ali i stvaranje društvene nejednakosti. Naime, u diskursu se često dešava da učesnici u komunikaciji nisu jednaki, u smislu da nemaju iste mogućnosti za kontrolisanje konteksta, učešće drugih učesnika, tema, dužine izlaganja i slično. Učesnici nisu društveno jednaki, što znači da neko ima moć nad drugima, bilo da je ona direktna, u smislu da može da kontroliše postupke drugih (npr. naredbama ili zabranama), ili indirektna, kada sa svoje pozicije „moćnika“ utiče na mišljenje drugih pomoću jezika (ubjeđivanje, manipulacija). Radi se o brojnim, obično suptilnim oblicima zloupotrebe društvene moći, gdje je glavno sredstvo za dominaciju nad drugima jezik. Upravo je ovo predmet kritičke analize diskursa.

Najjednostavnija definicija kritičke analize diskursa bila bi da je to pristup analize diskursa koji ima za cilj da „ukaže na povezanost između diskursne prakse,

društvene prakse i socijalne strukture“ (Sheyholislami, 2001: 12). Kritičke studije diskursa treba da razotkriju kako se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost realizuju i reprodukuju u tekstu i govoru, ali i kako im se suprotstavlja u društvenom i političkom kontekstu (van Dijk, 2001: 352). Ovo podrazumijeva „analizu dijalektičkog odnosa između diskursa (uključujući jezik, ali i ostale elemente semioze, tj. govor tijela i vizuelne znakove) i drugih elemenata društvene prakse“ (Fairclough, 2001: 231). Kao takva, kritička analiza diskursa ima sljedeće karakteristike (Huckin 2002: 156):

1. bavi se savremenim društvenim pitanjima, u nastojanju da se razotkrije manipulacija moćnih grupa putem javnog diskursa;
2. posebna pažnja poklanja se faktorima ideologije, moći i otpora;
3. povezuje istraživanje teksta, društvenih praksi i socijalnog konteksta;
4. kombinuje retoričku teoriju i sociologiju;
5. tretira žanrove kao ključne strukturalne elemente;
6. inkorporira intertekstualna, interdiskurzivna i druga poststrukturalistička shvatanja diskursa;
7. analizira i ono što nije eksplicitno dato u tekstu, implikature, presupozicije, dvoznačnosti i druga slična obilježja diskursa;
8. analiza se odvija i na nivou istraživanja interpersonalnih aspekata diskursa kao što je učtivost, identitet i *ethos*;
9. za razliku od drugih oblika kritike kulture, istraživanje se zasniva na detaljnoj analizi teksta;
10. ohrabruje društvenu angažovanost.

Iz navedenog se dâ zaključiti da je, iako čvrsto ukorijenjen u analizi diskursa, analitički postupak kritičke analize diskursa poprimio dosta uticaja od srodnih disciplina, kao što su retorika, tekst lingvistika, sociolingvistika, primjenjena lingvistika i pragmatika, socijalna semiotika, etnografija i analiza žanra. Savremene odlike multidisciplinarnosti kritičke analize diskursa proizašle su iz njene vrlo heterogene geneze.

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa

Filozofska osnova kritičke analize diskursa vuče svoje korijene indirektno iz marksizma i neomarksizma i direktnije iz frankfurtske škole i njenih nasljednika, među kojima se prevashodno ističe Jirgen Habermas (Jürgen Habermas) (van Dijk, 2001: 354; Wodak, 2002: 8). Druga linija filozofskog uticaja na kreiranje ovog pravca dolazi od francuskih filozofa među koje spadaju Pešo (Pecheux), Burdije (Bourdieu) i Fuko (Foucault) (van Dijk, 2001: 251).

Preteča ovog pristupa, kritička lingvistika, nastala je sedamdesetih godina prošlog vijeka u kritičkim razvojem u sociolingvistici, psihologiji i drugim društvenim naukama. Dolazak kritičke paradigme u nauci zapravo je reakcija na dominantne formalističke pristupe šezdesetih i sedamdesetih godina (van Dijk, 1998: 352). Kao godinu začetka kritičke lingvistike De Bogrand (De Beaugrande, 2006) navodi 1979-u, kada je izašla uticajna knjiga, „Jezik i kontrola“ Faulera (Fowler), Hodža (Hodge), Kresa (Kress) i Trua (Trew), u čijoj je bibliografiji jedini lingvista bio Čomski (Chomsky). Pored brojnih socioloških uticaja, najdirektniji lingvistički uticaj na kritičku lingvistiku došao je iz Halidejeve sistemske funkcionalne lingvistike.

Kritička lingvistika razlikovala se od postojećih pravaca u lingvistici po tome što je u analizama naglašavan značaj društvenog konteksta u realizaciji i razvoju jezika. Ugledajući se na Halideja (Halliday), ovi su lingvisti jezik posmatrali kroz njegove tri funkcije: idejnu (doživljavanje svijeta i njegovih fenomena od strane govornika), interpersonalnu (uspostavljanje odnosa između govornika) i tekstualnu (proizvođenje tekstova i njihovo dešifrovanje) (Sheyholislami, 2001). Jezik je, dakle, integralni dio socijalnih procesa. Kritička lingvistika dala je svoj doprinos u detaljnim gramatičkim i leksičkim analizama, ali se ipak manje pažnje poklanjalo intertekstualnoj i kontekstualnoj analizi. Tako je ovaj pravac brzo naišao na žestoke kritike, koje su dovele do značajne transformacije njegove metodologije i rađanja novog pristupa tekstu.

S radovima Fairklafa krajem osamdesetih i početkom devedesetih nastaje kritička analiza diskursa (Haig, 2004: 129; Ahmadvand, 2009: 3). Iako se Norman Fairklaf smatra glavnim utemeljivačem, presudan uticaj na kreiranje ovog pristupa imala je i knjiga „Jezik, moć i ideologija“ pod uredništvom Rut Vodak (Wodak, 1989) i osnivanje časopisa Teuna van Dajka, „Diskurs & društvo“ (1990), koji je i danas najuticajniji časopis kritičke analize diskursa. Od tada je ovaj pravac izrastao u jedan od vodećih pristupa diskursu u mnogim društvenim disciplinama. De Bogrand (De Beaugrande, 2008: 18) primjećuje da je kritička analiza u fazi „galopirajuće evolucije“ i da je to jedan od razloga njene privlačnosti istraživačima.

Osnovni analitički pojmovi i nivoi analize u kritičkoj analizi diskursa

Kritička analiza teksta odvija se na više nivoa i na svakom od njih analiza se može fokusirati oko određenih analitičkih koncepata koji su zapravo posuđeni iz raznih disciplina. Na nižim nivoima, analize su uglavnom čisto lingvističke prirode, dok se na višim nivoima koriste principi drugih društvenih nauka. Hakin (Huckin, 2002) sumira osnovne analitičke pojmove na nivou riječ/fraza, rečenica/iskaz, tekstualnom i nadtekstualnom nivou.

Na nivou riječ/fraza, kritička analiza diskursa uglavnom se bavi klasifikacijama (odabirom naziva za određene pojave), konotacijom, metaforom, leksičkim presupozicijama, modalnošću i izborom registra. Analiza se nastavlja na nivou rečenica/iskaz, na kom se pojavljuju analitički koncepti kao što su tranzitivnost, elipsa, topikalizacija, registar (sada na nivou rečenične strukture), učtivost, presupozicija, insinuacija i intertekstualnost (uticaj drugih žanrova na onaj koji je predmet izučavanja). Tekstualni nivo analizira se tako što se utvrđuju odlike žanra, heteroglosije (promjena registra, višestruki autorski „glasovi“ i sl.), koherencije, pojmovnih okvira, proširenih metafora, isticanja informacija u prvi plan ili njihovog stavljanja u drugih plan, elipse (tekstualna tišina, tj. ono što nije rečeno u tekstu, a što se u njemu očekivalo) i pomoćnog „dotjerivanja“ teksta (grafika, zvučni efekti i sl.). Na najvišem nivou, analitičar ima zadatak da se bavi pitanjem kako slušalac/čitalac procesuirao tekst, kako usvaja poziciju za razumijevanje teksta koja se u njemu često ponavlja (tzv. naturalizacija), a zatim i pitanjima argumentacije teksta, reprodukovanja široko prihvaćenih kulturnih modela i mitova (npr. *američki san*) i sličnim pojavama.

Ova detaljna klasifikacija zapravo je u skladu s opšte prihvaćenim generalnim modelom Teuna van Dajka (van Dijk, 2001), koji sumira nivoe analize u dva stepena: mikronivo i makronivo. Dok se mikronivo tiče čisto lingvističke analize samog teksta (prva tri nivoa po Hakinovoj klasifikaciji), pri čemu metodologija „može biti preuzeta iz bilo kojeg pristupa lingvistike“ (Fairclough, 2005b: 84), na makronivou analitičar se bavi društvenim činiocima koji utiču na nastanak teksta (četvrti nivo po Hakinu). Osnovni je cilj analize da se povežu ova dva nivoa ispitivanja, jer se jezik realizuje kao jedinstvena cjelina.

Van Dajk (van Dijk, 2001) daje detaljniju klasifikaciju analitičkih pojmova koji se javljaju na makronivou. To su ujedno i glavni koncepti u kritičkoj analizi diskursa: ideologija, moć, dominacija, hegemonija, ubjeđivanje i manipulacija. Ovim pojmovima, Vodak (Wodak, 2007: 209) dodaje i pojam kritika.

Ideologiju Van Dajk definiše kao „fundamentalna vjerovanja grupe i njenih članova“ (van Dijk, 2003: 7). To je sveukupni pogled na svijet, tj. skup vrijednosti, ideala i mišljenja koji dominantni članovi društva nameću drugim članovima društva. De Bogrand (De Beaugrande, 2006: 44) primjećuje da kritička analiza diskursa ne može biti protiv svake ideologije. Naime, De Bogrand preferira ljevičarsku ideologiju, koja propagira jednakost, naspram desničarske, koja ističe nejednakost. U ljevičarskom duhu, on naglašava da je zadatak kritičke analize diskursa da informiše neinformisane, da opunomoći onemoćene, da demistifikuje mistifikovano, da razjasni nejasno i da probudi svijest o potencijalu diskursa u takvom zadatku.

Moć u kontekstu kritičke analize diskursa definiše se kao društvena moć u smislu kontrole koje određene grupe i institucije imaju u odnosu na djela i mišljenja članova drugih grupa (van Dijk, 2001: 355). Moć se ostvaruje na osnovu privilegovanog pristupa sili, novcu, slavi, znanju, informacijama, „kulturi“ i sl. Van Dajk razlikuje prihvatljive i opravdane oblike moći od slučajeva u kojima dolazi do zloupotrebe moći, što on naziva *dominacijom* (van Dijk, 1993: 255). Predmet analize nikad nisu oblici zloupotrebe moći koji su lični i individualni; kritičku analizu interesuju samo njeni generalizovani tipovi koji su prisutni kod određenih grupa. Prihvatanje dominacije od strane onih koji su „potčinjeni“, u interesu dominatora a protiv interesa potčinjenih, naziva se *hegemonija* (van Dijk, 1993: 255).

Za razliku od moći koja se ostvaruje silom (npr. vojna moć ili nasilje), moć *ubjeđivanja* zasniva se na kognitivnoj kontroli (van Dijk, 2001: 355; van Dijk, 1993: 254). Upravljanje mišljenjima drugih ljudi, tj. ubjeđivanje, uglavnom je funkcija jezika i može biti vrlo suptilno, rutinski i izgledati sasvim prihvatljivo i prirodno za obje strane.

Manipulacija je kategorija kritičkog analitičara budući da bi malo ljudi svoj diskurs nazvalo manipulativnim (van Dijk, 2006: 360). Za analitičara je sasvim irelevantno da li pripadnici određenih društvenih grupa imaju ili nemaju namjeru da se njome služe jer nije rijedak slučaj da, osim onih koji su izmanipulisani, i sami manipulatori budu nesvjesni toga da manipulišu. Van Dajk definiše manipulaciju kao „komunikativnu i interakcionu praksu u kojoj manipulator kontroliše druge učesnike protiv njihove volje ili njihovih interesa“ (van Dijk, 2006: 360).

Kritički analitičari diskursa nisu neutralni, „oni uvijek nastupaju s neke pozicije“ (van Dijk, 2001: 307). „Istraživači su prisiljeni da stanu na nečiju stranu“, kaže Vodak (Wodak, 1989b: XVI). Kritika polazi od objektivno utvrđenih činjenica i konstatuje se kroz prethodno definisane pojmove.

Možemo zaključiti da je kritička analiza diskursa zapravo jedan kompleksan i detaljan pristup tekstu, pa je stoga bavljenje kritičkom analizom diskursa „daleko od lakog posla“ i „najveći izazov“, kaže Van Dajk (van Dijk, 1993: 253). Uz to, kritički odnos pretpostavlja da se ne analizira tekst, već da se analizira „protiv“ teksta (Janks, 1997: 331).

Većina kritičara predlaže pristup od viših nivoa ka nižem. Iz mnoštva analitičkih koncepata koji stoje na raspolaganju u kritičkom pristupu tekstu, biraju se oni koji su najpodesniji u analizi određenog teksta. Budući da tekstovi mogu pripadati različitim žanrovima i socioistorijskim kontekstima, kritičku analizu obilježava raznovrsna metodologija koja varira od autora do autora i od teksta do teksta.

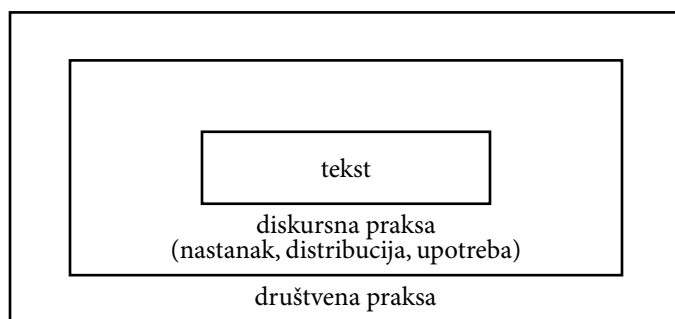
Metodologija kritičke analize diskursa

S obzirom na to da je kritička analiza diskursa zapravo pristup koji se može primjenjivati u praktično bilo kojoj lingvističkoj disciplini, njegova je metodologija prilično raznovrsna. Osim osnovne preporuke da se metod prilagođava predmetu analize, generalno, najustaljenija su tri metodološka pristupa analizi: socijalna teorija diskursa Normana Ferklafe, sociokognitivistički pristup Van Dajka i socioistorijski pristup Rut Vodak.

Norman Ferklaf: socijalna teorija diskursa

Osim što se smatra utemeljivačem kritičke analize diskursa, Norman Ferklaf smatra se i njenim najuticajnijim predstavnikom. Blomert (Blommaert, 2005: 29) komentariše da je Ferklaf ostvario najopširniji i najambiciozniji pokušaj u postavljanju teorijske osnove za program kritičke analize diskursa. Kritikujući pozitivističke aspekte sociolingvistike, individualizam pragmatike i nedovoljno osvrtnje na kontekst u analizi konverzacije (Henderson, 2005: 3-4), Ferklaf razvija novu teoriju pod nazivom *socijalna teorija diskursa*.

Ferklaf predlaže trodimenzionalni model shvatanja i analize diskursa na nivoima teksta, diskursne prakse i društvene prakse (1995, 2005, 2001). Novina koju on, zapravo, unosi u sociolingvistički koncept, u skladu s kojim se jezik analizira u društvenom kontekstu, jeste u intermedijalnom nivou diskursne prakse. **Analiza diskursne prakse zapravo je analiza procesa nastanka teksta i njegove upotrebe u društvu. Nivoi analize nisu izdvojeni nego su simultani, tj. međusobno se uključuju.**

Prikaz 1 – Šematski prikaz metodološkog „3 D“
okvira Normana Ferklafe (Fairclough, 1992: 73)

Sistemska funkcionalna lingvistika (SFL) osnov je za tekstualnu analizu²⁶, ali uključuje i semiotičku analizu (npr. analiza vizuelnih znakova) i interdiskurzivnu

²⁶ Ferklaf daje široku definiciju teksta, po kojoj tekst uključuje i govorni i pisani jezik, ali i kombinacije jezika s drugim oblicima semioze, uključujući gestikulaciju i vizuelne znakove (Fairclough 2000: 175).

analizu (preplitanje žanrova, diskursa i stilova) (Fairclough, 2005b: 81). Iako počiva na Halidejevoj gramatici, analiza na ovom nivou može koristiti metode raznih lingvističkih disciplina.

Druga dimenzija njegovog modela odnosi se na diskurs kao diskursnu praksu, diskurs kao tekstove „koji se proizvode, cirkulišu, distribuiraju i konzumiraju u društvu“ (Blommaert, 2005: 29). **Na ovom nivou tekst se, zapravo, analizira u svojoj društvenoj funkciji, a glavni analitički koncepti jesu govorni činovi, koherencija i intertekstualnost.** Ferklaf razlikuje očiglednu intertekstualnost (engl. *manifest intertextuality*), kod koje dolazi do korišćenja već postojećih tekstova u nastanku novog (npr. kroz citiranje), od konstitutivne intertekstualnosti (engl. *constitutive intertextuality*) ili interdiskurzivnosti (engl. *interdiscursivity*), koja označava upotrebu struktura iz već postojećih tekstova u nastanku novog, tj. miješanje žanrova, stilova i registara (Sheyholislami, 2001: 8; Blommaert, 2005: 29; Eira, 2005: 2-3).

Poimanje diskursa kao društvene prakse treća je dimenzija Ferklafovog modela. Na ovom nivou analitičar istražuje tri aspekta sociokulturnog konteksta komunikativnog događaja: ekonomski, politički i kulturni. Analiza se ne mora odvijati na svim nivoima, već samo na onima koji su relevantni za razumijevanje određenog diskursa (Fairclough, 1995: 62). Dok se na prvom nivou bavimo deskripcijom, na drugom nivou dajemo interpretaciju, a analizu završavamo objašnjenjem na trećem nivou (Blommaert, 2005: 30). Tek na posljednjem nivou istraživač zapravo postaje kritičar.

Teun van Dajk: sociokognitivni metod

Osim Normana Ferklafa, Teun van Dajk svakako spada među glavne i najčešće citirane predstavnike kritičke analize diskursa. Za razliku od Ferklafove metodologije koja je pretežno sociološki usmjerena, Van Dajkova teorija ukorijenjena je u kognitivističkim pristupima lingvistici.

Ferklafova i Van Dajkova teorija dosta su slične u svom trodimenzionalnom poimanju diskursa. Van Dajkov model *diskurs – socijalna kognicija – društvo* dosta podsjeća na Ferklafov model *tekst – diskursna praksa – društvena praksa*. Prvi i treći element gotovo su identični i zapravo viđenje i jednog i drugog teoretičara jeste da se analiza zasniva na tekstu i šire diskursu, a da tekst i diskurs treba posmatrati u najširim sistemima socijalnih struktura. Intermedijalni nivo koji povezuje tekst i diskurs s društvom jeste ono što Van Dajk naziva socijalnom kognicijom.

Socijalna kognicija „posreduje između mikro- i makronivoa društva, između diskursa i akcije, između individue i grupe“ (van Dijk, 1993: 257). Iako se nalazi u pojedincima, ova je kognicija socijalna zato što je članovi grupe dijele i

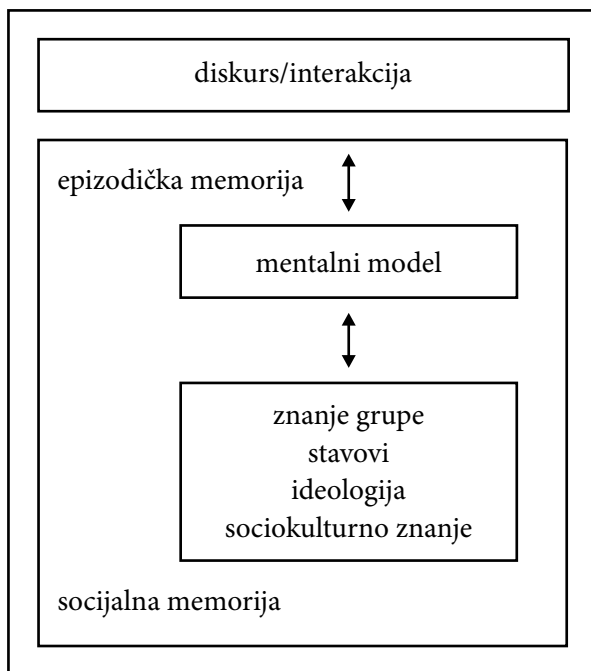
pretpostavljaju i sastoji se od mentalnih modela, strategija, znanja, stavova i ideologije (van Dijk, 1993b: 113).

Van Dajk diskurs poredi s ledenim brijegom (van Dijk, 2008: 4-5). Mi „vidimo“ samo njegov mali dio, a većinu onoga što diskurs čini smislenim, tj. široka mreža koncepata i propozicija konstruisana na osnovu našeg znanja, za nas ostaje nevidljiva. Ključni koncept u teorijskoj zamisli socijalne kognicije koji treba da objasni ove nevidljive procese jeste mentalni model, koji Van Dajk definiše kao subjektivnu reprezentaciju događaja ili situacije (van Dijk, 2003: 21; 2006: 367; 2008: 5). Razumijevanje diskursa ne sastoji se samo u njegovom semantičkom razumijevanju nego i od stvaranja mentalnog modela stvari, ljudi, događaja, radnji ili situacija koje učestvuju u diskursu. Van Dajk (1989: 166) pojašnjava pojam mentalnog modela na sljedeći način:

„...modeli su kognitivne predstave o ličnim iskustvima i interpretacije, uključujući lično znanje i mišljenja, i locirane su u epizodičkoj memoriji. Modeli predstavljaju interpretacije koje pojedinci kreiraju o drugim osobama, o događajima i radnjama i u suštini predstavljaju kognitivni duplikat situacija. Kada ljudi vide neku scenu ili akciju, ili čitaju ili čuju nešto o nekom događaju, oni konstruišu jedinstveni model te situacije ili dopunjavaju i adaptiraju stari model. Tako su modeli referencijalna baza razumijevanja teksta“.

Dva osnovna tipa mentalnih modela jesu model događaja (engl. *event model*) i model konteksta (engl. *context model*). Dok su mentalni modeli događaja osnova „sadržaja“ ili značenja diskursa, modeli konteksta kontrolišu šta će se reći i kako će se reći. Ovi modeli definišu prikladnost određenih govornih činova u određenim situacijama, služe kao referencijalna baza za deiktičko izražavanje, kontrolišu koje su informacije iz modela događaja „relevantne“ i kako će se ova značenja sintaksički, leksički i fonološki izraziti. Modeli konteksta zapravo određuju pragmatika i stilistička svojstva diskursa (van Dijk, 2002: 216; van Dijk, 2008: 6).

Povezanost između diskursa i socijalne kognicije u svom teorijskom modelu, Van Dajk šematski prikazuje na sljedeći način (van Dijk, 2003: 25):

Prikaz 2 - Šematski prikaz odnosa socijalne kognicije i diskursa u teoriji Van Dajka

Epizodička memorija u stvari je personalna memorija, naspram koje stoji socijalna ili semantička memorija, s kojom je u stalnoj povratnoj sprezi. Van Dajk razlikuje dva tipa socijalnog znanja: znanje koje je specifično za jednu društvenu grupu i šire, sociokulturno znanje (engl. *common ground*), koje pripada jednoj kulturi, odnosno društvu. Pod pojmom stav, Van Dajk podrazumijeva samo stavove grupe ili čitave kulture, koji se sastoje iz više mišljenja (van Dijk, 2002: 220). Na kraju ove ljestvice stoje ideologije koje organizuju stavove.

Analiza diskursa, dakle, treba da bude usmjerena na proces razumijevanja i proizvođenja diskursa, i šire, na ulogu koju diskurs ima u stvaranju i usvajanju društvenih znanja, stavova i ideologija.

Može se zaključiti da se Ferklafov i Van Dajkov model u stvari fokusiraju na isti problem samo iz dvije različite, ali podjednako važne perspektive. Svaki sociolingvistički pristup tekstu pretpostavlja analiziranje teksta u njegovoj društvenoj funkciji, pri čemu bi jednako relevantno bilo da se veza koja postoji između jezika i društva analizira i s kognitivne i socijalne tačke gledišta.

Rut Vodak: socioistorijski metod

Diskursna sociolingvistika jedan je od pravaca u kritičkoj analizi diskursa koji zastupaju Rut Vodak i grupa istraživača s Univerziteta u Beču, tzv. bečka škola analize diskursa.

Osnovna postavka ovog metoda jeste u tome da diskurs nastaje i interpretira se u kontekstu određenih istorijskih dešavanja, tj. u određenom vremenu i prostoru (Wodak, 2002: 12). Ova tvrdnja, kaže Vodak nadalje, implicira da se u konkretnoj analizi mora uzeti u obzir istorijski razvoj diskursnih praksi (promjena, intertekstualnost i interdiskurzivnost). Zaključak je da je potrebno dekonstruisati cijeli sociopolitički i istorijski kontekst u kome se realizuje određena društvena praksa.

Vodak²⁷ precizno utvrđuje principe kritičke analize diskursa koji se odnose i na njene teorijske postavke i metodologiju (Wodak, 2002: 14):

1. Pristup je interdisciplinaran.
2. Pristup je orijentisan na probleme, a ne na specifične lingvističke odlike. Socijalni problemi predmet su istraživanja, uključujući rasizam, identitet, socijalne promjene i sl.
3. I teorija i metodologija kritičke analize diskursa je eklektična, tj. u analizi je potrebno integrisati teorije i metode koje su adekvatne u istraživanju i objašnjavanju predmeta proučavanja.
4. Istraživanje uvijek uključuje rad na terenu i etnografiju kao preduslov za dalju analizu i teoretisanje. Analiza se istovremeno obavlja odozgo-naniže i odozdo-naviše.
5. Pristup je abduktivan: potrebno je konstantno kretanje između teorije i empirijskih podataka u oba pravca.
6. Istražuju se različiti žanrovi i oblici javnog diskursa, kao i intertekstualne i interdiskurzivne veze.
7. Istorijski kontekst uvijek se uzima u obzir i integriše u interpretaciju diskursa i tekstova²⁸.
8. Kategorije i metodološka sredstva određuju se na osnovu specifičnog problema koji se istražuje.
9. Velike teorije služe kao temelj, a manje teorije bolje služe ciljeve konkretnog istraživanja.

²⁷ Raniju verziju principa zajedno su pripremili Ferklafl i Vodak.

²⁸ Za razliku od anglističke tradicije, u bečkoj i njemačkoj školi analize diskursa pravi se razlika između teksta i diskursa, kao pisane i govorne realizacije jezika.

10. Teži se ka praksi i primjeni. Rezultate treba učiniti dostupnim istraživačima iz različitih oblasti i na kraju i primijeniti, s ciljem promjene određenih diskurzivnih i socijalnih praksi.

U daljim radovima, na konkretnom primjeru istraživanja antisemitizma u diskursu, Vodak precizira svoju metodologiju koja prolazi kroz nekoliko faza (Wodak, 2007: 206):

- istorijska analiza;
- sociokognitivna analiza;
- sociopolitička analiza;
- analiza žanra;
- kontekstualna analiza;
- analiza konteksta;
- pragmatička/gramatička analiza.

Istorijski metod nalaže da sve predmete istraživanja treba sagledati u njihovom sinhronijskom odnosu prema istorijskim paralelnim tekstovima i diskursima, ali i u dijahronijskom odnosu prema komunikativnim događajima koji su im prethodili i koji su uticali na njihovo kreiranje (Sauer za ove relacije koristi nazive paradigma i sintagma tekstova (Sauer, 1989: 5)).

Može se zaključiti da su teorijski pristup i metodologija Normana Ferkla i Rut Vodak dosta slični. Nadalje, Vodakin metod uključuje i fazu sociokognitivne analize, čime, makar teorijski, inkorporira i teorijske postavke Van Dajkovog pristupa. Međutim, u konkretnim primjerima analize, malo koji od kritičkih analitičara diskursa, uključujući i glavne predstavnike ovog diskursa, prolazi kroz sve navedene metodološke faze istraživačkog procesa.

Zaključak – kritički osvrt na kritičku analizu diskursa

Vidouson primjećuje da kritička analiza diskursa nije kritički nastrojena prema svojim principima i praksama (Widdowson, 2004: 169). Više nego drugi novi pristupi analizi diskursa, kritička je analiza diskursa u svom kratkom vijeku postojanja doživjela dosta žestokih kritika. Jedan dio te kritike bio je konstruktivan, pa je ovaj pristup prošao kroz niz pozitivnih transformacija. Osim ove evolucije, ostaje jednako bitna i činjenica da je kritička analiza diskursa kolektivni naziv za skup bliskih pristupa analizi diskursa, pa se u „svakoj kritici uvijek mora naglasiti na koje se istraživanje i istraživača odnosi“ (Wodak, 2002: 7).

U tom svjetlu, Haig navodi da se u kritikama kritička analiza diskursa često izjednačava s kritičkom lingvistikom, „dijelom iz neznanja, a dijelom zbog toga što je ova druga mnogo lakša meta“ (Haig, 2004: 129-130). Kako smo u istorijskom

prikazu objasnili, kritička lingvistika je zahvaljujući konstruktivnoj kritici evoluirala u kritičku analizu diskursa, pa je svako izjednačavanje ova dva pristupa pogrešno.

Opšta opaska kritičara jeste da pristupu nedostaje objektivnosti i metodološke preciznosti (Frantz, 2003: 1). Ovakvi su napadi prilično ozbiljni, primjećuje Haig, budući da dovode u pitanje kritičku analizu diskursa na fundamentalnom nivou, u smislu da li rezultati ovakvog tipa istraživanja mogu da proizvedu validno znanje (Haig, 2004: 133-4). De Bogrand na takve kritike odgovara da analiza diskursa ne može nikada biti „objektivna“ jer je analitičar uvijek neporecivo uključen u proizvodnju diskursa koji analizira (De Beaugrande, 2006: 43). On dodaje (De Beaugrande, 2008: 18):

„Možda djelimično iz zavisti, svakojaka gomila neprijatelja počela je da napada KAD kao prijetnju vrijednostima kao što su objektivnost, naučna preciznost ili pravičnost, pa čak i kao otvorenu prevaru... Međutim, ja ne vidim ništa objektivno u prividno naučnim podmazanostima recimo ‘nove kritike’ ili ‘generativne gramatike’... Svaki pristup jeziku ili književnosti uključuje aktivnu participaciju... KAD otvoreno priznaje ovu participaciju i naznačava da će ona biti kritička.“

Na ovakve kritike Van Dajk takođe odgovara protivnapadom (van Dijk, 1993: 253; 2001: 352). Po njegovom mišljenju, većina istraživača ignoriše, isključuje ili poriče nejednakost. Osuđujući miješanje nauke i „politike“, oni čine upravo to isto, neki čak i aktivno prodajući savjete, podršku i legitimnost moćnim elitama (van Dijk, 1993: 254).

Napadi na kritičku analizu diskursa dovodili su u pitanje i raznovrsnost teorija (Henderson, 2005: 5) i šarenu metodologiju ovog pristupa (De Bogrande, 2006: 45; Orpin, 2005: 38; Wodak, 2002: 7). Kritički analitičari, međutim, u kompozitnoj metodologiji vide veliku prednost (Wodak, 2002: 7; Janks, 1997: 342). Wodak primjećuje da takva metodologija omogućava inovacije i da, za razliku od „zatvorenih i totalnih“ teorija, kao što je generativna gramatika ili sistemska funkcionalna lingvistika, kritička analiza diskursa „nikada nije imala imidž ‘sekte’, niti želi da stekne takav imidž“ (Wodak, 2002: 7). Zaista, prilagođavanje metodologije predmetu istraživanja, a ne obrnuto, mogli bismo smatrati velikom prednošću ovog pristupa.

Konkretnija kritika dolazi na račun toga da li se metodološka sredstva kritičke analize diskursa sistematski i principijelno primijenjuju (Haig, 2004: 138; Widdowson: 2004). Kada je u pitanju korpus, rijetko se koja analiza može pohvaliti činjenicom da je u tekstu eksplicitno dokazana reprezentativnost korpusa. Štaviše, Orpin konstatuje da malo koja kritička analiza diskursa uopšte polazi od

elektronskog korpusa za ispitivanje odnosa jezika i ideologije (Orpin, 2005: 39). Više istraživanja koja bi bila zasnovana na korpusu svakako da bi popravila situaciju po ovom pitanju.

Drugi problem iz ovog dijela kritike jeste selektivnost i subjektivnost izbora lingvističkih elemenata koji se analiziraju (Widdowson, 2004: 107). Vidouson zaključuje da analitičari najprije identifikuju svrhu teksta, a zatim za analizu biraju sva ona svojstva koja potvrđuju početnu pretpostavku, dok moguće protivdokaze „minimiziraju ili prelaze preko njih prećutno“ (Widdowson, 2004: 107). Analize zasnovane na korpusu djelimično bi mogle da riješe ovaj problem. De Bogrand (De Beaugrande, 2006: 45) ističe da se analiza mora zasnivati na autentičnom diskursu i da metodologija mora biti inspirisana tipom podataka koji se proučavaju. On takođe zauzima poziciju kritičara prema kritičkim analitičarima čije su metodologije previše vođene teorijom i u čijim radovima „jedva da se analizira diskurs“. Ovdje ćemo morati da se složimo s njim.

U istom stilu, Henderson, povodeći se navodima Blomerta, zaključuje da je teorija kritičke analize diskursa uobličavana tako da zvuči logično i koherentno, bez pretenzija da pokaže kako se istinski desio njen nastanak i razvoj iz istorijske mreže uticaja (Henderson, 2005: 5). Haig dodaje da se pristup kritikuje zbog nedovoljno razvijene sociološke teorije (Haig, 2004: 134) i predlaže „malo manje lingvistike, a malo više socijalne teorije“ (Haig, 2004: 145). To nas, međutim, dovodi do narednog problema. Van Dajk kaže da kritički analitičar diskursa istovremeno treba da bude i sociolog i politikolog, kao i socijalni kritičar i aktivista (van Dijk, 1993: 253). Orijentisanost na društveni kontekst jezika i njegovo djelovanje u društvu može biti problem za lingvistu jer takav uvid podrazumijeva sociološka znanja, a „pitanje je da li je uopšte moguće da analiza bude izbalansirana lingvistički i sociološki i da analitičar dobro poznaje i lingvističku i sociološku literaturu“ (Lakić, 2003: 19).

Kao što smo vidjeli u prikazu Ferklafove teorije, najšire prihvaćene u krugovima ovih istraživača, **ključna karika koja vezuje tekst i društvo jeste društvena praksa, koja se sastoji iz procesa koji uobličavaju tekst (Ferklaf se uglavnom orijentiše na društvene faktore) i procesa „konzumacije“ teksta. Ova druga strana gotovo je potpuno zapostavljena u istraživanjima, i to je nešto oko čega se većina kritičkih analitičara morala složiti. Istovremeno, to je i uputstvo za pravce prema kojima metodologija ovog pristupa mora da se orijentiše.**

U kritičkoj analizi diskursa nedovoljno se uzima u obzir individualizam učesnika komunikacije, pa se čitav komunikativni proces sagledava sa stanovišta njihovih društvenih uloga. Korak ka ispravljanju ovog propusta kritičke analize diskursa preduzela je Vodak (Wodak, 2007), koja propagira sintezu kritičkih i pragmatičkih metoda.

Kao što se može vidjeti, većina kritike svodi se na konstataciju da nešto nedostaje metodologiji kritičke analize diskursa, bilo da je to pragmatički aspekt, proces „konzumacije“ teksta ili dovoljno dubok socijalni uvid u predmet istraživanja. Paradoks je u tome što je kritička analiza diskursa sigurno jedan od najpotpunijih pristupa tekstu koji danas istraživačima stoji na raspolaganju. Ne samo da istraživanje prolazi kroz gotovo sve nivoe lingvistike, već duboko zadire u sociologiju, a na kraju završava i kritičkim osvrtom. Uz to, vjerovatno da nijedna lingvistička, a pogotovo sociolingvistička analiza, ne može biti kompletna. Sinteza različitih metoda u kritičkoj analizi diskursa ne znači da se svaka od njih ili svaka od faza u istraživanju mora detaljno sprovesti – takav zadatak bi vjerovatno bio nemoguć. Istraživač ima težak, ali i značajan zadatak pred sobom, a to je da sam odredi koji su tipovi istraživanja i metode relevantni za proučavanje određenog problema kojim se bavi.

Finalna opaska protivnika ovog pristupa obično ide na račun socijalno orijentisanih ciljeva kritičke analize diskursa. Pravednost ciljeva ovog pristupa, a to je pomoć onima koji su društveno onemoćeni i u krajnjoj liniji društvena promjena na bolje, ne spori se. Pitanje je, međutim, koliko su takvi ciljevi realni. Dvije decenije rada kritičkih analitičara diskursa dovele su do promjene ambicija ovog pristupa po tom pitanju. „Skromnost je obavezna“, zaključuje Van Dijk (van Dijk, 1993: 253). Akademski radovi i zapažanja svakako neće biti pokretačka sila društvenih promjena, ali su sigurno, koliko god marginalni, doprinosi razotkrivanju društvene nepravde.

Van Dijk primjećuje da kritička analiza mora biti „bolja“ od drugih pristupa kako bi bila prihvaćena (van Dijk, 2001: 353). Njena velika prednost jeste u ciljevima kakvi drugi tipovi sociolingvističkih istraživanja nemaju, a to je proučavanje odnosa između socijalne hijerarhije, moći i jezika. Široka metodološka lepeza koja joj stoji na raspolaganju predstavlja osnov za bogatija i detaljnija lingvistička istraživanja koja mogu dati nove uvide.

Literatura

- Ahmadvand, M. (2009) "Critical Discourse Analysis: An introduction to major approaches".
Pristupljeno 20.12.2009:
www.iranianlinguistics.org/papers/CriticalDiscourseAnalysis.pdf
- Blommaert, J. (2005) "Theory and Methodology: Norman Fairclough", in Blommaert, J.
Discourse: A Critical Introduction, Cambridge: CUP, pp. 28-31.
- Bourdieu, P. (2006) "Language and Symbolic Power", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds)
The Discourse Reader, London and New York: Routledge, pp. 473-480.
- Brekke, H. (1989) "War with Words", in Wodak, R. (ed.) Language, Power and Ideology,
Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81-93.
- Butler, J. (2006) "Burning Acts, Injurious Speech", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds)
The Discourse Reader, London and New York: Routledge, pp. 499-506.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (2002) Politics as Text and Talk, Amsterdam and Philadelphia:
John Benjamins Publishing Company.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (eds) (2002) "Introduction: Themes and Principles in the
Analysis of Political Discourse", in Chilton, P. and Schäffner, C. Politics as Text and
Talk, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1-45.
- De Beaugrande, R. (2006), "Critical discourse analysis: History, ideology, methodology", in
Studies in Language & Capitalism, pp. 1: 29-56. Accessed on 20.12.2009:
<http://semiotics.nured.uowm.gr/pdfs/Beaugrande.pdf>
- De Beaugrande, R. (2008) "The Discourse and Counter-Discourse of Hugo Chavez", in
Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines, 2 (1), pp. 17-30.
- Eira, C. (2005) "Obligatory intertextuality and proscribed plagiarism: intersections and
contradictions for research writing". *Paper presented at the 2nd Asia-Pacific
Educational Integrity Conference at the University of New Castle, Australia, 3-5
December.* Accessed on 1.1.2010:
http://www.newcastle.edu.au/conference/apeic/papers_pdf/eira_0514_edd.pdf
- Fairclough, N. (1992) Discourse and Social Change, Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995a) Critical Discourse Analysis, London and New York: Longman.
- Fairclough, N. (1995b) Media Discourse, London, Sydney, Auckland: Arnold.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P. and Thorntam, S.
(eds.) Media Studies, a Reader, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308-325.
- Fairclough, N. (2000) "Discourse, Social Theory, and Social Research: The Discourse of
Welfare Reform", in Journal of Sociolinguistics, Wiley-Blackwell, 4(2), pp. 163-195.
- Fairclough, N. (2001) "The Dialectics of Discourse", in Textus, Genova: Tilgher-Genova
Publishing Company, 14 (2), pp. 231-242.
- Fairclough, N. (2003) Analysing Discourse, London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. (2005) "Critical Discourse Analysis", in Marges Linguistiques, 9, pp. 76-94.
Accessed on: 25.12.2009:
<http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/critdiscanalysis.doc>

- Foucault, M. (2006) "The Incitement to Discourse", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds) *The Discourse Reader*, London and New York: Routledge, pp. 491-499.
- Frantz, R. (2003) "In defense of Critical Discourse Analysis", in *Working Papers in TESOL & Applied Linguistics*, New York: Teachers College, Columbia University, 3 (2).
Accessed on: 15.12.2009: <http://www.tc.edu/tesolalwebjournal/Frantz.pdf>
- Haig, E. (2004) "Some Observations on the Critique of Critical Discourse Analysis", in *Studies in Language and Culture*, Nagoya: Nagoya University, 25(2): pp. 129-149.
- Henderson, R. (2005) "A Faircloughian approach to CDA: principled eclecticism or a method searching for a theory?", in *Melbourne Studies in Education*, London and New York: Routledge, 46 (2), pp. 9-24.
- Hodge, R. and Gunther, K. (1993) *Language as Ideology*, London and New York: Routledge.
- Hodges, A (2004) "The Dialogic Emergence of 'Truth' in Politics: eproduction and Subversion of the 'War on Terror' Discourse". Accessed on 10.08.2008: www.colorado.edu/ling/CRIL/Volume21_Issue1/paper_HODGES.pdf
- Huckin, T. (2002) "Critical Discourse Analysis and the Discourse of Condensation", in Barton, E. and Stygall, H. (eds) *Discourse Studies in Composition*, Cresskill, NJ: Hampton Press, pp. 155-176.
- Lillian, D. (2008) "Modality, Persuasion and Manipulation in Canadian Conservative Discourse", in *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 2 (1), pp. 1-16.
- Janks, H. (1997) "Critical Discourse Analysis as a Research Tool", in *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, Volume 18, No 3, pp. 329 - 342.
- Jaworski, A. and Coupland, N. (eds) (2006) *The Discourse Reader*, London and New York: Routledge.
- Kendall, G. and Wickham, G. (2006) "Problems with the Critical Posture? Foucault and Critical Discourse Analysis" in C. Hopkinson and C. Hall (eds) *Social Change in the 21 st Century*. Brisbane: Queensland University of Technology (electronic publication).
- Luke, A. (2002) "Beyond Science and Ideology Critique: Developments in Critical Discourse Analysis", in *Annual Review of Applied Linguistics*, Cambridge: CUP, 22, pp. 96-110.
- Lakić, I. (2003) *Diskurs pisanih medija o ratu (doktorska disertacija)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Lakić, I. (2009) *Diskurs, mediji, rat*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Meadows, B. (2007) "Distancing and Showing Solidarity via Metaphor and Metonymy in Political Discourse: A critical study of American statements on Iraq during the years 2004-2005", in *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 1 (2), pp. 1-17.
- Mills, S. (2004) *Discourse*, London and New York: Routledge.
- Orpin, D. (2005) "Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis", in *International Journal of Corpus Linguistics*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 10 (1), pp. 37-61.

- Rindler Schjerve, R. (1989) "The Political Speech of Futurism and Its Relationship to Italian Fascism", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 57-81.
- Sauer, C. (1989) "Structures of Consensus-making and Intervention: the Concept of Nazi Language Policy in Occupied Holland", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 3-39.
- Sheyholislami, J. (2001) *Yesterday's "separatists" are today's "resistance fighters"*, Ottawa: Carleton University.
- Sornig, K. (1989) "Some Remarks on Linguistic Strategies of Persuasion", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 95-115.
- Threadgold, T. (2003) "Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures", in Hornscheidt, A. (ed.) *Linguistik Online*, 14/2003, pp. 5-37.
- Van Dijk, T. (1980) "The Semantics and Pragmatics of Functional Coherence in Discourse", in *Versus*, pp. 49-65.
- Van Dijk, T. (1989) "Social Congition and Discourse", in Giles, H. and Robinson P. (eds.), *Handbook of social psychology and language*, Chichester: Wiley, pp. 163-183.
- Van Dijk, T. (1993) "Principles of Critical Discourse Analysis", in *Discourse & Society*, London: Sage, 4 (2), pp. 249-283.
- Van Dijk, T. (1993b) "Discourse and cognition in society", in Crowley D. and Mitchell D. (eds), *Communication Theory Today*, Oxford: Pergamon Press, pp. 107-126.
- Van Dijk, T. (2001) "Critical Discourse Analysis", in Tannen, D. et al. (eds), *Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, pp. 352-371.
- Van Dijk, T. (2002) "Political Discourse and Political Cognition", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 203-234.
- Van Dijk, T. (2003) *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*, Barcelona: Ariel. Accessed on 2.1.2010.
<http://www.scribd.com/doc/24649432/Van-Dijk-Ideology-and-Discourse-A-Multidisciplinary-Introduction>
- Van Dijk, T. (2004) *Politics, Ideology and Discourse*. Accessed on 1.02.2008:
[http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Politics,%20ideology20and%20discourse%20\(ELL\).htm](http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Politics,%20ideology20and%20discourse%20(ELL).htm)
- Van Dijk, T. (2005) "War Rhetoric of a Little Ally. Political implicatures of Aznar's Legitimization of the War in Iraq", in *Journal of Language and Politics*, 4(1), pp. 65-92.
- Van Dijk, T. (2006) "Discourse and Manipulation", in *Discourse & Society*, London / New Delhi: Sage Publications, 17 (2), pp. 359-383.
- Van Dijk, T. (s.a.) *Critical Discourse Analysis*. Accessed on 15.04.2008:

- <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>
Van Dijk, T. (2008) "Discourse, Knowledge, Power and Politics: Towards Critical Epistemic Discourse Analysis". Lecture CADAAD 2008, Hertfordshire, 10-12 July 2008.
Accessed on 10.12.2009:
<http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Discourse,%20knowledge,%20power%20and%20politics.pdf>
- Waddel, N. and McKenna, B. (2003) The Colour of Political Rhetoric. Accessed on 15.07.2008:
<http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:10933/colrhett.pdf>
- Walker, C. (2004) An Analysis of the Persuasive Devices Used in Two Speeches from Churchill during the Second World War, Compared with Those Used in Tony Blair's Speeches at the Start of the War on Iraq, Lancaster: Lancaster University. Accessed on 3.08.2008:
www.lancs.ac.uk/fss/courses/ling/ling201/res/diss/2004/walkerc01.doc
- Wattles, I. and Radić-Bojanić, B. (2007) "The Analysis of an Online Debate – The Systemic Functional Grammar Approach", in *Facta Universitatis*, 5 (1), pp. 47-58.
- Widdowson, H. (2004) *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Wodak, R. (2002) "Aspects of Critical Discourse Analysis", in *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 36, pp. 5-31.
- Wodak, R. (2007) "Pragmatics and Critical Discourse Analysis: A Cross-Disciplinary Inquiry", in *Pragmatics & Cognition*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 15 (1), pp. 203-225.
- Wodak, R. (ed.) (1989) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, R. (1989) "Introduction", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. XIII-XX.
- Young, L. and Harrison, C. (eds) (2004) *Systemic Functional Linguistics*, London / New York: Continuum.

FORENZIČKA LINGVISTIKA

Uvod

U posljednjih nekoliko decenija lingvisti su razvijali sve veće interesovanje za različite aspekte primjene jezika u zakonu i pravu – za interakciju između svih onih profesija koje pripadaju domenu zakona kao što su advokati, sudije, policija i pripadnici drugih pravnih institucija s jedne strane i običnih ljudi koji se pokušavaju kretati kroz ovaj kompleksni, nepoznati svijet, s druge strane. Lingvisti širom svijeta neprekidno šire primjenu svojih znanja i bave se pitanjima kao što su identifikacija glasa, autorska prava nad pisanim tekstovima, jasnoća sudskih instrukcija upućenih poroti, asimetrija moći suprotstavljenih strana u pravnom kontekstu ili komunikacija između pravnika i klijenta. U središtu ovih interesovanja nalaze se priroda lažnih sudskih svjedočenja, kleveta, kršenje prava u oblasti trgovinske reklamne svojine, adekvatnost pisanih upozorenja na različitim proizvodima, autentičnost i jezička ispravnost transkripata snimljenih razgovora koji se koriste na sudu kao dokazni materijal, poruka na mobilnim telefonima, oprostajnih pisama u slučajevima samoubistva i testamenata i sl.

Iako bi se ovakav istraživački rad mogao podvesti pod opštiju oblast izučavanja, primijenjenu lingvistiku, termin *forenzička lingvistika* primjenjuje se od osamdesetih godina prošlog vijeka i danas predstavlja priznato ime za pomenutu oblast istraživanja. Osim toga, forenzička lingvistika ne predstavlja prosto primjenjivanje teorije u praksi, već, moglo bi se reći, primjenu lingvističkog znanja na određenu društvenu oblast, u ovom slučaju na pravno okruženje (ili pravni *forum*, od čega i potiče riječ *forenzička* (Olsson, 2008)). U širem smislu, može se reći da forenzička lingvistika predstavlja sponu između jezika, krivičnog djela i zakona, pri čemu zakon uključuje policiju, sudstvo, pravosuđe, sudske procese i sporove. S obzirom na problematiku kojom se bavi, pomalo iznenađuje činjenica da se radi o novijoj discipline, dok su neke druge, kao što je identifikacija otisaka prstiju, već odavno uobičajen, sastavni dio sudskog procesa.

Forenzička lingvistika ne podrazumijeva samo primjenu lingvističkih metoda na pravna pitanja već i primjenu raznovrsnih lingvističkih teorija u analizi jezičko-pravnih pitanja. Tako se forenzički lingvisti mogu oslanjati i pozivati na istraživanja i zaključke analize konverzacije, analize diskursa, teorije gramatike, kognitivne lingvistike, teorije o govornim činovima i mnoge druge. Podaci koje stručnjak iz ove oblasti dobija vrlo su raznovrsni i mogu zahtijevati odgovore na pitanja kao što su kako se gradi konverzacija, koje radnje govornici ili autori pisanog

teksta obavljaju u procesu konverzacije ili u toku stvaranja pisanog teksta. Njegov zadatak može biti pojašnjavanje određenih aspekata strukture rečenice ili sintagme.

Prema Olsonu (Olsson, 2004), rad lingvističkog forenzičara obuhvata problematiku vezanu za upotrebu jezika u sljedećim oblastima:

a) Jezik zakonskih akata kakvi su ugovori, statuti, privremene sudske zabrane prilaza, policijska upozorenja;

b) Jezik sudskog procesa: policijska saslušavanja osumnjičenih i svjedoka, interakcija u sudnici, tretman „osjetljivih svjedoka“ kao što su djeca, žrtve nasilja ili ljudi s govornim problemima;

c) Jezik kao dokazni materijal, i to: usmeni, kao što su teroristička upozorenja o postavljenom eksplozivnom materijalu na nekom javnom mjestu, prijeteći i uvredljivi telefonski pozivi, snimljeni razgovori, i pismeni, kao što su oprostajna pisma, sumnjivi imejlovi, testamenti, tekstualne poruke na mobilnim telefonima i plagijat.

Istorijski razvoj forenzičke lingvistike

Kao i u svakoj novoj disciplini, ne postoji kodificirana definicija forenzičke lingvistike i nije moguće sa sigurnošću utvrditi kada je tačno ona nastala. Dokazivanje identiteta autora danas je jedna od oblasti čijim se istraživanjem bavi forenzička lingvistika, ali su se pitanja u vezi s autorstvom postavljala još od antičkog doba, kada su se klasični pisci često međusobno optuživali za plagijat. Od početka 18. vijeka učenjaci ali i amateri raspravljali su i pisali o problemima autorstva nekih od najčuvenijih tekstova, poput Svetog pisma ili Šekspirovih drama. Međutim, ovakva djelatnost razlikuje se od forenzičkog konteksta jer samo u okviru forenzičke lingvistike lingvist mora da brani svoje mišljenje na sudu i to ne samo kada se radi o pitanjima autorstva već i o mnogim drugim. Od savremenih primjera forenzičkog doprinosa lingvistike u postupku dokazivanja autorstva široj javnosti je poznat slučaj iz 2006. godine o kojem govore Kultard i Džonson (Coulthard & Johnson, 2007: 3) kada je pisac romana Da Vinčijev kod (The Da Vinci Code), Den Braun (Dan Brown), zahvaljujući argumentima lingvističkog eksperta-svjedoka, oslobođen optužbe da je nezakonito preuzeo centralnu temu i djelove iz knjige Sveta krv i sveti gral (The Holy Blood and the Holy Grail) za što su ga optužili autori ove knjige, Majkl Bajdžent (Michael Baigent) i Ričard Li (Richard Leigh).

Na samom početku, ipak, razvoj nove discipline bio je spor i ogledao se u sporadičnim, izolovanim člancima objavljenim u najrazličitijim časopisima. U tim člancima bi autor, obično uvaženi lingvist, analizirao sumnjiva priznanja krivice ili bi komentarisao moguću autentičnost izjava za koje se tvrdilo da predstavljaju doslovne i tačne zapise onoga što je osumnjičeni izgovorio prilikom saslušanja.

Takođe se pisalo o netipičnim jezičkim obilježjima otkrivenim u tekstovima izjava koje su se pripisivale imigrantima ili australijskim starosjediocima Aboridžinima, takođe u kontekstu policijskog saslušanja. Povremeno se procjenjivala lingvistička sličnost u nazivima suprotstavljenih robnih marki (Eades 1994; Levi 1994; Shuy 1993, 1998). Međutim, u tim ranim godinama, nije bilo stvarnog pokušaja da se ustanovi nova disciplina ili metodologija koju bi ona primjenjivala.

Sintagma *forenzička lingvistika* prvi put je upotrijebljena 1968. godine u danas čuvenoj analizi izjava Timotija Evansa, optuženog za ubistvo svoje žene i djeteta u Londonu, koju je sproveo švedski profesor lingvistike Jan Svartvik (Jan Svartvik, *The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics*). Evans je pogubljen 1953. godine. On je, za potrebe analize, pripremio mini korpus i pokazao da se određeni djelovi izjava ne poklapaju sa gramatičkim stilom koji je preovladavao u ostatku teksta. Svartvik je istovremeno bio jedan od najranijih lingvista koji se bavio istraživanjem korpusa pa je, na taj način, mogao metodološki da pristupi analizi ovih izjava. On je zaključio da neki djelovi ovih izjava pripadaju obrazovanom govorniku kojeg odlikuje pažljiv, uređen i tačan pisani jezik (koji je, uzgred, posjedovao specifična jezička obilježja policijskog registra), dok su drugi djelovi imali sve uobičajene karakteristike govornog jezika neobrazovanog govornika. Rezultati analize pokazali su da Evans nije mogao diktirati ovakve izjave kako se to na suđenju tvrdilo i da nije mogao biti njihov autor. Da su rezultati ovog istraživanja bili dostupni poroti u vrijeme suđenja, presuda bi, vjerovatno, bila sasvim drugačija.

Prema Olsonu (Olsson, 2004), dugo vremena je u engleskom zakonu postojao skup propisa koji se odnosio na ispitivanja svjedoka, odnosno način na koji su od njih dobijane izjave. Ovaj pravilnik bio je poznat pod imenom Sudijska pravila (*Judges' Rules*) kojim se propisivalo da osumnjičeni diktira policajcu svoju izjavu (tj. svoju verziju događaja), da policajci ne smiju da prekidaju osumnjičenog u tom činu i da mu ne smiju postavljati pitanja u fazi davanja izjave osim kada se ona tiču nekih manjih pojašnjenja. Međutim, u praksi se sve ovo skoro nikada nije primjenjivalo. Obično bi policajac postavio niz pitanja, bilježio odgovore, a onda pisao ili kucao izjavu osumnjičenog i to ne koristeći se riječima osumnjičenog već slijedeći formu i obrazac koji je propisivala sama policija. Tako su ove izjave često sadržale strukture kakva je, na primjer, *I then observed*, i druge koje nijesu karakteristične za svakodnevni jezik i način na koji ljudi govore, već reflektuju strukture koje se javljaju u policijskom registru, koji je i sam jedna od oblasti koje ispituje forenzička lingvistika. S druge strane, sudije nijesu bile svjesne činjenice da je diktiranje i dosljedno zapisivanje izjave u cjelosti vrlo težak ako ne i nemoguć zadatak. Takva naracija treba da bude potpuno koherentna, vremenski usklađena i sređena, što je vrlo težak posao za prosječnog govornika. Kultard (Coulthard, 1992) ističe da ljudi

obično govore prebrzo, izostavljaju važne detalje, pa im se posle određenog vremena vraćaju, zatim glasno nagađaju i pretpostavljaju, ne slijede hronološki tok događaja i slično. Ta činjenica postavlja i policajca koji bilježi u vrlo težak položaj, pa su policajci načinili i slijedili sopstveni obrazac zapisivanja izjava, koje su, nažalost, u nekim slučajevima i samostalno konstruisali.

Tako je u tim ranim godinama razvoja forenzičke lingvistike u Britaniji u većem broju slučajeva ispitivana autentičnost policijskih izvještaja i izjava osumnjičenih. Prvi takav slučaj u kojem je lingvistički stručnjak svjedočio na sudu jeste suđenje za ubistvo u Old Bejlju (Old Bailey)²⁹, 1989. godine u kojem je Piter Frenč (Peter French) ukazao na prisustvo obilježja policijskog registra u određenoj izjavi za koju se tvrdilo da je doslovan prikaz riječi koje je izgovorio jedan od optuženih. Najinteresantnija su, u ovom pogledu, bila suđenja na kojima se razmatrale žalbe na presude Dereku Bentliju (Derek Bentley) koji je posthumno pomilovan, Birmingenskoj šestorci (The Birmingham Six), Gildfordskoj četvorci (The Guildford Four), Bridžvoterskoj trojci (The Bridgewater Three) i druga. U svim pomenutim sudskim procesima u ulozi lingviste-forenzičara našao se danas najčuvaniji engleski stručnjak iz ove oblasti, profesor Malkolm Kultard (Malcolm Coulthard) sa Birmingenskog univerziteta.

U Americi se rad forenzičkih lingvista uglavnom temeljio na ispitivanju prava pojedinca u procesu saslušavanja od strane policije. 1963. godine, Ernesto Miranda (Ernesto Miranda) osuđen je za oružanu pljačku, ali se kasnije žalio na presudu, tvrdeći da nije razumio svoje pravo da ne govori i pravo na advokata za vrijeme saslušavanja. Apelacioni sud ukinuo je njegovu presudu 1966. U Americi je kasnije bilo dosta ovakvih „Miranda slučajeva“. Profesor Rodžer Šaj (Roger Shuy) bavio se ispitivanjem jezičke adekvatnosti „Miranda upozorenja“ koja se čitaju osumnjičenom u trenutku hapšenja, kao što su odredbe da priznanje mora biti dato dobrovoljno, da ispitivanje ne smije biti takvo da se osumnjičeni zastrašuje na bilo koji način, da se uhapšeni mora pitati da li je razumio svoja prava itd. U vezi s pomenutim, Šaj ukazuje na to osumnjičeni nije u poziciji da se *dobrovoljno* složi s tim da će biti saslušan, dalje, da je sama priroda saslušanja takva da se ispitivana osoba zastrašuje, bilo to svjesno ili nesvjesno, nenamjerno zastrašivanje, da različite osobe, s različitim stepenom razumijevanja, različitog životnog doba i mentalne sposobnosti ponekad potvrde da su razumjele svoja prava, čak i ako nijesu. Sve to Šaj potkrepljuje brojnim primjerima s kojima se susretalo američko pravosuđe (Shuy: 1998).

²⁹ Centralni kazneni sud poznat pod imenom Old Baley po nazivu ulice u centralnom Londonu u kojoj se sud nalazi.

Džudit Livi (Judith Levi) je 1994. godine u svom članku opisala slučajeve u kojima su se lingvisti pojavljivali na sudovima u SAD u ulozi svjedoka eksperta. Ona takođe opisuje slučaj u kojem se ona sama pojavila u toj ulozi. Livi je analizirala pismo koje je bilo upućeno primaocima dječjeg dodatka i kojim su ih obavještavali da im se ukida ova naknada zbog „nesarađnje” (engl. *non-cooperation*). Livi je pokazala da je obavještenje napisano tehničkim, birokratskim jezikom koji nije u potpunosti razumljiv pravnim laicima, da oni koji su pismo sastavili nijesu primaocima pružili dovoljno potrebnih informacija i da informacije nijesu bile eksplicitne, što je sve skupa dovelo do pogrešnih zaključaka. Njeno svjedočenje rezultiralo je ogromnim uspjehom za primaocima ove vrste državne pomoći, koji su dobili odštetu od 20 miliona dolara.

Kada su u pitanju trgovinski sporovi, često se dešavalo da jedna kompanija tuži drugu zbog toga što je naziv te kompanije ili njenog novijeg proizvoda suviše sličan nazivu koji koristi ova druga. U takvim slučajevima, tvrdi Olson (Olsson, 2004), što je naziv opštiji ili deskriptivniji, manje je vjerovatno da će biti zaštićen od „pozajmljivanja“ ove vrste. S druge strane, što je naziv unikatniji i neobičniji, veća je vjerovatnoća da će moći da bude pravno zaštićen. U ovakvim sudskim procesima, stranka koja je pokrenula sudski postupak pokušava da dokaže da naziv koji koristi druga strana izgleda, zvuči ili znači isto što i njihov. Pojam „zvuči“ lingvistu upućuje na fonologiju, „izgleda“ upućuje na grafologiju, a „znači“, naravno, na semantiku. Tako je, da navedemo jedan primjer o kojem govori Olson (Olsson, 2004), 1988. kompanija *Quality Inns International* namjeravala da pokrene lanac jeftinijih hotela pod imenom *McSleep* ali se suočila s tužbom koju je pokrenula administracija *McDonalds*-a kojom se od suda tražilo da zabrani upotrebu prefiksa *Mc* u nazivu ovih hotela, jer bi to predstavljalo ugrožavanje autorskih prava. Uprava *McDonalds*-a smatrala je da morfološki princip dodavanja *Mc*- prefiksa na nezaštićene imenice kao što su *fries* u *McFries* ili *nuggets* u *McNuggets*, predstavlja nešto nad čime ova kompanija ima isključivo vlasništvo te da se ovakvo korišćenje istog prefiksa ne može dozvoliti i drugim kompanijama. Sud je presudio u korist *McDonalds*-a, ocjenjujući da, kada se riječima opšteg značenja doda prefiks *Mc*, ta riječ poprima sekundarno značenje i asocira javnost na proizvode kompanije *McDonalds*. U ovom konkretnom slučaju, mišljenja i dokazi svjedoka lingvista (Lentine & Shuy) da se ovaj prefiks i ranije dodavao „nezaštićenim“ riječima u komercijalne svrhe, bez ikakvih pravnih posljedica, ovoga puta nijesu urodili plodom i sud je donio drugačiju odluku.

U Australiji su osamdesetih godina dvadesetog vijeka lingvisti počeli razmatrati načine primjene lingvistike i sociolingvistike na pravna pitanja. Problem koji ih je u najvećoj mjeri zanimao bile su poteškoće s kojima su se susretali

Aboridžini u ovoj zemlji kada bi se našli u ulozi osumnjičenog ili svjedoka u policijskom saslušanju. Aboridžini govore jednom vrstom dijalekta za koju mnogi bijeli Australijanci smatraju da predstavlja iskvarenu verziju engleskog jezika. Ovi australijanski starosjedioci odlikuju se osobenom upotrebom engleskog jezika i imaju sopstveni kulturno uslovljeni stil interakcije koji unose i u proces saslušanja. Sve to može uticati na načine na koje oni odgovaraju na pojedina pitanja koja im postavljaju policajci, pa se može izvući pogrešan zaključak da pokušavaju da izbjegnu pravi odgovor ili da čak priznaju svoju krivicu. Druga su se istraživanja odnosila na problem razumijevanja sudskog procesa takođe kod aboridžinskih svjedoka i problem uticaja kulturnih različitosti između starosjedilaca Aboridžina i bijelih doseljenika na ishod suđenja koja su se bavila pitanjem vlasništva nad zemljištem. Džon Gibbons (John Gibbons), najveći australijanski forenzičar-lingvista, pisao je o ovim (i drugim) sudskim procesima koji su zahtijevali lingvističku ekspertizu u svojim poznatim djelima *Language and the Law*, 1994. i *Forensic Linguistics: An Introduction to language in the justice system*, 2003.

Kada je razvoj ove nove lingvističke discipline u pitanju može se reći da su se u poslednjih dvadesetak godina stvari odvijale mnogo bržim tempom. Ako pažljivije sagledamo prethodno pomenute sporove u kojima je postojala potreba za angažovanjem lingvističkog stručnjaka, možemo primijetiti da nit koja povezuje sve ove raznovrsne aktivnosti forenzičkih lingvista, na različitim stranama svijeta, jeste pitanje autorstva. Bilo da lingvist pokušava utvrditi da li je osumnjičeni diktirao izjavu ili je neko napisao u njegovo ime, on postavlja jedno pitanje: ko je autor teksta koji se pripisuje nekoj osobi? Isti je slučaj i s aboridžinskim osumnjičenima koji su tvrdili da su policajci izmijenili njihove izjave i da ono što stoji u izjavi nije ono što su oni izgovorili. U „Miranda slučajevima“ ispitivalo se da li su osumnjičeni dali svoju izjavu dobrovoljno, svjesno i zakonito. Ovdje se, ustvari, radi o „uslovima za autorstvo“ (Olsson, 2008), jer policija primjenjujući obrazac prilikom postavljanja pitanja osumnjičenom, uglavnom oblikuje i usmjerava pripovijedanje relevantnih događaja na određeni način. Odgovori na unaprijed formulisana pitanja mogu odavati utisak dvosmislenosti, nejasnosti ili iznuđivanja odgovora što može imati negativan uticaj na osumnjičenog, koji, pri tom, može biti nepismen, govornik drugog jezika, maloljetan, mentalno zaostao ili kulturno, etnički ili u nekom drugom pogledu u neravnopravnom položaju u odnosu na one koji obavljaju saslušanje. Osumnjičeni u takvim uslovima može dati odgovore koji bi se značajno razlikovali od onih kakve bi dao u drugačijim okolnostima, u kojima se ne bi osjećao uplašeno ili ugroženo. Ono što se ovdje želi reći jeste – da bi neko bio autor teksta, u punom smislu riječi, taj neko treba da ima potpunu kontrolu nad tim tekstom, odnosno jezikom u njemu, i da ga usmjerava tokom koji sam odabere. Svaki tekst proizveden

pod pritiskom ili zastrašivanjem može biti doveden u pitanje u pogledu pouzdanosti, čak i onda kada taj pritisak ili zastrašivanje nijesu namjera onoga ko sprovodi saslušanje. Dešava se to da postoji veliki raskorak u poimanju stvari, stilu interakcije ili kulturnim normama između pripadnika institucije s jedne strane i osumnjičenog s druge strane. U takvoj situaciji, policajac djeluje u okvirima uobičajenog kalupa institucije kojoj pripada, a koji ne uzima u obzir individualne osobenosti svakog pojedinog slučaja.

U Njemačkoj je forenzički rad lingvista započeo osamdesetih godina prošlog vijeka. Najznačajniji predstavnik ovog podneblja je Knifka(Kniffka), lingvist koji se, između ostalog, bavio slučajem optužbe za klevetu koja se bazirala na značenju riječi *concubine*. Tužilac je smatrao da se radi o uvredi, međutim lingvisti su ukazivali na raznovrsnost značenja ove riječi koja se može upotrijebiti potpuno bezazleno, u šali, ali može biti i uvredljiva, u zavisnosti od odnosa između govornika koji učestvuju u interakciji, konteksta, nivoa obrazovanja učesnika i dr. Knifka govori i o slučaju optužbe za plagijat koja se odnosila na diplomatske radove dviju sestara bliznakinja. Na univerzitetu su smatrali da je dotadašnji rad i akademski uspjeh ovih sestara bio na znatno nižem nivou od znanja koje su pokazale u svojim završnim pisanim radovima, te da su ti radovi prepisani. Knifka tvrdi da je, u ovom slučaju, bilo nemoguće utvrditi identitet autora jer se radi o jeziku koji je u najvećoj mjeri metajezik prava pa se takav jezik ne može pripisati nekoj određenoj individui. On je predložio da se obavi pismeni ispit i na taj način provjeri njihovo znanje i da se unaprijed ne donose subjektivni zaključci. U Njemačkoj su se, inače, lingvisti bavili i razvojem metodologije za utvrđivanje autorskog prava (Olsson, 2004).

Od najranijih dana razvoja istraživačko polje forenzičke lingvistike ubrzano se širilo. Lingviste su sve češće pozivali da u svojstvu eksperata daju svoju stručnu procjenu na sudu. Rezultat toga bio je nagli razvoj metodologije i sve veći broj lingvista koji se bave ovim poslom, čak i s punim radnim vremenom. Slučajevi u kojima su lingvisti, sve češće, pozivani da pruže svoju ekspertizu na sudovima tiču se trgovinskih sporova u vezi sa značenjem pojedinih morfema ili značenjem pojedinih riječi u sudijskim uputstvima poroti, „vlasništvu“ nad određenim riječima ili sintagmama u slučajevima optužbi za plagijat, do optužbi da su čitavi tekstovi ili djelovi teksta iz pojedinih slučajeva suđenja za ubistvo u potpunosti izmišljeni.

Forenzički lingvisti pozivaju se i u slučajevima kada se sudski postupak vodi u vezi s distribucijom nekog proizvoda na tržištu. Ako tužilac zastupa klijenta koji je pretrpio neki vid fizičke štete za koji se smatra da je izazvan neadekvatnim uputstvima ili upozorenjima na ambalaži, forenzički lingvist analizira jezik oznake na proizvodu koji sadrži upozoravajuću poruku o mogućoj štetnosti proizvoda i pokušava da odredi da li je takvo upozorenje u skladu s važećom regulatornom

politikom, da li je ono jasno i nedvosmisleno. On ispituje da li je upozorenje istaknuto na vidnom mjestu i da li je jezik kojim je napisano razumljiv i laicima. Na osnovu poznavanja analize diskursa, semantike i pragmatike, lingvist može da odredi do kog stepena je poruka jasna i nedvosmislena i ukaže na moguća različita tumačenja te poruke. Kada to lingvist ustanovi, tužilac određuje da li takvo mišljenje može da pomogne klijentu u sporu i donosi odluku o tome da li će ili neće pozvati lingvističkog stručnjaka da svjedoči na sudu.

Forenzička fonetika

Najranije angažovanje lingvista u rješavanju sudskih sporova tiče se područja identifikacije glasa. Stanli Elis (Stanley Ellis) se još 1965. pojavio na sudu u Velikoj Britaniji u ulozi svjedoka eksperta u vezi s identifikacijom snimljenog glasa. Forenzička fonetika pronašla je, dakle, svoju primjenu u sudskom procesu znatno ranije od same forenzičke lingvistike. Njen napredak potpomognut je brzim razvojem tehnologije u poslednjih nekoliko decenija. Među najranijim britanskim forenzičkim fonetičarima nalaze se Džon Boldvin (John Baldwin), Stanli Elis (Stanley Ellis) i Piter Frenč (Peter French), dok je Njemac Herman Kunzel (Hermann Künzel) poznat po izučavanju uticaja društvene situacije na proizvodnju govora, uključujući i uticaj alkohola na govor (Künzel i Eysholdt, 1992).

U slučajevima kada neka osoba dobija prijeteće poruke na telefonskoj sekretarici, primalac se može obratiti policiji, a od lingviste se traži da pokuša da identifikuje govornika na osnovu specifičnih obilježja glasa i govora u poređenju sa snimcima glasova nekog broja osumnjičenih. Ako su snimci kvalitetno napravljeni, moguća je spektografska analiza. Ako nijesu, lingvist se oslanja na svoje umijeće iz oblasti fonetike kako bi jedno takvo poređenje, ipak, napravio. Međutim, spektografska analiza u nekim sudovima nije dozvoljena ili, ako jeste, obično se od osumnjičenog zahtijeva da pročita originalnu telefonsku poruku da bi proizveo tekst koji bi bio pogodan za analizu (Olsson, 2004). Mnogi lingvisti smatraju da govornici, budući da su upozoreni da su osumnjičeni, mogu pokušati da mijenjaju svoj uobičajeni govor. S druge strane, rezultat dobijen pomoću elektronskog aparata često ima mnogo veći uticaj na mišljenje porotnika nego bilo kakvo, individualno, lingvističko mišljenje, ma kakav ekspert u svojoj oblasti on bio. U pojedinim slučajevima, kaže Olson, lingvist se služi i spektografskom i artikulatornom ekspertizom da bi došao do zaključka o krivici osumnjičenog. U jednom takvom slučaju, uz pomoć auditivne, fonetičke analize, dokazano je da vokali osumnjičenog pripadaju potpuno drugom dijalektu od onog koji je prikazao govornik sa snimka, što je omogućilo oslobađanje tog osumnjičenog od krivice (Olsson, 2004).

Tehnološki napredak u oblasti snimanja razgovora omogućava primjenu forenzičke lingvistike u krivičnom postupku. Još od kasnih 70-ih policija se koristi snimcima kako bi spriječila kriminalnu aktivnost u njenom toku. Osumnjičeni se snimaju pomoću zvanično odobrenih uređaja za prisluškivanje ili tajni agenti nose mikrofone na sebi i pokušavaju da započnu razgovor na određenu temu. Lingvist, u tom slučaju, može biti pozvan od strane tužilaštva ili odbrane. Pravozastupnici su obično zainteresovani za adekvatnost jezičkog dokaza koji su prikupili i lingvist može da napravi transkript tih razgovora, da ih zatim analizira i procijeni da li je krivica dokazana nedvosmisleno da li je osumnjičeni jasno sugerisao ili pristao na ilegalnu radnju. Isti je slučaj i sa svjedočenjem u korist odbrane.

Pisanje transkripta zahtijeva dobar sluh, pristup kvalitetnoj opremi za slušanje, poznavanje jezičkih varijeteta, poznavanje sintakse, semantike i fonologije. Međutim, teško je napraviti tačan transkript, u potpunosti pogodan za vještačenje pred sudskim vijećem. Ponekad se velike rasprave vode oko transkripata koje je napravila odbrana i onih koje je pripremilo tužilaštvo. Kada je snimljeni materijal prikupljen, a osumnjičeni zvanično optužen, kopije svih snimaka moraju se dostaviti i drugoj strani u sudskom postupku. Zatim se prave pisani transkripti koji se takođe prosleđuju odbrani. Olson ističe da lingvist mora da bude siguran u tačnost svojih transkripata, jer ljudi bolje pamte ono što vide nego ono što čuju na snimku koji, ako je napravljen tajno, obično biva teško razumljiv jer je najčešće sniman na različitim javnim mjestima kao što su restorani, barovi ili automobili.

Snimljeni materijal zahtijeva korišćenje lingvističkih znanja iz različitih oblasti, uključujući sintaksu, morfologiju, dijalektologiju, semantiku, pragmatiku i analizu diskursa. Odgovarajuća analiza pruža lingvističkim laicima, kakvi su članovi porote, naučne razloge koji potkrepljuju mišljenje i nalaze lingvista koji bi se, u suprotnom, možda smatrali neosnovanim. Analiza diskursa je od velikog značaja pri analizi snimljenog materijala. Proučavanje uvoda u razgovor, razrade teme ili odgovora na pitanja koja je dao optuženi može dosta da pokaže o stvarnim namjerama govornika.

Forenzička lingvistika u pravnom sistemu

Odnos između dva apstraktna pojma, jezika s jedne i zakona s druge strane, predstavlja ključ za razumijevanje doprinosa koji lingvistika može imati za pravosudni sistem. Jezik nam je potreban, kaže Olson, „ne samo da oblikuje zakon već nam je neophodan da bi razumjeli zakon“³⁰. Tako su jezik i zakon praktično neodvojivi. Najprije je lingvistika bila zainteresovana za način na koji se zakon

³⁰ “not only do we need language to frame the law, but we need language to understand the law”, Olsson J., 2004. str. 9.

jezički oblikuje; taj jezik je često, po mišljenju lingvista, bezličan, nerazumljiv, nejasan i dvosmislen. Smatralo se da se pravnici suviše često koriste preopširnim i hiperpreciznim jezikom, da je jezik prava pretenciozan, bespotrebno komplikovan i suvoparan. Nasuprot tome, pravnici su smatrali da lingvistima nije mjesto u sudnici i da su upravo pravnici ti koji su najstručniji poznavaoци jezika prava. Uprkos tim nesuglasicama, lingvisti i pravnici su vremenom naučili da sarađuju. U pojedinim pravnim krugovima danas preovladava mišljenje da je jezik prava često arhaičan i da pravnici, u cilju zaštite svojih klijenata, koriste izraze čije značenje nije uvijek transparentno. Međutim, ne radi se samo o tome da pravnici i laici drugačije upotrebljavaju jezik, već i o tome da oni unose različita shvatanja jezika i različitu diskurzivnu praksu u međusobnu komunikaciju. Proučavajući pitanje kako obični ljudi razumijevaju zakon, Stratmen i Dal (Stratman i Dahl) analizirali su jezik privremenih zabrana pristupa. Oni govore o slučaju u kojem je muškarac koji je dobio privremenu zabranu pristupa otišao do vrata stana njegove partnerke i provukao ispod njih pismo u kojem ju je pitao kakvi problemi postoje između njih dvoje i kako ih mogu riješiti. Ovaj njegov postupak na sudu je ocijenjen kao kršenje zabrane pristupa i odredbe koja je glasila *not to molest, interfere with or menace his partner* (Stratman i Dahl 1996: 212). Očigledno je da su oni koji su pisali ovu zakonsku odredbu na umu imali drugačije značenje pojmova *molest, interfere with* i *menace*, jer većina ljudi ne bi smatrala da provlačenje pisma ispod nećijih vrata, samo po sebi, predstavlja akt zlostavljanja (engl. *molestation*) ili prijetnje (engl. *menace*). Na sudu se često dešava da sudije konsultuju rječnike u pogledu značenja pojedine riječi koja se javi u sudskom postupku. Lingvisti kritikuju ovakvu praksu jer smatraju da su rječnici često neprecizni i ograničeni u svojim definicijama. Po njihovom mišljenju, najbolje je značenja riječi definisati na osnovu njihove upotrebe u svakodnevnom životu pri čemu ne treba zaboraviti da riječi imaju jedno centralno i više perifernih značenja (Goddard 1996: 254). Po njegovim riječima, centralno značenje jeste ono koje je poznato većini govornika, dok teškoće u razumijevanju nastaju kada od središta krenemo prema periferiji u interpretiranju značenja. Tako riječi *molest* i *menace* imaju svoj status u pravnoj terminologiji. Takve riječi predstavljaju problem jer se često radi o riječima koje su korišćene u pravnom jeziku čak stotinama godina unazad u određenom, istom značenju, dok se značenje tih riječi, u svakodnevnoj upotrebi, možda izmijenilo. U cilju rješavanja ovakvih nedoumica, neki lingvisti predlažu različita rješenja, uključujući i sprovođenje semantičkih upitnika. Drugi se lingvisti protive ovom posljednjem, smatrajući da bi korišćenje upitnika za određivanje značenja riječi moglo imati kontradiktorne efekte. Tako Solen (Solan, 1993) tvrdi da „ne možemo objasniti šta je to što, na primjer, čini da riječ *snake* označava vrstu životinje, šta da se radi o igri, a šta o prevoznom

sredstvu. Generička kategorizacija je stvar indukcije i intuicije, a mi to rijetko možemo objasniti³¹. Godard, isto tako, kaže da bi bilo apsurdno kada bi se forenzički lingvist promovisao kao ekspert za tumačenje značenja pravnih termina, jer to zaista jeste sudska oblast ekspertize.

Drugo konfliktno područje u pogledu značenja riječi odnosi se na uputstva koja sudije daju članovima porote. Često se ukazuje na činjenicu da su ova uputstva takva da u njima dominira pravna terminologija, pri čemu neke riječi ili sintagme mogu biti sastavni dio svakodnevnog jezika ali u drugačijem značenju. Pošto su porotnici „obični“ ljudi, postavlja se pitanje kako će oni znati kada se radi o tehničkim terminima, a kada o svakodnevnoj upotrebi i kako će oni uopšte razumjeti pravnu terminologiju. U novije vrijeme se, tvrdi Olson (Olsson, 2008: 11), sudijama u Velikoj Britaniji sugerše da vizuelnim prezentacijama ilustruju svoja uputstva namijenjena poroti i da izbjegavaju da članovima porote daju instrukcije o zakonu. Olson dalje kaže da se u Americi, u nekim jurisdikcijama, sudije posebno obučavaju za razgovor s porotom.

Posao forenzičkog lingviste

Pravozastupnici širom svijeta suočavaju se s brojnim slučajevima u kojima anonimne osobe upućuju prijeteća pisma pojedincima ili grupama. Oni se tada obraćaju stručnjacima iz oblasti psihologije kako bi napravili psihološki profil osumnjičenog. U novije vrijeme od lingvista se traži da naprave tzv. lingvistički profil koji bi služio kao dopuna psihološkom. Oslanjajući se na svoje znanje o lingvističkim indikatorima kao što su regionalni i socijalni dijalekt, godine, pol, obrazovanje i zanimanje, lingvist analizira dokument pokušavajući da utvrdi identitet njegovog autora. Dalje, dokument se i stilistički analizira, najčešće poređenjem tog teksta s pisanim tekstovima osumnjičenih u tom slučaju. Stilistička analiza fokusira se na autorove uobičajene jezičke karakteristike nad kojima ta osoba ima malo, ili nimalo svjesnog uticaja, kao što su način kombinovanja klauza, upotreba paralelnih konstrukcija, izostavljanje leksema *that* u *that* klauzama, razne mehaničke greške, interpunkcija, obilježavanje i organizacija diskursa poput podvlačenja, „boldiranja“ ili upotrebe kosih slova.

Mora se naglasiti da lingvistički profil služi, u najvećoj mjeri, sužavanju liste osumnjičenih, a ne apsolutnoj identifikaciji počinioca. To, naravno, ne isključuje i mogućnost da se, na poslijetku, identifikuje počinitelj, već se konstatuje da je mogućnost različitosti u upotrebi jezika velika, a tekstovi koji se nude za poređenje

³¹“People cannot explain what, for instance, makes a snake a snake, a game, a vehicle, *etc.* Generic categorisation is a matter of induction and intuition, which we are rarely able to describe” Citiran kod Godarda (Goddard, 1996: 259).

ponekad su različiti u žanru, registru i dužini. Kada anonimni autori pokušavaju da prikriju svoj prozni stil, taj pokušaj obično uključuje neke svjesne aspekte jezičke upotrebe, više nego glavna jezička obilježja analizirana u lingvističkom profilu. Čuveni američki forenzičar lingvista Rodžer Šaj (Roger W. Shuy, 2001: 686) analizirao je, u jednom takvom slučaju, sljedeće konstrukcije u jednoj grupi prijetećih poruka: *She will finally the seriousness of the problem recognize, I will not give warning, If I address it her*, koje su upućivali na zaključak da je u pitanju uticaj Hindu-Urdu engleskog dijalekta. Takav govornik obično postavlja glagol na kraj rečenice, izostavlja članove ili zamjenice. Međutim, neki drugi djelovi u istim porukama, kao rečenice *I will take a proper course* ili *she was in hospital at the time*, ukazivali su na osobu koja je obrazovana pod uticajem britanskog engleskog. Pisma su bila napisana različitim rukopisom, u pokušaju da se prikrije identitet autora. Međutim, ova obilježja pomogla su identifikaciji počinioca zahvaljujući i određenom broju potencijalnih osumnjičenih osoba.

Isto tako, lingviste interesuje asimetrija moći u sudnici, koja je obično na strani pravnih lica. Izjava svjedoka kontroliše se rigidnom formom pitanja i odgovora koja omogućava pravozastupnicima obje strane da sami konstruišu tok i sadržaj onoga što će biti rečeno. Ovo možda može biti potrebno u toku suđenja, ali vodi, za pravne laike, neprirodnoj upotrebi jezika, sprečavajući ih da govore o onome što oni žele da kažu i da to kažu sopstvenim načinom. Ovim postupkom njihova izjava može biti procijenjena kao nevažna ili čak neistinita, s obzirom na to da biva usmjerena raznovrsnim sudskim ograničenjima. Svjedok se možda osjeća najviše frustrirano u slučajevima kada mora da odgovori sa „da“ ili „ne“ na pitanje za koje on smatra da jedan od tih odgovora nije adekvatan ili potpun. Takođe se dešava da optuženi ili svjedok nije izvorni govornik pojedinog jezika, što je ozbiljan problem i za njega i za predstavnike zakona. Zbog toga lingvisti zahtijevaju prisustvo prevodioca u takvim slučajevima. Međutim, i prevodilac mora biti obučen u vezi s ponekad različitim značenjima koje riječi imaju u sudskom diskursu a koja su drugačija od njihovih uobičajenih značenja (npr. imenica *molest*– koja, u pravnoj terminologiji, znači seksualno zlostavljanje isključivo maloljetnih lica, Olsson, 2008).

U krivičnom postupku forenzički lingvisti primjenjuju znanje o govornim činovima kao što su ponude, obećanja, poricanja ili odobravanja koja se mogu čuti na snimku. Značajnu ulogu njihov rad ima i na polju istraživanja validnosti priznanja koja su osumnjičeni dali policiji za vrijeme ispitivanja u policijskoj stanici, trudeći se da pokažu šta je, ustvari, priznao osumnjičeni i da li je to priznanje iznuđeno ili sugerisano od strane istražitelja. Priznanja se danas sve češće snimaju audio-vizuelnim sredstvima, kako bi se dokazalo da ona nijesu data pod pritiskom ili

pod uticajem nepriličnih obećanja. I ovdje forenzički lingvista može imati posla, bilo da ga je angažovala odbrana ili tužilac.

Jasno je da pravnici i lingvisti u kontekstu sudskog postupka imaju različite ciljeve. Olson (Olsson, 2008) objašnjava da je posao pravnika da ubijedi porotu da je optuženi kriv ili da je nevin dok je posao lingviste da predstavi svoje mišljenje i da objasni zašto i kako je došao do svojih zaključaka. Advokat može, u toku svjedočenja, prekidati lingvistu ili ignorisati ono o čemu on govori, koristiti se retorikom i mnogo čime drugim, jer njegov cilj nije uvijek dolaženje do istine i pravde. Lingvist, s druge strane, u skladu s Grajsovim principima, nastoji da ono što kaže bude informativno, tačno i važno. Ali, ukoliko se težnje advokata ne poklapaju sa onim što lingvist iznosi kao svoje mišljenje, advokat će primijeniti različite pravne strategije kako bi taj dokaz učinio nebitnim ili netačnim.

U SAD-u svaka država ima vlastiti „pravilnik o dokazima“, a postoji i federalni pravilnik na državnom nivou (*Federal Rules of Evidence*). Pravila koja određuju ekspertski dokaz prilično su složena i zahtijevaju da naučni dokaz ispunjava određene standarde. Tzv. *Daubert* standard zahtijeva, između ostalog, da svjedok demonstrira poznati procenat greške kada iznosi određeno, stručno mišljenje. Ovo podrazumijeva da lingvist mora predstaviti kvantitativne podatke što, u ovoj nauci, nije uvijek moguće, niti uvijek preporučljivo, jer može dovesti do pogrešnih zaključaka. Neki sudovi, kaže Olson, insistiraju na tome da se svaka analiza identiteta autora mora potkrijepiti primjenom inferentne statistike koja predstavlja jedini način računanja procenta greške u svakom pojedinačnom slučaju. Međutim, mora se naglasiti da „lingvistički otisak“ jednostavno ne postoji i da nije uvijek moguće kvantitativno odrediti da li je neka osoba autor ili nije. U drugim državama, uglavnom je dovoljno da lingvist predstavi na sudu mišljenje zasnovano na metodi koji je prihvaćen od strane naučne zajednice, kao i da sam lingvist bude kvalifikovan na odgovarajući način za iznošenje jednog takvog mišljenja (Olsson, 2008: 11-12).

Primjena analize diskursa u forenzičkoj lingvistici

Jedna od najvažnijih karakteristika analize diskursa jeste da je ona primjenjiva na veoma različite tipove tekstova i na raznovrsne kontekste. Pravni jezik i tekstovi pružaju velike mogućnosti za primjenu analize diskursa, naročito zato što se pravo, po svojoj prirodi, može smatrati jednim veoma „verbalnim“ poljem ljudske djelatnosti. U ovoj oblasti nalazimo obilje pisanog diskursa, jer se u pisanoj formi bilježe sve usmene interakcije koje će se javiti ili koje se javljaju na sudu. Pravne biblioteke čuvaju ogromne kolekcije, kako pisanih tekstova, poput izmjena zakona, žalbi i sudskih presuda, tako i govornog jezika transkribovanog u pisanoj

formi, gdje se mogu naći izjave svjedoka i optuženog ili ispitivanja od strane tužilaštva i odbrane.

Analiza diskursa u forenzičke svrhe bavi se, uglavnom, dvijema vrstama teksta: pisanim izvještajima, odnosno bilješkama koje su načinili policijski službenici, kao evidencije sa saslušanja svjedoka ili osumnjičenog i izjavama koje su policajcima diktirali osumnjičeni ili svjedoci. Informativni razgovor s osumnjičenim obično vodi policijski službenik višeg ranga, a transkribuje ga drugi prisutni policajac. Tekst bi trebalo da bude tačna zabilješka riječi koje su koristila oba učesnika u razgovoru, ali ipak ne mora biti doslovno prenesen tako da se ponavljanja izgovorenog ili ponovno postavljanje ili preformulisanje pitanja ne zapisuje. Kada se, međutim, radi o izjavama svjedoka ili okrivljenih, u njima mora biti sve ono što je osoba izgovorila, onim redom kako je to osoba činila, bez postavljanja ikakvih pitanja od strane prisutnog policajca. Diktirana izjava mora, takoreći, biti pravi i potpuni monolog.

Sistem prikupljanja dokaza u kojem jedna strana ima potpunu kontrolu nad stvaranjem, čuvanjem tekstualne bilješke i, konačno, njenim uručenjem sudu, očigledno je podložan različitim zloupotrebama. Na sreću, posljednjih godina toliko je dokaza o policijskom uplitanju u tekstove izjava izašlo na vidjelo da većina policijskih službi u razvijenom svijetu uvodi standardnu praksu audio snimanja, a u nekim slučajevima i video snimanja saslušanja.

Ono što se od forenzičkog lingviste najčešće traži (uglavnom takav zahtjev dolazi od advokata koji zastupa optuženog) jeste da pregleda jednu ili više izjava i da analizira i komentariše njihovu autentičnost. Optuženi, ili već osuđeni prestupnik, može tvrditi da je dio izjave ili čak kompletna izjava ili zapis sa saslušanja izmišljen ili naknadno umetnut u originalni tekst i tražiti lingvistički dokaz za svoju tvrdnju. Kultard (Coulthard) kaže da analiza diskursa ne može kazati ništa o tome da li je u nekom tekstu nešto istinito ili nije, ali može biti od koristi kada se radi o utvrđivanju istinitosti tvrdnji o samom tekstu koje je dao svjedok policajac ili sam okrivljeni. U većini slučajeva, pokazujući netačnost ili nepouzdanost tvrdnji o tekstu, analitičar lingvista može da diskredituje neki tekst kao validan dokaz na sudu (Coulthard, 1992: 228).

U slučaju krivotvorenja nečije izjave, lingvist je suočen, kako kaže Kultard, sa radom „pisca amatera“ koji je pokušao da stvori ubjedljivu bilješku izmišljene interakcije. Poznavajući strukturu stvarnih interakcija, posebno autentičnih izjava i izvještaja i njihovim poređenjem s izmišljenim i lažnim izjavama koje već poznaje, lingvist pokušava da identifikuje obilježja koja ukazuju na krivotvorenje takvih bilješki. Kultard smatra da se nedosljednosti u određenom tekstu zapisnika s policijskog saslušanja mogu svrstati u tri osnovne grupe: psiholingvistički

sagledavanje (*psycholinguistic considerations*), kvantitet (*quantity*) i struktura diskursa (*discourse structure*) (Coulthard, 1992: 244).

Psiholingvistički kriterijum prevashodno se odnosi na pogrešno vjerovanje da ljudi mogu, doslovno, zapamtiti ono što su ranije izgovorili ili što im je rečeno. Iako se najveći broj saslušanja osumnjičenih bilježi neposredno tokom njihovog odvijanja, u pojedinim slučajevima, iz različitih razloga, policajci su pravili bilješke kasnije, po sjećanju, ali u vidu direktne bilješke, u vidu direktnog govora, uz korišćenje navodnika. Ovakve bilješke sudovi su često prihvatili kao vjerodostojne zapise onoga što je u toku saslušanja izgovoreno. Međutim, eksperimenti su pokazali da učesnici u razgovoru mogu reprodukovati svega 25-30% onoga što je sagovornik rekao i to u formi parafraze (Hjelmquist, 1984: 173). Oni se čak ne sjećaju tačno ni svog vlastitog doprinosa. Kada se traži da ponove ono što su sami izgovorili, oni proizvode novi lingvistički sadržaj koji uključuje male ali značajne razlike između iskaza. Dalje, prilikom utvrđivanja autentičnosti zapisa treba uzeti u obzir dužinu teksta zato što jedan tekst koji je pisan nakon završetka saslušanja mora biti mnogo duži od istovremene bilješke, jer je prosječno tempo govora 8-10 puta brži od prosječne brzine pisanja (Coulthard, 1992: 246).

Kvantitet je vezan za Grajsovu maksimu kvantiteta (Grice, 1975), kojom se zahtijeva da doprinos bude onoliko informativan koliko je potrebno da se zadovolje potrebe razmjene, kao i da doprinos ne bude više informativan nego što je potrebno. Kada je u pitanju falsifikovana izjava, odnosno njeni djelovi, onaj ko je takvu izjavu sačinio ima na umu činjenicu da treba da stvori tekst koji odgovara zahtjevima publike kojoj je namijenjen, a to je u ovom slučaju, sud. Stoga će on prekršiti maksimu kvantiteta pretjeranom eksplicitnošću kao u sljedećem primjeru preuzetom iz Kultardove knjige *Advances in Spoken Discourse Analysis*, 1992:

K: I didn't mean to kill anybody, you know. Fucking stupid to do it
with my foot like it was.

P: *You're talking about your injured foot?*

K: Yes.

P: You alleged someone had shot you in a drugs deal sometime
before this Dixon's job.

K: I don't know if I said that but I had my toes shot off in Newtown.

Kultard objašnjava da frazom '*with my toes like that*' K ukazuje na nešto što predstavlja činjenicu poznatu obojici učesnika u razgovoru i zbog toga nije eksplicitno iskazano. Stoga, policajčev doprinos u sljedećoj rečenici jeste previše informativan. Ako je policajac već upoznat s tim da je K-ovo stopalo bilo povrijeđeno, bilo bi prirodnije da se u svom iskazu koji slijedi samo složio s tim

rekavši nešto poput: *'It certainly was.'* ili *'Why did you do it then?'*. Isto se ponavlja u nastavku razgovora kada policajac govori K-u ono što, očigledno, obojica znaju. Ovo govori u prilog pretpostavki da policajac konstantno ima na umu publiku kojoj je saslušanje namijenjeno, odnosno sud.

Pretjerana eksplicitnost može se izraziti i imeničkom grupom, kao i na nivou klauze. Ovo se može vidjeti u izjavi koju je policiji dao Vilijam Pauer (*William Power*), jedan od članova tzv. „birmingenske šestorke“, grupe ljudi optuženih za teroristički napad 1975. Svi članovi grupe oslobođeni su 1991. godine, zahvaljujući, u značajnoj mjeri, Kultardovom lingvističkom svjedočenju. U izjavi, za koju je Pauer na sudu tvrdio da je potpuno lažna, sumnjivo je pretjerano prisustvo kompleksne imeničke sintagme *white plastic(carrier) bags*:

Walker was carrying...*two white plastic carrier bags*
Hunter was carrying *three white plastic carrier bags*
Richard was carrying *one white plastic carrier bag*
Walker gave me one of the *white plastic bags*
Hughie gave J. Walker his *white plastic bag*

Kultard postavlja pitanje kolika je vjerovatnoća da bi Pauer u svom iskazu koristio sintagmu: broj + *white* + *plastic* + *carrier* + *bags* makar i jedanput, a kamoli da je ponovi tri puta i zatim još dvaput upotrijebi sintagmu *white carrier bags*? U ostatku izjave nema takvih detaljnih deskripcija, a ova koja se tako često javlja uopšte nije relevantna za izjavu koja se daje. Takođe, nije ni uobičajeno da pripovjedač govori iscrpno o onome što nije od nekog značaja. Dalje, kaže Kultard, govornici obično ne konstruišu dugačke fraze ovog tipa, već sažimaju složene informacije koliko je to moguće. To se može uočiti iz drugog isječka s Pauerovog saslušanja koji djeluje autentično:

Power: He'd got a holdall and *two bags*.
Watson (police officer): What kind of bags?
Power: They were *white*, I think they were *carrier bags*.

Kada se radi o strukturi diskursa može doći do poteškoća prilikom svjedočenja na sudu jer se sa sigurnošću ne može reći da je neka pojava „nediskursna“. Analitičar se ranije u takvim situacijama uglavnom pozivao na vjerovatnoću. Međutim, danas postoje i odgovarajuće baze podataka odnosno zbirke tekstova s kojima bi se mogao porediti određeni, sumnjivi tekst. Ipak, ako se usredsredimo na povezanost sekvenci, dakle na jedinicu diskursa u kojoj se razmatra glavna tema (engl. *topic*), znamo da je jedno od markiranih obilježja onoga što se smatra autentičnom bilješkom saslušanja koherentnost u pitanjima i odgovorima

koji su u skladu s temom razgovora. Ako je intervju s osumnjičenim izmišljen, teško da će biti postavljana pitanja koja slijede iz prethodnog razgovora, jer neće biti odgovarajućih informacija. Tako u sumnjivim zabilješkama sa saslušanja uočavamo dominaciju jedne ili dvije sekvence, suviše brzu promjenu teme razgovora onda kada nam se čini da je nemoguće da prethodno nije postavljeno pitanje (Coulthard, 2007). Dakle, nema sumnje da su neke izjave ili djelovi izjava potpuno ili djelimično izmišljeni, ali lingvisti još uvijek nisu spoznali sasvim pouzdan način za dokazivanje njihovih autentičnosti.

Zaključak

U ovom radu pokušali smo da ilustrujemo neka od pitanja sa kojima se lingvistika susreće u svom kontaktu s pravom i zakonom. Institucionalni diskurs i njegov dodir s nestručnim i opštim značenjem jedno je od primarnih interesovanja forenzičke lingvistike.

U samom uvodu, forenzička lingvistika se opisuje kao relativno mlada disciplina koja može da ima sjajnu budućnost jer su mogućnosti za njenu primjenu u oblasti prava i zakona zbilja mnogostruke i korisne u mnogim aspektima. Govorili smo o počecima lingvističkog zanimanja za pravni jezik, za jezik policije, za moguće manipulacije izjavama od strane predstavnika institucija zakona. Prikazali smo, ukratko, kako je tekao razvoj nove discipline u različitim krajevima svijeta. Govorili smo i o problemima sa kojima se može susresti lingvistički stručnjak prilikom svjedočenja na sudu, kada njegovo stručno mišljenje može biti diskreditovano krutim sudskim regulativama neosjetljivim na prirodu istraživanja ili kada pravozastupnik, čije težnje nijesu u skladu s rezultatima lingvističkog nalaza, pokuša da obori takve dokaze koristeći se pravnim, retoričkim strategijama. Samim tim, svjedočenje može biti vrlo stresno i frustrirajuće iskustvo, naročito za mlade i neiskusne lingviste. I konačno, rekli smo i nešto o mogućnostima primjene analize diskursa na tekst koji se forenzički ispituje.

Forenzička lingvistika danas jeste zrela disciplina koja ima svoje međunarodno udruženje (*The International Association of Forensic Linguistics*) osnovano 1993, svoj časopis (*International Journal of Speech Language and the Law*) od 1994. godine i međunarodne konferencije koje se održavaju svake druge godine. Kursevi forenzičke lingvistike i jezika prava organizuju se na brojnim univerzitetima širom svijeta, u okviru osnovnih ili master studija. U ovom trenutku postoje tri specijalistička master studijska programa iz ove oblasti na univerzitetima u Astonu, Barseloni i Kardifu kao i međunarodna ljetnja škola u Astonu gdje se svake godine obrazuju nove generacije forenzičkih lingvista.

Najvažniji zadatak forenzičke lingvistike jeste da pravilno i dosljedno služi pravosudnom sistemu, da u istražnim postupcima i suđenjima obezbijedi koristan i objektivan savjet i dokaz. U našem vremenu, u kojem postoje različiti međunarodni sudovi, važno je da lingvisti razumiju diskurzivnu praksu međunarodnog prava, da se upoznaju s običajima i pravilima pravosudnih sistema drugih zemalja, pošto se forenzička lingvistika u novom milenijumu susreće s pitanjima koja se tiču organizovanog kriminala, međunarodnog terorizma i ugrožavanja ljudskih prava i sloboda u mnogim zemljama. Isto tako, forenzički lingvisti treba da se usavršavaju u pogledu poznavanja matematike, statistike i primjene novih naučnih tehnika i metoda i da sarađuju u istraživanjima sa stručnjacima iz drugih naučnih oblasti. Ovako širokim obrazovanjem lingvisti bi stekli potrebne dodatne kvalifikacije i više raspoloživih sredstava za što uspješniji rad. Forenzička lingvistika treba, prije svega, da teži usavršavanju svoje metodologije kako bi se obezbijedila što veća pouzdanost njenog dokaznog materijala na sudu.

Literatura:

- Baldwin, J. and French, P. (1990) *Forensic Phonetics*. London: Pinter Publishers.
- Cotterill, J. (2004) *Language in the Legal Process*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Couthard, M. (1992) *Advances in Spoken Discourse Analysis*. London & New York: Routledge.
- Coultard, M. (1994) "On the use of corpora in the analysis of forensic texts", *International Journal of Speech Language and Law* 1 (1), pp.27-43.
- Coulthard, M. (2007) *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. London & New York: Routledge.
- Coultard, M. and Johnson, A. (2010) *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. London & New York: Routledge.
- Gibbons, J. (1994) *Language and the Law*. London: Longman.
- Gibbons, J. (2003) *Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System*. Oxford: Blackwell.
- Gibbons, J. and Turell, T. M. (2008) *Dimensions of Forensic Linguistic*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Goddard, C. (1996) "Can linguists help judges know what they mean? Linguistic semantics in the court-room", *International Journal of Speech Language and the Law* 3 (2), pp.250-272.
- Hale, S. (1997) "Clash of world perspectives: the discursive practices of the law, witness and interpreter", *International Journal of Speech Language and the Law* 4 (2), pp 197-209.
- Hjelmquist, E. and Gidlund A. (1984) "Free Recall of Conversations", *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 5 (3), pp. 169-186.
- Kniffka, H. (1994) "Understanding Misunderstandings in Court. La Serva Padrona – Phenomena and other Mis-Communications. Expert Evidence." *The International Digest of Human Behaviour, Science and Law* 2 (1), pp. 164-175.
- Lentine, G. and Shuy, R. (1990) "Mc- meaning in the marketplace", *American Speech* 65 (4), pp. 349-366.
- Levi, J. (1994) "Language as evidence: the linguist as expert witness in North American Courts", *International Journal of Speech, Language and the Law* 1 (1), pp.1-26.
- McMenamin, G. (2002) *Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics*. Boca Raton: CRC Press LLC.
- Olsson, J. (2004) *Forensic Linguistics, An Introduction to Language, Crime and the Law*. London: Continuum.
- Olsson, J. (2008) *Forensic Linguistics*. London: Continuum
- Shuy, Rodger W. (1997) "Ten unanswered questions about Miranda", *International Journal of Speech, Language and the Law* 4 (2), pp. 175-196.
- Shuy, R. W. (1998) *The Language of Confession, Interrogation and Deception*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Shuy, R. W. (2001) "Forensic Linguistics", In Aronoff, Mark and Janie Rees-Miller, eds., *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell. pp. 686.
- Shuy, R. W. (2005) *Creating Language Crimes, How Law Enforcement Uses (and Misuses) Language*. New York: Oxford University Press.
- Solan L.M. (1993) *The Language of Judges*. Chicago: Chicago University Press.
- Stratman J. F. and Dahl, P. (1996) "Readers' comprehension of temporary restraining orders in domestic violence cases: a missing link in abuse prevention?" *International Journal of Speech Language and the Law* 3 (2), pp.211-231.
- Tiersma, P. (1999) *Legal Language*. Chicago: Chicago University Press.

ANALIZA ŽANRA: APSTRAKTI NAUČNIH RADOVA I UNIVERZITETSKA PREDAVANJA

Uvod

Analiza žanra predstavlja veoma važan pristup u analizi akademskih i stručnih tekstova koji postaje jedan od glavnih pravaca u lingvistici u novom milenijumu i koji označava početak interesovanja lingvista ne samo za formalne, već i za funkcionalne karakteristike jezika. Kao što je analiza diskursa iznjedrila niz pristupa u analizi konverzacije, tako se i analizi žanra može prići sa više stanovišta. Naime, tri glavna pravca dominiraju lingvističkom literaturom kada je u pitanju analiza žanra. To su: pristup zasnovan na radu Džona Svejla (Swales 1981, 1990), studije nove retorike u Sjevernoj Americi (Miller 1984, Bazerman 1988, Berkenkotter and Huckin 1995, Freedman and Medway 1994) i sistemsko-funkcionalni pristup u Australiji (Halliday and Hasan 1985, Halliday 2004) čije smo karakteristike dali u okviru poglavlja *Analiza konverzacije: od sociologije do lingvistike*.

Pristup zasnovan na radu Džona Svejla primijenjivan je na različitim istraživanjima iz oblasti engleskog jezika za akademske i profesionalne potrebe. Kada su u pitanju radovi koji su se bavili engleskim jezikom u akademskom okruženju, može se konstatovati da se pristup analize žanra zasnivao uglavnom na analizi pisanog diskursa. O tome svjedoče Svejlovi uvodi naučnih članaka (1981), Lakićevi uvodi naučnih članaka iz oblasti ekonomije (1999), Dadli-Evansova analiza stava rezultata u naučnim člancima (Dudley-Evans, 1988), kao i uvoda i diskusija u disertacijama (1986), radovi koji su se bavili apstraktima (Graetz 1985; Huckin and Olsen, 1983; Swales, 1990; Salager-Meyer 1992; Bhatia 1993; Berkenkotter and Huckin 1995; Santos, 1996; Posteguillo 1996; Huckin 2001; Martín-Martín 2003; Samraj 2004; Živković 2010). Kada je riječ o drugom pravcu koji se bavi engleskim jezikom za profesionalne potrebe, najznačajniji radovi su Batijine (Bhatia, 1993) analize prijava za posao i tekstova iz oblasti prava. Kada je u pitanju govorni diskurs u akademskom okruženju, primjećuje se relativno mali broj radova čiji su predmet analize određeni korpusi iz ugla analize žanra. Ovdje možemo istaći predavanja i diskusije na konferencijama (Shalom, 1993), akademska predavanja (Thompson, 1994), analiza strukture biomedicinskih govora (Dubois, 1980).

Drugi pristup u okviru analize žanra, tj. studije nove retorike, naglašava više situacioni kontekst u kome se žanrovi javljaju od forme žanrova, odnosno njihovi predstavnici koriste etnografski, a ne lingvistički metod za analizu tekstova (Hyon, 1996). Za razliku od njih, predstavnici Svejlove analize žanra fokusiraju se na

traženje odgovarajućih struktura i utvrđivanje specifičnih žanrovskih karakteristika. S obzirom na to da ćemo ovaj rad zasnovati na pravcu koji je utemeljio Svejzl, u narednim poglavljima i potpoglavljima bavićemo se terminološkim utemeljenjem žanra u lingvistici, vrstama žanrova, specifičnije, apstraktima i univerzitetskim predavanjima kao predstavnicima akademskih žanrova.

Žanr u lingvistici

Riječ žanr potiče od francuske riječi *genre* koja u prevodu označava *vrstu*. U većini rječnika mogu se pronaći definicije termina *žanr* sa aspekta njegove upotrebe u književnosti ili umjetnosti. Na sličan način oksfordski rječnik daje sljedeću definiciju:

„Žanr je određeni stil ili vrsta posebno u umjetnosti ili književnosti“
(Crowther, 1995: 492).

Osim toga što se termin žanr tradicionalno koristi u raznim disciplinama – književnosti, sociologiji, psihologiji, od devedesetih godina prošlog vijeka, sreće se njegova upotreba i u primijenjenoj lingvistici, gdje označava različite vrste tekstova, bilo pisanih, bilo onih koji se prenose putem usmenog medija. Prema tome, može se reći da naučni radovi ili članci predstavljaju vrstu pisanog žanra, a isto tako i univerzitetsko predavanje, razgovor telefonom ili poslovno pregovaranje ima status određenog žanra usmenog tipa, pri čemu i prva i druga vrsta posjeduju svoje sopstvene karakteristike.

Od kada se termin žanr pojavio i u primijenjenoj lingvistici, on je postao predmet interesovanja mnogih lingvista koji su se bavili definisanjem ovog lingvističkog koncepta. Prema Džejms Martinu „žanr je svrshodna aktivnost koja se odvija kroz faze u kojoj učestvuju govornici kao predstavnici određene kulture. Bukvalno, sve što radite uključuje vas u jedan ili više žanrova“ (u Mauchlan, 2009: 82). Prema navedenoj definiciji govornici određene kulture koriste jezik da bi ostvarili postavljeni cilj, pri čemu se služe određenim vrstama žanrova. Primjera radi, razgovor između kupca i prodavca jeste vrsta žanra u kojoj oba učesnika postižu određeni cilj služeći se jezikom – kupac ima za cilj da kupi određeni proizvod, a prodavac da ga proda.

Svejzl (Swales, 1990: 45) definiše žanr kao „klasu komunikativnih događaja, pri čemu komunikativni događaj predstavlja takvu situaciju u kojoj jezik igra značajnu i nezamjenljivu ulogu“. Dakle, i Martin i Svejzl smatraju da je žanr komunikativni ili društveni događaj, ali Svejzl navodi da kod žanra postoji veza između svrhe ili namjere i strukture samog žanra, preciznije, između teksta i jezika koji se u njemu koristi. Namjera je svojstvena učesnicima u određenom žanru,

odnosno, pripadnicima određene diskursne zajednice koji dobro poznaju strukturu datog žanra, kao i ograničenja u smislu okruženja, stila, forme i sadržaja. Batija (Bhatia, 1993: 13) preuzima Svejzlovu definiciju žanra, ali je proširuje, tvrdeći da je „žanr prepoznatljiv komunikativni događaj sa nizom komunikativnih namjera koje članovi profesionalne ili akademske zajednice prepoznaju i zajedno koriste. U većini slučajeva žanr ima svoju strukturu i konvencije s ograničenjima u smislu namjere, forme i funkcionalne vrijednosti“. Batija stavlja akcenat na akademski diskurs, kao i na karakteristike žanrova i ograničenja s kojima su upoznati članovi profesionalci, koji imaju veće znanje o konvencionalnim namjerama, konstrukciji i upotrebi određenih žanrova od onih koji to nijesu. Prema Batiji (Bhatia, 1993: 14), navedena ograničenja omogućavaju „korisnicima“ žanrova da razlikuju lično od poslovnog pisma, oglas ili reklamu od promotivnog pisma i sl.

Navedene tri definicije imaju svoje sličnosti i razlike. Ono što je zajedničko i Martinu, Svejzlu i Batiji jeste to što posmatraju žanr kao komunikativni događaj. Martin smatra da bilo koja komunikativna aktivnost nameće potrebu za korišćenjem određene vrste žanra. Za razliku od Martina, Svejzl tvrdi da određena komunikativna aktivnost može dobiti status žanra onda kada njeni učesnici imaju istu komunikativnu namjeru i koriste odgovarajuću strukturu, stil i sadržaj određenog tipa žanra. Batija je u tom smislu strožiji, jer navodi da se komunikativna aktivnost može nazvati žanrom pod određenim uslovom – da pripadnici akademske ili profesionalne zajednice prepoznaju namjere i prihvataju konvencije i ograničenja datog žanra.

Vrste žanrova

Pomisao na to da se bilo koja komunikativna aktivnost može svrstati u kategoriju žanra navodi na grešku, o čemu svjedoči Svejzl (Swales, 1990). Primjera radi, svakodnevni govor ili „ćaskanje“ nemaju status žanra, već predžanra, jer govornici slobodno razmjenjuju mišljenja izvan odgovarajućeg institucionalnog okruženja. S druge strane, postoje i oblici višeg reda od žanra. Kao primjer takve kategorije Svejzl (Swales, 1990: 61) navodi pismo, koje jeste sredstvo komunikacije, ali se ne može nazvati žanrom jer ne ispunjava jedan od preduslova za dobijanje žanrovskog statusa, odnosno nedostaje mu komunikativna namjera.

U svojoj knjizi *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*, Svejzl (Swales, 1990: 62) daje podjele žanrova, te žanrovi mogu varirati prema:

1. složenosti retoričke namjere – od jednostavnog recepta za jelo do kompleksnog političkog govora;
2. prema stepenu na kojem se primjeri žanrova konstruišu kao što su preporuke, istraživački radovi, pjesme, vijesti;

3. prema mediju kroz koji se prenose, odnosno prema tome da li je u pitanju usmena ili pisana komunikacija. Tako se vijesti prenose usmeno, a neki žanrovi se mogu prenijeti i usmeno i pismeno, kao što su istraživački radovi, recepti i sl.;

4. prema publici kojoj je određen žanr namijenjen;

5. prema stepenu na kojem žanrovi mogu pokazati univerzalne ili specifične karakteristike. Kao primjer univerzalnog žanra Svejzl navodi obavještenja diplomatskog presa, dok Batija (Bhatia, 1993: 37) smatra da se žanrovi kao što su poslovna pisma ili prijave za posao razlikuju od jedne zajednice do druge, jer su u pitanju sociokulturna ograničenja koja utiču na strukturu i prirodu datih žanrova.

Nešto uopšteniju i drugačiju podjelu žanrova možemo naći kod Bahtina (Bakhtin, 1986), koji tvrdi da se žanrovi mogu podijeliti u dvije grupe: *primarne (jednostavne)* i *sekundarne (kompleksne)*. Prema njemu, primjer primarnog žanra predstavljaju svakodnevna komunikacija ili pismo, za razliku od Svejzla, dok se u primjere sekundarnih žanrova ubrajaju sve vrste istraživačkih radova jer se javljaju u mnogo kompleksnijoj i organizovanijoj kulturnoj komunikaciji.

Apstrakt kao žanr

U svijetu nauke i tehnike iz dana u dan raste potreba za komunikacijom, a time i za prenošenjem informacija. Bez obzira na zemlju u kojoj se obavlja određeno istraživanje, engleski jezik je jezik nauke i tehnike, posebno u naučnim člancima, putem koga dostignuća u tim poljima postaju dostupna svima. Pošto se prenos informacija mora obaviti brzo i efikasno, neophodno je ukazati na žanr koji je od velike važnosti, budući da ukratko daje pregled nekog naučnog članka. U pitanju je apstrakt koji je od velike pomoći potencijalnom čitaocu prilikom odlučivanja da li će svoju pažnju posvetiti odabranom naučnom članku ili ne.

Lingvističko proučavanje apstrakata postaje sve značajnije zahvaljujući velikom broju časopisa iz oblasti nauke i tehnike. Svejzl (Swales, 1990) navodi da se godišnje u svijetu objavi oko 100 hiljada naučnih i stručnih časopisa. Ako se ova činjenica uzme u obzir, može se doći do zaključka da je veoma teško pronaći određeni podatak u naučnim člancima koji su dugi i sadrže veliki broj informacija. Stoga je jasan i koncizan apstrakt od velike pomoći. On daje uvid u sadržaj i strukturu članka i pomaže da odlučimo da li da tragamo za željenom informacijom ili ne. Na taj način „apstrakti funkcionišu kao nezavisan diskurs“ (Swales, 1990: 179). Osvrćući se na Bazermana, koji kaže da „apstrakt uzima u obzir članak kao jednu cjelinu i pravi njegovu reprezentaciju“ (u Swales, 1990: 179), možemo reći da je apstrakt reprezentacija određenog naučnog članka.

S obzirom na to da su apstrakti važni u naučnoj literaturi, prvo ćemo se osvrnuti na postojeće definicije u lingvističkoj literaturi. Lankaster (Lancaster, 2003:

100) daje definiciju apstrakta prema kojoj apstrakt predstavlja skraćenu i tačnu reprezentaciju nekog dokumenta. Na sličan način i Nigermeyer (u Lancaster, 2003: 100) definiše apstrakt. Prema njemu to je kratki koherentni tekst koji ima za cilj da informiše korisnika odnosno čitaoca o osnovnom sadržaju koji je izložen u nekom dokumentu. Pored navedenih definicija, apstrakt je moguće definisati i sa stanovišta kategorije registra, obzirom na to da se „žanr realizuje kroz registar, a registar kroz jezik“ (Swales, 1990: 40). Registar ili funkcionalna lingvistička varijacija jeste kategorija koja ima tri lingvističke karakteristike: oblast (engl. *field*), uloge učesnika (engl. *tenor*) i medij komunikacije (engl. *mode*), koje objašnjava Svejlz (Swales, 1990: 40) u svojoj knjizi *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Prema njemu, oblast (engl. *field*) odnosi se na vrstu aktivnosti u kojoj se javlja određeni diskurs, na njegov sadržaj i ideje. Uloge učesnika (engl. *tenor*), kao što i samo ime ukazuje, podrazumijevaju status učesnika određenog diskursa, njihove uloge kao i vezu između njih, a medij ili *mode* uključuje vrstu komunikacije odnosno ukazuje na to da li se govori o pisanom ili govornom diskursu. U navedenom kontekstu definicija apstrakta se može izvesti iz odgovora na sljedeća pitanja:

1. Kakva je priroda društvene aktivnosti?
2. Ko su učesnici i kakva je veza između njih?
3. Kako je organizovan jezik?

Apstrakt je „sažeta i skraćena jezička forma“ (Ghadessy, 1999: 142) koja pruža informacije o sadržaju i organizaciji veće forme pisane komunikacije, odnosno naučnog članka. Drugim riječima, to je diskurs u diskursu. Njih najčešće pišu autori naučnih članaka koji pripadaju akademskoj diskursnoj zajednici, a autor može, ali ne mora biti poznat čitaocu ili primaocu informacija. Apstrakti funkcionišu kao nezavisan tekst u kome su informacije strukturirane bez nepotrebnih podataka. Organizacija apstrakta prikazuje organizaciju naučnog članka. Dakle, apstrakti pripadaju oblasti nauke, uloga učesnika datog diskursa je formalna, a medij komunikacije je pismeni. Možemo zaključiti da su apstrakti kratki, strukturirani, koherentni tekstovi koji predstavljaju ciljeve, metode, rezultate i zaključke određenog naučnog članka.

Karakteristike apstrakata

Ono što nam pada u oči prije nego počnemo da čitamo apstrakt jeste jedna od njegovih osnovnih karakteristika – *kratkoća ili sažetost* (Lancaster, 2003: 113). Apstrakti su znatno kraći od naučnih članaka. Prilikom pisanja apstrakata eliminišu se sve nepotrebne informacije koje se odnose na istorijsku pozadinu, detalje, argumente i sl., kako bi se ispoštovala kratkoća ili sažetost. Standardne skraćenice i simboli često se koriste u apstraktima (Borko and Bernier, 1975: 10), ali tek pošto se

definiše njihovo značenje sa ciljem da se omogući čitaocima da uštede vrijeme prilikom čitanja. Lancaster (2003: 100) navodi nekoliko faktora koji utiču na dužinu apstrakta:

1. *dužina članka* na osnovu koga se pravi apstrakt;
2. *kompleksnost teme*;
3. *raznolikost teme* (na primjer, apstrakt koji se priprema za konferenciju može biti duži ako članak ili rad sadrži niz tema koje će biti predstavljene);
4. *svrha* – ako se apstrakt koristi kao podsjetnik na određeni članak, on će biti duži da bi pružio dovoljno podataka.

Tačnost je druga karakteristika apstrakta (Lancaster, 2003: 113). Ono što je bitno prema Lancasteru jeste da autori budu strpljivi prilikom pisanja apstrakata. Interesantno je to da su greške naročito česte kod prevođenja apstrakata i to među govornicima kojima engleski nije maternji jezik. Stoga se autor naučnog članka mora vratiti na apstrakt više puta na taj način eliminišući moguće greške.

Prema Borku i Bernijeru (Borko and Bernier, 1975: 13) nije dovoljno da apstrakt zadovolji dvije njegove osobine – da bude kratak i tačan, već je neophodno da bude napisan stilom koji je jasan i čitljiv. Ova treća odlika apstrakata zavisi umnogome od makroorganizacije samog apstrakta, odnosno od strukture koja u velikoj mjeri može da utiče na sve tri navedene karakteristike ovog žanra. Dakle, da bi apstrakt bio skraćeni i sažeti prikaz nekog naučnog članka ili njegova mini-verzija, on mora posjedovati navedene karakteristike: sažetost, tačnost i čitljivost, odnosno jasnoću.

Vrste apstrakata

Apstrakti predstavljaju žanr koji ima određenu komunikativnu namjeru ili svrhu. Namjera ili svrha je prvi kriterijum koji se uzima za podjelu apstrakata. Lancaster (2003: 100) navodi sljedeće vrste:

- indikativne ili opisne,
- informativne,
- kritičke,
- modularne,
- mini-apstrakte,
- telegrafske.

Indikativni ili *opisni apstrakti* opisuju ono o čemu se govori u određenom naučnom članku. Kremins (Cremmins, 1996: 7) smatra da indikativni apstrakti mogu da sadrže informaciju o svrsi, obimu, metodologiji, ali ne prikazuju rezultate, zaključke ili preporuke. Za razliku od indikativnih, *informativni apstrakti* imaju za

cilj da ukratko prikažu suštinu ili strukturu naučnog članka. Oni obuhvataju i podatke vezane za rezultate i zaključke naučnog članka. Stoga informativni apstrakti omogućavaju čitaocu da uštede vrijeme potrebno za čitanje naučnog članka i oni funkcionišu kao „zamjena za naučni članak“ (Lancaster, 2003: 102). Informativni apstrakti su duži od indikativnih. S druge strane, indikativni apstrakti, zbog svoje opisne prirode, imaju zadatak da omoguće čitaocu da odluči da li će pristupiti čitanju naučnog članka ili ne. Osim toga, informativni apstrakti su češći u nauci i tehnologiji upravo zbog stavljanja akcenta na rezultate i zaključke istraživanja, a indikativni u društvenim naukama. Lancaster (Lancaster, 2003: 102) smatra da jedan apstrakt može imati i elemente indikativnog i informativnog, zavisno od interesovanja publike kojoj su namijenjeni. Na primjer, ako uzmemo apstrakt naučnog članka o zagađenju vazduha, vidjećemo da je veći dio koji predstavlja informacije o okolini i zagađenju, indikativni, a da je dio koji se odnosi na rezultate informativni.

Kritički apstrakti kao još jedna vrsta apstrakata predstavljaju „suženi kritički pregled“ naučnog članka (Lancaster, 2003: 103). Oni imaju istu funkciju kao i kritika određenog djela. Njihov cilj je ocjena, odnosno evaluacija. Naime, autor iznosi svoje mišljenje o kvalitetu nekog naučnog rada ili članka i ponekad ga upoređuje sa drugim naučnim člancima. Za razliku od informativnih i indikativnih apstrakata, gdje je autor objektivan, u kritičkim apstraktima on preuzima ulogu ocjenjivača, iznoseći svoja mišljenja, analize i kritike. Pošto pisanje ovakvih apstrakata zahtijeva upućenost u određenu temu, Lancaster (Lancaster, 2003: 103) smatra da se ovi apstrakti rijetko pišu.

Modularni apstrakti predstavljaju četvrti tip apstrakata. Prema Borku i Bernijeru (Borko and Bernier, 1975: 16) oni su rijetki. Njih pišu stručna lica ili organizacije obučene za pravljenje apstrakata. Prije pristupanja pisanju takvog apstrakta, potrebno je pročitati originalni naučni članak, a zatim napraviti strukturu koja će uključiti pet sastavnih djelova ili modula: navod ili citat (engl. *citation*), komentar (engl. *annotation*), indikativni apstrakt, informativni apstrakt, kritički apstrakt (Lancaster, 2003: 108-109). Ovakve modularne apstrakte mogu dalje da koriste druge organizacije koje će odabrati module relevantne za svoje čitaoce.

Mini-apstrakt je kratki apstrakt koji je prvenstveno namijenjen za olakšanu kompjutersku pretragu. Kao primjer ove vrste Lancaster (Lancaster, 2003: 112) navodi da se rečenica „*There is a decreased amount of zinc in the blood of humans with cirrhosis of the liver*“ može napisati na sljedeći način, čineći jedan mini-apstrakt:

/DECR/ZINC/BLOOD/CIRRHOSIS/LIVER

Telegrafski apstrakti su posljednja vrsta apstrakata o kojima govori Lankaster. Oni predstavljaju tekst koji sadrži nedovršene rečenice, podsećajući na telegram, po čemu su i dobili ime.

Drugi kriterijum koji se uzima za podjelu apstrakata jeste forma. Borko i Bernijer (Borko and Bernier, 1975: 20) govore o dvjema vrstama – *strukturiranim* i *statističkim* ili *tabelarnim apstraktima*. Prvi sadrže četiri stava³² (engl. *moves*): uvod ili pozadina ili problem, materijali ili metode, rezultati i zaključci. *Statistički* ili *tabelarni apstrakti* prikazuju sadržaj u vidu tabele i oni su naročito značajni kod disciplina koje posebnu pažnju posvećuju tabelarnim prikazima. Takav apstrakt može biti prikaz naučnog članka koji se bavi termofizičkim osobinama.

Osim svrhe i forme, apstrakte možemo podijeliti i prema tome ko ih piše. Borko i Bernijer (Borko and Bernier, 1975: 13) govore o apstraktima koje pišu autori naučnih članaka i apstraktima koje pišu profesionalne organizacije ili lica specijalizovana za određene oblasti.

Struktura apstrakata

Batija (Bhatia 1993), jedan od utemeljivača analize žanra, proučava apstrakte upravo kroz prizmu analize žanra. Da bi se došlo do odgovarajuće strukture, Batija smatra (Bhatia, 1993: 78) da je apstrakt jedan žanr koji treba da nam odgovori na sljedeća pitanja:

1. *Šta je autor uradio?*
2. *Kako je to autor uradio?*
3. *Šta je autor pronašao ili do čega je došao?*
4. *Šta je autor zaključio?*

Ova pitanja na jedan eksplicitan način uvode čitaoca u strukturu apstrakta koja se prema Batiji (Bhatia, 1993: 78-79) sastoji od četiri stava:

1. ***Utvrdjivanje svrhe*** (engl. *Introducing purpose*)
2. ***Opis metodologije*** (engl. *Describing methodology*)
3. ***Pregled rezultata*** (engl. *Summarizing results*)
4. ***Predstavljavanje zaključaka*** (engl. *Presenting conclusions*)

³² Termin *stav* predstavlja prevod termina *move*, koji je preuzet od Lakića (1999). Navedeni termin uvodi lingvista Svejzl 1981. godine, o čemu govori u svojoj knjizi *Aspects of Article Introductions*. Analizirajući uvode naučnih članaka, dolazi do strukturalne jedinice *stav*, naglašavajući da se struktura uvoda sastoji od stavova, odnosno strukturalnih jedinica najvišeg reda koje označavaju autorov komunikativni cilj. *Stavovi* se dalje mogu dijeliti na *faze* kao manje strukturalne jedinice.

Batija (Bhatia, 1993: 78-79) navodi da stav *utvrđivanje svrhe* pruža informacije o namjeri autora, hipotezi ili tezi koja je osnova naučnog rada ili članka čiji se apstrakt piše. On takođe može sadržati ciljeve istraživanja ili postavljeni problem kojim autor želi da se bavi u svom radu. *Opis metodologije* drugi je stav koji uključuje podatke, procedure i metod(-e) koje se koriste u naučnom članku, a može sadržati i opseg istraživanja. Treći stav ili *pregled rezultata* predstavlja važan stav apstrakta, jer autor navodi ono do čega je došao i takođe predlaže rješenje problema ukoliko je on naveden u prvom stavu. *Predstavljajanje zaključaka* posljednji je stav u kome se iznose zaključci i njihova tumačenja, kao i moguće implikacije autorovog istraživanja.

Navedene stavove Batija (Bhatia, 1993: 78-79) prikazuje na sljedećem primjeru:

„1) This paper sets out to examine two findings reported in the literature: one, that during the one-word stage a child's word production are highly phonetically variable, and two, that the one-word stage is qualitatively distinct from subsequent phonological development. 2) The complete set of word forms produced by a child at the one-word stage were collected and analysed both cross-sectionally (mouth by mouth) and longitudinally (looking for changes over time). 3) It was found that the data showed very little variability, and that phonological development during the period studied was qualitatively continuous with subsequent development. 4) It is suggested that the phonologically principled development of this child's first words is related to his late onset of speech.“

Prva rečenica predstavlja namjeru ili cilj istraživanja, dok druga opisuje metodologiju koja se koristi u istraživanju. Treća rečenica daje uvid u pregled rezultata, a četvrta predstavlja zaključke do kojih se došlo u naučnom članku.

Da može doći do nešto drugačije strukture u odnosu na Batijin model pokazalo je naše istraživanje koje je rađeno u cilju pisanja magistarskog rada. Naime, predmet analize rada predstavljaju apstrakti naučnih radova iz tri pod oblasti političkih nauka: socijalna, izborna i inostrana politika. Fokusirali smo se na ovu oblast iz razloga što su dosadašnja istraživanja zasnovana uglavnom na analizi apstrakata iz oblasti prirodnih nauka. Korpus koji čini predmet analize uključuje 48 apstrakata, 16 iz oblasti socijalne politike, 16 iz izborne politike i 16 iz inostrane politike koji su odabrani po principu slučajnog uzorka iz poznatih britanskih časopisa (*Journal of Social Policy* (Cambridge University Press), *Global Social Policy* (Sage publications), *Political Analysis* (Oxford University Press), *Publius: The*

Journal of Federalism (Oxford University Press), *International Politics* (Palgrave Macmillan Ltd.) i *Cambridge Review of International Affairs* (Routledge)).

Analiza korpusa pokazala je da postoji jedan čvrst model strukture apstrakata naučnih radova sa stavovima i fazama³³ u navedenim oblastima političkih nauka. Apstrakti naučnih radova u političkim naukama sastoje od šest stavova (engl. *moves*) i određenih faza (engl. *steps*) koje su predstavljene u Tabeli 1:

STAV	UČESTALOST		
	Socijalna politika	Izborna politika	Inostrana politika
1. Predstavljanje konteksta: Faza 1: Značaj teme: a. isticanjem interesovanja za temu ili važnost teme ili b. korišćenjem upoređivanja ili kontrasta ili c. korišćenjem modela "opšte - posebno" ili d. naglašavanjem nedostatka u prethodnom istraživanju ili e. navođenjem protivrjčnih konstatacija Faza 2: Isticanje glavnih karakteristika	50 %	56,25 %	50 %
2. Utvrđivanje svrhe: Faza 1: Opis istraživačkog rada Faza 2: Isticanje cilja rada Faza 3: Postavljanje pitanja Faza 4: Popunjavanje nedostatka u prethodnom istraživanju	100 %	100 %	87,50 %
3. Opis metodologije: Faza 1: Način istraživačkog rada Faza 2: Metod/Strategija analize podataka Faza 3: Materijali i podaci	81,25 %	93,75 %	62,50 %
4. Pregled rezultata	81,25 %	93,75 %	62,50 %
5. Predstavljanje zaključaka: Faza 1: Eksplicitno iznošenje zaključaka Faza 2: Tumačenje rezultata Faza 3: Navođenje preporuka	93,75 %	62,50 %	50 %
6. Ključne riječi	50 %	-	50 %

Tabela 1. Stavovi i faze i njihova učestalost

³³ Termin *faza* predstavlja prevod termina *step* koji je preuzet od Lakića (1999).

Analiza polazi od Batijinog modela (Bhatia, 1993: 78-79) koji sadrži četiri stava: 1. utvrđivanje svrhe (engl. *introducing purpose*), 2. opis metodologije (engl. *describing methodology*), 3. pregled rezultata (engl. *summarising results*) i 4. predstavljanje zaključaka (engl. *presenting conclusions*). Naime, Batija svoju analizu zasniva na, kako on kaže, „tipičnom primjeru apstrakta“ (Bhatia, 1993: 78), ali ne navodi način na koji je došao do pomenutog modela. Preciznije, ne postoje podaci o korpusu na osnovu koga je ustanovljen opšti model, kao ni o i disciplini iz koje je uzet korpus.

Za razliku od Batijinog modela, naš model sadrži dva dodatna stava i faze u okviru određenih stavova. Riječ je o stavovima *predstavljanje konteksta* i *ključne riječi*, koji, bar u političkim naukama, predstavljaju sastavni dio apstrakata naučnih radova. Data razlika može biti uslovljena disciplinom iz koje je uzet korpus, kao i sâmim izborom autora, a neizostavan je i uticaj uređivačkog odbora određenog časopisa koji nameće određene strukturalne karakteristike autorima apstrakata, a time i naučnih radova. Osim toga, varijacije u pogledu učestalosti stavova i faza postoje, čak i u okviru jedne discipline, u našem slučaju političkih nauka, gdje smo posmatrali apstrakte iz tri oblasti: socijalne, izborne i inostrane politike. Tabela ilustruje da su pronađeni stavovi obavezni s obaveznim i fakultativnim fazama, koje autori koriste u zavisnosti od svog cilja i strukturalnih kriterijuma određenog časopisa.

Univerzitetsko predavanje kao žanr

U svijetu nauke iz dana u dan raste potreba za komunikacijom, a time i za prenošenjem informacija koje se može vršiti putem pisanih i govornih žanrova. Dostignuća iz oblasti nauke i tehnike postaju dostupna čitalačkoj publici zahvaljujući pisanim žanrovima kao što su, primjera radi, apstrakti i naučni članci. S druge strane, kada govorimo o univerzitetskom okruženju, univerzitetsko predavanje predstavlja najvažniji medij za prenos informacija (Flowerdew and Miller, 1995). Pored toga što je malo pažnje posvećeno istraživanju ovog govornog žanra i pored uvođenja i nastajanja novih savremenih metoda i tehnika učenja, kao što su učenje na daljinu (engl. *distance learning*), radovi na projektima, seminari i sl., predavanje ostaje primarna instruktivna aktivnost koja se dopunjava novonastalim tehnikama (King, 2003: 2). Ako se učenje posmatra kao jedna posebna kultura, onda predavanje u jednom širem smislu predstavlja centralni ritual te kulture (Benson, 1994: 181).

Svake godine povećava se broj studenata na Univerzitetu Crne Gore, bilo onih koji studiraju engleski jezik kao strani, bilo onih koji studiraju maternji jezik, te se nameće potreba za istraživanjem žanra univerzitetskog predavanja. Da bismo pokazali kako ovaj žanr ima svoje posebne specifičnosti, počecemo od toga šta

predstavlja univerzitetsko predavanje i kako se ono može definisati. Nakon toga, daćemo prikaz stilskih karakteristika ovog žanra i zaključićemo osvrtom na dosadašnje radove o strukturi univerzitetskih predavanja.

Definicija univerzitetskog predavanja

Počeci interesovanja za žanr univerzitetskih predavanja vezuju se za Gofmana (Goffman, 1981: 165), koji tvrdi da je predavanje institucionalizovani žanr kojim govornik saopštava svoje poglede na određenu temu. Te ideje su unaprijed pripremljene, te stoga univerzitetska predavanja pripadaju kategoriji pripremljenih govora (engl. *prepared / planned speeches*), koja uključuje između ostalih, i političke govore i propovijedi (Biber, 1998: 69). Dimenzije o kojima govore Gofman i Bajber predstavljaju ono što Van Dijk naziva upotrebom jezika (Van Dijk, 1997: 2) u diskursu koji podrazumijeva postojanje i dodatne dvije dimenzije – komunikacije i interakcije. Pošto je komunikativni događaj jedan od funkcionalnih aspekata diskursa, za univerzitetska predavanja uopšte možemo reći da predstavljaju upravo jedan komunikativni događaj u kome profesori koriste jezik kako bi prenijeli određene ideje i stavove, odnosno kako bi ostvarili interakciju sa slušaocima, u ovom slučaju studentima. S aspekta analize žanra, odnosno, preciznije, orijentacije koju uvodi Svejzl, univerzitetsko predavanje jeste specifična vrsta žanra koja se koristi u određenom akademskom okruženju s određenom komunikativnom svrhom ili namjerom, a predavači i studenti čine određenu diskursnu zajednicu.

Pored navedenih definicija, univerzitetsko predavanje možemo definisati kroz registar kao lingvističku kategoriju koja uključuje tri funkcionalna aspekta. Prema prvom aspektu, tj. prema oblasti diskursa (engl. *field of discourse*) predavanje predstavlja izlaganje o određenoj temi iz određene oblasti u formalnom akademskom okruženju. Druga dimenzija – uloge učesnika ili *tenor of discourse* podrazumijeva da u predavanju imamo relaciju između onoga ko govori, predavača, i publike, studenata koji slušaju. Uglavnom je predavač taj koji je centralni učesnik s povremenim učešćem studenata, pa se može zaključiti da je uloga učesnika formalna. I treći aspekt medij diskursa (engl. *mode of discourse*) ukazuje na to da je univerzitetsko predavanje vrsta govornog diskursa koja može biti praćena i semiotičkim aspektima komunikacije, kao što su razne vrste vizuelnih ilustracija i gestikulacija. Kada je u pitanju druga dimenzija diskursa, odnosno uloge učesnika, koja naglašava formalnu prirodu ovog žanra, Hajlend (Hyland, 2009: 24) potvrđuje tu formalnost, navodeći da žanrovi kao što su predavanja i predstavljanje rada na konferencijama imaju „čvršću organizaciju koja sadrži obrasce“, za razliku od nekih žanrova govornog akademskog diskursa, kao što su sastanci sa mentorima (supervizorima) i seminari, koji su bliži običnom govoru po svojim karakteristikama,

odnosno po svojoj neformalnosti i spontanosti. Neki autori čak smatraju da se predavanje nalazi na granici između pripremljenih govora i obične komunikacije, pa tvrde da predstavljaju djelimično pripremljene, a djelimično spontane vrste tekstova (Blackwell, 2010), što se može dovesti u korelaciju s različitim stilovima predavanja, o čemu ćemo govoriti u narednom dijelu.

Stilovi univerzitetskih predavanja

Lingvisti koji su se bavili univerzitetskim predavanjima ne bilježe standardizovani oblik ovog žanra, već postoje različiti predavački stilovi. Ključ razumijevanja jednog predavanja jeste u poštovanju individualnih stilova predavača (Dudley-Evans, 1994: 148). Dudley-Evans navodi tri stila predavanja: stil čitanja (engl. *reading style*), konverzacioni stil (engl. *conversational style*) i retorički stil (engl. *rhetorical style*). Prvi stil jeste onaj u kome predavač čita ili predstavlja određenu temu kao da čita, koristeći bilješke. Njega odlikuju formalne karakteristike, odsustvo interakcije, a profesorova mobilnost vezuje se samo za katedru. Ovaj je stil u literaturi poznat i kao izlagački ili monološki. Drugi stil podrazumijeva predavanje tokom koga predavač izlaže svoje ideje i stavove, koristeći takođe svoje bilješke. Međutim, ovaj stil karakteriše neformalni jezik i određeni broj primjera interakcije između profesora i studenata. Osim toga, profesor se kreće tokom svoga izlaganja. Retorički stil omogućava predavaču da izlaže svoje ideje, koristeći veliki broj digresija i pitanja, na taj način pokušavajući da dobije informacije od studenata kroz razmjenjenu *pitanje-odgovor*. Goffman (Goffman, 1981) prepoznaje takođe tri vrste predavanja sa sličnim nazivima: memorizacija (engl. *memorisation*), čitanje (engl. *reading aloud*) i konverzacija (engl. *fresh talk*).

Kada je u pitanju frekventnost određenog stila predavanja, ne postoji objavljeni rad o učestalosti vrsta univerzitetskih predavanja, ali lingvisti se slažu u jednom, a to je da je generalni stil koji preovladava konverzacioni. Kako se orijentacija predavača kreće od formalnijeg ka neformalnijem stilu predavanja u Americi, tako se studenti kojima engleski nije maternji jezik ili, pak, oni koji su pratili tradicionalne načine predavanja, suočavaju s problemima njihovog razumijevanja. Razlozi za ove probleme mogu biti kulturološke, uključujući status i ulogu univerzitetskih profesora, kao i disciplinarnu prirodu, podrazumijevajući to da određena disciplina nameće i određenu vrstu predavanja (Flowerdew, 1994: 15). Da je kulturološka pozadina veoma važna ističe i Benson (Benson, 1994: 189), navodeći svoje rezultate da dok je u Americi uvijek pohvalno da studenti „upadaju“ i komentarišu na određenu temu, to se u nekim zemljama Azije prisutnost predavanjima smatra mnogo važnijim od same interakcije. Osim toga, jedan od razloga leži i u nepoznavanju i neprepoznavanju jasne strukture univerzitetskog

predavanja, pa samim tim i njegovom nerazumijevanju. Navedeni razlog predstavlja glavni motiv za upoznavanje sa strukturom univerzitetskih predavanja koja će biti predmet narednog potpoglavlja.

Strukture univerzitetskih predavanja

Iznenadjujuće mali broj radova bavi se analizom diskursne strukture akademskih predavanja u poređenju s drugim vrstama akademskih, pogotovo pisanih, žanrova, kao što su naučni članci (Flowerdew, 1994: 15). Autori koji su proučavali strukturu predavanja smatraju da je ona od izuzetne važnosti u procesu slušanja i razumijevanja ovog žanra. Ipak, ne postoji jasan konsenzus po pitanju stvarne strukture žanra univerzitetskog predavanja (Thompson, 1997: 34). U ovom dijelu osvrnućemo se na opšte karakteristike radova koji su se bavili strukturom univerzitetskih predavanja.

Kukov rad (Cook, 1975) o analizi strukture univerzitetskog predavanja iz oblasti tehničkih nauka (hemija, geologija, inženjerstvo) značajan je iz razloga što on smatra da nije dovoljno dati opis kohezije u analizi tekstova, već usredsrediti pažnju na prikaz lingvističkih elemenata na nivo iznad rečenice, kao i objasniti njihove komunikativne funkcije. On primjenjuje model Sinklera i Kultarda (Sinclair and Coulthard 1975), ali ga modifikuje u određenom smislu. Naime, Kuk (Cook, 1975: 44) definiše predavanje kao monološku situaciju u kojoj je samo jedan protagonist „odgovoran za skoro svaki verbalni doprinos tom diskursu“ i koji može, samo prema određenim društvenim konvencijama, tj. prozivanjem, da dozvoli ostalim učesnicima da učestvuju u predavanju. Ovo viđenje ide u prilog tezi koju postavljaju i Marfi i Kadlin (Murphy and Candlin, 1979), koji, opisujući diskurs univerzitetskih predavanja iz oblasti inženjerstva, tvrde da je predavanje posebna vrsta didaktičkog diskursa. Budući da Kuk predavanje definiše kao monološku situaciju, on prilagođava Sinklerov i Kultardov model diskursa u učionici u osnovnoj školi, te tako nalazi isti broj hijerarhijskih jedinica:

Sinklerov i Kultardov model

ČAS (Lesson)
↓
TRANSAKCIJA (Transaction)
↓
RAZMJENA (Exchange)
↓
STAV (Move)
↓
ČIN (Act)

Kukov model

PREDAVANJE (Lecture)
↓
EKSPOZICIJA (Exposition)
↓
EPIZODA (Episode)
↓
STAV (Move)
↓
ČIN (Act)

Razlika u odnosu na Sinklerov i Kultardov model jeste u tome što Kuk najveće tri hijerarhijske jedinice imenuje kao *predavanje*, *ekspoziciju* i *epizodu*.

Ovakvo označavanje opravdava činjenicom da je predavanje vrsta monološke situacije, te zahtijeva određene varijacije u smislu očekivanja da će se u okviru predavanja naći više *ekspozicija* umjesto *transakcija*, koje su tipične za čas kao najveću jedinicu u diskursu u učionici. Predavanje se nalazi na vrhu hijerarhije i sastoji se od niže jedinice *ekpozicije*, a ova se opet realizuje kroz različite vrste obaveznih ili opcionih *epizoda* (*fokalne, razvojne, zaključne i epizode očekivanja*). Epizode se dalje realizuju kroz 12 vrsta stavova (*stav fokusiranja, stav zaključivanja, stav opisivanja, stav ubjeđivanja, stav sumiranja, stav upućivanja, stav preporučivanja, stav nabiranja, stav opravdavanja, stav kvalifikovanja, stav kontrastiranja, stav objašnjavanja*). I na kraju, Kuk pronalazi 17 činova koji predstavljaju najniže jedinice u strukturi predavanja. Neke od njih Kuk je preuzeo iz Sinklerovog i Kultardovog modela, a kod nekih primjećuje veoma malu učestalost u strukturi predavanja.

Kada su u pitanju nedostaci ovog modela, Flauerdju (Flowerdew, 1994: 16) tvrdi da Kuk samo opisuje granice ovih jedinica, ali ne govori mnogo o njihovoj unutrašnjoj strukturi.

Nešto drugačije rezultate analize strukture univerzitetskog predavanja imamo kod Lin Jang (Young, 1994). Prilikom proučavanja makro- i mikrostrukture predavanja iz oblasti sociologije, ekonomije, geologije i inženjerstva, Jang uvodi analitičku jedinicu *faza* (engl. *phase*). Njena analiza pokazuje da se predavanja sastoje od šest faza koje se ne javljaju u tačno utvrđenom redosljedu, već se smjenjuju i prepliću. One se dijele u dvije osnovne grupe: metadiskursne i faze koje označavaju kontekst samog predavanja. Metadiskursne faze ukazuju na diskurs predavanja i uključuju tri faze:

1. Fazu strukturiranja diskursa (engl. *Discourse Structuring Phase*),
2. Fazu zaključivanja (engl. *Conclusion Phase*), i
3. Fazu evaluacije (engl. *Evaluation Phase*).

Faza strukturiranja diskursa jeste ona u kojoj predavači ukazuju na pravac u kome će se kretati predavanje. Jang (Young, 1994: 166) tvrdi da je učestalost ove faze velika u korpusu koji je predmet njenog istraživanja. *Faza zaključivanja* je isto toliko važna koliko i prethodna, jer predstavlja one situacije u kojima profesori sumiraju djelove o kojima su govorili u toku predavanja. Ona je takođe frekventna, a na frekventnost obje ove faze utiče broj novih ideja koje se pojavljuju tokom predavanja. Primjera radi, „ako u predavanju postoje samo tri nove tačke, onda se očekuje da će se pojaviti tri *faze strukturiranja* i tri *faze zaključivanja* u nekom neodređenom redosljedu“ (Young, 1994: 166). Treća *faza evaluacije* ima metadiskursnu funkciju evaluacije jer u njoj predavač daje svoje viđenje, iznosi svoje

stavove o određenoj temi o kojoj se govorilo ili o kojoj će se govoriti. Ona nije toliko učestala kao prethodne dvije faze, ali je takođe značajna za makrostrukturu predavanja.

Preostale tri faze označavaju sâmo univerzitetsko predavanje, ali ne njegov diskurs, već sadržaj, ideje, ilustracije i sl. S obzirom na njihovu funkciju, Jang (Young, 1994: 167) ih imenuje kao:

1. Faza interakcije (engl. *Interaction Phase*),
2. Faza koja ukazuje na teoriju ili sadržaj (engl. *Theory or Content Phase*), i
3. Faze egzemplifikacije (engl. *Example Phase*).

U *fazi interakcije* predavač ostvaruje kontakt sa publikom kroz dijalog, postavljajući određena pitanja, retorička pitanja, *wh*-pitanja i dr. Na taj način on želi da umanji distancu između sebe i svojih slušalaca. Druga faza ukazuje na stvarni sadržaj diskursa predavanja u kojoj profesor predstavlja određene teorije, definicije, modele svojim studentima. Ova faza se prepliće s *fazom interakcije*, jer u njoj predavači pokušavaju da provjere da li su studenti razumjeli ono o čemu se govorilo. Dalje, ova faza se takođe miješa i s *fazom egzemplifikacije*, koja je veoma važna, budući da se u njoj daju ilustracije teorijskih koncepata iz prethodne faze. Interesantan je podatak koji je Jang (Young, 1994: 168) pronašla, a koji se odnosi na veću učestalost ove *faze* od *faze* koja ukazuje na teoriju ili sadržaj u nekoliko predavanja koja su bila predmet njene analize.

Prednost ovog pristupa analizi strukture žanra univerzitetskog predavanja jeste u tome što se pomoću njega mogu analizirati različite vrste predavanja (Flowerdew, 1994: 17). Flauerdju zaključuje da određene faze pokazuju veću učestalost u oblasti tehničkih, a druge, pak, mogu biti frekventnije u oblasti društvenih nauka.

Jedan od značajnih radova kada je u pitanju struktura univerzitetskog predavanja jeste rad o uvodima predavanja iz oblasti primijenjene lingvistike, medicine i inženjerstva koje je analizirala lingvistkinja Tompson (1994). U analizi polazi od Svejlvog modela uvoda naučnih članaka (Swales, 1981, 1990) sa ciljem da prikaže njihove retoričke funkcije i distinktivne karakteristike. Tompsonova pronalazi određene funkcionalne jedinice na dva nivoa i uvodi termine *funkcija* (engl. *function*) i *potfunkcija* (engl. *sub-function*). Prva funkcija odnosi se na *uokviravanje predavanja* i ona se sastoji od sljedećih potfunkcija:

Funkcija:	Uokviravanje predavanja (engl. <i>Setting Up Lecture Framework</i>):
potfunkcija 1:	predstavljanje teme (engl. <i>announce topic</i>)
potfunkcija 2:	navođenje opsega (engl. <i>indicate scope</i>)
potfunkcija 3:	predstavljanje strukture (engl. <i>outline structure</i>)
potfunkcija 4:	isticanje cilja (engl. <i>present aims</i>)

Kada je u pitanju druga funkcija, ona se odnosi na utvrđivanje konteksta predavanja i takođe uključuje određene potfunkcije:

Funkcija	Smještanje teme u kontekst (engl. <i>Putting Topic in Context</i>)
potfunkcija 1:	isticanje interesovanja / relevantnosti teme (engl. <i>show importance / relevance of topic</i>)
potfunkcija 2:	povezivanje 'novog' i 'prethodnog' (engl. <i>relate 'new' to 'given'</i>)
potfunkcija 3:	pozivanje na prethodna predavanja (engl. <i>refer to earlier lectures</i>)

Prilikom analize uvoda Tompsonova nailazi na poteškoće koje se tiču određivanja redoslijeda ovih funkcija, tvrdeći da one slijede u linearnom nizu, ali da je najčešća situacija njihovog preplitanja. Jedan od mogućih razloga za „veću slobodu retoričkog kretanja u uvodima predavanja“ jeste varijacija koja se očekuje u govornim žanrovima za razliku od pisanih žanrova (Swales, 1990: 182).

S obzirom na to da na našim prostorima nije obrađivan žanr univerzitetskih predavanja, u okviru jednog opsežnijeg istraživanja pri pisanju doktorske disertacije bavili smo se analizom strukture uvoda univerzitetskih predavanja. Analiza je zasnovana na korpusu univerzitetskih predavanja iz oblasti lingvistike na engleskom i crnogorskom jeziku. Naime, korpus se sastoji od dva dijela. Prvi dio čini osam univerzitetskih predavanja na engleskom jeziku iz oblasti lingvistike koja su preuzeta iz Korpusa britanskog govornog akademskog engleskog jezika (engl. *The British Academic Spoken English (BASE)*)³⁴. Drugi dio korpusa uključuje isti broj predavanja

³⁴ Predavanja su snimljena i transkribovana 2000. godine na Univerzitetu u Voriku (University of Warwick) i Univerzitetu u Redingu (University of Reading) pod rukovodstvom Hilari Nesi (Hilary Nesi, Centre for English Language Teacher Education, Warwick) i Pola Tompsona (Paul Thompson, Department of Applied Linguistics, Reading). Tražena je i dobijena formalna dozvola za analizu univerzitetskih predavanja iz oblasti lingvistike.

iz oblasti lingvistike koja smo snimali na Univerzitetu Crne Gore tokom akademske 2010/2011 godine.³⁵ Rezultati analize su pokazali da je moguće kao polaznu osnovu uzeti model lingvistkinje Thompson, pri čemu postoje i određene razlike. Model strukture koji smo pronašli u analizi uvoda predavanja na engleskom i crnogorskom prikazan je u tabeli 2.

STAV	
Uvodi predavanja na engleskom	Uvodi predavanja na crnogorskom
1. Uokviravanje predavanja (100% ³⁶): Faza 1: Predstavljanje teme Faza 2: Navođenje opsega Faza 3: Predstavljanje strukture Faza 4: Isticanje cilja	1. Uokviravanje predavanja (100%): Faza 1: Predstavljanje teme Faza 2: Predstavljanje strukture Faza 3: Isticanje cilja
2. Smještanje teme u kontekst (87,50%): Faza 1: Značaj teme: a. isticanjem interesovanja za temu ili b. pravljenjem digresije ili c. korišćenjem modela „opšte- posebno“ ili d. povezivanjem novih i poznatih informacija Faza 2: Pozivanje na prethodna predavanja Faza 3: Egzemplifikacija	2. Smještanje teme u kontekst (75%): Faza 1: Značaj teme: a. povezivanjem novih i poznatih informacija Faza 2: Pozivanje na prethodna predavanja a. Egzemplifikacija

Tabela 2. Model uvoda predavanja na engleskom i crnogorskom jeziku i učestalost stavova

Sličnost između modela lingvistkinje Thompson (Thompson, 1994) i modela koji je nametnula naša analiza ogleda se u tome što smo dva stava, koja navodi Thompson, pronašli i u našem korpusu. Osnovna je razlika u tome što je naša analiza pokazala da postoje određene potfaze u okviru **faze1 – značaj teme**, koji se

³⁵ Uzimajući u obzir to da je neophodno obavijestiti one koji se snimaju, prije svega tražiti njihov pristanak, prvo zbog zakonske, a drugo zbog etičke obaveze, traženo je i dobijeno pismeno odobrenje za snimanje korpusa na dvjema univerzitetskim jedinicama Univerziteta Crne Gore: Filozofski fakultet i Institut za strane jezike. Na Filozofskom fakultetu obuhvaćeni su određeni studijski programi, tj. njihove osnovne studije: Studijski program za engleski jezik i književnost, Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i Studijski program za srpski jezik i južnoslovenske književnosti. Na Institutu za strane jezike predavanja su snimana na osnovnom studiju Prevodilaštva.

³⁶ Učestalost stavova, faza i potfaza računali smo kao odnos broja predavanja u kojima se pojavljuju i ukupnog broja predavanja pojedinačno u oba korpusa.

naglašava na razne načine u engleskom korpusu: ili *isticanjem interesovanja za temu*, ili *pravljenjem digresije*, ili *korišćenjem modela „opšte-posebno“*, ili *povezivanjem novih i poznatih informacija*. Za razliku od uvoda predavanja na engleskom, u uvodima predavanja na crnogorskom jeziku ova faza je kraća, što pokazuje i činjenica da se ona manifestuje upotrebom jedne potfaze *povezivanje novih i poznatih informacija*. Druga razlika u odnosu na model lingvistkinje Thompson (Thompson, 1994) odnosi se na postojanje nove faze drugog stava u analiziranom korpusu na engleskom jeziku – **egzemplifikacija**. Rezultati pokazuju da je njen status nešto drugačiji u crnogorskom korpusu, odnosno ona se javlja kao potfaza *faze 2: pozivanje na prethodna predavanja*.

Model koji smo pronašli u uvodima predavanja i na engleskom, i na crnogorskom jeziku prisutan je u svakom analiziranom predavanju. Kada je pitanju redosljed stavova, on nije rigidan, već je njihov redosljed u tabeli 2 prikazan sa stanovišta kriterijuma učestalosti stavova u oba korpusa. Ako se pozovemo na Svejla (Swales, 1990: 145), koji kaže da je rigidni redosljed teško pronaći u govornim žanrovima, za razliku od pisanih, gdje autori imaju veću kontrolu nad žanrovskom strukturom, onda možemo konstatovati da su naši podaci opravdani. Najučestalija situacija jeste miješanje ova dva stava, tako da imamo preplijetanje faza i potfaza. Primjera radi, uvod može da počne *prvo fazom 3: predstavljanje strukture iz stava uokviravanje predavanja*, a odmah da nastavi u istoj rečenici s drugim stavom *smještanje teme u kontekst* i jednom od njegovih faza i potfaza.

Zaključak

Ovaj rad počeo je teorijskim osvrtom na analizu žanra, pri čemu je akcenat stavljen na žanrovski pravac koji uvodi Svejla (Swales, 1981, 1990). Nakon toga, uslijedilo je poglavlje o terminološkom određenju žanra u lingvistici, kao i o podjeli žanrova. Kao ilustracija žanrova pisanog akademskog diskursa poslužili su apstrakti naučnih radova, a govornog akademskog diskursa univerzitetska predavanja o čijim karakteristikama i strukturama je bilo riječi u prethodnim poglavljima i potpoglavljima. Gledano iz ugla analize žanra može se zaključiti na osnovu sprovedene analize da apstrakti naučnih radova iz oblasti političkih nauka imaju rigidnu strukturu, tj. prate odgovarajuće elemente strukture i utvrđeni redosljed stavova, faza i potfaza. Za razliku o njih, uvodi univerzitetskih predavanja iz oblasti lingvistike, iako su strukturirani, imaju slobodniju organizaciju kada je riječ o redosljedu internih strukturalnih jedinica. Jedan od mogućih razloga jeste „varijacija koja se očekuje u govornim žanrovima u poređenju s pisanim“ (Swales, 1990: 182). Kada je riječ o apstraktima, autori imaju dovoljno vremena da se vrate na ovaj pisani žanr po nekoliko puta, tako da je i samim tim povećana autorova kontrola nad

strukturuom. U poređenju s apstraktima, iako uvodi predavanja predstavljaju pripremljene govore, predavači mogu da se suoče sa pitanjima, izjavama, diskusijama učesnika u ovom govornom žanru. Stoga je njihova kontrola nad strukturalnom organizacijom smanjena.

Bilo da su u pitanju pisani ili govorni žanrovi, ono što je bitno istaći jeste da žanrovi imaju svoje osobenosti i, shodno tome, mogu se posmatrati kao potencijalni korpus za jednog lingvistu. Ignorisanje žanrovskih karakteristika u nekom lingvističkom istraživanju može dovesti do površnosti i apstraktnosti i do slabljenja veze između jezika i života, jer „jezik ulazi u život kroz konkretne iskaze (kojima se manifestuje jezik) i život ulazi u jezik takođe kroz konkretne iskaze“ (Bakhtin, 1986: 63). Stoga je neophodno baviti se karakteristikama određenih vrsta žanrova kako bi se došlo do relevantnih i adekvatnih zaključaka.

Literatura:

- Bakhtin, M. M. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. University of Texas Press Slavic Series. (translated by Vern W. McGee).
- Benson, M.J. (1994) "Lecture Listening in an Ethnographic Perspective", in Flowerdew, J. (ed.) *Academic listening: Research Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 181-198.
- Bhatia, V. (1993) *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London and New York: Longman.
- Biber, D. (1988) *Variation across Speech and Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blackwell, J.W. (2010) *The Text-Compositional Architecture of University Lectures: An Exploration of Genre and Periodicity in Spoken Academic Discourse*, PhD Thesis, University of Birmingham.
- Borko, H. and Bernier, C. L. (1975) *Abstracting Concepts and Methods*. New York: Academic Press Inc.
- Chadessy, M. (1999) "Thematic Organisation in Academic Article Abstracts", *Estudios Ingleses de la Universidad Complutense*, 7, pp. 141-161.
- Cook J.R.S. (1975) *A Communicative Approach to the Analysis of Extended Monologue Discourse and its Relevance to the Development of Teaching Materials for ESP*, PhD thesis, University of Liverpool, Pristupljeno 25.12.2011. www.ethos.bl.uk.
- Cremmins, E.T. (1982) *The Art of Abstracting*. Virginia: Information Resources Press.
- Crowther, J. (1995) (ed.) *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Dudley-Evans, T. (1994) "Variations in the Discourse Patterns Favoured by Different Disciplines and their Pedagogical Implications", in Flowerdew, J. (ed.) *Academic listening: Research Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 146-158.
- Flowerdew, J. (ed.) (1994) *Academic listening: Research Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Flowerdew, J., Miller, L. (1995) "On the Notion of Culture in L2 Lectures", *TESOL Quarterly*, Vol. 29, No. 2, pp. 345-373.
- Goffman, E. (1981) *Forms of Talk*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hyland, K. (2009) *Academic Discourse*, London: Continuum International Publishing Group.
- King, J.A. (2003) *A Conversation Analytic / Empirical Pragmatic Account of Lecture Discourse*, PhD thesis, University of Durham, Pristupljeno 10.09.2011. www.ethos.bl.uk.
- Lakić, I. (1999) *Analiza žanra: diskurs jezika struke*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike.
- Lancaster, F.W. (2003) *Indexing and Abstracting in Theory and Practice*. Michigan: Thomson-Shore Inc.

- Mauchlan, D. Using Genre and Genre Analysis as an Effective EFL Teaching Tool.
Pristupljeno 10.09.2008.
[www.library.nakanishi.ac.jp/kiyou/gakugei\(1\)/06Mauchlan.pdf](http://www.library.nakanishi.ac.jp/kiyou/gakugei(1)/06Mauchlan.pdf)
- Murphy, D.F., Candlin, C. N. (1979) "Engineering Lecture Discourse and Listening Comprehension", in *Practical Papers in English Language Education*, 2, Lancaster University: Institute for English Language Education, pp. 1-79.
- Sinclair, J. M., Coulthard, R.M. (1975) *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*, London: Oxford University Press.
- Swales, J. (1990) *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, S. (1994) "Frameworks and Contexts: A Genre-Based Approach to Analysing Lecture Introductions", *English for Specific Purposes*, 13, pp. 171–186.
- Van Dijk, T. (ed.) (1997) *Discourse as Structure and Process*, London: Sage Publications.
- Young, L. (1994) "University Lectures – Macro-structure and Micro-Features, in Flowerdew, J. (ed.) *Academic listening: Research Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 159-176.

ANALIZA POLICIJSKOG DISKURSA

Uvod

Policijski diskurs spada u grupu institucionalnih diskursa i srodan je sudskom, medicinskom ili jeziku televizijskih/radijskih (naročito političkih) intervjuu. Dru i Heritidž (Drew and Heritage, 1992) smatraju da je svakodnevni razgovor dominantno sredstvo komunikacije u društvenom svijetu i da je on osnova za druge formalnije, „institucionalne“ vidove interakcije. S druge strane, interakcija je institucionalna sve dok su institucionalni ili profesionalni identiteti učesnika na neki način relevantni za komunikaciju u kojoj oni učestvuju. Jednostavnije rečeno, institucionalni diskurs je takav diskurs kroz koji se neizbježno ispunjavaju ciljevi i zadaci neke profesije, a policijski diskurs jeste takav, jer se kroz razgovor sa svjedocima i osumnjičenim licima izvršavaju brojni zadaci koji su suštinski u ovoj profesiji: prikupljanje informacija o nekom predmetu, optuživanje, sticanje priznanja, razrješenje sumnje itd. Navedeni i slični zadaci neizbježno oblikuju sami diskurs, tj. svaki iskaz inspektora koji sprovodi ispitivanje biće formulisan na način koji najefikasnije rješava dati institucionalni zadatak. Policijski diskurs je institucionalan i u smislu da ga u značajnoj mjeri, posebno u nekim zemljama, oblikuje zakon. Tako, Heydon (Heydon, 2005) naglašava da određen broj iskaza i fraza policijskih službenika koji se odnose na svojevolsnu prirodu priznanja, određuju, do izvjesne mjere, pravni akti poput *Crimes Act* i *Victoria Police Manual*. Ovo je, prije svega, zato što pravni sistem prepoznaje da je moguće da se policijski službenici ogлуše o prava osumnjičenih u toku ispitivanja, zbog čega se u nekim zemljama ovi intervjui snimaju³⁷.

Diskurs policijskog ispitivanja jeste interaktivni kontekst koji je proučavan s različitih aspekata i od strane različitih disciplina. Neizbježno, uz jezik sudskog ispitivanja, ovaj tip diskursa je predmet proučavanja forenzičke lingvistike, koja se ugrubo može definisati kao proučavanje jezika i zakona, sudskog isleđivanja i jezika forenzičkih dokaza (Coulthard and Johnson, 2010; Gibbons and Turell, 2008). Što se tiče metoda koje se primjenjuju u proučavanju policijskog diskursa, obično se primjenjuju: analiza konverzacije, analiza diskursa, kritička analiza diskursa, međutim, ove lingvističke metode mogu da primjenjuju istraživači iz različitih oblasti i koristiti ih za proučavanje ogromnog broja problema. Tako, na primjer, ove metode mogu da primjenjuju sociolozi ili socijalni psiholozi i da kroz jezik

³⁷ Praksa snimanja policijskog ispitivanja ne postoji u crnogorskom pravnom sistemu.

proučavaju određene društvene, psihološke ili institucionalne probleme. Druge studije su čisto lingvističke prirode, međutim, istina je da su sve češći projekti koji povezuju teoriju i praksu. Odličan primjer je posao lingvista istražitelja, eksperata u sudskim procesima koji proučavanjem jezika obezbjeđuju dokaze za odbranu ili javnog tužioca.

Što se tiče aspekata policijskog diskursa koji se istražuju, može se, prije svega, napraviti podjela na istraživanje pisanog i govornog diskursa. Dru (Drew, 2006) ističe koliko su važni dokumenti i koliko su oni bitan izvor istraživačkih pitanja i problema. On naglašava da kroz dokumente ljudi definišu svoje društvene realnosti, ali da oni isto tako mogu da se koriste kao komunikativni resurs od strane učesnika u komunikaciji. U sudskom kontekstu pisani dokumenti postaju forenzičko sredstvo. Na primjer, policijsko ispitivanje se (u određenim zemljama) snima za porotnike i sudije, da bi se na kraju na osnovu njih donosile bitne odluke. Tako, da bi se u sudskom procesu obezbijedio pravedan tretman učesnika, neophodno je proučavati kako se policijsko ispitivanje pretache u policijski zapisnik, tj. u pisane dokumente koji kasnije služe kao „izjava osumnjičenog“ ili kao dokaz u daljem krivičnom postupku (vidi Komter, 2001; Komter, 2002; Komter, 2003a; Haworth, 2010).

S druge strane, kod govornog diskursa, tj. diskursa policijskog ispitivanja, veoma su bitne one studije koje proučavaju ispitivanje u agresivnim kontekstima u kojima se određeni pritisak vrši nad ispitivanim zbog njihovog navodnog učešća ili povezanosti s nekim krivičnim djelom. Ovog su tipa studije koje proučavaju ispitivanje kao sredstvo optuživanja u sudskim saslušanjima (Atkinson and Drew, 1979), ili kao sredstvo protivljenja optužbama (challenging) u sudskom ili policijskom ispitivanju (Ilie, 1994; Edwards, 2006). Tu su i studije čiji je predmet „pričanje“ ili tehnika dobijanja priznanja (Komter, 2003b; Komter, 2006; Haworth, 2006; Stokoe and Edwards, 2008; Kidwell, 2009; Kidwell and Gonzalez Martinez, 2010).

Zatim, tu je i čitavi niz studija koje na ovaj ili onaj način proučavaju diskurs policijskog ispitivanja. Hol (Hall, 2008) proučava klišeje i ustaljene fraze, ali i neke nekarakteristične elemente policijskog diskursa. Heydon (Heydon, 2005) daje model kritičke analize diskursa policijskih intervjuova i proučava teme poput strukture intervjuova, konstrukciju verzije događaja policijskih službenika i osumnjičenih, pitanja moći i slično. Zatim, tu su studije koje se fokusiraju na neka posebna pravna pitanja, kao što je uloga krivične namjere u policijskom ispitivanju, *mens rea* u pravnom jeziku (Edwards, 2008), društvena pitanja poput ravnoteže moći i kontrole (Haworth, 2006) ili su čisto diskursne prirode, poput uloge čitanja i pisanja u policijskom ispitivanju (Rock, 2010). Neke se studije bave određenim neobičnim

situacijama u policijskom ispitivanju, kao što su problemi razumijevanja u ispitivanju u kojem je medijator prevodilac (Komter, 2005) ili ispitivanje djece svjedoka (Aldridge, 2010; Heydon, 2005). Druge imaju za predmet određene učesnike u procesu ispitivanja: ulogu advokata u policijskom ispitivanju (Stokoe and Edwards, 2010) ili ulogu svjedoka (Rock, 2010). Ponekad, istraživači proučavaju određenu vrstu krivičnog djela, kao što su: nasilno ponašanje (Auburn, Drake and Willig, 1995), vrijeđanje na osnovu rase pripadnosti (Stokoe and Edwards, 2007) ili seksualni delikti (Cotterill, 2007). Predmet proučavanja su ponekad određeni tip prestupnika, napr. osumnjičeni pedofili (Benneworth, 2007; Benneworth, 2009; Benneworth, 2010), dok je nekad fokus na onima koji prijavljuju nadležnim organima krivično djelo (Drew and Walker, 2010).

Ovo poglavlje bavi se govornim policijskim diskursom. Koristeći analizu konverzacije kao metod i transkripte snimaka policijskih ispitivanja i ponekad srodnog diskursa političkih intervjuja, pokušaćemo da istaknemo neke lingvističke kategorije koje karakterišu policijsko ispitivanje.

Definicija pitanja

Struktura policijskih ispitivanja je takva da se sastoji skoro isključivo od pitanja i odgovora (vidi Komter, 2005). Zbog toga će bilo koji istraživač koji se bavi ovim tipom diskursa neizbježno morati da proučava parove pitanje-odgovor³⁸. Pri tome, prva prepreka na koju se nailazi je pitanje: šta je to uopšte pitanje?

Tradicionalni lingvisti definišu pitanja i druge lingvističke kategorije prema njihovim formalnim odlikama. Tako, pitanja se poistovjećuju s upitnim oblikom i kao takva odlikuju se nizom karakteristika koje ih razlikuju od ostalih gramatičkih oblika. Ono što ih, na primjer, razlikuje od izjavnih oblika, u engleskom jeziku jeste inverzija subjekta i objekta, dok izjavni oblici obično imaju fiksiran red riječi i subjekat koji je pozicioniran ispred objekta. U našem jeziku je to prisustvo klitike „li“, koja ima postverbalnu poziciju. Osim sintaksičke forme, ostale često navođene odlike pitanja su uzlazna finalna intonacija i leksičke jedinice poput upitnih riječi – „when“ – „kada“, „what“ – „šta“, „why“ – „zašto“ itd.

Lingvisti su takođe pokušali da definišu pitanja na osnovu njihove funkcije. I u tom pokušaju mnogi su prigrlili kriterijum zahtjeva za informacijama. Tako, Kvirik (Quirk et al., 1985: 84), govoreći o pragmatičkoj funkciji pitanja navodi: „pitanja se prije svega koriste da bi se zatražila informacija o određenoj temi“. Ovo je stanovište koje podržavaju i gramatičari Hadlston i Pulam (Huddleston and Pullum, 2002: 867)

³⁸ Najbliži parovi (engl. adjacency pairs), koje analitičari razgovora smatraju minimalnim jedinicama organizacije, predstavljaju vršenje akcije kroz iskaze sagovornika, takozvane prve djelove para (PDP) i sagovornikove odgovore, takozvane druge djelove para (DDP).

kada kažu da „What time is it?“ ima za cilj da od sagovornika dobije informaciju o tome koliko u datom trenutku ima sati. Kriterijum informativnosti se i u novije vrijeme koristi kao glavni kriterijum definisanja pitanja (vidi Stivers and Enfield, 2010).

Međutim, iako neka pitanja neosporno zahtijevaju informacije, potrebno je obratiti pažnju na još neke odlike ove lingvističke kategorije. Jedan broj istraživačkih projekata ukazuje na to da upitan oblik ne mora da obavlja funkciju pitanja. Heritidž (Heritage, 2002) proučava kako u diskursu političkih televizijskih intervjuja (vrsta diskursa koja je vrlo bliska policijskom ispitivanju) novinari koriste negativne upitne oblike. U dolje navedenom primjeru, Sem Donaldson intervjuiše Dejvida Darmana o metodama upravljanja finansijama SAD-a krajem osamdesetih godina dvadesetog vijeka. Sekvenca počinje negativnim upitnim oblikom novinara:

Primjer 1

- 01 IR³⁹: Isn't it a fact, Mr. Darman, that the taxpayers will
02 pay more in interest than if they just paid it out of
03 general revenues?
04 IE⁴⁰: No, not necessarily. That's a technical argument-

I kao što Heritidž i naglašava, sagovornik već u redu 04 imenuje radnju koju novinar vrši uz pomoć negativnog upitnog oblika u redu 01. Darman kaže da je to „tehnički argument“ i da novinar ne postavlja pitanje, već da izražava svoje mišljenje. To znači da negativan upitan oblik u ovom kontekstu, iako liči na ono što tradicionalni lingvisti smatraju pitanjem, izražava jaku tvrdnju novinara, a ne zahtjev za informacijama.

Uz to, da/ne pitanja koja liče na pitanja koja zahtijevaju informaciju mogu da kritikuju (Koshik, 2002), ispoljavaju protivljenje (Heinemann, 2008) ili direktnu primjedbu (Monzoni, 2008). Halldorsdottir (2006) objašnjava kako ono što su naizgled pitanja mogu biti instrukcije klijentima kako da nešto kažu u sudu, kako da ublaže prestup, formulišu odbranu itd.

Isto kao što upitni oblici mogu da vrše druge radnje, tako i neupitni oblici mogu da imaju funkciju pitanja. Heritidž i Rot (Heritage and Roth, 1995), na primjer, ukazuju da efekat pitanja može da se postigne izjavnim oblicima. U sljedećem primjeru novinar postavlja pitanja o političkim dešavanjima u Laburističkoj stranci i u redu 01 izriče nešto što liči na potvrđan iskaz o sagovornikovim osjećanjima prema tim dešavanjima. Heritidž i Rot ističu da se izjavni oblik koji novinar primjenjuje odnosi na nešto čemu sagovornik ima direktan

³⁹ Interviewer.

⁴⁰ Interviewee.

pristup. To jest, intervjuisani Dejvid Oven ima više pristupa svojim kajanjima od bilo koga drugog. Iz tog razloga, ono što novinar izgovara u redovima 01-03 ne može se shvatiti kao izjava, već kao iskaz koji zahtijeva potvrdu ili negiranje.

Primjer 2

- 01 IR: So in a very brief word David Owen you in no way regret
02 what you did er despite what has (happened) in Brighton
03 this week in the Labour Party.
04 IE: n- In no way do I regret it.=

I vidimo da u odgovoru u redu 04 Oven tako i tretira iskaz novinara, tj. on odgovara na pitanje. Na sličan način, neke druge forme poput imperativa ili leksičkih jedinica, fraza ili klauza, se mogu tretirati kao pitanja u stvarnoj komunikaciji (Heritage and Roth, 1995).

Dalje, stvari postaju komplikovanije kada znamo da neke upitne forme jesu pitanja, i više od toga. Ako se vratimo prethodno pomenutom problemu funkcije pitanja i kriterijuma informisanja, sjetimo se da je prema Kvirku (Quirk et al., 1985) glavna funkcija upitne forme „What time is it?“ zahtijevanje informacija o trenutnom vremenu. Međutim, glavni problem kod takve interpretacije ovog iskaza, jeste to što je ovaj primjer dekontekstualizovan i veoma je teško izreći neke jake tvrdnje u vezi s njegovom funkcijom. Uz to, teško da se takav iskaz ikad može koristiti čisto informativno. Mnogo češće, zahtijevanje informacija je vezano za određeni kontekst i ima neki konkretan cilj. Šleglof (Schegloff, 2007) govori o tome kako ponekad i jedna TCU (engl. *turn constructional unit*) može da vrši višestruke akcije. Tako, iskaz „What time is it?“ može u različitim slučajevima da sprovede različite akcije: da ukaže da je previše kasno i da je kraj zabave, da upozori nekoga da kasni na sastanak, da ima za cilj gledanje TV emisije koja se emituje u određeno vrijeme itd. Veoma rijetko se ovakvo pitanje postavlja samo zbog toga da bi sagovornik saznao koliko je sati.

Gore navedeno nosi posebnu težinu u institucionalnom kontekstu, kakav je, kao što smo već i ukazali, policijsko ispitivanje. U primjeru koji slijedi, osumnjičeni u redu 01 proizvodi iskaz koji je formalno pitanje. Međutim, iz više razloga ovo nije pitanje u smislu zahtijevanja informacija.

Primjer 3

- 01 Osu⁴¹: >pa a čuš što se<(.)pita više[njegova]
02 Psl⁴²: [al on je]POšten čovjek.

⁴¹ Osumnjičeni.

⁴² Policijski službenik.

„Pitanje“, kao što možemo vidjeti, postavlja osumnjičeni, a nepisano je pravilo policijskog ispitivanja da je to posao policijskog službenika. Ovdje je potrebno ukazati na institucionalni zadatak policijskih službenika, a to je u ovom slučaju, razotkrivanje počinioca krivičnog djela. U sekvenci koja prethodi iskazu osumnjičenog u redu 01, inspektor je izrekao optužbe na njegov račun. To je prvi razlog iz kojeg se iskaz osumnjičenog ne može smatrati pitanjem. Dalje, upitnom obliku prethode elementi „pa“, „a“, i „čuš“, koji ukazuju na negodovanje govornika nečim što je prethodilo. Tako, ovaj iskaz, iako u upitnoj formi, očigledno obavlja radnju protivljenja onome što je prethodno iskazano. Uz to, treba primijetiti da policijski službenik u odgovoru na ovaj iskaz u redu 02, onim što na prvi pogled izgleda kao odgovor na pitanje, indirektno ponovo optužuje osumnjičenog (zaključak koji osumnjičeni može da izvede iz ovog iskaza je „ti nisi pošten čovjek“).

Sve u svemu, očigledno je da postoje brojni faktori koji otežavaju jasnu definiciju pitanja kao lingvističke kategorije. Prije svega, forma i funkcija se uvijek ne poklapaju i upitan oblik i pitanje ne predstavljaju iste kategorije. Dok s jedne strane postoje neupitni oblici koji imaju funkciju pitanja, neki upitni oblici to nemaju. Definisanje pitanja se, s druge strane, ne može vezati ni za jedan pragmatički kriterijum. Ono što je, međutim, jasno jeste da pitanja mogu obavljati čitavi niz radnji u različitim kontekstima u kojim se javljaju.

Sposobnost pitanja da primoravaju (engl. *constraining*)

Odlika pitanja koja posebno dolazi do izražaja u policijskom diskursu je njihov efekat primoravanja. Neka pitanja nose više implikacija od drugih, tj. dok neka pitanja mogu da imaju za cilj bezazleno prikupljanje informacija, druga pitanja imaju u planu puno „opasnije“ projekte. Tako, upitni oblici koji se grade uz pomoć upitnih riječi (*wh-questions* u engleskom jeziku) mogu da imaju usađene presupozicije koje su potencijalno vrlo štetne ili pogubne za sagovornika. U dolje navedenom primjeru imamo jedno takvo pitanje:

Primjer 4

01 Psl: K_Ome >si ti dužan < P_Are.

02 (0.5)

03 Osu: °nikome.(0.1)((klik))kome₂°

U redu 01 govornik, u ovom slučaju inspektor, proizvodi iskaz „Kome si ti dužan pare?“. Vidimo da je upitni oblik formiran uz pomoć upitne riječi 'kome'. A zatim, kada se ovaj iskaz bolje analizira, uviđamo da on nosi sljedeće presupozicije: a) da osumnjičeni duguje novac i b) da duguje novac nekome. Ovakve pretpostavke imaju optužujuću konotaciju i iz tog razloga sagovornik nalazi da je teško odgovoriti na pitanje ovog tipa. Vidimo da sagovornik odgovara na pitanje poslije znatne pauze

(0.5), što ukazuje na njegov otpor prema sadržaju inspektorovog pitanja. Ono što je, međutim, olakšavajuće kod ovakvih pitanja jeste da su to pitanja otvorenog tipa koja ostavljaju više prostora sagovorniku za odgovor.

Ukoliko je neki sadržaj upakovan u da/ne pitanje, restrikcije su drugačije prirode. Sama gramatika da/ne pitanja „primorava“ sagovornika na odgovor određenog tipa ili sužava prostor za odgovor. Ono što se od sagovornika očekuje je odgovor „da“ ili „ne“. Kvirk (Quirk et al., 1985) ovu odliku interogativa da formom predisponiraju određenu vrstu odgovora obilježavaju terminom „navođenje (engl. *conduciveness*)“. Heritidž ističe koliko su da/ne pitanja bitna u agresivnim institucionalnim diskursima poput televizijskih intervjua: „da/ne pitanja su stalna mjesta izbijanja konflikata između novinara i intervjuisanih pojedinaca; kada govore o osjetljivim temama, novinari uporno ispituju goste sve dok oni ne zauzmu određenu poziciju i konačno kažu ‘da’ ili ‘ne’“ (Heritage, 2003: 67). Slične situacije nalazimo i u policijskom diskursu.

Međutim, oblici koji su najviše citirani zbog svog sugestivnog efekta su negativni upitni oblici (vidi Clayman and Heritage, 2002; Heritage, 2002; Heritage, 2003). Kao što smo prethodno i pomenuli, ovaj gramatički oblik se u nevještačkoj komunikaciji ne shvata kao zahtjev za informacije. Heritidž (Heritage, 2002) ukazuje da ovi oblici, barem u kontekstu televizijskih intervjua, očekuju odgovor „da“, tj. potvrdu onoga što govornik tretira u tom iskazu. Tačnije, govornik uz pomoć ovih oblika zauzima neku poziciju. U primjeru 6, koji slijedi, vidjećemo da negativan izjavni oblik s upitnom frazom ima sličnu funkciju.

Do sada smo istakli jedan od razloga zbog kojeg pitanja mogu biti primoravajuća, a to je njihov gramatički oblik (a). Drugi ograničavajući element je struktura preferentnosti (engl. *preference structure*) (b). Struktura preferentnosti je strukturalni fenomen koji se odnosi na najbliže parove (prvi dio para i drugi dio para), kakvi su i parovi pitanje-odgovor. Rejmond (Raymond, 2000) ističe da kada se počne prvi PDP, npr. pitanje, odmah se aktivira struktura koja ograničava ili određuje DDP koji će sagovornik da upotrijebi, u tom slučaju odgovor. Drugačije rečeno, kako se određena akcija aktivira prvim dijelom para, ona zahtijeva odgovarajuću akciju u drugom dijelu para. Na sljedećem primjeru objasnićemo ovu pojavu:

Primjer 5

01	Psl:	ne uzimaš DRO:gu? jel?
02		(.)
03	Osu:	A?
04		(.)
05	Psl:	>ne uzimaš dro:gu<?

06		(0.2)
07		(0.8) ((glasovi u daljini))
08	Osu:	slabo
09		(.)
10	Psl:	nemo:j nikako to: ti je o toga da zna:š

Gramatički oblik PDP-a u redu 01 „ne uzimaš drogu? jel?“ postavlja početne uslove za odgovor sagovornika. Forma pitanja je izjavna sa upitnom frazom, čime prvi govornik čini relevantnim „da“ ili „ne“ u odgovoru. Međutim, pošto je iskaz FPP-a negativan po obliku, stvara se preferenca za odgovorom „ne“. Uz ograničenja koje nameće sintaksa prvog iskaza, akcija koja se sprovodi prvim dijelom para aktivira preferencu za odgovarajućom akcijom u drugom dijelu para. Tačnije, akcija koja se preferira jeste negiranje. Rejmond (Raymond, 2000) naglašava da u većini slučajeva govornici proizvode odgovarajuće akcije. Međutim, u slučajevima kada se to ne čini, govorimo o devijantnim slučajevima, tj. nekonformirajućim odgovorima, koji se javljaju iz određenih razloga. Da ponovimo, u primjeru 5 u redu 01, primjenom negativnog oblika „ne uzimaš drogu?“, inspektor signalizira da je očekivani odgovor „ne“. Međutim, osumnjičeni proizvodi ono što Rejmond nazva nekonformirajućim odgovorom, tj. ne proizvodi ni „da“ ni „ne“. Ovakvi odgovori mogu se shvatiti kao sagovornikov pokušaj da se izbjegne akcija koja bi se potvrdila odgovorom „da“ ili „ne“. Time što daje nekonformirajući odgovor, osumnjičeni pokazuje da postoji problem kod prve polovine para. U ovom slučaju, ono što se prvim parom iskazuje prijeti da ugrozi integritet osumnjičenog. Naime, inspektor svojim iskazom izražava pretpostavku da osumnjičeni ne koristi drogu, ali pošto to očigledno nije slučaj, osumnjičeni se protivi prostom poricanju jer bi to bila laž, a i potvrđivanju te pretpostavke zbog strukture prethodnog inspektorovog iskaza, a radi očuvanja svog integriteta. Drugi elementi koji ukazuju na protivljenje akciji koju donosi prvi iskaz su ispravka u redu 03 i duga pauza u redovima 06 i 07.

Na kraju, potrebno je napomenuti da se polarnost upitnih oblika može manipulirati takozvanim „deklarativnim oblicima“ (engl. *assertive forms*) gdje samo jedna leksička jedinica tipa *someone, already, really* itd., može da učini da neki iskaz preferira ovaj ili onaj odgovor (vidi Quirk et al., 1985; Heritage, 2003).

Ovaj odjeljak pokazao je kako učesnici u komunikaciji mogu ukazati sagovornicima na to kakvu vrstu odgovora na postavljeno pitanje „preferiraju“. Sredstva koja su bitna za postizanje ovog cilja jesu: selektovanje određene gramatičke forme ili akcije, polarnost pitanja ili uključivanje izraza koji bi dali pitanju određenu sugestivnost.

Epistemička „težina“ pitanja

Dok komuniciraju i jezičkim sredstvima sprovode u djelo brojne akcije, govornici konstantno pakuju epistemičke informacije u gramatičku formu koju primjenjuju. Oni iz različitih razloga i u različitoj mjeri signaliziraju sagovorniku nivo svog znanja: nekada pokazuju kakva su njihova saznanja o nečemu da bi od sagovornika iznudili informacije (Labov and Fanshel, 1977); nekada inkorporiraju brojne pretpostavke i propozicije koje se tiču akcija, interesovanja, mišljenja sagovornika (Heritage, 2002; Heritage, 2003); pokazuju svoje superiorno ili inferiorno znanje o nečemu (Heritage and Raymond, 2005), ili iskazuju sagovorniku svoje znanje/nedostatak znanja da bi efikasnije obavljali određene društvene uloge (Raymond, 2009).

Heritidž (Heritage, 2012) pravi razliku između epistemičkog statusa i epistemičkog stava, pri čemu je epistemički status stvarno stanje znanja sagovornika koji komuniciraju (Z+ ili Z-). Epistemički stav, s druge strane, tiče se toga kako se govornici pozicioniraju u smislu epistemičkog statusa kroz dizajn svojih govorničkih iskaza. Heritidž objašnjava da su zahtjevi za informacijama, na primjer, akcije u kojima su resursi za komuniciranje epistemičkog stava usklađene se relativnim epistemičkim statusom u stvarnom svijetu osoba koje podliježu toj akciji. To jest, traženjem informacija, govornik se postavlja u poziciju neznanja (Z-), a samim tim sagovornik je u poziciji znanja (Z+).

U policijskom ispitivanju posebno mjesto zauzimaju glagoli „znati“, „čuti“ i „vidjeti“. Ispitivanje o sagovornikovim saznanjima i iskustvima predstavlja centralno mjesto u rekonstrukciji događaja, utvrđivanju krivice, sužavanju kruga osumnjičenih i tako dalje. Iz tog razloga, pitanje epistemičke pozadine i pitanje „ko šta zna“ neizbježno se postavljaju bilo kom istraživaču koji se bavi proučavanjem policijskog diskursa.

U naredna dva primjera ćemo vidjeti kakve sve presupozicije epistemičke prirode mogu da se ugrade u različite gramatičke oblike. Oba primjera predstavljaju pitanja koja sadrže glagol „znati“ kojima se sagovornik otvoreno ispituje o svom znanju. Vidjećemo da kada postavljaju ovakva pitanja, govornici u isto vrijeme ugrađuju različite epistemičke stavove o svom i sagovornikovom znanju. U primjeru 6 dolje, imamo pitanje koje policijski službenik postavlja koristeći upitan oblik koji se gradi uz pomoć klitike „li“:

Primjer 6

Psl: ZNAš li Milića;

Upitni oblici koji sadrže klitiku „li“ obično se shvataju kao zahtjev za informacijama. Tako, primjenjujući klitiku Psl tvrdi da ne postavlja nikakvu

pretpostavku o tome da li osoba koja se ispituje posjeduje ili ne posjeduje zahtijevanu informaciju; takođe, iz ovakvog pitanja se ne može vidjeti da li sam policijski službenik lično poznaje imenovanog Milića. U stilu onoga što kaže Heritidž, govornik tvrdi da je neznajućoj, tj. u Z- poziciji.

S druge strane, samo malo drugačije oblikovana forma nosi drugačije implikacije:

Primjer 7

Psl: ZNA:š PETka Binića.

Ono što se primjećuje u ovom primjeru jeste da je klitika „li“ izostavljena. Time se mijenja epistemička vrijednost takvog iskaza. Kako klitika „li“ nosi konotaciju neutralnog traženja informacija, čime se jedino izražava da je govornik u Z- poziciji, pitanja iz kojih je izostavljena ova klitika dobijaju drugačije značenje i manje su neutralna. Ovakvim pitanjima tvrdi se da govornik posjeduje neku vrstu znanja, ili tačnije, ona izražavaju očekivanja govornika u vezi s predstojećim odgovorom. Zbog epistemičkog tereta koji nose, ova pitanja ne mogu biti prosti zahtjevi za informacijama, već prije imaju za cilj potvrdu govornikovih pretpostavki. Ili, ako ovo primijenimo na gore navedeni primjer: inspektor pretpostavlja ili očekuje da osumnjičeni ili svjedok zna pojedinca Petka Binića. Uz to, on traži potvrdu te svoje pretpostavke ili očekivanja, to jest, očekuje potvrđan odgovor.

Ovo je vrlo simplifikovano objašnjenje epistemičke i njene veze s pitanjima i policijskim diskursom. Za detaljnija objašnjenja veze između akcije i epistemičkih vrijednosti vidi Heritidža (Heritage, 2012).

Monopol nad pitanjima u policijskom diskursu

Za razliku od svakodnevnog razgovora u kojem se teme slobodno javljaju (Clayman and Heritage, 2002), policijsko ispitivanje kao institucionalni diskurs ima puno kruću organizaciju. Kao što smo već istakli, to je diskurs koji se sastoji uglavnom od pitanja i odgovora. Ali, u takvom vidu komunikacije postavljanje pitanja i davanje odgovora rezervisani su za određene učesnike. Očigledno, posao je policijskih službenika da postavljaju pitanja i kroz ta pitanja obavljaju brojne institucionalne zadatke. S druge strane, od svjedoka i osumnjičenih očekuje se da odgovaraju na pitanja. U ovom smislu, policijsko ispitivanje liči na neke druge sisteme komunikacije koji se uglavnom sastoje od pitanja i odgovora: sudsku, televizijsku medicinsku interakciju i sl. Jedan broj studija koje proučavaju ove tipove interakcije (Atkinson and Drew, 1979; Frankel, 1990; Clayman and Heritage, 2002; Komter, 2005; Nakamura, 2010) ukazuju da je u takvim interaktivnim sredinama pravo na postavljanje pitanja ograničeno na jednog učesnika, dok drugi učesnik

odgovara. Tako, sudije postavljaju pitanja, dok svjedoci odgovaraju, ljekari pitaju, pacijenti odgovaraju itd.

U svom radu o razumijevanju problema koji se javljaju u policijskom ispitivanju koje se odvija u prisustvu prevodioca, Komter (2005) kaže: „karakteristična crta policijskih ispitivanja je format pitanje-odgovor, gdje policijski službenik tipično postavlja pitanja, a osumnjičeni ili svjedok tipično daje odgovore“. Autorka dalje objašnjava da je ispitivanje koje se odvija uz prisustvo prevodioca kompleksnije, jer se zbog prisustva prevodioca format pitanje-odgovor transformiše u pitanje-prevod-odgovor. U sljedećem primjeru koji je preuzet od Komter (2005), postoji jedan detalj koji upućuje na nepisanu normu prema kojoj su inspektori ti koji postavljaju pitanja. Policajac počinje ispitivanje i obraća se prevodiocu:

Primjer 8

P: U::h you can tell him that he uh is not obliged to answer questions

U ovom primjeru inspektor se orijentiše prema predstojećim institucionalnim ulogama učesnika u ovoj interakciji. Uloga inspektora jeste da postavlja pitanja, prevodilac će to da prenosi na jezik koji razumije osumnjičeni, a uloga osumnjičenog jeste da odgovara (mada, po zakonu, i ne mora da odgovara ukoliko to ne želi).

Ono što je ovdje neophodno istaći jeste da u većini gore navedenih tipova komunikacije postoji otpor prema pitanjima od strane sagovornika. Tako se mogu naći primjeri u kojima sagovornici traže dozvolu da odgovore (Clayman and Heritage, 2002) ili da postave pitanje (Frankel, 1990).

Slični primjeri „traženja dozvole“ mogu se naći i u diskursu policijskih intervjua. U sljedećem primjeru može se zapaziti da u redu 01 osumnjičeni prekida već započeti upitni oblik i ispravlja se: prvo traži dozvolu da „pita nešto“. Pošto mu inspektor to dozvoljava u redu 02, osumnjičeni ponovo postavlja pitanje koje je prekinuo u redu 01.

Primjer 9

- 01 Osu: .hhh KAko LJUdi s- sau- >mogul JA pita< što.=
 02 Psl: =moš[()]da pitaš. ()
 03 [((lupkanje))]
 04 (.)
 05 Osu: KAko me probraste, (0.6) PR:voga od SVIje, (0.7)
 06 da hah DOhuhđem ja a a:mo.
 07 (.)
 08 Psl: neko je mora- >neko je morao bit<prvi.

Ovaj primjer ukazuje na to da osumnjičeni prepoznaje nepisano pravilo policijskog ispitivanja da može da postavlja pitanja jedino ako mu se za to da

dozvola. Ovaj primjer se takođe pojavljuje pri kraju intervjua što znači da osumnjičeni procjenjuje kada su inspektori završili svoje institucionalne zadatke, poslije čega može da traži dozvolu da postavi pitanje.

Takođe, u primjeru 10 dolje, inspektori eksplicitno navode da osumnjičeni ne bi trebalo da postavlja pitanja. Policijski službenici ovdje postavljaju pitanja o dugovima osumnjičenog koji moguće da su ga naveli na to da učestvuje u krađi (01-11).

Primjer 10

- 01 Ps2: i;, >šta je bilo s tim kreditom<,
02 (0.1)
03 Osu: °ni:šta°(.) potrošio i sad vrće:m.
04 (0.2)
05 Ps2: ad >NA Šta si ga potROŠio<,
06 (.)
07 Osu: hh pa h to: hh potrebe,(.)kuće:. prod[avnice]
08 Ps2: [šta :]
09 SI, prodavnica kuće, >reci nam sad<
10 (.)
11 Osu: p[°eto°]
12 Ps2: [>mi smo ču]li druGU< InforMAciju.
13 (0.3)
14 Osu: m: kojuž
15 (0.2)
16 Ps2: ((c))a št- (nemoj mi:)- sluša:j >nijesmo< MI: TEbe doveli.
17 (0.5)
18 Ps1: da TI NAs isPITU:ješ, nego mi:TEbe,

U redu 12 Ps2 mijenja strategiju ispitivanja i izriče tvrdnju da oni (tj. policija) posjeduju saznanja o dugovima osumnjičenog (ova tvrdnja ne mora biti istinita, kada govorimo o strateškom epistemičkom stavu), što je primjer korišćenja epistemičkog stava u cilju dobijanja priznanja. U redu 14 osumnjičeni proizvodi ono što je naizgled zahtjev za informacijama. Zatim, nakon pauze u trajanju od (0.2) u redu 15, Ps2 najprije proizvodi zvuk kojim pokazuje svoje negodovanje zbog pitanja koje postavlja osumnjičeni, poslije čega navodi da nije posao osumnjičenog da ispituje policijske službenike, već da bi trebalo da bude obrnuto. Ono što je interesantno jeste da ovaj iskaz proizvode kolaborativno Ps2 (red 16) i Ps1 (red 18), što ukazuje na to da se oba policijska službenika upravljaju nepisanim pravilom da je uloga osumnjičenih isključivo da odgovaraju na pitanja.

Šta se dešava kada podređena strana preokrene situaciju i počne da postavlja pitanja veoma je zanimljiva pojava koja zavređuje posebnu pažnju. Takva je pojava

odstupanje od nečega što je ustaljeno, pružanje otpora nečemu što se iskazuje sadržajem koji je sagovornik prethodno iznio. Može se reći da kada osumnjičeni počne da primjenjuje upitne oblike, tj. upućuje pitanja policijskom službeniku, takve situacije predstavljaju najekstremniji oblik protivljenja, kulminaciju verbalnog konflikta.

Zaključak

U ovom poglavlju pokušali smo opisati neke lingvističke i komunikativne karakteristike policijskog ispitivanja. Cilj je bio i da istaknemo neke probleme na koje neizbježno nailazi osoba koja se bavi proučavanjem ovog tipa diskursa. Ono što najprije upada u oči jeste činjenica da je policijsko ispitivanje srodno političkim intervjuima, sudskim saslušanjima, komunikaciji između ljekara i pacijenata i svim drugim tipovima diskursa koji su sazđani skoro isključivo od pitanja i odgovora. Ono što je bitno istaći jeste da u ovakvim interaktivnim kontekstima govornici koriste ista komunikativna sredstva koja se koriste i u svakodnevnom govoru, međutim, ova sredstva se sada koriste radi ostvarivanja specifičnih profesionalnih ciljeva. Iz tog razloga policijsko ispitivanje, kao i gore navedeni tipovi komunikacije, svrstava se u grupu institucionalnih diskursa. Uz to, to je tip komunikacije u kome postoji disbalans moći između govornika i sagovornika i u kojem se očekuje da će jedna osoba, tipično policijski službenik, da postavlja pitanja, dok će druga osoba, tj. svjedok/osumnjičeni, da odgovara na njih. Policijski službenici u toku intervjua iniciraju ogroman broj iskaza koji su naizgled pitanja. „Pitanja“ policijskog isleđivanja često su sugestivna (engl. *leading questions*) i navode sagovornika da proizvede određenu vrstu odgovora. To su obično i iskazi koji imaju jaku epistemičku konotaciju i kroz koje sagovornik konstantno izražava svoje procjene o sagovornikovom znanju ili zauzima stav o sopstvenom znanju. Na taj način, ovi gramatički oblici postaju sredstava (engl. *vehicles*) za sprovođenje čitave lepeze institucionalnih radnji poput sakupljanja informacija, optuživanja, utvrđivanja krivice itd.

Na kraju, možemo da naglasimo da smo uvjereni da su gore navedene odlike policijskog ispitivanja samo neke od brojnih njegovih odlika koje, zavisno od toga šta se konkretno proučava, postaju manje ili više relevantne.

Literatura:

- Aldridge, M. (2010) 'Vulnerable witnesses: Vulnerable witnesses in the Criminal Justice System', in Coulthard, M. and Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*, London/New York: Routledge, London/New York: Routledge, pp. 296-314.
- Atkinson, J. M. and Drew, P. (1979) *Order in court: The organization of verbal interaction in juridical settings*. London: Macmillan.
- Auburn, T. S. Drake and Willig, C. (1995) "You punched him, didn't you?": versions of violence in accusatory interviews". *Discourse and Society*, Vol. 6, No. 3, pp. 353-86.
- Benneworth, K. (2007) "Just good friends': managing the clash of discourses in police interviews with paedophiles", in Cotterill, J. (ed.) *The Language of Sexual Crime*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 16-42.
- Benneworth, K., 2009. Police interviews with suspected paedophiles: a discourse analysis. *Discourse and Society*, Vol. 20, No. 5, pp. 555-569.
- Benneworth, K. (2010) "Negotiating paedophilia in the investigative interview: The construction of sexual offences against children", in Coulthard, M. and Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*, London/New York: Routledge, pp. 139-155.
- Clayman, S. and Heritage J. (2002) 'Questioning presidents: journalistic deference and adversarialness in the press conferences of Eisenhower and Reagan'. *Journal of Communication*, Vol. 52, No. 4, pp. 749-77.
- Cotterill, J. ed. (2007) *The Language of Sexual Crime*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Coulthard, M. and Johnson, A. (2007) *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. London/New York: Routledge.
- Coulthard, M. and Johnson, A. eds. (2010) *Handbook of Forensic Linguistics*. London/New York: Routledge.
- Drew, P. (2006) 'When documents 'speak': documents, language and interaction', in Drew, P., Raymond, G. And Weinberg, D. (eds.) *Talk and Interaction in Social Research Methods*, London: Sage, pp. 63-80.
- Drew, P. and Heritage, J. (1992) *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, P. and Walker, T. (2010) 'Requesting assistance in calls to the police', in Coulthard, M. and Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*, London/New York: Routledge, pp. 95-110.
- Edwards, D. (2006) 'Facts, norms and dispositions: practical uses of the modal verb would in police interrogations'. *Discourse Studies*, Vol. 8, No. 4, pp. 475-501.
- Edwards, D. (2008) 'Intentionality and *mens rea* in police interrogations: The production of actions as crimes'. *Intercultural Pragmatics*, Vol. 5, No. 2, pp. 177-199.
- Frankel, R. (1990) 'Talking in interviews: a dispreference for patient-initiated questions in physician-patient encounters', in Psathas, G. (ed.) *Interactional Competence*. Washington: University Press of America, pp. 231-62.
- Gibbons, J. and Turell, M. T., eds. (2008) *Dimensions of Forensic Linguistics*. Amsterdam and Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Hall, P. (2008) 'Policespeak', in Gibbons, J. and Turell, M. T. (eds.) *Dimensions of Forensic Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, pp. 67-94.

- Halldorsdottir, I. (2006) The client's instructions: lawyer-client interaction and criminal defence case preparation. Ph.D. University of York.
- Haworth, K. (2006) 'The dynamics of power and resistance in police interview discourse', *Discourse and Society*, Vol. 17, No. 6, pp. 739-59.
- Haworth, K. (2010) 'Police interviews in the judicial process: Police interviews as evidence', in Coulthard M. And Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*, London/New York: Routledge, pp. 169-181.
- Heinemann, T. (2008) 'Questions of accountability: Yes-no interrogatives that are unanswerable', *Discourse Studies*, Vol. 10, No.1, pp. 55-71.
- Heritage, J. (2002) 'The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content', *Journal of Pragmatics*, Vol. 34, No.10, pp. 1427-1446.
- Heritage, J. (2003) 'Designing questions and setting agendas in the news interviews', in Glenn, P. , LeBaron, C. D. and Mandelbaum, J. (eds.) *Studies in Language and Social Interaction: In honor of Robert Hopper*, Mahwah: N.J. Lawrence Erlbaum, pp 57-90.
- Heritage, J. and Raymond, G (2005) 'The terms of agreement: indexing epistemic authority and subordination in talk-in-interaction', *Social Psychology Quarterly*, Vol. 68, No.1, pp. 15-38.
- Heritage, J. (2012) 'Epistemics in Action: Action Formation and Territories of Knowledge', *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 45, No. 1, pp. 1-29.
- Heritage, J. and Roth, A (1995) 'Grammar and institution: questions and questioning in the broadcast news interview', *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 28, No.1, pp. 1-60.
- Heydon, G. (2005) *The Language of Police Interviewing: A Critical Analysis*. Basingstoke: Palgrave.
- Huddleston, R. and Pullum, G. K., eds. (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilie, C. (1994) *What else can I tell you? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts*. Almqvist and Wiksell International: Stockholm.
- Kidwell, M. (2009) "'What happened?': An epistemics of before and after in 'At-the-scene' police questioning", *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 42, No.1, pp. 20-41.
- Kidwell, M. and González Martínez, E. (2010) "'Let me tell you about myself'. A method for suppressing subject talk in a 'soft accusation' interrogation", *Discourse Studies*, Vol. 12, No.1, pp. 65-89.
- Komter, M. L. (2001) 'La construction de la preuve dans un interrogatoire de police'. In Dupret, D. (ed.) *Le droit en action et en contexte. Ethnométhodologie et analyse de conversation dans la recherche juridique [Law in action and in context: Ethnomethodology and conversation analysis in research in the field of law]*, *Droit et Société*, No. 48, pp. 367-93.
- Komter, M. L. (2002) 'The suspect's own words: The treatment of written statements in Dutch courtrooms', *Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law*, Vol. 9, No. 2, pp. 168-192.

- Komter, M. L. (2003a) 'The construction of records in Dutch police interrogations', *Information Design Journal*, Vol. 11, No. 2/3, pp. 201-213.
- Komter, M.L. (2003b) 'The interactional dynamics of eliciting a confession in a Dutch police interrogation', *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 36, No. 4, pp. 433-70.
- Komter, M. L. (2005) 'Understanding problems in an interpreter-mediated police Interrogation', in Burns, S. (ed.) *Ethnographies of Law and Social Control. Sociology of Crime, Law and Deviance*, 6, Amsterdam etc.: Elsevier, pp. 203-24.
- Komter, M. L. (2006) 'From talk to text: the interactional construction of a police record', *Research on Language and Social Interaction*, Vol. 39, No. 3, pp. 201-228.
- Koshik, I. (2002) 'A conversation-analytic study of yes/no questions which convey reversed polarity assertions'. *Journal of Pragmatics*, Vol. 34, No. 12, pp. 1851-77.
- Labov, W. and Fanshel, D. (1977) *Therapeutic discourse*. New York: Academic Press.
- Monzoni, C (2008) 'Introducing direct complaints through questions: The interactional achievement of 'pre-sequences?''', *Discourse Studies*, Vol. 10, No.1, pp. 73-87.
- Nakamura, I. (2010) *Exploring repetition of task as a co-accomplished social interaction*. BAAL 2010 Aberdeen. Aberdeen, 10 September, 2010.
- Quirk, R. Greenbaum, S. Leech, G. and Svartvik, J. (1985) *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
- Raymond, G. (2000) *The structure of responding: type-conforming and non-conforming responses to yes/no type interrogatives*. Ph.D. University of California, Los Angeles.
- Raymond, G. (2009) 'Grammar and Social Relations: Alternative Forms of Yes/No Type Initiating Actions in Health Visitor Interactions', in Freed, A.F. and Ehrlich, S. (eds.) *Why Do You Ask?: The Function of Questions in Institutional Discourse*, Oxford: Oxford University Press, pp. 87-108.
- Rock, F. (2010) 'Witnesses and suspects in interviews. Collecting oral evidence: the police, the public and the written word', in Coulthard, M. and Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*. London/New York: Routledge, pp. 126-138.
- Schegloff, E. A. (2007) *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*, vol 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stivers, T. and Enfield, N. J. (2010) 'A coding scheme for question-response sequences in conversation', in Stivers, T., Enfield N. J. and Levinson, S. C. (eds.) *Questions and responses in 10 languages [Special Issue]*. *Journal of Pragmatics*. Advance online publication, pp. 20620-2626.
- Stokoe, E. and Edwards, D. (2007) "'Black this, black that': Racial insults and reported speech in neighbour complaints and police interrogations', *Discourse and Society*, Vol. 18, No. 3, pp. 355-390.
- Stokoe, E. and Edwards, D (2008) "'Did you have permission to smash your neighbour's door?' Silly questions and their answers in police-suspect interrogations', *Discourse Studies*, Vol. 10, No. 1, pp. 89-111.
- Stokoe, E. and Edwards, D. (2010) 'Lawyers in interviews. 'I advise you not to answer that question': conversation analysis, legal interaction and the analysis of lawyers' turns in

police interrogations of suspects', in Coulthard, M. and Johnson, A. (eds.) *Handbook of Forensic Linguistics*, London/New York: Routledge, pp 155-168.

Transcription Key

[]	square brackets	overlapping talk
=	equals sign	no discernible interval between turns (also used to show that the same person continues speaking across an intervening line displaying overlapping talk)
<	'greater than' sign	'jump started' talk with loud onset
(0.5)	time in parentheses	intervals within or between talk (measured in tenths of a second)
(.)	period in parentheses	discernable pause or gap, too short to measure

Characteristics of speech delivery:

.	period	closing intonation
,	comma	slightly upward 'continuing' intonation
?	question mark	rising intonation question
¿	inverted question mark	rising intonation weaker than that indicated by a question mark
!	exclamation mark	animated tone
-	hyphen/dash	abrupt cut off of sound
:	colon	extension of preceding sound -- the more colons the greater the extension
_	up or down arrow	marked rise or fall in intonation immediately following the arrow
here	underlining	emphasized relative to surrounding talk
HERE	upper case	louder relative to surrounding talk
°here°	degree signs	softer relative to surrounding talk
>this<		speeded up or compressed relative to surrounding talk
<this>		slower or elongated relative to surrounding talk

hhh	audible outbreath (no. of 'h's indicates length)
.hhh	audible inbreath (no. of 'h's indicates length)
(h)	audible aspirations in speech (e.g., laughter particles)
hah/heh/hih/hoh/huh	all variants of laughter
() empty single parentheses	transcriber unable to hear word
(bring) word(s) in single parentheses	transcriber uncertain of hearing
((coughs)) word(s) in double parentheses	transcriber's comments on, or description of, sound: other audible sounds are represented as closely as possible in standard orthography, e.g., 'tcht' for tongue click; 'mcht' for a lip parting sound

ANALIZA POMORSKOG DISKURSA

“For God desired that all the world be one, and that the sea unite, and divide it never more” (Fernando Pessoa)

Uvod

Analiza diskursa našla je, tek deceniju unazad, svoje mjesto u proučavanju pomorskog engleskog jezika kao jezika struke. Razlog ovome treba tražiti u spoljnim-vanlingvističkim faktorima, prije svega, naglom razvoju pomorstva i njegovoj međunarodnoj prirodi. Od prvobitnog idioma koji je brojao pregršt neophodnih termina nastalih još u dalekom 16. i 17. vijeku i koji je svaki pomorac poznao i koristio u plovidbi morem (*port* – lijeva strana, *starboard* – desna strana, *stern* – krma, *bow* – pramac), danas imamo veliki broj varijeteta koji obuhvataju kako komunikaciju na moru, tako i komunikaciju s vlastima na obali, lučkim službama za kontrolu saobraćaja, carinskim i drugim osobljem, pilotima i slično.

Podjela rada u okviru same pomorske struke uticala je na formiranje velikog broja diskursnih zajednica, a samim tim i tipova diskursa, odnosno žanrova. Polazeći od Svejzove definicije žanra kao skupa komunikativnih događaja usmjerenih ka postizanju određenog cilja i njegove organizacije u pogledu stila, forme i sadržaja, Frou (Frow, 2006: 17) kaže da je žanr posrednik između društvene situacije i teksta koji reflektuje određene karakteristike te situacije. Posmatrano iz ugla pomorske komunikacije, promjene na planu komunikacionih tehnologija direktno su se odrazile na oblikovanje određenih žanrova. Tako, ako se vratimo svijetu pomorstva, nalazimo da se diskursna zajednica koju su činili radiotelegrafisti ugasila budući da danas ovu ulogu obavlja jedan od oficira palube, tako da se, umjesto Morzeove azbuke, jednim pritiskom dugmeta šalje unaprijed formatirana poruka, kao što je poruka o opasnosti (engl. *distress message*). U pitanju je jedan kodifikovani žanr s predvidljivim nizom rečenica i neznatnim varijacijama.

U cilju približavanja savremenog pomorskog diskursa iz ugla diskurs analize, odabran je autentičan jezički materijal – jezička građa dobijena od samih pomoraca.

Treba napomenuti da su lingvističke manifestacije interpretirane kroz prizmu globalizacije diskursa u pomorstvu, odnosno težnje da se tehničko-tehnološke promjene u plovidbi prilagode jezičkom izrazu, kako u usmenom, tako i pismenom diskursu. Ovakav „zahvat“ zahtijeva ukrštanje znanja dviju naizgled divergentnih oblasti: diskurs analize s jedne strane, i pomorske djelatnosti s druge.

Pitanje korpusa u analizi pomorskog diskursa

U analizi pomorskog materijala najveći izazov za analitičara diskursa jeste prikupljanje jezičke građe. U dosadašnjim istraživanjima u kojima se analizira jezik u diskursu svakodnevne pomorske operativne i poslovne komunikacije, autori se oslanjaju na lični korpus, materijal sakupljen od operativnih i poslovnih komunikacija na brodu. To su prije svega usmene radio poruke (VHF komunikacija) koje se razmijenjuju između broda i lučkih vlasti (Pritchard, 2003; Dževerdanović, 2012), teleks komunikacija (Jurlina, 2005), kao i izvještaji zapovjednika sačinjeni za vrijeme putovanja ili nakon završetka putovanja broda (Dževerdanović, 2012). Izvori su, dakle, ili „statični“ ili „pokretni“, odnosno, u prvom slučaju to su luke, lučke kapetanije, obalne stanice i uprave pomorske sigurnosti. U „pokretne“, ali ujedno i najdragocjenije izvore, spadaju sami pojedinci, odnosno pomorci i njihovo plovidbeno iskustvo.

Dakle, ne postoji univerzalan korpus pisane i usmene pomorske komunikacije koji bi se koristio u analizi specifičnih diskursnih regularnosti. Treba istaći da, kada je u pitanju usmena komunikacija, etička pravila pomorske profesije ne dozvoljavaju objavljivanje ove vrste materijala. Ipak, zahvaljujući procvatu interneta, posebno blogova i foruma posvećenih pomorstvu, mnogi bivši zapovjednici i oficiri otvaraju internet strane na kojima dijele plovidbeno iskustvo s drugim pomorcima, ali i prilažu dokumentaciju iz ličnih arhiva.

U ovom radu, analizirani korpus je na engleskom jeziku, može se reći, maternjem jeziku pomoraca. Nakon rasformiranja velike i moćne jugoslovenske flote, naši pomorci bili su primorani da se prilagode jezičkim zahtjevima svjetskog tržišta i umjesto nacionalnog i italijanskog jezika koji su koristili do tog trenutka, „pređu“ na engleski jezik. Tako je jezička građa koja je predmet analize u ovom radu prikupljena od crnogorskih pomoraca kojima je engleski drugi strani jezik, ali i broja stranih pomoraca kojima je engleski maternji jezik.

Na podjelu odabranog korpusa analize u ovom radu (pismena i usmena komunikacija) treba gledati kao na empirijski poduhvat, odnosno težnju da se sakupljena građa organizuje i klasifikuje zarad lingvističke analize. Imajući u vidu dinamiku promjena u savremenom svijetu, a posebno svijetu tehnologije, polaritet usmena i pisana komunikacija sve je manje izražen, budući da se određeni tipovi komunikacije prepliću.

Metodologija

Pažljivo iščitavanje građe bila je glavna vodilja autorke u odabiru načina interpretacije i analize teksta u ovom radu. Kako uglavnom korpus čini tipski materijal, prvo je deduktivnom metodom identifikovana makrostruktura tekstova, a

potom se pristupilo opisu karakterističnih segmenata. Građa se, u zavisnosti od konteksta situacije i učesnika u događaju razlikuje, te u skladu s tim ton, forma i organizacija diskursa. Stoga je, u zavisnosti od identifikovanog tipa diskursa, metodološki pristup određen žanrovskim obilježjima teksta.

Zahvaljujući eri kompjuterizacije, veliki dio prikupljene građe u elektronskom je formatu, pa je bilo moguće primijeniti tehnike korpusne lingvistike. Za statističku, komparativnu obradu tekstova, korišćeni su programi za obradu teksta *WordSmith Tools 5.0* (Scot, 2001) i *Textanz 2.5.0.0* (Cro - Code Software, 2008). U cilju osvijetljavanja dominantnih diskursnih obilježja, dobijeni statistički parametri sagledani su iz ugla analize diskursa i deskriptivne lingvistike, prvenstveno oni parametri usmjereni ka analizi specifičnog pomorskog registra. To znači da se u radu kombinuju kvantitativne i kvalitativne metode, odnosno da se dobijeni podaci tumače iz ugla konkretnog konteksta.

Teorijska polazišta i cilj rada

Osnovna ideja koja se primijenjuje u radu jeste da žanr predstavlja jednu svojevrsnu jezičku kategoriju koju članovi određene diskursne zajednice prepoznaju kao osnovno sredstvo za ostvarivanje svojih komunikativnih namjera. Kako je žanr kao proizvod komunikativnog događaja uronjen u situacioni kontekst, određivanje žanra podrazumijeva poznavanje svijeta određene govorne zajednice. Zato, imajući u vidu ulogu socijalne komponente u oblikovanju diskursnih zajednica i žanrova u pomorstvu, dat je osvrt na globalizaciju diskursnih praksi (Fairclough, 1996).

Ipak, glavni cilj koji je autorka ovog rada imala na umu jeste da se, primijenjujući čudesnu aparaturu analize diskursa, „pruži jasan i živopisan opis svijeta samih učesnika komunikacije – okruženja, značajnih i manje značajnih događaja koji se dešavaju u njihovom svijetu, tako da čitalac stekne utisak da živi njihov život i dijeli njihovo iskustvo“ (Croker, 2009: 9).

Pomorski diskurs

Termin „pomorski diskurs“ pokriva veliki broj govornih realizacija. Već šira podjela na usmenu i pismenu komunikaciju donosi mnoštvo diskursnih modova. Samo usmena komunikacija povezuje nepregledan broj članova koji prepoznaju i koriste određene jezičke obrasce u ostvarivanju svojih komunikativnih namjera. U ovom pogledu, naredbe za vez, odvez, sidrenje, kormilarenje, i slično, moraju poznavati piloti, kapetani, privezivači, mornari, što povezuje jednu veliku i šaroliku diskursnu zajednicu. Isto tako, lučki krcatelji zaduženi za operacije ukrcajanja ili iskrcavanja tereta čine jednu manju diskursnu zajednicu s jako predvidljivim i dosta osiromašenim diskursnim obrascima.

Treba imati na umu da, ipak, lingvistički najnepredvidljiviju i najšarolikiju diskursnu zajednicu čini jezik svakodnevne komunikacije koji povezuje pomorce različitih rasa, nacionalnosti i zvanja. Primjera radi, ako bismo imali prilike da prisustvujemo neobaveznom razgovoru između dva mornara ili ribara, čini se da bi nam trebao prevodilac da razaznamo značenje pojedinih riječi i fraza. U pitanju je jedan bogat diskurs koji plijeni frazeologizmima i slengom.

Pisana komunikacija ili pisani diskurs uglavnom obuhvata obimnu korespondenciju koja se odvija na relaciji brod-obala. Ona obuhvata prepisku koja se odvija između brodarka, agenata, špeditera, unajmitelja prevoza, obalnih stanica, osiguratelja, predstavnika klasifikacionih zavoda, a tiče se raznovrsnih komercijalnih pitanja o plovidbi broda. U predmet prepiske ulaze, na primjer, izvještaji o stanju trupa i broda, ugovori o zakupu broda, teretnice, vremenski izvještaji, raznovrsna elektronska korespondencija, interni formulari i dokumenta. Za razliku od usmene komunikacije koja se teže registruje i kontroliše, pismena komunikacija, ma koliko bila neformalna i slobodna (npr. imejl komunikacija), podložna je jednoj vrsti kontrole. Mnoge kompanije kontrolišu i provjeravaju sadržaj elektronske pošte, a postoji i pravilo kada je u pitanju predviđeni protok dozvoljenih informacija.

Analiza pisanog pomorskog diskursa

Da li upravo zbog svijesti o odgovornosti i transparentnosti koju donosi pisana riječ, pisana pomorska komunikacija je strukturirana, organizovana, formalna, a procvatom interneta i težnje za digitalizacijom, maksimalno svedena. Razlog ovome treba tražiti prije svega u ekonomskim tendencijama koje nameće globalizovana pomorska profesija. Globalizacija diskursnih praksi je prije svega uslovljena ekonomskim trendovima i ona je jedan od načina da se jedno društvo prilagodi globalnim tokovima (Fairclough, 1996: 5).

Naime, nekoliko godina unazad, administrativna praksa u pomorstvu teži se digitalizovati da bi se vrijeme koje brod provede u luci smanjilo. Težnja za lingvističkom globalizacijom zahvatila je pomorsku diskursnu zajednicu u drugoj polovini dvadesetog vijeka. Konvencija za olakšanja u međunarodnom pomorskom prevozu (engl. *Convention on Facilitation of International Maritime Traffic*) stupila je na snagu u martu 1965. godine. Konvencija predstavlja u stvari sporazum kojim se ugovorne strane obavezuju da uvedu uniformnost i jednostavnost u sprovođenju međunarodnog pomorskog saobraćaja. Ovo se na planu jezika odnosi na pojednostavljivanje jezika obrazaca i redukovanja jezičkog izraza u cilju postizanja ekonomske i jasne komunikacije.

Analiza teleks komunikacije

Teleksi imaju važnu ulogu u brodskoj korespondenciji, kako emitovanje teleks poruke predstavlja ekonomičan način komunikacije. Komunikacija putem teleksa brza je kao i komunikacija koja se obavlja preko telefona, ali za razliku od usmenih razgovora, poruka poslata teleksom ostaje zapisana. Stoga se kao dokaz pisane komunikacije teleks može priložiti i kao legitiman dokument u slučaju sudskog spora.

Metodologija

Budući da diskurs teleks poruka karakteriše kondenzovan telegrafski stil, upotreba jednog specifičnog registra i skraćenica, u osvrtnu na sintaksičko-leksičke komponente teleksa, posebno analize leksičke gustine, frekvencije leksema, fraza ili rečenica, korišćen je program za obradu teksta *Textanz* (Cro Code, 2010). Ovaj softver daje pregled statističkih vrijednosti izvornog teksta. Jedna od vrijednosti jeste leksička gustina koja pokazuje koliko je tekst čitljiv. Gustina se računa po formuli:

$$\text{Leksička gustina} = \text{broj zasebnih riječi} / \text{ukupan broj riječi}$$

Tekstovi s manjom leksičkom gustinom su čitljiviji. Pomoću *Textanz* programa može se izračunati frekvencija riječi, fraza ili oblika riječi, posebno u tekstovima u kojima su određene lekseme nosioci značenja u velikom broju fraza. Na ovaj način, mogu se izdvojiti ključne riječi koje čine okosnicu teksta. Polazeći od generalnih karakteristika koje čine jezik u diskursu teleksa, upotreba *Textanz* programa u ovom radu usmjerena je ka otkrivanju jednog karakterističnog broja temporalno-spacijalnih signala ključnih za razumijevanje teleksa koji pripada diskursu metereologije.

Analiza teleksa o vremenu i preporučenoj ruti

Najveći broj teleksa čine automatizovane poruke kao što su poruke o vremenu. Zahvaljujući satelitskoj komunikaciji, brojne metereološke stanice putem unapred generiranih komercijalnih poruka obavještavaju brodove o stanju plovidbe u određenoj zoni. Brodovi sklapaju ugovor sa određenom kompanijom, tj. autorizovanom stanicom koja nudi usluge izvještavanja trgovačkoj floti širom svijeta. Osim izvještavanja o vremenu, usluge koje ove stanice pružaju su određivanje najbolje rute (engl. *weather routing services*). Predviđa se stanje vjetra i mora za period trajanja putovanja i na osnovu datih vremenskih parametara određuje se najbolja putanja koju brod treba slijediti, a koja je istovremeno najbrži i najsigurniji put do predviđene destinacije. Ove usluge započinju primanjem dopisa o očekivanom dolasku broda (engl. *Estimated Time of Arrival – ETA*) od zapovjednika broda, dvadeset četiri do četrdeset osam sati prije isplovljenja.

Dok je u plovidbi, brod je pod konstantnim nadzorom, a zapovjednik stalno dobija informacije o svim značajnim vremenskim uslovima koji mogu uticati na plovidbu. Ukoliko metereološka stanica smatra da postoji potreba za promjenom početne rute, poslaće brodu teleks s ažuriranom prognozom vremenskih promjena i promjenama u šemi plovidbe. U prikazu 1 dat je primjer teleksa o preporučenoj ruti i stanju vremena koji je poslat zapovjedniku broda.

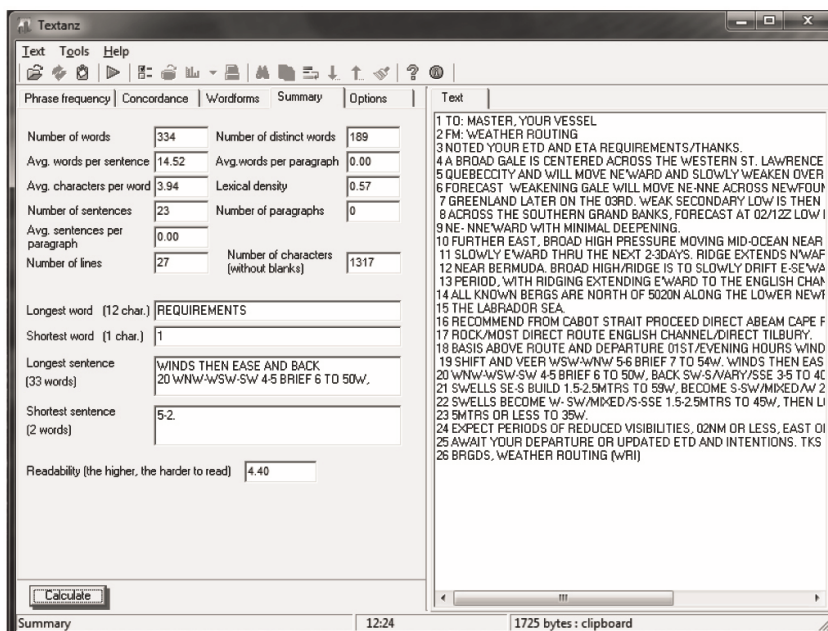
Kada je u pitanju ovakva vrsta poruka, obično se radi o jednosmjernoj komunikaciji u kojoj nema povratne sprege. Jako je bitno je da posada broda pravilno interpretira metereološke izvještaje budući da stanica u redovnim intervalima šalje veliki broj ovakvih teleksa. Njihova struktura i diskurs su predvidljivi (Jurlina, 2005:97). Primjetno je da u ovoj vrsti pomorskog diskursa nije toliko prisutan telegrafski stil, već dominira deskripcija. Ukoliko i postoje skraćeni oblici, kao što su nominalni izrazi ili skraćenice, oni se mogu bez problema rekonstruisati.

Po podacima dobijenim obradom u softveru *Textanz*, prosječan broj riječi u rečenici je 14, dok se u dvadeset i sedam redova nalaze 23 rečenice (Prikaz 2). Leksička gustina je 0,57, dok je čitljivost 4,40, što govori u prilog dobre čitljivosti teksta. Ovi parametri ukazuju da ovaj teleks spada u red čitljivih teleksa. Teleks broji 334 riječi, od čega je broj različitih riječi 189.

1 TO: MASTER, YOUR VESSEL
2 FM: WEATHER ROUTING
3 NOTED YOUR ETD AND ETA REQUIREMENTS/THANKS.
4 A BROAD GALE IS CENTERED ACROSS THE WESTERN ST. LAWRENCE VALLEY
5 QUEBEC CITY AND WILL MOVE NE'WARD AND SLOWLY WEAKEN OVER
THE NEXT 2-3 DAYS.
6 FORECAST WEAKENING GALE WILL MOVE NE-NNE ACROSS
NEWFOUNDLAND TO SOUTHERN
7 GREENLAND LATER ON THE 03RD. WEAK SECONDARY LOW IS THEN
FORECAST TO DEVELOP
8 ACROSS THE SOUTHERN GRAND BANKS, FORECAST AT 02/12Z LOW NEAR
43N/50W MOVING
9 NE- NNE'WARD WITH MINIMAL DEEPENING.
10 FURTHER EAST, BROAD HIGH PRESSURE MOVING MID-OCEAN NEAR
50N/30W WILL MOVE
11 SLOWLY E'WARD THRU THE NEXT 2-3DAYS. RIDGE EXTENDS N'WARD TO
55N AND S-SW'WARD TO
12 NEAR BERMUDA. BROAD HIGH/RIDGE IS TO SLOWLY DRIFT E-SE'WARD
LATER IN
13 PERIOD, WITH RIDGING EXTENDING E'WARD TO THE ENGLISH CHANNEL.
14 ALL KNOWN BERGS ARE NORTH OF 5020N ALONG THE LOWER
NEWFOUNDLAND COAST ACROSS
15 THE LABRADOR SEA.
16 RECOMMEND FROM CABOT STRAIT PROCEED DIRECT ABEAM CAPE RACE
THEN RL-BISHOP
17 ROCK/MOST DIRECT ROUTE ENGLISH CHANNEL/DIRECT TILBURY.
18 BASIS ABOVE ROUTE AND DEPARTURE 01ST/EVENING HOURS WINDS SSE-
SSW 5-6 BRIEF 7 TO 59W
19 SHIFT AND VEER WSW-WNW 5-6 BRIEF 7 TO 54W. WINDS THEN EASE AND
BACK
20 WNW-WSW-SW 4-5 BRIEF 6 TO 50W, BACK SW-S/VARY/SSE 3-5 TO 40W,AND
S-SE/VARY/ESE 3-5 TO 35W.
21 SWELLS SE-S BUILD 1.5-2.5MTRS TO 59W, BECOME S-SW/MIXED/W 2-
2.5MTRS TO 52W.
22 SWELLS BECOME W-SW/MIXED/S-SSE 1.5-2.5MTRS TO 45W, THEN LOWER S-
SE/MIXED/E-NE 1.
23 5MTRS OR LESS TO 35W.
24 EXPECT PERIODS OF REDUCED VISIBILITIES, 02NM OR LESS, EAST OF 50W
TO 40W IN PATCHES OF DENSE FOG.
25 AWAIT YOUR DEPARTURE OR UPDATED ETD AND INTENTIONS. TKS
26 BRGDS, WEATHER ROUTING (WRI)

Prikaz 1: Primjer teleksa o vremenskoj prognozi
i preporučenoj ruti

Prikaz 2: Ekranski prikaz obrade teleksa u programu Textanz

U diskursu ilustriranog teleksa o vremenskoj prognozi prepoznate su sljedeće cjeline:

1. Standardizovan uvod,
2. Trenutno stanje vremena,
3. Preporučena ruta,
4. Standardizovan završetak.

Standardizovan uvod (ilustracija 1, stavke 1-3) predstavlja šematski diskurs karakterističan za elektronsku poštu i teleks korespondenciju. Naime, date su osnovne informacije o primaocu poruke, predmetu poruke i prethodnoj prepisci. Sintaksički, ne može se vršiti analiza na nivou rečenice, te dominiraju fraze karakteristične za meteorološki registar (*weather routing, ETA/ETD requirements*).

Trenutno stanje vremena (ilustracija 1, 4-15) predstavlja dužu cjelinu u kojoj se daje temeljni opis trenutnog meteorološkog stanja. Preovladava deskripcija, s obzirom na to da se čitalac poruke mora detaljno upoznati s vremenskom situacijom u regionu. Najistaknutiji sintaksički aspekt ovog diskursa jeste upotreba aktivnih glagolskih vremena karakterističnih za diskurs deskripcije. Pošiljalac poruke svjestan je činjenice da ne smije doći do pogrešnog razumijevanja teleksa, te koristi oblike koji doprinose dinamici diskursa i skreću pažnju na sadržaj poruke. Tako na primjer, prikazujući tendenciju kretanja olujnog vjetera operateri meteorološke stanice koriste aktivne glagolske oblike glagola kretanja (npr. *move, drift, develop*). U

upotrebi je buduće vrijeme (od čega se glagol *move* upotrebljava u budućem vremenu u stavkama 5, 6 i 10 (ilustracija 1), dok se sadašnje trajno vrijeme istog glagola pojavljuje u stavkama 8 i 10. S obzirom da se radi o prognoziranju buduće radnje, zapaža se upotreba konstrukcije *to be + infinitive*, koja je karakteristična za diskurs radio i televizijskih izvještaja (*low is to develop, ridge is to slowly drift*).

Kada su u pitanju skraćenice, preovladavaju skraćenice koje su ustaljene za ovakav tip poruke, a to su imenice, pridjevi i prilozi za mjesto koji označavaju strane svijeta (*NE- northeast*), tačke kompasa (*WSW- west-southwest, SE-E- southeast by east*), ili pravac kretanja (*NE'WARD-northeastward, E'WARD- eastward*) itd. Dalje, prisutan je leksikon koji čini okosnicu za razumijevanje ovih poruka, a koji je tipičan za opisivanje meteoroloških stanja. To su uglavnom imenice (*gale* – olujni vjetar, *low* – ciklona, *swell* – mrtvo more, *ridge* – greben talasa, *visibility* – vidljivost itd.).

Preporučena ruta treća je cjelina (16-24, ilustracija 1) teleksa o vremenskoj prognozi i preporučenoj ruti. Pragmatska svrha ovog kratkog segmenta jeste da preporuči kapetanu najbolju rutu i ukaže na stanje vremena koje se prognozira za dati period putovanja. Kako je u pitanju preporuka, ovu cjelinu teleksa u diskursu svih analiziranih meteoroloških teleksa otvara leksema *recommend*, koja u ovom segmentu diskursa nije glagol, već skraćeni oblik imenice *recommendation*. Nakon toga slijedi uputstvo koje je kratko i direktno, izraženo imperativom glagola (*keep, proceed, maintain, go*). Prilog *direct* ponavlja se tri puta čime se kapetanu naglašava da ne odstupa s preporučenog kursa:

16 RECOMMEND FROM CABOT STRAIT PROCEED DIRECT ABEAM
CAPE RACE THEN RL-BISHOP

17 ROCK/MOST DIRECT ROUTE ENGLISH CHANNEL/DIRECT
TILBURY.

Sljedeći dio ovog segmenta izvještaja čini kondenzovan telegrafski diskurs u kojem su sadržani podaci o očekivanom vremenu na izračunatoj ruti za dati period. U pitanju su informacije o brzini vjetra prema Beaufortovoj skali (od 0-12) i stanju mora, (0-9) mjerenom prema Daglasovoj skali. Smjer vjetra izražava se prema stranama svijeta označenim na kompasu. Tendenciju kretanja, promjenu stanja mora i vjetra izražava jedan mali broj dinamičkih glagola koji označavaju proces. Kada je u pitanju stanje vjetra, tipični su glagoli *shift* (promjena smjera), *ease* (popustiti), *veer* (kretanje vjetra u pravcu kazaljke na satu), *back* (promjena smjera suprotno kazaljci na satu). Stanje mora izražava se obično visinom talasa koja u datom primjeru (ilustracija 1) za stanje mrtvog mora (*swell*) varira (*vary*) od dva do pet metara visine, pri čemu se smjer kretanja talasa mijenja (*mixed*) i njihova visina opada (*lower*).

Standardizovan uvod	TO: MASTER, VESSEL ONE FM: WEATHER ROUTING TKS YR LATEST. HIGH PRESSURE OVER W'RN
Trenutno stanje vremena	ATLANTIC WILL PERSIST NEXT 2DAYS, THEN MERGE WITH RIDGING FROM HIGH PRESSURE NEAR 42N/19W ON THE 04TH. RIDGE THEN PERSISTS THRU THE 06TH. GALE CENTERED NEAR 44N/46W WITH FRONT SW'WARD WILL MOVE NE'WARD WHILE WEAKENING THRU 04TH. ANOTHER LOW WITH FRONT SW'WARD WILL MOVE E'WARD FROM NOVA SCOTIA ON THE 05TH, THEN MOVES ENE'WARD THRU THE 06TH. TROPICS REMAIN QUIET.
Preporučena ruta	FROM CHARLESTON, RECOMMEND GC – GIB. ROUTE KEEP VSL IN FOLLOWING CONDITIONS FOR BEGINNING OF JOURNEY, THEN INTO N'RN EDGE OF HIGH CENTER LATER IN JOURNEY. ON ABOVE ROUTE, WINDS S-SW/VARY/SE 4-5 TO 70W, SSW- WSW 4-6 TO 50W, AND SSW-WSW/VARY/W 4-6 TO 35W. SWELLS S-SW/MIXED/SE 2-2.5MTRS PSBL 3MTRS TO 70W, SSW-WSW 2-3MTRS PSBL LONG PERIOD 3.5MTRS TO 50W, AND SSW-WSW 2-3MTRS TO 35W.
Standardizovan završetak	BRGDS, WEATHER ROUTING (WRI)

Tabela 1. Strukturalne cjeline teleksa o preporučenoj ruti

Standardizovan završetak najkraća je cjelina koja je identična pozdravnom završetku. Pozdrav koji se ustalio u završnom dijelu ove vrste teleksa je *Brgds* (*Best regards*).

Unifikacija brodskih dokumenata - Brodski obrasci

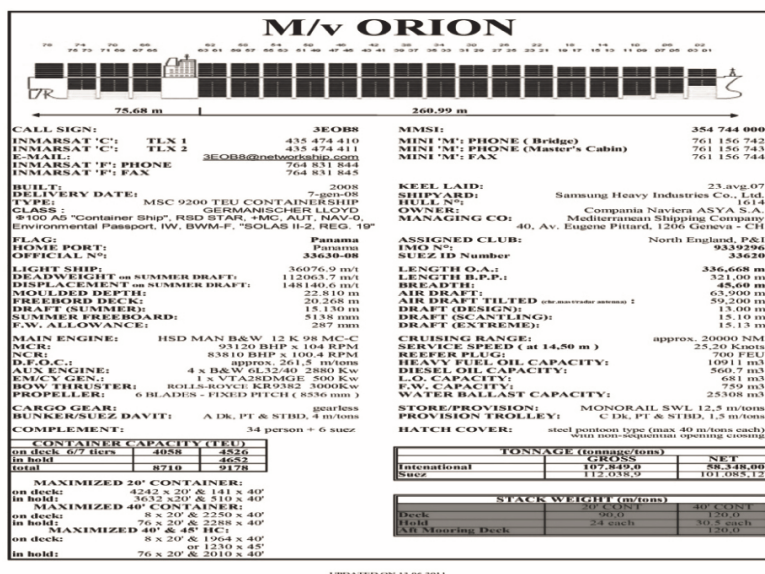
Težnja za lingvističkom globalizacijom koja je inicirana putem pomenute *Konvencije za olakšanja u međunarodnom pomorskom prometu* dopunjena je novinama u obradi podataka. Naime, brodski i obalni sistem komunikacije obogaćen

je sistemom automatske obrade podataka (engl. *Automatic Data Processing-ADP*) i drugim modernim sredstvima komunikacije. Brodovi i vlasti na kopnu uveli su sistem elektronske razmjene podataka (engl. *Electronic Data Interchange*), što je značilo i uvođenje kompjutera na brodove i njihove povezanosti sa sistemima na kopnu. Tako se, na primjer, desetine brodskih formulara šalje elektronskim putem, posredstvom standardizovanih poruka koje zamjenjuju tradicionalne papirne dokumente. U decembru 1992. godine radna grupa Međunarodne pomorske organizacije (engl. *International Maritime Organization*) koja je radila na Strategiji povezanosti brodova i luka (engl. *Strategy on Ship and Port Interface*) postavila je zadatak da se poboljša veza između luka i brodova. Ova strategija je prije svega usmjerena ka povećanju mjera bezbjednosti, transparentnosti i dostupnosti lista putnika i posade, a u cilju spriječavanja terorizma u lukama. Jezičke razlike teže se prevazići tako što se nacionalni obrasci zamjenjuju međunarodnim formama, posebno formama od ključnog značaja za pomorsku trgovinu (teretnica, ugovor o prevozu broda).

Jezičke karakteristike obrazaca za internu provjeru kvaliteta

Postala je, dakle, očigledna potreba da se brodski dokumenti pojednostave i njihova forma standardizuje. Prema pomenutoj *Konvenciji o olakšanju saobraćaja*, jezičke intervencije odnosile bi se na brisanje višesložnih i nerazumljivih komercijalnih termina i utvrđivanje istovjetnog formata i jezika. Tendencija da se formulari i obrasci standardizuju jezički, strukturalno i grafički može se ilustrovati primjerima brojnih kontrolnih obrazaca koji se u sklopu sistema upravljanja kvalitetom vode na brodu. Jezička analiza kontrolnih obrazaca (Dževerdanović, 2008: 94-105) ukazuje na specifično strukturiranje diskursa i prezentovanje podataka u što kondenzovanijem obliku.

Jezički, popunjavanje formulara nije zahtjevno. Osim navođenja osnovnih informacija (ime broda, IMO broj, zastava upisa), u sve rubrike treba uvesti odgovor tipa *yes/no*. Može se reći da svako lice na brodu koje poznaje struku može bez problema popuniti dati obrazac.

Gledano sintaksički, analiza jezika obrazaca ne može se vršiti na nivou klauze, te su jezičke strukture u ovim uputstvima najčešće imenice ili imeničke fraze. Iako je glagol uglavnom izostavljen, značenje poruke može se otkriti pomoću konteksta. Sličan jezički izraz (eng. *block language*) nalazimo u diskursu novinskih naslova, knjiga, reklama, natpisa, obavještenja, instrukcija itd. Za popunjavanje ovako koncipiranih obrazaca dovoljne su pasivne jezičke sposobnosti. S tim u vezi, ove liste mogu popuniti i oficiri sa slabijim znanjem engleskog jezika koji vladaju tehničkim vokabularom, na primjer, članovi posade sa pasivnim poznavanjem engleskog jezika.

Ovaj obrazac zauzima svega jednu stranu teksta i predstavlja preglednu „ličnu kartu broda“. Informacije su grupisane i vizuelno proredom odvojene od prethodnog teksta. Tako jednu tematsku cjelinu čine podaci vezani za karakteristike broda, kao što su godina gradnje (*built*), vrsta broda i klasa (*type, class*), mrtva nosivost (*deadweight*), deplasman (*displacement*), teoretska dubina (*moulded depth*), nadvođe (*freeboard*) itd.

Isto tako, posebnu tematsku i vizuelnu cjelinu (odvojenu proredima sa gornje i donje strane), čine podaci o glavnom motoru (*main engine*), pomoćnom motoru (*aux engine*), a razmakom je odvojen i podatak o strukturi posade i putnika

na brodu (*complement*), podaci o vlasniku broda (*owner*), brodogradilištu (*shipyard*), menadžmentu kompanije (*management company*), datumu postavljanja kobilice (*keel laid*). Takođe, radi preciznosti i bolje preglednosti, tabelarno su prikazani podaci o kapacitetu kontejnera na palubi (*on deck*), u skladištu (*in hold*), kao i informacije o bruto i neto tonaži broda (*gross/net tonnage*).

Na kraju, da bi se pokušao prikazati trend ekonomičnog i skraćenog prezentovanja podataka, slijedi izvještaj o činjeničnom stanju, odnosno izvadak iz brodskog dnevnika kako on izgleda danas. Za razliku od nekadašnjeg brodskog dnevnika koji je brojao strane i strane pisanog teksta, danas se ove informacije daju na način na koji je to prikazano u narednom obrascu (Prikaz 4):

STATEMENT OF FACTS / PORT LOG N° 47/09														
M/V MSC ASYA					Voy No. 1925A					At BREMERHAVEN				
Arrived from	LE HAVRE	date	26-Jun-09	hrs	14:30	SBE	SAILED for	HAMBURG	date	27-Jun-09	hrs	21:00	FWE	
PILOT ON BOARD/arrival		date	26-Jun-09	hrs	15:00		PILOT ON BOARD/depart.		date	27-Jun-09	hrs	18:40		
TUGS on arrival/River:	NIL Rope	-	Dock:	2	Rope	T.L.	TUGS on depart. River	NIL Rope	-	Dock:	2	Rope	T.L.	
BERTHED		date	26-Jun-09	hrs	18:00	FWE	UNBERTHED		date	27-Jun-09	hrs	18:06	SBE	
V/L on hire		date		hrs			V/L off hire		date		hrs			
COMMENCED discharging		date	26-Jun-09	hrs	18:15		FINISHED discharging		date	27-Jun-09	hrs	16:40		
COMMENCED loading		date	26-Jun-09	hrs	19:00		FINISHED loading		date	27-Jun-09	hrs	17:00		
SHIFTING from:	BERTH	to:	BERTH	date:	26-Jun-09	hrs	0.75	tugs n.	1	tug's rope:	N.A.			
SHIFTING from:		to:		date:		hrs		tugs n.		tug's rope:				
SHIFTING from:		to:		date:		hrs		tugs n.		tug's rope:				
DRAFT on arrival	FWD	10.75	AFT	12.55	Amid	11.65	Displacement			105530.9				
DRAFT on sailing	FWD	10.35	AFT	12.00	Amid	11.18	Displacement			99779.6				
CREW change:	on:	3	off:	3	on sailing:	24	PASSENGERS on:	nil	off:	nil	on sailing:	nil		
DAILY REPORT														
week day	date	from	to	gangs	crane	sh/gear	quantities: loaded/discharged							
Friday	26-Jun-09	18:15	20:00	3	3	No	D	64 x 20'	42 x 40'	L	22 x 20'	26 x 40'		
Friday	26-Jun-09	20:00	20:30	4	4	No	D	37 x 20'	24 x 40'					
Friday	26-Jun-09	20:30	21:30	3	3	No	D	55 x 20'	36 x 40'					
Friday	26-Jun-09	21:30	22:00	4	4	No	D	28 x 20'	18 x 40'	L	6 x 20'	7 x 40'		
Friday	26-Jun-09	22:55	23:20	4	4	No	D	31 x 20'	20 x 40'					
Friday	26-Jun-09	23:20	0:00	6	6	No	D	74 x 20'	48 x 40'					
Saturday	27-Jun-09	0:00	5:45	6	6	No	D	634 x 20'	411 x 40'					
Saturday	27-Jun-09	6:45	11:45	6	6	No	D	92 x 20'	59 x 40'	L	315 x 20'	367 x 40'		
Saturday	27-Jun-09	12:30	16:40	4	4	No	D	77 x 20'	50 x 40'	L	158 x 20'	183 x 40'		
Saturday	27-Jun-09	16:40	17:00	2	2	No				L	8 x 20'	10 x 40'		
CONT./CARGO														
description	FULL		EMPTY		TOTAL		B/BULK		TOTAL		FUEL		F.W.	
	20'	40'	20'	40'	20'	40'	Gnls	Bulk	CARGO WEIGHT		OIL			
ARRIVAL	1832	1323	7	20	1839	1343			58810.7		2887	190	540	
DISCHARGED	0	0	0	0	0	0			34196.3		16	0	5	
LOADED	0	0	0	0	0	0			27084.1		0	0	0	
DEPARTURE	1832	1323	7	20	1839	1343	0	0	51698.5		2871	190	535	

Prikaz 4: Obrazac o činjeničnom stanju broda (dnevnik palube)

Iščitavanjem informacija saznaje se da je brod stigao iz luke Le Havr 26. juna 2009. godine po lokalnom vremenu, te da se pilot ukrcao na brod istog dana u 15:00 (*pilot on board*). Brod po dolasku i odlasku nije koristio usluge remorkera (*tugs on arrival/departure-NIL*). Brod je sat kasnije (8:00) vezan. Nakon završenog rada sa teretom, brod je sljedećeg dana isplovio za Hamburg.

Kada su u pitanju podaci o vezu (*berth*), iz tabele je vidljivo da je brod istog dana od dolaska u luku premješten sa jednog veza na drugi (*shifting from berth to berth*) i da je tom prilikom koristio usluge remorkera (*tug*). Potom su dati podaci o gazu broda u dolasku/odlasku broda (*draft on arrival/draft on sailing*) i to pramčani (*fwd- forward*), gaz na grmi (*aft-after*) i gaz na sredini broda (*amid-amidships*).

Najzad, pored ovih karakteristika vezanih za karakteristike broda, uneseni su i podaci o smjeni posade (*crew change*).

Drugi dio tabele pod nazivom *Daily report* (Dnevni izvještaj) jeste pregled rada sa teretom po danima. Dati su podaci o terminima ukrcaja (*loading*) i iskrcaja (*discharging*) tereta, broju timova (*gangs*) koji je učestvovao u radu sa teretom, upotrebljenih kranova (*cranes*) i količini uskrcanog/iskrcanog tereta (*quantities loaded/discharged*).

Treći segment tabele daje pregled tereta, odnosno stanja kontejnerskih jedinica (*container unit*) po dolasku i odlasku broda, kao i količini pogonskog goriva (*fuel oil*), dizel goriva (*diesel oil*) i slatke vode (*FW- fresh water*) na brodu.

Dakle, najzapaženija karakteristika teksta u jezičkim formularima je upotreba imenica iz usko stručnog domena. S obzirom na to da je obrađena dokumentacija vezana za pripreme dolaska broda u luku u skladu sa međunarodnim sigurnosnim zahtjevima, preovladavaju pojmovi iz domena operativno-poslovnih operacija. Produkcija liste frekventnih riječi u programu *Wordsmith Tools* ukazuje da se u ovoj vrsti formulara riječ *security* pojavljuje 49 puta. U korpusu analiziranih formulara u vezi dolaska broda, frekventne su još i riječi *port, name, arrival, code* itd.

Za razliku od prethodnih decenija kada je kapetan broda ispisivao stranice i stranice o aktivnostima posade na brodu, ispunjavajući redove dnevnika ličnim emocijama, danas je ovakva komunikacija skraćena i „bezlična“. Brojke su od ključnog značaja za prezentovanje podataka, a redosled prezentovanja podataka je ustaljen. Na ovaj način, prikazivanje podataka u tabelarnoj formi omogućuje lakšu obradu informacija pomoću specijalizovanih softvera koji se koriste na brodovima. Takođe, novi članovi posade koji poznaju standardizovan obrazac ovih formi mogu, oslanjajući se na poznavanje osnovnih brodskih termina, lako „dešifrovati“ stare tabele i na osnovu njih ažurirati podatke.

Najzad, držeći da najbolji uvid u trenutno stanje kad su u pitanju obrasci imaju upravo stručna lica, treba navesti i njihov stav s obzirom na to da u ovom radu analiza diskursa, odnosno lingvistika, ukršta svoje znanje sa pomorskom disciplinom: „Zapravo, to je mnogo kompleksniji pojam koji pokušava sve kompanije i pomorce dovesti na jedan uniformni nivo odnosa prema poslu; odnosa koji je proizašao iz dobre prakse u pomorstvu u cilju sigurnosti osoblja, broda i zaštite okoline. To praktično znači da treba ljude sa svakog kontinenta dovesti u fazu jednakog načina rada, što nije nimalo lako, imajući u vidu specifičnosti raznih kultura i naroda“ (Dulić S, 2000: 2).

Analiza usmenog pomorskog diskursa- VHF komunikacija

Intenzivnija istraživanja usmene komunikacije otežava nedostupnost VHF zapisa s obzirom na to da oni mogu biti kompromitujući po strane koje su uključene u komunikaciju, posebno ukoliko se radi o VHF transkriptu koji se prilaže kao dodatak izvještaju o nesreći (sudar, nasukanje, potonuće broda, i slično). Analiza interne verbalne komunikacije na komandnom mostu omogućena je pomoću snimača podataka putovanja (eng. *Voyage Data Recorder - VDR*).

Analiza stvarnih primjera VHF komunikacije u ovom radu ima za cilj da pokaže odvijanje radio konverzacije „u praksi“, odnosno u vanrednim situacijama na moru. Upoređuje se odnos između jezičke norme i stvarne upotrebe jezika, odnosno razmatra se u kojoj mjeri se propisane fraze kao standard pomorske interne i eksterne komunikacije (eng. *The Standard Marine Communication Phrases - SMCP*), primijenjuju među pomorcima. Cilj je da se ukaže na dihotomiju formalan/neformalan, propisan/nepropisan i standardizovan/nestandardizovan pomorski diskurs, odnosno posmatra se odnos između *jezičke kompetencije i upotrebe jezika*.

Metodologija

Verbalna komunikacija koja se odvija putem VHF radija obuhvata konverzaciju između dvije ili više stanica. Problem koji se postavlja pred diskurs analitičara je kako zaista analizirati i interpretirati podatke u kojima je „zapisano“ ljudsko ponašanje i govor.

Kada je u pitanju metodološki pristup, zastupa se stav da u diskurs analizi sam kontekst, učesnici u diskursu, njihove uloge i međusobni odnosi usmjeravaju pristup u analizi jezičke građe. Pri tome, važno je da se prije upuštanja u analizu izvrši istraživanje pozadine (eng. *background*) u kojoj je sam diskurs nastao (Lazaraton, 2009: 245). Zastupajući ovaj stav, prije analize VHF transkripta koji su prethodili pomorskoj nezgodi, proučen je situacioni kontekst, odnosno pristupilo se iščitavanju izvještaja koje su o pomorskim nezgodama sačinili inspektori.

Analiza usmene komunikacije sa broda *Royal Majesty*

Nasukanje broda *Royal Majesty* blizu Masačusetsa 1995. godine je jedan od primjera nesreće čiji su uzroci tehnički faktori i loša komunikacija. U radu je analiziran segment VHF komunikacije koja se odvijala između grupe portugalskih ribarskih čamaca na VHF kanalu 16.

Brod *Royal Majesty* je skrenuo sa kursa zbog kvara na navigacionoj opremi. Međutim, veoma brzo je portugalska posada koja se nalazila u neposrednoj blizini broda *Royal Majesty* shvatila da je *Royal Majesty* plovio prema opasnosti. Međutim,

poziv koji je na engleskom jeziku bio upućen od strane portugalske posade sa ribarskih brodova prema brodu *Royal Majesty* nije ukazivao ni na kakvu vanrednu situaciju. Ipak, interna komunikacija koja se odvijala između portugalskih brodova jeste ukazivala na opasnost, ali se odvijala na portugalskom jeziku. U izvještaju sačinjenom nakon nezgode se zaključuje da bi posada putničkog broda *Royal*

Majesty obratila pažnju na poruke koje su razmijenjivali portugalski brodovi da se komunikacija, umjesto na portugalskom, odvijala na engleskom jeziku.

U pozivu ka brodu *Sao Marcas* ribarski čamac koristi standardan obrazac poziva pri čemu se identifikacija broda koji poziva vrši dva puta ("*fishing vessel, fishing vessel*"), a potom se navodi ime stanice koja se poziva ("*cruise boat*"). Komunikacija koja slijedi odvija se na portugalskom jeziku, maternjem jeziku posade sa ribarskih brodova. Neformalan ton komunikacije prisutan je u samom oslovljavanju, pa vidimo da brod *Rachel E* ne oslovljava *Sao Marcos* po imenu (2), već po nadimku (*Toluis*). Komunikacija između brodova nastavlja se u razgovornom stilu. Ovo se manifestuje kroz metaforičku upotrebu jezika, pa se brod *Royal Majesty* naziva „lošim momkom“ (4) koji „nije u pravu“ (5, 6), umjesto da se jasnim jezikom predoči da je brod na rizičnom kursu. U svakom slučaju, komunikacija je nerazumljiva brodovima koji ne govore portugalski i na taj način je zatvorena. Pored oglašivanja o uzuse komunikacije, ribarski brodovi koriste za komunikaciju kanal 16 koji treba koristiti samo za emitovanje "*distress*" poruka ili poruka opasnosti.

Komunikacija na međunarodnom kanalu mora biti jasna i odvijati se na engleskom jeziku, jeziku komunikacije u međunarodnim vodama (7).

- 1 *fishing vessel (f/v) Sao Marcos [na engleskom jeziku]: "Fishing vessel, fishing vessel call cruise boat."*
- 2 2043 *f/v Rachel E [na portugalskom jeziku]: "Are you there Toluis [nadimak Tony Sao Marcos]?"*
- 3 *f/v Sao Marcos [na portugalskom jeziku]: "Yeah, who is this?"*
- 4 *f/v Rachel E [na portugalskom jeziku]: "It's Antonio Pimental. Hey, that guy is bad where he is. Don't you think that guy is wrong in that area."*
- 5 *f/v Sao Marcos [na portugalskom jeziku]: "I just tried to call him. He didn't answer back. He is wrong."*
- 6 *f/v Rachel E [na portugalskom jeziku]: "I've been watching him for the last half hour. He was a big contact on my radar. I picked him up 8 miles away."*
- 7 *[nepoznati izvor, na engleskom jeziku]: "Channel 16 is a distress channel and this is international, please change your channel, please change your channel."*
- 8 2045 *f/v Rachel E [na engleskom jeziku]: "Calling the cruise boat in position 41 02N, 69 24W. Over."*
- 9 40 seconds later *f/v Rachel E [na engleskom jeziku]: "Calling the cruise boat 41N, 69 24W."*
- 10 *Over."*

Prikaz 5: Segment transkripta između ribarskih brodova
prije nasukanja broda *Royal Majesty*

Pozivanje broda se i dalje odvija suprotno pravilima, pa je ribarski čamac (*Rachel E*) uputio poziv brodu *Royal Majesty*, ne oslovljavajući ga po imenu, već kao "*cruise boat*". Ovo je prihvatljiv obrazac pozivanja u nekoj neformalnoj komunikaciji između brodova, ali ne i u komunikaciji na kanalu opasnosti u situaciji u kojoj se jedan od brodova nalazi na rizičnom kursu.

Nesumnjivo je da u vanrednim situacijama na moru diskurs poprima sintaktička, diskursna i leksička obilježja svakodnevnog govorenog jezika, te su prelasci na kontinuumu formalan-neformalan, propisan-nepropisan ovdje najizrazitiji. Čini se da u situacijama opasnosti odstupanje od standarda postaje najizrazitije i to je jedan od najčešćih uzroka nesporazuma, kako između članova posade, tako i broda i spoljne radio stanice.

Primjer interne komunikacije - Brod Cosco Busan

Cilj analize segmenata VHF komunikacije u daljem tekstu je da se ukaže na činjenicu da interna komunikacija između članova posade ima presudnu ulogu za pravilno upravljanje brodom. Sudar broda *M/V Cosco Busan*, zastave upisa iz Hong Konga sa Delta Tornjem u San Francisku, predstavlja još jedan primjer u kojem su različiti navigacijski faktori, a pored njih i loša komunikacija, doprinijeli nezgodi. Prema zaključcima navedenim u finalnom izvještaju, navodi se da pored pilotove smanjene kognitivne sposobnosti, zapovjednikovog prevelikog oslanjanja na

procjene pilota i ličnog angažovanja u manevru broda, evidentan je nedostatak dobre komunikacije između pilota i zapovjednika prije isplovljenja. Dio krivice snosi i služba obalnog saobraćaja koja, pored toga što nije uvidjela opasnost od sudara, nije o tome adekvatno izvjestila brod.

Prema usmenom zapisu dobijenom na osnovu snimka putovanja (eng. VDR- *Voyage Data Recorder*), oko 6 sati i 37 minuta (0637) brod je pozvao službu obalnog saobraćaja i saopštio da ima namjeru da napusti vez 56 i prođe kroz *Delta-Echo* raspon mosta nakon čega će se uključiti u plovidbenu traku (eng. *traffic lane*). Razgovor između pilota i zapovjednika o rutinskom manevru isplovljenja broda je prilično neformalan. U situaciji „pilot na mostu“ pravilo da je pilot obavlja pilotažu u obalnim vodama, ali treba napomenuti da konačnu odgovornost za donijete odluke snosi zapovjednik, što je u pomorskom pravu poznato kao "*under Master's orders and pilot's advice*" („prema naredbama kapetana i savjetu pilota“). Slijedi segment VHF zapisa:

(about 0650)

(1) *Pilot: So, Captain, there's a . . . tug and a barge coming in. We let them come in first and*

(2) *then—cause you can see the other side now, and there's no more traffic—this looks good.*

(3) *The current's not very strong. It's coming this way, so I think we'll be able to go as soon*

(4) *as the tug and the barge go past us.*

(5) *Master: "Yeah, yeah, yeah."*

(fifteen minutes later)

(6) *Pilot: You can single up Captain if you want.*

(7) *Master: OK, single up.*

Kao što se vidi, diskurs je slobodan i blizak razgovornom stilu. Zapovjednik je prepustio cijelu proceduru odvezivanja pilotu i bez pogovora prihvata pilotove primjedbe o stanju saobraćaja i vidljivosti (2), i kasniju naredbu za manevru otpuštanja svih konopa osim po jednog (naredba "single up") prije isplovljenja (7).

Oko osam sati brod se premjestio sa veza uz pomoć tegljača i jedini čujan zapis je komentar člana posade koji je na mandarinskom jeziku rekao " . . . *American ships under such conditions, they would not be under way*" („Američki brodovi ne bi isplovili u ovakvim uslovima“). Brod je, uprkos lošoj vidljivosti, krenuo sa manevrom isplovljenja. Ipak, član posade nije svoje zapažanje podijelio sa pilotom ili zapovjednikom, niti se izrazio na engleskom jeziku.

Brod je nastavio sa izlaskom iz kanala uz pomoć remorkera. Na komandnom mostu su se nalazili kapetan, treći oficir palube, kormilar i pilot. Vođa palube se nalazio na pramcu, a drugi oficir na krmi. Tegljenje se nastavilo i brod se teže kretao zbog dubokog gaza. Prema zapisu putovanja (eng. *Voyage Data Recorder*), oko 08 i 22 pilot se obratio kapetanu upitavši za značenje simbola na elektronskoj karti:

(8) Pilot: "What are these... ah... red [nerazumljivo]?"

(9) Master: "This is on bridge."

(10) Pilot: "I couldn't figure out what the red light... red... red triangle was."

Informacija o „crvenom trouglu“ je veoma bitan navigacijski podatak, ali je kapetan ovo pilotovo pitanje shvatio kao znatiželju, ali ne i moguće upozorenje na opasnost. Kada je brod *Cosco Busan* bio na jednu trećinu milje udaljen od mosta, operater obalne stanice (eng. *Vessel Traffic Station - VTS*) koji je nadgledao saobraćaj i kretanje broda *Cosco Busan*, primijetio je njegovo skretanje sa predviđenog kursa i približavanje *Delta-Echo* rasponu mosta. VTS radio operater se potom obratio pilotu *Cosco Busan*. Primjetno je da umjesto da brod pozove po imenu, VTS stanica se obraća pilotu broda sa "Romeo", dok pilot obalnu VTS stanicu iz San Franciska oslovljava sa "traffic". Na ovaj način, komunikacija nije razumljiva ostalim brodskim stanicama budući da komunikacija pilot-VTS stanica više liči na privatni razgovor. Isto tako, komunikaciju nije mogao pratiti ni sam kapetan broda. Izuzimajući ovo odstupanje, može se reći da se VTS stanica uglavnom pridržava upotrebe standardnih pomorskih komunikacijskih izraza (Ilustracija 6): "What are your intentions? Over" (5), "Roger"(10). S druge strane, pilot broda odgovara prilično neobaveznim, razgovornim tonom: "Well, I am coming around" (6), "Yeah, we're still Delta-Echo" (9).

(1) VTS 08:27:24 Unit Romeo, Traffic.

(2) Unit Romeo 08:27:29 Traffic, Romeo.

(3) Unit Romeo 08:27:45 Traffic, Romeo, did you call?

(4) VTS 08:27:48 Unit Romeo, Traffic. AIS shows you on a 235 heading.

(5) What are your intentions? Over.

(6) Unit Romeo 08:27:57 Well, I'm coming around; I'm steering 280 right now.

(7) VTS 08:28:04 Roger, understand you still intend the Delta-Echo span.

(8) Over.

(9) Unit Romeo 08:28:15 Yeah, we're still Delta-Echo.

(10) VTS 08:28:21 Uh, roger, Captain.

Prikaz 6: Segment transkripta sudara M/V Cosco Busan, p. 5

Tokom dalje komunikacije sa VTS operaterom, pilot broda je nastavio razgovor sa kapetanom u vezi s pomenutim nejasnim simbolom na elektronskoj karti pitajući na što se isti odnosi "*This is the center of the bridge, right?*", na što je zapovjednik odgovorio prilično nevoljno sa "*Yeah.*" Nakon dodatnih naređenja za okretanje kormila u desnu, sredinu i sasvim na desnu stranu, vođa palube je, umjesto na engleskom, na mandarinskom uzviknuo da se nazire stub mosta "*The bridge column. The bridge column!*" na što je zapovjednik, takođe na mandarinskom odgovorio "*Oh, I see it. I see it.*" Pramčana lijeva strana broda udarila je u ugao bokobrana Delta tornja. Nakon kontakta broda sa mostom, i pilot i zapovjednik su postali svjesni novonastale situacije:

- (1) Pilot: [nerazumljivo] you said *this* was the center of the bridge.
(2) Master: Yes.
(3) Pilot: No, *this* is the center. *That's* the tower. *This* is the tower. *That's* why we hit it. I thought *that* was the center.
(5) Master: *It's* a buoy. [nerazumljivo]
(6) Pilot: Yeah, see. No, *this* is the tower. I asked you if *that* was [nerazumljivo]...
(7) Captain, you said *it* was the center.
(8) Master: Cen... cen... cen... center.
(9) Pilot: "Yeah, *that's* the bridge pier, I thought *it* was the center"

Prikaz 7: Segment transkripta sudara M/V Cosco Busan, p. 7

Diskurs postaje napet, neke riječi su nerazumljive, zapovjednik zamuckuje (8), a brojni iskazi su nedovršeni i nerazumljivi (1,5 i 6). Kako napetost situacije raste, i diskurs postaje haotičan, ilokucijski potencijal iskaza postaje slabiji, nesigurniji. Ovo se na planu diskursa u datom primjeru (Ilustracija 7) manifestuje kroz nasumično ređanje signala diskursne reference. Anaforička referenca ostvarena je na početku diskursa pokaznom zamjenicom *this* koja zamjenjuje *red triangle*. Slijede primjeri kataforičke reference: "*This* is the center" (3), "*this* is the tower" (3, 6), "*it's* a buoy" (5), dok je anaforička referenca ostvarena u primjerima "*that's* why we hit it" (3), "I thought *that* was the center" (3), "I asked you if *that* was" (6), "Captain you said *it* was the center", "Yeah, *that's* the bridge pier, I thought *it* was the center" (9).

Odstupanje od upotrebe standardnih pomorskih izraza i nautičke terminologije prisutnije je u situacijama neposredne opasnosti ili gustog saobraćaja. Kao što je u prethodnom primjeru ilustrovano (Ilustracija 7), internu komunikaciju koja se odvija između članova posade (pilot-kapetan, kapetan-oficir, oficir-oficir) karakteriše razgovorni stil koji je bliži opštem engleskom jeziku nego jeziku struke.

Ono što je sigurno je da u oba ilustrovana primjera greška u komunikaciji spada u greške koje je izazvao čovjek (*human factor, human element, human error*) i predstavlja „*neprihvatljivo i neželjeno ponašanje pojedinca ili grupe koje za posledicu ima pojavu nezgode, nesreće ili opasnog incidenta na brodu*“ (MARCOM, 1999:119).

Zaključak

Cilj ovog rada je da se savremena komunikacija u pomorstvu sagleda pomoću aparature diskurs analize. Sačinjena je uslovna klasifikacija tipova komunikacije u pomorstvu na usmenu i pisanu komunikaciju. Da bi analiza bila interpretativna, bilo je potrebno zahvatiti pomorsku djelatnost „iznutra“, odnosno, bilo je potrebno konsultovati stručna pomorska lica i pomorske publikacije.

Za primjere pisane komunikacije uzeti su teleks i pomorski obrasci. Statistička obrada diskursa teleksa omogućuje da se identifikuju karakteristične lekseme i fraze koje se koriste u ovoj vrsti saobraćanja. Nosioци značenja su imenice i imeničke složenice pa je za pravilnu interpretaciju poruke potrebno poznavanje jednog broja riječi iz oblasti struke (metereologija, tehničke karakteristike broda). Međutim, u metereološkim teleksima dominira diskurs deskripcije. Ovo je na planu jezika postignuto upotrebom sadašnjih glagolskih vremena u aktivnom obliku, što doprinosi živoj i dinamičnoj naraciji. Stoga je dat pregled karakterističnih temporalnih i spacijalnih signala svojstvenih ovoj vrsti teleksa.

Pored gramatičkih i leksičkih elemenata karakterističnih za pojedine cjeline u oba tipa pisanog diskursa, ukazano je i na važnost grafičkih obilježja koja ih odlikuju. I ta grafička uobličенost pokazuje zavisnost, s jedne strane, od sadržaja određenog tipa pomorskog diskursa (teleksi, obrasci), a s druge strane, ukazuje na razvojnu dimenziju u datim pisanim žанrovima, gdje postoji tendencija ka unifikaciji i formalnom strukturiranju diskursa od strane pomorskih kompanija.

Kada je u pitanju usmena komunikacija, analiza VHF transkripta je ukazala na odstupanja u upotrebi standardizovanih fraza. Pri tome je uočeno da, zavisno od funkcije koju enkoder i dekodera poruke vrše, odstupanje varira. Nema sumnje da se u vanrednim situacijama diskurs približava razgovornom stilu. Strah i panika koji u situacijama opasnosti vladaju na brodu prenose se i na komunikaciju, pa su iskazi nejasni, nerazumljivi i nedovršeni. Jedna od velikih prednosti budućih istraživanja usmenog diskursa leži u činjenici da je jezička građa danas dostupna u digitalnom obliku što omogućava lakšu obradu teksta pomoću aparature korpus lingvistike. Na ovaj način, mogu se očekivati značajni rezultati u osvijetljavanju promjena u tipovima diskursa u pomorskoj komunikaciji kako u sinhronijskoj, tako i dijahronijskoj ravni.

Nema sumnje da globalizacija obavezuje na promjene u usmenoj i pisanoj komunikaciji u pomorstvu i oblikuje ne samo sadašnji, već i budući diskurs. Jedna od tendencija na koju se pokušalo ukazati u ovom radu je da se propisane jezičke forme različito primijenjuju od strane pomoraca. Činjenica je se u globalizovanom svijetu ne može uvijek premostiti jaz koji postoji u jeziku, a koji je neminovna posledica različitih kultura, situacija, i najzad, različite jezičke kompetencije pojedinaca. Ma koliko pokušavali „ukrotiti“ jezik i komunikaciju u pomorstvu dovesti na jedan uniforman nivo putem konvencija (STCW, SOLAS), čini se da „živ“ jezik, a posebno jezik u usmenoj interakciji, ostavlja prostora za dalja komparativna istraživanja.

Literatura:

- Crocker, R. (2009) "An Introduction to Qualitative Research", in J. Heigham and R. A. Crocker (eds.), *Qualitative Research in Applied Linguistics*, London: Palgrave Macmillan, p. 9.
- Fairclough, N. (1996) "Globalization of Discursive Practices", in *Globalization Research Network*. Pristupljeno 06. 07. 2011:
<http://www.bank.rug.ac.be/global/programme.html>.
- Frow, J. (2006) *Genre*, London and New York: The New Critical Idiom.
- Dulić, S. (2000) *ISM Code-Međunarodni kodeks upravljanja sigurnošću, objašnjenja i primjena*. Maritime Training Center Azalea, Bijela.
- Dževerdanović, M. (2008) *Struktura diskursa u pomorskim izvještajima*, magistarski rad, Beograd: Filološki fakultet.
- Dževerdanović, M. (2012) *Tipovi diskursa i žanrovska obilježja u pomorskoj komunikaciji*, doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet.
- Jurlina, T. (2005) *Terminologija i Diskurs u Pisanoj Pomorskoj Komunikaciji (Engleski i Srpski jezik)*, magistarski rad, Beograd: Filološki fakultet.
- Lazaraton, A. (2009) "Discourse Analysis", in J. Heigham and R. A. Crocker (eds.) *A Qualitative Research in Applied Linguistics*, London: Palgrave Macmillan, pp. 242-259.
- MARCOM project (1999) *The Impact of Multicultural and Multilingual Crews on Maritime Communication Final Report- Volume 1*, Transport RTDProgramme, Belgium: Brussels.
- M/V Cosco Busan Bridge Allision [pdf], in National Transportation Safety Board (2009). Pristupljeno 02.03.2012.
<http://www.nts.gov/doclib/reports/2009/MAR0901.pdf>
- Pritchard, B. (2003) *Maritime Communications and IMO SMCP 2001*. Rijeka: Faculty of Maritime Studies.
- Scott, M. (2001) *Wordsmith Tools version five*, Oxford: Oxford University Press.
- Textanz 2.5.0.0 (2008), Cro - Code Software. Pristupljeno 11. 11. 2012.
<http://www.dodownload.com/os-utils/text-edit/textanz.html>.
- The Grounding of the Royal Majesty [pdf]. Pristupljeno 20.11.2012.
<http://ti.arc.nasa.gov/m/profile/adevani/Grounding%20of%20the%20Royal%20Majesty.pdf>

ANALIZA INTERNET DISKURSA

Posljednjih godina, internet je zavladao našim životima, čime su konvencionalni oblici komuniciranja (pismo, faks, komunikacija uživo) skoro ili potpuno potisnuti u drugi plan. Ova revolucija podstakla je pojavu novog tipa diskursa, koji se umnogome razlikuje od tradicionalnih oblika. Samim tim, teorijski temelji za ovaj diskurs nijesu još uvijek postavljeni. U ovom radu bavićemo se teorijskim postavkama internet diskursa, pri čemu ćemo se osvrnuti na njegove različite podžanrove, zatim dodirne tačke sa govornim i pisanim diskursom, kao i specifičnosti ovog jezika u odnosu na prethodno pomenute tipove, strukturom internet diskursa. Bavićemo se novim tehnikama koje komunikatori koriste da zamijene proksemične i prozodične elemente govora, kao i principom „ekonomije kucanja“, pri čemu ćemo se posebno osvrnuti na slobodu upotrebe različitih tehnika u cilju vjerodostojnije komunikacije.

Uvod

Internet je globalan, elektronski i interaktivni medij. Imejl prepiska, internet forumi, čat komunikacija, i ostali podžanrovi potisnuli su konvencionalne oblike komunikacije kao što su pismo, razgovor uživo i sl. U radu koji slijedi bavićemo se pristupom analize diskursa u oblasti interneta, zatim određenim pojmovima vezanim za ovaj diskurs, njegovim preklapanjem sa govornim i pisanim žanrovima, kao i specifičnostima analiziranog jezika, kao što su emotikoni, akronimi, greške u pisanju i sl. Posebnu pažnju obrat ćemo na strukturalno-dinamičke karakteristike internet diskursa, sa stanovišta analize konverzacije.

Teorijske postavke eminentnih autora iz ove oblasti

Oblast jezika interneta predstavlja novu sredinu kako u stvarnom životu, tako i u analizi diskursa. Zahvaljujući ovoj, za nove istraživače nimalo optimističnoj činjenici, imamo veoma mali broj primjenjenih i teorijskih studija iz iste oblasti. Među tim radovima eminentno mjesto zauzima *Netspeak*, Dejvida Kristala. Ovaj udžbenik prikazuje opšti presjek diskursa interneta, uključujući osnovne karakteristike internet jezika, povezanost sa govornim i pisanim diskursom, itd⁴³. Istražujući radove iz ove oblasti našli smo jedan koristan rad Suzane Hering

⁴³ Kod Heringove (2007), nalazimo da su se ovim problemom bavili sljedeći istraživači: Ferrara, Brunner & Whittemore, 1991; Murray, 1990; Werry, 1996; Yates, 1996), čije reference možemo pronaći u njenom članku.

(Herring, 2007), koji ima za cilj da odvoji ovaj diskurs u specifičnu cjelinu u odnosu na govorni i pisani, suprotno od početnih teorija, čija su polazišta bila susreti analize konverzacije i analize teksta. Analitičari onlajn diskursa ne udaljavaju se od analitičara govornog i pisanog diskursa u smislu potreba klasifikacije, ali je akcenat istraživanja na karakteristikama jezika koje predviđaju varijaciju u diskursu, čime se bavi Heringova. Njeno istraživanje objedinjuje prethodna istraživanja u vezi sa analizom konverzacije u jednu cjelinu.

Pomenuti rad čini se praktičnim iz razloga što nam pruža precizan tabelarni pregled teoretskih postavki jezika interneta. Ona za osnovu svog rada uzima Bajberov pristup organizaciji diskursa, koji prati sljedeće karakteristike izabranog onlajn žanra:

1. modalitet (govorni ili pisani),
2. broj učesnika u komunikaciji,
3. tip teksta/ diskursa, i
4. žanr/ registar kome ovaj pripada (Herring, 2007).

Svrha ponuđene šeme je dopunjavanje podataka o određenom diskursu, kako bi se olakšale analize koje će se dalje vršiti na tekstu: lingvistička/ diskursna, konverzaciona, pragmatička, kao i sociolingvistička analiza. Poseban značaj ove klasifikacije je što ona može poslužiti i rasvjetljavanju bitnih kapaciteta korpusa koji se analizira.

Drugi pristup koji Heringova koristi u klasifikaciji govornog diskursa je Hajmzov model etnografije komunikacije (Del Hymes, 1974). Kriteriji koji se navode u njenoj tabeli uključuju sljedeće: scenu/ mjesto, učesnike u komunikaciji, svrhu komunikacije, ciljeve, rezultate, niz i red događaja, ton, način, raspoloženje, kanale, oblike, stilove, društvene norme i žanrove. Kombinacijom početnih slova svakog kriterija na engleskom dobijamo akronim; S P E A K I N G (govor) (Herring, 2007).

Pomenuti pristupi bili su odskočne daske za klasifikaciju tipova onlajn diskursa. Ferrara i grupa autora (Ferrara et al., 1991) opisuju onlajn diskurs kao „registar u razvoju”. Ipak, rani pristupi klasifikaciji ovog diskursa u odnosu na govor i pisanje bavili su se samo jednim njegovim oblikom, zanemarujući činjenicu da u ovom diskursu postoji asinhrona i sinhrona komunikacija. Kasniji istraživači suzili su fokus pažnje na pojedine oblike onlajn diskursa opisujući karakteristične komunikativne crte svakog od njih. Primjer takve perspektive je Černijeva (Cherny, 1999) etnografska studija društvenog MUD-a, zapaža Heringova (Herring, 2007). Treći pristup (Murray, 1988) najbliži je pristupu Heringove i uključuje klasifikaciju podataka na osnovu unaprijed definisanog niza kategorija. U sva tri pristupa, primarni cilj nije klasifikacija, već karakteristike koje jedan tip diskursa razlikuju od

drugog, kao i identifikovanje osnovnih faktora kojima bi se ove karakteristike objasnile.

Cilj rada Heringove jeste sistematizacija i proširivanje prethodnih napora u šemi naglašavanjem karakteristika koje imaju direktni uticaj na lingvistički izbor učesnika. Pregled šeme koju ona predlaže, i koja predstavlja preliminarni pokušaj da se klasifikuje ovaj jezički materijal, vezan je za dva osnovna tipa uticaja: medij (tehnologija) i društveni (kontekstualni). Prvi set kategorija opisuje tehnološke karakteristike onlajn sistema komunikacije, koji su određeni protokolom, serverima, klijentima, kao i pratećim hardverom, softverom i drugim komponentama kompjutera. Drugi niz sačinjavaju društveni faktori vezani za situaciju ili kontekst komunikacije, uključujući informaciju o učesnicima, temu o kojoj razgovaraju, jeziku kojim govore i sl. Uključivanje ovih faktora pretpostavlja da faktor konteksta značajno, ali ne uvijek, oblikuje komunikaciju. Kao i u tradicionalnom modelu, ovi faktori mogu biti prošireni na osnovu kriterija uticanja na diskurs. Ipak, oni ne moraju međusobno uslovljavati jedan drugog, kao što je slučaj sa situacionim faktorom i faktorom medijuma. Šema se primjenjuje tako što se korpus analizira kroz svaku kategoriju pripajanjem određenih vrijednosti, pri čemu se može desiti da neke od njih ne mogu biti pridružene. Na ovaj način došli bismo do liste relevantnih vrijednosti za kategorije u svakom nizu, koje nijesu konačne i mogu biti proširene.

Kada je prvi korak završen, istraživač može izdvojiti karakteristike koje su relevantne za analizu analiziranog korpusa. Lakše bi bilo ako bismo na samom početku dodali vrijednosti samo karakteristikama koje su bitne prilikom analize.

Kako se internet širi, broj podtipova diskursa (podžanrova) se povećava, a time i mogućnost proširivanja postojećih modela. Jedan od nedostataka prethodne šeme je njena neorganizovanost, tj. činjenica da predstavlja listu kategorija. Drugi nedostatak je činjenica da šema obuhvata samo tekstualni sadržaj.

Podžanrovi internet diskursa

Kod Kristala nalazimo sljedeće podžanrove jezika interneta odnosno e-diskurse (Crystal, 2009: 16): imejl, čet grupe, veb, blogovi, virtualni svjetovi, instant poruke.

Imejl komunikacija predstavlja upotrebu kompjutera za slanje poruka među korisnicima ovog podžanra diskursa. Mada, u odnosu na web zauzima mali prostor na internetu, imejl predstavlja okosnicu interneta (Naughton, 1999: 150).

Čet grupe su diskusije na određenu temu. Mogu biti sinhrono (u stvarnom vremenu) ili asinhrono (komunikacija sa zastojećima). Neke čet grupe su globalne, dok su određene ograničene na određeno mjesto ili region. Kao kod imejla, faktor sinhronosti utiče na raznovrsnost registra.

Virtualni svjetovi predstavljaju zamišljene sredine u kojima korisnici započinju komunikaciju kroz igru. Prva takva sredina bila je MUD ("multi-user dungeon") iz sedamdesetih godina dvadesetog vijeka (Crystal, 2009: 12). Lingvističke mogućnosti su neiscrpne, ali se uglavnom ograničavaju na potrebe igre.

Veb (W3, www) predstavlja skup kompjutera povezanih na internet zajedno sa svim dokumentima kojima svi korisnici mogu pristupiti.

Instantne poruke dozvoljavaju elektronsku komunikaciju među ljudima koji poznaju jedni druge. Učesnici u komunikaciji imaju uvid u tekst dok se kuca. Lista kontakata prisutnih se nalazi na ekranu ("buddy list"/ "contact list"), kao i informacija o statusu (onlajn/oflajn/zauzet/udaljen) itd.

Blog se kao podžanr internet diskursa pojavio početkom dvadeset prvog vijeka. Mnogi blogovi su lični dnevници, čija dužina varira od kratkih poruka do eseja. Neki blogovi su slični monolozima, dok su drugi interaktivni.

Pomenuti e-diskursi ne isključuju jedan drugog. Dešava se da se oni međusobno prepliću, kao što je slučaj gdje virtuelni MUD sadrži asinhronu čet grupe dozvoljavajući učesnicima da komuniciraju putem internet foruma. Internet je jedna fluidna sredina koja je u neprestanom stanju tranzicije i u kojoj učesnici istražuju uvodeći nove kombinacije elemenata. (Crystal, 2009: 16) Kod Milarda (Millard, 1996: 154) nalazimo iskaz jednog učesnika u internet komunikaciji u vezi sa agresivnim jezikom (engl. *flaming*): „Na internetu možemo govoriti kako hoćemo, pitanje je samo kakav tip komunikacije tražimo“.

Internet diskurs nasuprot govornom i pisanom diskursu

Ono što jedan istraživač ovog diskursa odmah primjeti jeste da on predstavlja hibridni medij, koji posjeduje karakteristike kako govornog, tako i pisanog diskursa, s tom razlikom da su određeni žanrovi internet diskursa bliži ili dalji na liniji između govornog i pisanog jezika. Čat interakcija je, recimo, mnogo bliža govoru nego pisanju, dok se diskurs imejlom skoro poistovjećuje sa pisanim diskursom. Uprkos naklonosti internet žanrova jednom ili drugom diskursu, novi diskurs se razlikuje od govornog u tri aspekta:

- a) vremenska razlika između početnih postova i odgovora na njih,
- b) tematska razlika,
- c) strukturalna razlika.

Ove tri karakteristike međusobno su i povezane: vremenska razlika ima uticaj na komunikaciju između učesnika, koja uzrokuje da ova bude znatno različita od govorne kako u strukturalnom, tako i u tematskom smislu. Ipak „uvježbani“ učesnici ne samo da tolerišu, već se i snalaze u ovoj neobično strukturiranoj komunikaciji.

Uprkos vremenskoj distanci, ovaj diskurs ima strukturu blisku strukturu „konverzacije“, jer svaku poruku možemo posmatrati kao iskaz jednog sagovornika. Jedna od razlika između govornog diskursa i nekih podžanrova internet diskursa je u načinu objavljivanja teme. Kod diskursa internet foruma, recimo, tema razgovora se objavljuje u pisanoj formi u zaglavlju, gdje stoji kao predmet razgovora, što je naravno prilično drugačije od konverzacije gdje se tema uvodi nezvanično. Sličan je slučaj i s imejlovima – tema stoji u odjeljku *subject*.

Druga razlika između jezika govornog diskursa i jezika internet diskursa je broj učesnika u komunikaciji. Naime, u govoru imamo obično dva ili više sagovornika (“two-part dialogue”), ali ne veliki broj, dok u onlajn debatama imamo veliki broj učesnika (“multy-party discourse”) (Harrison, s.a.).

Karakteristike ovog jezika u odnosu na govorni nalazimo kod Kristala (2009: 45) u tabelama 2 i 3, gdje je naznačena prisutnost/ odsutnost određenih govornih i pisanih aspekata, u podžanrovima interneta.

Podžanrovi internet diskursa	Web	Blogovi	Imejlovi	Čet grupe	Virtualni svjetovi	Instantne poruke
1. vremenski određen	Ne	Ne	Da, na različite načine	Da, na različite načine	Da, na različite načine	Da
2. spontan	Ne	Da, uz ograničenja	Ne uvijek	Da, uz ograničenja	Da, uz ograničenja	Da
3. licem u lice	Ne	Ne	Ne	Da	Ne	Ne, osim ako imamo namjeru
4. labava struktura	Ne uvijek	Da	Ne uvijek	Da, uz ograničenja	Da	Da
5. društveno interaktivan	Ne, mada postoji mogućnost	Ne, mada postoji mogućnost	Ne uvijek		Da, uz ograničenja	Da
6. moguće ispravke na licu mjesta	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne
7. prozodičan	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne

Tabela 1 – Kriterijum govornog jezika primjenjen na Netspeak
(Crystal, 2009: 45)

Podžanrovi internet diskursa	Web	Blogovi	Imejlovi	Čet grupe	Virtualni svjetovi	Instantne poruke
1. prostorno određen	Da, ima dodatne opcije	Da	Da, mada se često brišu	Da, mada postoje ograničenja	Da, uz ograničenja	Da, ali brzo se gubi iz vida
2. planiran	Da	Ne uvijek	Ne uvijek	Ne, mada je moguće uz adaptaciju	Ne, mada je moguće uz adaptaciju	Ne
3. vizuelno kontekstualizovan	Da, uz malu adaptaciju	Da	Da	Da	Da, uz adaptaciju	Da, osim ako koristimo kamere
4. detaljno strukturiran	Da	Ne uvijek	Ne uvijek	Ne	Ne	Ne
5. činjeničan	Da	Da	Da	Ne uvijek	Da, na različite načine	Ne
6. promjenjiv	Da	Ne uvijek	Ne uvijek	Ne	Ne	Ne
7. bogat grafikom	Da, na različite načine	Ne	Ne	Ne	Da, na različite načine	Ne

Tabela 2 - Kriterijum pisanog jezika primijenjen na Netspeak (Crystal, 2009: 47)

Kristalove tabele daju jasan pregled svih podžanrova diskursa interneta i njihove osobine. Uzmimo primjer čet grupa. Za njih je dat sljedeći opis: određene vremenom, ali na poseban način u odnosu na govorni diskurs; spontane; slabo strukturirane i društveno interaktivne. Facijalna ekspresija, automatsko ispravljanje i prozodičnost su odsutni.

Prethodno pomenuti podžanrovi internet diskursa imaju još jednu razlikovnu karakteristiku, a to je *tema*. Imejl, čat grupe, instantne poruke i web stranice imaju jednu zajedničku crtu, a to je da se mogu smatrati realno tematskim elektronskim interakcijama. Naime, u svim pomenutim podžanrovima možemo govoriti o stvarnoj temi. To nije slučaj sa virtualnim svjetovima (MUDs, MOOs), gdje je tema izmišljena i cijela koncepcija je drugačija – kombinuju se vizuelni, auditivni i tekstualni elementi.

U Tabeli 3. daćemo kratak pregled osobina koje analizirani diskurs uzima od pisanog i govornog.

Govorni diskurs	Pisani diskurs
Interakcija i neformalni karakter Komunikacije	Pisani mod i asihronost poruka
Češća upotreba aktiva	Upotreba pasiva
Manje formalna dikcija, kolokvijalni izrazi	Formalna upotreba zamjenica
Neodređenost (upotreba izraza kao što su: <i>kind/sort of, that stuff</i> itd.)	Određenost i opširnost onoga o čemu se piše
Paralingvistička sredstva	Nominalizacija
Direktni govor	Indirektni govor
Elipsa, skraćivanje	Česta upotreba relativnih rečenica, atributa/epiteta i participa
Komunikacija uživo	Imaginarni/fiktivni čitalac

Tabela 3 - Pregled govornih i pisanih karakteristika kod internet diskursa

Internet diskurs nalazi se na prelazu između oblika navedenih u tabeli. Tačnije, korisnici ovog diskursa našli su načine koji su im omogućili nadomještanje facijalne ekspresije i direktnog iskazivanja osjećanja karakterističnog za govorni diskurs, tzv. *emotikone* koji doprinose živosti i vitalnosti komunikacije, kojima ćemo više pažnje posvetiti kasnije. Kod Heringove (2007: 20) nalazimo podatak da oni, zajedno sa *nikovima*, pripadaju tzv. kontekstualnim lozinkama.⁴⁴

Karakteristike internet diskursa odnose se, uglavnom, na nadomještanje nedostataka glasa. Ipak, nepravедno je i nemoguće lišiti virtualnu komunikaciju njenih ekscentričnosti, uprkos činjenici da mnogi ljudi nijesu informisani o njenim specifičnostima, tj. da je jedan dio naše populacije digitalno nepismen. Jedna od takvih je specifičnost konteksta u kome se ovaj diskurs javlja. Onlajn prepiska se u određenim podžanrovima interneta dešava između anonimnih ili pseudonimnih komunikatora iz specifičnih govornih zajednica. Uprkos činjenici da svaki komunikator ima pravo na slobodu govora u svakodnevnom životu, može se desiti da bude kažnjen ili odbačen zbog stavova ili mišljenja sa kojima se naši sagovornici ne slažu. Iz tog razloga, ova komunikacija se čini spontanijom od govorne interakcije.

⁴⁴ Analitičari koji su se bavili ovom temom, a navode se u članku Heringove (2007), su: Bechar-Israeli, 1995; Danet et al., 1997; Heisler and Crabill, 2006; Herring, 2001.

Osoben način pisanja jedna je od karakteristika koje jezik interneta razlikuju od tradicionalnih oblika diskursa. Ove karakteristike idu od jednostavnih oblika pisanja bez naglašenih tipografskih varijacija (imejl, čet grupe) do kombinacija različitih boja i stilova fonta, kod određenih web stranica. Među novim karakteristikama ovog diskursa izdvajaju se emotikoni, akronimi, skraćenice. Ove oblike nazivamo alternativnim komunikativnim oblicima. Njihova upotreba zavisi od komunikatorovog stila i retoričkih strategija, kao i od njegovog iskustva i vještine. Pored alternativnih komunikativnih oblika neizostavne su i greške u pisanju, koje su posljedica brzog kucanja.

Kao što smo vidjeli, onlajn komunikatori koriste raznovrsne strategije da nadomjestite facijalnu ekspresiju i kinezičke/proksemičke karakteristike (Crystal, 2009). Ove konvencije predstavljaju karakteristiku koju internet diskurs „pozajmljuje“ od govornog jezika, ali i njegovu posebnost. Za razliku od pisanog diskursa, gdje se pokušaj da se prenese ne samo poruka, već i intonacija, akcenat, brzina, i ton glasa kojim bismo željeli izgovoriti tu poruku, uvijek završava pretjeranom upotrebom znakova interpunkcije ili određenih slova, u internet diskursu se od skora pri istoj svrsi upotrebljavaju suptilnije tehnike (Crystal, 2009: 37).

Svenson (1997: 222) daje opcije koje onlajn komunikatori koriste kako bi nadomjestili nedostatak glasa. Učesnici u internet komunikaciji ponekada upotrebljavaju sva velika slova, kako bi predstavili glasnjiju poruku ili dio poruke. Da bismo naglasili izraz ili riječ možemo koristiti drugi tip slova ili slova u boldu/italiku kao i ostale grafičke konvencije kojima se postiže isti efekat, kao što su slova druge boje. Ipak, preporučivo je naglašavati stavljanjem zvjezdica, *_podvlaka_* ispred i iza fraze/riječi, ili razmakom između slova – što znači „glasno i jasno“ (Crystal, 2009: 37). Naglašavanje se može vršiti i ponavljanjem.

U upotrebi su i sintaktička sredstva kao što su tri tačke za pauzu, ili tri znaka uzvika za „glasnjiju“ poruku (Levelet, 1989: 1). Ponekada se „manje glasna“ poruka prenosi kao <šapat>. Ovu tehniku Kristal (2009: 42) naziva: „glagolskom napomenom“ i u nju može da se uključi bilo koja informacija i to na više načina: <smijanje>, <smijeh>, <plač> i sl.

Treći način izražavanja ovih karakteristika je upotreba *skraćenica* i *akronima*. Akronimi se nalaze na prelazu između govornog i pisanog diskursa, ali su bliže govornom. Oni su skoro uvijek nepoznati komunikatoru koji se tek uključio u komunikaciju.

U asinhronoj komunikaciji efekat doprinosa prati se kroz određeni period vremena. Čak i kada su učesnici onlajn, i kada se radi oiskusnim komunikatorima, vremensko kašnjenje (engl. *time lag*) ne izostaje, zbog odlika same komunikacije,

koja se odvija tako što komunikatori kucaju postove. Naizgled sinhrona komunikacija uključuje planiranje komunikatora prije slanja poruke. U nekim podžanrovima internet diskursa (imejl, internet forum) ovo teško može dovesti do nejasnoća u vezi sa smislom interakcije, dok se u nekima (diskurs četa) to veoma često dešava, što je opet posljedica različite strukturiranosti komunikacije. Može se reći da je asinhrona komunikacija jednostavnija za praćenje, dok kod sinhrona često dolazi do preklapanja postova. Ipak, na određenoj tački konverzacija se završava, ali tekst ostaje, što dalje ostavlja materijal za analizu strukture (Crystal, 2009: 140).

Struktura komunikacije

Strukturalne karakteristike internet diskursa mogu biti veoma korisne pri analizi socioloških faktora: komunikativnog ponašanja i društvene strukture. U smislu adekvatnosti, ovaj tip komunikacije je pogodniji od govornog diskursa, jer svi komunikatori ne moraju biti prisutni u toku diskusije, tj. mogu odgovoriti na poruku/e kada oni to žele. Još jedna specifičnost u odnosu na govorni diskurs, gdje se sagovornici sami snalaze u sortiranju konverzionih jedinica, ovdje je to „posao“ softvera interneta koji strukturira diskusiju. Samim tim struktura interakcije predstavlja lavirint opcija u kojem, pomijerajući se od jednog ka drugom nivou, prolazimo kroz filter koji nam pokazuje koji je sljedeći korak u komunikaciji.

Mogućnosti citiranja prethodne poruke, komentarisanja njenog dijela i prepravljavanja teksta pomažu stvaranju koherentnog dijaloga. Ova karakteristika omogućava da se komunikacija odvija duže nego što bismo inače očekivali. Takođe, strategija citiranja utiče na prirodu diskusije i pomaže sagovornicima da prate tok komunikacije. Ponekada citiranje može prouzrokovati veoma kompleksne diskusije, jer u datoj debati možemo naći mnogobrojne diskusije podtema. Svaka poruka u diskusiji zavisi od susjednog teksta ili ko-teksta koji čine druge poruke.

Pored strukturalne specifičnosti, jezik interneta ima karakteristike koje su uglavnom nastale težnjom da se nadomjestite prozodični i proksemični elementi prisutni u govoru: emotikoni, akronimi, skraćenice; dok su, usljed brzog kucanja, česte greške u pisanju. O tome će biti riječi u narednim dijelovima rada.

Jezik simbola – emotikoni

Emotikoni služe za iskazivanje osjećanja simbolima umjesto riječima. U početku su korišćeni u komunikaciji SMS-om, da bi kasnije postali dio šire komunikacije internetom. Semantički, oni približavaju sagovornike i upotpunjavaju komunikaciju. Korpus koji smo analizirali sadrži čitavu jednu skupinu emotikona različitog značenja. Njihovo značenje je lako shvatiti, jer su manje-više univerzalni za sva područja.

Emotikoni se upotrebljavaju da pokažu kako se osoba koja daje komentar osjeća u vezi sa sadržajem poruke, tj. da izraze emociju (Crystal, 2006: 39-41). Jonson (Jonsson, 1997: 1) ih naziva i *smajlijima* prema prvom izmišljenom i najčešće korištenom emotikonu. U Derijevoj (Dery, 1993) terminologiji dati su pod nazivom „parajezik interneta“.

Njihova pojava u potpunosti mijenja način na koji shvatamo određenu poruku. Smajliji imaju i druge uloge osim približavanja značenja rečenica/postova sagovorniku. Jedna od njih je pragmatičko pojačavanje iskaza (Crystal, 2009: 39). Njihovo odsustvo ne znači nedostatak emocija kod komunikatora, mada se ponekada poruka bez emotikona može pogrešno protumačiti. Ipak, pretjerana upotreba smajlija djeluje neprirodno i o tome treba voditi računa.

Postoje dva tipa emotikona: *pisani* i *grafički*. Pisani emotikoni su starijeg datuma i jednostavnijeg oblika od grafičkih. Prave se kombinacijom različitih znakova interpunkcije, koji tako kombinovani podsjećaju na facijalnu ekspresiju. Oni stoje na samom kraju rečenice ili iza znaka interpunkcije, ako on postoji. Najčešći je smješak, koji se pravi kombinacijom dvotačke (oči), crtice (nos) i krajnje zgrade (usne). Prema Godmanu i Gradolu (1996: 120), digitalni komunikatori koriste emotikone, skraćenice i akronime umjesto riječi, pa su oni dio trenda koji se naziva „ekonomija pisanja“.

Emotikoni su takođe usko vezani za čuvanje integriteta sagovornika. U razgovoru sa drugima mi nesvjesno ulazimo u osjetljive situacije. Vitmer i Kazman (Witmer, Ktazman, 1997) prenose njihovo iskustvo u vezi sa emotikonima. Oni kažu da su u korpusu koji su izabrali šest od četrnaest foruma sadržali emotikone (ukupno 16). Ovo iskustvo Kristal (2006: 41) povezuje sa jednom studijom gdje su 13.4% postova od ukupno 3 000 sadržavali emotikone. Razlog ovako malog broja emotikona je što ih neki od komunikatora uopšte nijesu koristili, što se, po njima, značajno odrazilo na tok komunikacije.

Emotikoni i drugi alternativni oblici komunikacije koje upotrebljavaju korisnici interneta u početku su posmatrani veoma skeptično. U tom pogledu, naročito je bila izražena briga da će „technospeak“ (Crystal, 2009) narušiti osnovne standarde pisanja. U knjizi *Netspeak* Kristal daje jedno potpuno suprotno stanovište: da je internet uveo raznovrsnost i kreativnost u jezik radikalno mijenjajući način na koji ga koristimo.

Akronimi

Jedna od mnogobrojnih novosti u jeziku interneta su akronimi. Njihova upotreba u svrhe komunikacije u diskursu interneta prevazilazi ograničenja. Ovo je prostor gdje kreativnost i spontanost komunikatora u potpunosti dolazi do izražaja.

Steve G. Steinberg daje sljedeći iskaz za *Wired style*: „Kada je riječ o tehnologiji, što je veći broj akronima, više se razgovara ni o čemu” (Hale and Scanlon, 1999: 188). Neki primjeri jednostavnijih akronima koje smo pronašli kod Kristala su BBS (*bulletin board system*), FAQ (*frequently asked questions*), URL (*uniform resource locator*). Malo komplikovaniji su akronimi koji se predstavljaju kao kombinacije slova i brojeva: W3C (*World Wide Web Consortium*), B4N (*Bye for now*) itd. Akronimi u posljednje vrijeme predstavljaju cijele iskaze, kao sljedeći primjeri: WDYS (*What did you say?*), THX (*Thanks*), eod (*end of discussion*) itd.

Greške u pisanju

Za razliku od emotikona, akronima i skraćenica, greške u pisanju ne svrstavamo u princip „ekonomije pisanja”, već proističu iz brzog kucanja. Tako nastaju riječi koje sadrže pogrešna i suvišna slova. Prema Kristalu (2009: 43), prosječna brzina kucanja je 5 do 6 slogova u sekundi, s obzirom na to da kucanje nije prirodno ponašanje i naročito je teško za nove članove – često se prave greške. Ovdje ne ubrajamo riječi koje prema konvencijama počinju velikim slovom, a komunikatori ih pišu malim, jer je to nepisano pravilo ovog diskursa. Naime, poštovanje gramatičkih i pravopisnih konvencija odraz je stila novih članova, koji još nijesu usvojili karakteristike govorne zajednice, tj. osobine trenda koji su uveli „mouse potatoes” (Fahey, 1994: 125).

Jedna od situacija koja je produktivna za nastanak grešaka je kada komunikator piše na maternjem jeziku, recimo na engleskom. Objašnjenje ovog fenomena nalazimo u činjenici da mnogi članovi ne moraju govoriti engleski kao svoj maternji jezik, pa su greške posljedica nepoznavanja jezika. Te greške su obično greške u pisanju i gramatičke greške.

Nedostatak znakova interpunkcije takođe spada u greške uzrokovane brzim kucanjem, mada komunikatori sve više idu ka tome da dobiju na vremenu pa izostavljaju interpunkciju (princip „ekonomije pisanja”), što se poklapa sa informacijom koju smo naveli u prethodnom dijelu rada gdje smo konstatovali da je stil pisanja u žanrovima interneta drugačiji od pisanja u pisanom diskursu. Tako je i ovaj način komunikacije postao jedan od statusnih simbola diskursa interneta.

Zaključak

Iz izloženog možemo zaključiti da je diskurs interneta novi tip jezika i da su teorijska saznanja iz ove oblasti prilično oskudna. U početku se ovom diskursu pristupalo sa aspekta govornog i pisanog jezika, ali kako vrijeme odmiče, on se sve više izdvaja u zasebnu cjelinu koju je neophodno analizirati kao poseban tip jezika,

tako da osnova koju su postavili eminentni autori iz ove oblasti predstavlja dobar temelj za naredna istraživanja.

Literatura:

- Baron, Naomi S. (2000) *Alphabet to email*. London: Routledge.
- Cherny, L. (1999) *Conversation and Community: Chat in a Virtual World*. Stanford: CSLI Publications.
- Ferrara, K., Brunner, H., Whittemore, G. (1991) "Interactive written discourse as an emergent register". *Written Communication*. Vol. 8 (1), pp. 8-34.
- Goodman, S. and Graddol, D. (eds.) (1996) *Redesigning English - new texts, new identities*. New York, USA: Routledge in association with The Open University.
- Hale, C. and Scanlon J. (1999) *Wired style: principles of English usage in the digital age*. New York: Broadway Books.
- Herring, S. C. (2007) "A faceted classification scheme for computer-mediated discourse." In *Language@internet*. Vol. 4 (1) Pristupljeno 18.02.2008.
<http://www.languageainternet.de/articles/761>.
- Hymes, D. (1974) *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Levelt, W. (1989) *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, Massachusetts, USA: A Bradford Book.
- Millard, W. (1996) I flamed Freud: a case study in teletextual incendiarism. In Porter (ed.), pp.145-159.
- Murray, D. E. (1988) "The context of oral and written language: A framework for mode and medium switching." *Language in Society* 17, pp. 351-373.
- Naughton, J. (1999) *A brief history of the future: the origins of the internet*. Weidenfield and Nicolson: London.
- Svensson, P. (1997) "Language in Cyberspace - Some Reflections." In Ryden, M. et al. (eds.) *From Runes to Romance. A Festschrift for Gunnar Persson on his Sixtieth Birthday*. Uppsala, Sweden: Swedish Science Press.
- Witmer, D. F. and Katzman, S. L. (1997) "On-line smiles: does gender make a difference in the use of graphic accents?" in *Journal of Computer-Mediated Communication*. Vol. 2 (4). Pristupljeno 19.08.2009.
<http://www.ascusc.org/jcmc/vol2/issue4/witmer.html>.

ANALIZA POLITIČKOG DISKURSA

Ni u jednom drugom tipu diskursa ne dolazi toliko do izražaja veza između jezika i moći koliko u političkom diskursu. Politika, kao vid društvene aktivnosti koja je eksplicitno vezana za grupisanje moći i kontrolisanje jednog društva, ne samo da se ne može realizovati bez jezika nego se „bavljenje politikom prvenstveno i realizuje kroz jezik“ (Chilton and Schäffner, 2002: 3). Jezik politike oblikuje mišljenja ljudi i na taj način kreira događaje (Edelman, 1974: 1), odnosno političku stvarnost jednog društva.

Definicija političkog diskursa

Termin *politički diskurs* (engl. *political discourse*) potencijalno je dvoznačan. S jedne strane, ovaj termin razumije se kao diskurs koji je sam po sebi politički, a s druge, kao tip diskursa koji pripada jednoj oblasti društvene djelatnosti (Wilson, 2003: 398). Otuda u literaturi postoji dvojaka upotreba ovog termina. Rjeđi su autori koji pod pojmom politički diskurs podrazumijevaju sve oblike diskursa u kojima su prisutni moć i kontrola. Većina istraživača termin politički diskurs koristi u značenju diskursa koji se realizuje u politici kao društvenoj aktivnosti i koji proizvode uglavnom političari u svojim zvaničnim profesionalnim ulogama i institucionalnom okruženju (Wilson, 2003: 398; Schäffner, 1997: 2; van Dijk, 2003: 212). Ovdje je bitno istaći da politički diskurs ne proizvode samo ljudi koji se profesionalno bave politikom, već da je svaki diskurs politički ukoliko je iznesen s političkom namjerom i u političkom kontekstu. Budući da je prva definicija preširoka i manje prisutna u literaturi, u našem radu koristićemo termin politički diskurs u značenju diskurs politike (engl. *discourse of politics*), što je zapravo sinonim za ovaj termin.

Politički diskurs karakteriše specifičan jezički kôd. Njegov jezik je uglavnom unaprijed formulisan u smislu da su različite verzije tekstova sastavljene, kritikovane i više puta ispravljene prije konkretne prezentacije (Bayley, 2005). Politički diskurs je namijenjen široj javnosti i ostaje dostupan i poslije prezentacije za rekontekstualizaciju i parafraziranje u drugim oblicima diskursa (Blackledge, 2005: 94). Ono što takođe presudno utiče na konačni oblik političkog diskursa jeste i činjenica da političari ne govore kao individue, već kao predstavnici (Bayley, 2005; Schäffner, 1997: 3; Einsink, 1996: 8). Naime, političari moraju govoriti konzistentno sa stavovima svoje partije, njenim cjelokupnim dotadašnjim diskursom, ali i svojim. Političar je takođe i individua, pa u njegovom javnom diskursu do određenog nivoa dolaze do izražaja i lična shvatanja i vjerovanja.

Politički diskurs obuhvata epideiktčko, tj. ceremonijalno, i deliberativno, tj. debatno obraćanje, što znači da je njegova uloga ubjeđivanje i postizanje konsenzusa (Schäffner, 1996: 4; Bianchini, 2008: 6-7). U savremenom društvu postoji konsenzus oko mnogih vrijednosti u društvu (Mitsikopolou, 2008: 357), pa je „često bitno ne ono šta se kaže, nego kako se kaže“ (Halmari, 2008: 249). Tako su pitanja političkog brenda, ličnosti, prezentacije i imidža postala veoma značajna. Svjesni ove činjenice, političari poklanjaju sve veću pažnju izboru lingvističkih strategija kojima će realizovati svoj diskurs.

Ono što presudno utiče na karakter političkog diskursa jeste činjenica da je on intrinzički dijalektički strukturiran (Blackledge, 2005: 94; Bayley, 2005). Osim što političar predstavlja argumente svoje strane, on unaprijed mora da ima u vidu i protivargumente druge strane i publike, što se vrlo često eksplicitno odražava na strukturu ovog diskursa.

Stavovi prema političkom diskursu u društvu generalno su uglavnom negativni, s obzirom na to da se ogromna manipulativna moć jezika često zloupotrebljava. Još je Platon u IV vijeku prije nove ere politiku opisao kao „ništa drugo do korupciju“ (Beard, 2000: 4). Snaga moći političkog jezika posebno je došla do izražaja u savremenom svijetu masovnih komunikacija, pa je bavljenje ovim tipom diskursa od velike važnosti. Otkada se ljudi bave politikom, postoji interesovanje za jezički kôd koji koriste političari, ali je njegovo istraživanje doživljelo svoj vrhunac u posljednjih dvadesetak godina.

Istorija izučavanja političkog diskursa

Politički se diskurs u grčko-rimskoj tradiciji izučavao u okvirima retorike. Glavna svrha retorike, koja je od tada poslovično poznata kao *ars bene dicendi*, jeste ubjeđivanje, što se postiže logičkom argumentacijom (*logos*), na osnovu moralnog autoriteta govornika (*ethos*) i podsticanjem emocionalnog odgovora kod primaoca poruke (*pathos*) (Bianchini, 2008: 7). Međutim, već se tada čuju kritički glasovi okrenuti protiv upotrebe retorike zarad ubjeđivanja ljudi. Sokrat i Platon ističu potrebu za govorenje istine naspram isključivog ubjeđivanja i ideal moralne čistote govornika, a retoriku karakterišu kao trik kojim se zavodi publika (Moreno, 2008: 29).

Aristotelova knjiga *O retorici*, klasik nauke o lijepom govorenju do današnjeg doba, pomiruje ova dva nastojanja, objašnjavajući da nema ničeg lošeg u umjetnosti ubjeđivanja, pod uslovom da se koristi da se dokaže istina (Moreno, 2008: 30).

Grčku retoričku tradiciju u istom duhu prihvatili su i Rimljani Kvintilijan i Ciceron, koji su retoričko umijeće opisali kao *vir bonus* i istakli ideal *perfectus orator*

(Sauer, 1997: 34). Slično je bilo i u cijelom srednjem vijeku, kada je ovladavanje retorikom postalo „vrhunsko dostignuće“ obrazovanog čovjeka (Curzon, 1913: 2), tako da je ova disciplina bila obavezan sastavni dio svakog nastavnog programa. Ovdje se mora primjetiti da je retorika kao predmet i dalje vrlo često zastupljena u savremenom američkom obrazovnom sistemu.

Retorici se, međutim, danas ne ustupa ono centralno mjesto u obrazovanju i nauci koje je toliko dugo držala. „Izgleda paradoksalno“, konstatuje Kerzon, „da govorništvo nikada manje nije bilo izučavano kao umjetnost, iako je sada najkorisnije, i, ako smijem da dodam, i najcjenjenije postignuće“ (Curzon, 1913: 4).

Bavljenje odnosom između jezika i politike izlazi iz okrilja retorike u pravac lingvistike i političkih nauka tek sredinom 20. vijeka. Nauka za to ima da zahvali Džordžu Orvelu, koji u svom članku *Politika i engleski jezik* (Orwell, 1946) skreće pažnju na manipulativnu moć jezika i opštu degeneraciju u jezičkom izražavanju. „U našem dobu, politički govori i tekstovi uglavnom se svode na odbranu neodbranljivog“, kaže Orvel (Orwell, 1946: 7). Politički jezik, pored ostalih karakteristika, tako sadrži nejasnoće, „naduvani stil“ i eufemizme⁴⁵. On zaključuje da je u naše vrijeme nemoguće kloniti se politike jer su „sva pitanja politička pitanja, a politika sama po sebi je gomila laži, okolišanja, bemislica, mržnje i šizofrenije“ (Orwell, 1946: 7).

Dok se politikolozi uglavnom interesuju za izučavanje procesa kreiranja političke stvarnosti u diskursu i putem diskursa, lingvisti prema jeziku politike nastupaju s drugačije pozicije. Njih interesuju lingvističke strukture koje prenose politički relevantne poruke, ali takođe ne ignorišu ni širi društveni i politički kontekst u kom se realizuje diskurs (Schäffner, 1996: 1). Mora se primjetiti da je zanimanje lingvista za politički diskurs dosta veće nego što je to slučaj u političkim naukama, gdje je analiza diskursa uglavnom „praktično nepoznata“ (van Dijk, 1997c: 27; 2001: 360).

Masovnije bavljenje političkim diskursom u lingvistici počinje krajem sedamdesetih godina u okviru kritičke lingvistike, čiju tradiciju od početka devedesetih nastavlja kritička analiza diskursa. U posljednje vrijeme sve više se govori o analizi političkog diskursa (*Political Discourse Analysis – PDA*) i političkoj lingvistici (Wodak, 2009: 6), mada sporadično, jer ova oblast još uvijek nije teorijski i metodološki detaljno razrađena. Ako smo kritičku analizu diskursa odredili kao analitički pristup ili perspektivu koja se koristi u raznim oblastima analize diskursa, onda bismo analizu političkog diskursa mogli odrediti ne kao posebnu granu, već

⁴⁵ Orvel navodi primjere eufemizama kao što je *pacifikacija* u značenju bombardovanja bespomoćnih sela i *eliminacija nepouzdanih elemenata* u značenju zatvaranja ljudi bez suđenja ili ubijanja i slanja ljudi u logore (Orwell, 1946).

kao skup istraživanja koja su tematski povezana u smislu da se bave političkim diskursom, dok su pristupi i perspektive prilaska tom diskursu različiti. Tako jedan dobar dio kritičke analize diskursa zapravo spada u analizu političkog diskursa.

U tradiciji kritičke analize diskursa, političkim diskursom bavio se gotovo svaki kritički analitičar. Van ove tradicije, značajni su radovi koji polaze od kognitivističkih polazišta i konceptualne teorije metafore (Chilton 2002; Lakoff, 1995; 2003a, 2003b). Pomirenje ova dva pristupa nalazimo u sociokognitivističkom pristupu političkom diskursu u okviru kritičke analize diskursa Teuna van Dajka.

Politički diskurs i politička kognicija

Politička kognicija, koja je dio šire socijalne kognicije u teoretskom modelu Teuna van Dajka (van Dijk, 2002; 2003), jeste „interfejs“ između lične i kolektivne dimenzije politike i političkog diskursa (van Dijk, 2002: 205). Izučavanje političke kognicije odnosi se na različite aspekte procesuiranja „političkih informacija“, tj. usvajanje, upotrebu i strukturu mentalnih reprezentacija o političkim situacijama, događajima, akterima i grupama (van Dijk, 2002: 206). To je zapravo ono što se do sada u analizi političkog diskursa najmanje izučavalo, naime, efekat koji različite lingvističke strukture i strategije ostavljaju na primaoca političke poruke. Iz ovog razloga, za proučavanje pomenutog fenomena na raspolaganju stoji vrlo malo razrađenih metoda.

Politički diskurs i njegova svojstva kontrolišu jedna ili više ideologija, socijalni stavovi, lični mentalni modeli konkretnih događaja i kontekstualni modeli (van Dijk, 2003: 216).

Više od svih drugih tipova diskursa, politički diskurs očigledno je ideološki (van Dijk, 2003: 208). Van Dijk tvrdi da veliku ulogu u usvajanju ideologija igra diskurs, a budući da ideologije organizuju stavove (van Dijk, 2002: 223), od presudne je važnosti izučavati ulogu jezika u tom procesu, tj. lingvističkih strategija i struktura koje u njemu učestvuju. Nadalje, mentalni modeli događaja odnose se na sam sadržaj diskursa, tj. sve što je moguće jezički realizovati, pa fokus analize treba da bude na kontekstualnim modelima. Naime, ovi modeli kontrolišu šta će se od ponuđenog reći i kako će se reći u skladu s kontekstualnim faktorima – socijalnim domenom, socijalnom akcijom koja se obavlja (legislacija, predstavljanje programa i sl.) i ulogom učesnika i kognicijom (vjerovanja, ciljevi, mišljenja) (van Dijk, 2003: 211). Budući da kontekstualni modeli određuju kako se realizuje diskurs, oni zapravo proizvode ona jezička svojstva koja su specifična za politički diskurs, te su u fokusu lingvističkog izučavanja.

Karakteristike političkog diskursa

Politički diskurs karakteriše niz leksičkih, gramatičkih, pragmatičkih i retoričkih specifičnosti, kao i posebna upotreba argumentativnih makrostrategija. Istovremeno s prikazom ovih osobenosti razvrstanih po pomenutim kategorijama, daćemo i pregled metodologija i do sada urađenih istraživanja koja se odnose na ova svojstva političkog diskursa.

Leksika političkog diskursa

U domenu leksike koja se koristi u političkom diskursu karakterističan je izbor vokabulara i upotreba tehničkih, nepreciznih i obilježenih riječi (engl. *loaded words*) (Gastil, 1992). Obilježenost u smislu stilskih figura biće predstavljena u zasebnom potpoglavlju, s obzirom na to da se stilske figure realizuju i na nivou širih konstrukcija, pa čak i čitavih tekstova, a ne samo na nivou pojedinačnih riječi.

Opšti vokabular

Kada je u pitanju opšti vokabular, Gastil konstatuje pojave kao što su prekomjerna leksikalizacija (engl. *overlexicalisation*), upotreba neologizama, posebna frazeologija i eliminacija riječi i fraza (Gastil, 1992: 474). Lista specifičnosti leksike političkog diskursa nije time iscrpljena. Metode korpusne lingvistike naročito su podesne za ispitivanje ključnih riječi političkih tekstova, kao i okruženja u kome se date riječi nalaze (konkordance), što takođe daje poseban uvid u karakteristike političkog diskursa.

Prekomjerna leksikalizacija odnosi se na pojavu da se u komunikaciji u nekoj specijalizovanoj oblasti nagomilavaju različiti termini da označe isti koncept. Pluralitet naziva ukazuje na to da o konceptu koji se imenuje ne postoji društveni konsenzus. Ferklaf navodi primjere za prekomjernu leksikalizaciju iz Blerovih govora iz perioda 2000-2003. (Fairclough 2005: 6-7). Naime, Bler protivnike označava s *diktatori*, *kriminal* i *zlo*, pri čemu su termini uzeti iz različitih socijalnih domena (politika, zakon, religija). S druge strane, „prijetnju“, koju predstavljaju zemlje s oružjem za masovno uništenje, Bler opisuje s *nestabilnost*, *nered* i *haos*. Prekomjerna leksikalizacija „upućuje na to da proizvođač teksta ima više moći u pristupu diskursu, te tako ima i mogućnost da kuje tekstualne sinonime i rekontekstualizuje ih, utičući na stvaranje konsenzusa oko rekontekstualizovanog pojma“ (Majstorović, 2007: 6). Ovakva je strategija leksikalizacije opšteprisutna u jeziku politike.

Politički diskurs ne sastoji se samo od birokratskog vokabulara. Naprotiv, kreativnost u jezičkom izražavanju, dok god su implikacije tog izražavanja jasne, donosi političarima dodatne poene u očima javnosti. Novotarije nalazimo već na morfološkom nivou, iako rjeđe. Savremeni primjeri upotrebe **neologizama** u politici

uključuju internacionalne primjere kao što su *bušizmi* (jezičke greške u javnim nastupima bivšeg američkog predsjednika Buša), *islamofobija*, *euroskepticizam*, *antievropejstvo*, *eko-terorizam* i sl., i primjere iz našeg regiona kao što su *demokatura* (diktatura demokratije), *putinizacija* (kontrolisanje svih aspekata društva od strane jedne osobe na vlasti), *Veljuskoni* (napad na Velju (Velimira) Ilića, po analogiji s napadom na Berluskonija). Neologizmi kreiraju efekat iznenađenja i insinuiraju prisnost i intimnost s publikom (Sornig, 1989: 108).

Štefan Elšpas (Elspass, 2002) bavi se **frazeologijom** u političkom diskursu i zaključuje da se čak 10% vokabulara koji koriste političari sastoji od fraza. Najveći se dio odnosi na formalno obraćanje (*honourable lady*, *dame* i *gospodo*, *poštovani građani* i sl.), metadiskurs (*what I'm trying to say*, *let me just say this*, *koristim ovu priliku da kažem*, *moram da dodam* i sl.), ustaljene fraze koje predstavljaju kombinaciju zamjenice prvog lica i *verba sentiendi*, tj. glagola mišljenja, vjerovanja, osjećanja, percepcije i sl. (*I think*, *I believe*, *I suppose*, *I feel* i sl.⁴⁶) i diskursne markere (*in other words*, *in addition*, *at this point*, *s druge strane*, *prije svega* i sl.). Za istraživače je od posebnog značaja analiza recikliranja ključnih fraza u različitim kontekstima, što proizvodi intertekstualne serije (Hodges, 2008: 10).

U analizi političkog diskursa ne analizira se samo ono što je kazano, već i ono što nije kazano. **Eliminacija** određenih riječi ili fraza iz političkog diskursa obično se dešava u slučajevima kada je političarima potrebno da se distanciraju od određenih stavova. Gastil navodi primjer riječi *liberal* u diskursu Demokratske stranke u SAD-u (Gastil, 1992: 475). Naime, u nastojanju da se distanciraju od krajnje ljevice, demokrate su od kraja osamdesetih godina počele da sistematski izostavljaju pomenutu riječ u svojim javnim nastupima. U našem kontekstu, slično se desilo s frazom *bratstvo i jedinstvo*, koja se u političkom diskursu gotovo svih političkih partija u Crnoj Gori izbjegava u posljednjih dvadesetak godina. Vjerovatno je razlog to što ova sintagma automatski asocira na komunizam, od kojeg se gotovo cijela naša politička scena distancira.

Leksikometrijske metode korpusne lingvistike omogućavaju mjerenje bogatstva jezika koji se koristi na osnovu utvrđivanja broja različitih riječi, leksičke specifičnosti i raznovrsnosti vokabulara (Savoy, 2009: 2). Utvrđivanje liste **ključnih riječi** daje poseban uvid na cjelokupni diskurs, s obzirom na to da odražava ideologiju govornika (Van Leeuwen, 2008: 4). Lista ključnih riječi određenog političkog diskursa može se upoređivati s listom ključnih riječi iz korpusa opšteg

⁴⁶ U našem jeziku se uglavnom realizuju bez zamjenice, pa ne mogu imati status fraze. Bez obzira na to, mora se konstatovati da su *verba sentiendi* vrlo česti i u opštem vokabularu crnogorskog političkog diskursa.

jezika. Tako, na primjer, Savoy u svojoj analizi američkih političkih govora utvrđuje da se u odnosu na opšti jezik u političkom diskursu češće sreću riječi *that* (što upućuje na duže rečenice i kompleksniju sintaksu), *we* i *our* (govorenje u ime grupe), kao i *will* (konstrukcije s futuroom za izražavanje obećanja) (Savoy, 2009). Obično se na listi ključnih riječi nađu *ideologeme* kao što su *narod*, *država*, *moć*, *nacija*, *kultura* i sl., koje predstavljaju „glavna sredstva za kreiranje političkog opredjeljenja“ (Sauer, 1989: 9).

Još bolji uvid u prirodu političkog diskursa mogu da daju redovi **konkordance** za određenu riječ. Tako se, recimo, izvođenjem liste konkordanci za zamjenice prvog i trećeg lica može potvrditi prisustvo *polarizacije*. Naime, za zamjenice *ja* i *mi* obično se vežu pozitivni sadržaji, dok se za zamjenicu *oni* vezuju negativni. Konkordance izabranih riječi u diskursima različitih političkih grupa takođe mogu ukazati na njihove ideologije, u smislu podržavanja ili suprotstavljanja određenim stavovima.

Tehnički termini

Odouri (Odouri, 2002) analizi političkog diskursa prilagođava sociolingvističke termine Bazila Bernstajna (Bernstein, 1971), *prošireni kôd* (engl. *elaborated code*) i *ograničeni kôd* (engl. *restricted code*).

Kôd je za Bernstajna regulativni princip, prećutno usvojen, koji bira i povezuje značenja, tekstove i kontekste (Fairclough and Chourliaraki, 1999: 107). Prošireni kôd orijentiše korisnika ka univerzalnim značenjima budući da je nezavisniji od konteksta od ograničenog koda, koji teži partikularističkom i koji se može razumjeti samo u bliskoj vezi s kontekstom (Bernstein, 1971: 63-4). Naime, prošireni kôd pretpostavlja jasno i detaljno jezičko izražavanje, dok je ograničeni kôd nejasan i nedovoljno detaljan i primaocu poruke otežava razumijevanje (Odouri, 2002: 435).

Političari naizmjenično koriste oba koda zavisno od motivacije. Obično se retorički uspjeh mjeri jasnošću diskursa i umijećem političara da dopre do najširih masa, ali povremeno političar mora da koristi i ograničeni kôd. To se dešava u situacijama kada govore o kontroverznim i osjetljivim temama, kada racionalizuju nešto što je objektivno teško objasniti, kada se nalaze u situacijama gdje im se postavljaju protivnička pitanja ili su pod pritiskom političkih oponenta i sl. Osim toga što im je u tim situacijama cilj da ne budu u potpunosti shvaćeni, političari mogu steći autoritet u očima javnosti apstraktnim i filozofskim nastupom.

Ograničeni kôd, pored ostalih tehnika, ostvaruje se i upotrebom tehničkih termina (npr. *lustracija*, *valorizacija*, *ratifikacija*, *legitimizacija*, *restitucija*, *regionalizacija*, *opstrukcija*, *reafirmacija* i sl.) i skraćenica (CEFTA, NAFTA, OECD, OPEC, UNDP, WTO i sl.), koje najvećem dijelu javnosti nisu jasne. Nagomilavanja

akronima i tehničkih riječi „čine argumentaciju nedostupnom onima izvan lingvističke zajednice i čini da zbunjeni slušaoci političaru pripišu nezaslužen prestiž“ (Gastil, 1992: 475).

Prazne riječi

Kada se kaže da su neke riječi neprecizne u diskursu politike, misli se na to da su to riječi koje se stalno ponavljaju, a da ne postoji opšti konsenzus oko njihovih definicija, pa one vremenom postanu „prazne riječi“. Orvel (Orwell, 1946: 4) daje konkretan primjer, riječ *demokratiju*, na koju se svi političari pozivaju i koja u različitim diskursima dobija drugačije značenje. On dodaje (Orwell, 1946: 4):

„Opšte je prihvaćeno da kada se neka država nazove demokratskom, ona se hvali: posljedica toga je da branioci bilo kog režima tvrde da je on demokratski i pribojavaju se da će morati da prestanu da koriste tu riječ ako bi joj pripisali samo jedno značenje. Ovakve riječi često se svjesno koriste na nečastan način“.

Dalji takvi primjeri bi bile riječi *progresivan, jednakost, sloboda, patriota, pravda* i sl., koje su toliko česte u jeziku politike da su gotovo ostale bez značenja. Ponavljanje praznih riječi, kao i ustaljenih fraza „uspavljuje mozak“ (Orwell, 1946: 8) i čini primaoca poruke manje perceptivnim i kritičkim.

Nejasni jezik

Ograničeni kôd manifestuje se i kroz upotrebu „nejasnog“ jezika (engl. *vague language*). Na nivou vokabulara, ovdje se uglavnom misli na neodređene zamjenice kao što je *neki*, pridjeve poput *određeni, pojedini* i sl. i priloge *donekle, relativno* i sl., koji saopštavaju nejasnost budući da se najčešće ne obezbijeduje kriterijum za mjerenje, tj. upoređivanje. U „nejasan“ jezik spadaju i fraze *i ostali, i slično tome, i tako dalje, na neki način, kind of, sort of, and the like, stuff like that, or whatever, or something, or so* i sl., za koje je uglavnom nemoguće odrediti referentno značenje. U ovoj funkciji, pomenuti markeri spadaju u *ispitivače* (engl. *tentativisers*), i to preciznije u podgrupu markera *intencionalne nejasnoće* (engl. *markers of intentional vagueness*) (Wilamova, 2005: 90).

Najveću manipulativnu moć nose ustaljene fraze koje pozivaju da „dopunite praznine“ (engl. *fill-in-the-gaps*) (Meadows, 2007: 6), kao što su *what America stands for, our way of life, it's about the people, gledati u budućnost* i sl. Ove fraze obično imaju izrazito pozitivne konotacije, a nose vrlo malo značenja.

Obilježene riječi

Obilježene riječi predstavljaju riječi koje osim osnovnog značenja pobuđuju jake emocionalne tonove ili izrazito pozitivne ili negativne konotacije. Ove su riječi u

standardnom vokabularu većine političara i obuhvataju primjere kao što su: *radikalni ekstremisti, fanatici, politikanti, rasisti, birokrate, režim, elita, sateliti* i sl. Mnogo jače konotacije imaju riječi i fraze koje ne spadaju u navedeni ustaljeni vokabular, već ih političari koriste u novom značenju koje je kontekstualno uslovljeno. Primjeri uključuju:

*Mi smatramo da to nije ozbiljna politika, već **političko šibicarenje**. (Andrija Mandić, intervju za TV Vijesti, 29.01.2010)*

*My assessment of risk prior to September 11 was that Saddam was a menace, that he was a threat, he was a **monster**, but we would have to try and make best...Saddam was **a profoundly wicked, almost psychopathic man**. (Tony Blair, saslušanje o Iraku, 29.01.2010)*

Riječi s najjačim konotacijama uglavnom koriste demagozi i harizmatični lideri budući da one pobuđuju *pathos*, tj. emocionalnu reakciju kod publike (Graber, 1976).

Gramatika političkog diskursa

Gramatika političkog diskursa mnogo se manje istražuje u odnosu na njegovu leksika i retoričke strategije koje ga odlikuju. Ipak, nekolicina istraživača bavila se fenomenima kao što su sintaksička složenost diskursa, tranzitivnost, rečenična perspektiva, glagolsko stanje, glagolski način, modalnost i nominalizacija.

Sintaksička složenost

U sintaksičkim analizama političkog diskursa posebna pažnja posvećuje se složenosti rečeničnih konstrukcija, s obzirom na to da ovo gramatičko svojstvo diskursa može da enkodira prošireni i ograničeni kôd.

Biard ističe da je jedno od distinktivnih obilježja političkog diskursa upotreba značajnog broja prostih rečenica (Beard, 2000: 82). S druge strane, Gastil konstatuje da je opšta karakteristika političkog žargona kompleksna rečenična struktura (Gastil, 1992: 483). Gastilovu tvrdnju potvrđuje i ranije iznesen podatak da je veznik *that* u američkim govorima češće upotrebljavan nego u opštem jeziku, što znači da je puno rečenica u svom sastavu imalo izrične i relativne rečenice (Savoy, 2009). Međutim, mi ćemo zaključiti da su oba stanovišta tačna, s tim da ćemo napomenuti da jednostavna sintaksa enkodira prošireni kôd, a složena ograničeni kôd. Upotreba jednog od dva navedena koda zavisi od konteksta, ali i od govorničkog stila političara i reputacije prema kojoj političar ima aspiracije.

Potvrdu navedenog nalazimo u analizi Martena van Leeuvena (Van Leeuwen, 2009), koji poredi diskurs tipičnog ljevičarskog i krajnje desničarskog političara.

Ljevičarska političarka Fogelar koristi znatno duže rečenice i složeniju sintaksu u odnosu na radikalnog desničara Vildersa. Upotreba takve gramatike nije slučajna – korišćenjem proširenog koda, desničar Vilders na ovaj način stiče reputaciju političara koji govori „jasno“ i „prосто“, te na taj način doseže do širih masa.

Kondezovanje sintakse naročito je odlika političkih slogana, koji „postaju gotovo magične ili hipnotičke formule“ (Wodak, 1989b: 143). Gotovo da je izlišno navoditi primjere političkih slogana, s obzirom na to koliko su prisutni u javnom životu svake države (npr. *Yes we can; Change you can believe in; Britian deserves better; Power to the people; Stay the course; Country first; I like Ike; Možemo; Da živimo bolje; Pobjeda je Crne Gore; Zajedno za promjene; Evo ruka; Drugačije; Krajnje je vrijeme* itd.).

Ponavljanje i prekomjerna leksikalizacija dovode do naturalizacije, tako da propozicije dobijaju status zdravorazumskog i nečega što se podrazumijeva (Blackledge, 2005: 101).

Tranzitivnost

U sistemskoj funkcionalnoj gramatici Majkla Halideja, čija se metodologija obično koristi u analizi političkog diskursa, tranzitivnost ima šire značenje od tradicionalnog. Idejna metafunkcija jezika realizuje se kroz sistem tranzitivnosti, koji se odnosi na konstruisanje i predstavljanje određenih domena našeg iskustva. Osnovni elementi svih struktura procesa jesu sam proces, učesnici procesa i okolnosti u kojima se proces odvija (Matthiessen and Halliday, 2009: 15). Ova se tri elementa u diskursu mogu staviti u prvi ili u zadnji plan ili se mogu u potpunosti izostaviti (Beard, 2000: 30). Na taj način, kroz analizu tranzitivnosti u tekstu, mogu se izvoditi zaključci da li političar umanjuje ili pridaje važnost određenim procesima i učesnicima i da li preuzima ili ograničava odgovornost za rečeno.

Ferklaif (Fairclough, 1992: 180-1) daje sljedeće primjere u kojima se isti proces različito predstavlja u kategoriji tranzitivnosti⁴⁷:

- a) *Policija je ubila 100 demonstranata.*
- b) *100 demonstranata je poginulo.*
- c) *100 demonstranata je mrtvo.*

U navedenim primjerima isti objektivni događaj predstavljen je različito, pri čemu su implikacije u smislu agentivnosti, uzroka i odgovornosti različito eksplicitne. U prvom primjeru (a), smrt demonstranata direktno je pripisana *policiji*. U drugom i trećem primjeru, odgovornost za čin potpuno je izostavljena, tj. ne

⁴⁷ Primjere smo preveli budući da se kategorija tranzitivnosti izražava i u crnogorskom jeziku.

spominje se vršilac radnje. Razlika u ovim primjerima jeste u predstavljanju događaja kao procesa (b) i konstatovanja gotovog čina (c).

Pažljivo birajući između ponuđenih strukturnih mogućnosti, političar zapravo kreira verziju realnosti koja najbolje odgovara argumentaciji koju iznosi. Slično se postiže i upotrebom odgovarajuće rečenične perspektive.

Topikalizacija

U navedenim primjerima takođe se koristi i različita komunikativna rečenična perspektiva. Tako je tema u primjeru (a) *policija*, a u primjerima (b) i (c) *100 demonstranata*. U datim rečenicama, pažnja je usmjerena na različite dijelove informacije, to jest, u terminima sistemske funkcionalne gramatike, različitim učesnicima procesa. Kao što vidimo, naizgled sinonimne rečenice imaju drugačije implikacije. Kada je tema *policija*, političar zapravo oslovljava krivca, koji je smješten u prvom planu njegovog diskursa, dok izborom *100 demonstranata* za temu političar ističe žrtvu tog događaja i podstiče emocionalnu reakciju kod auditorijuma (*pathos*).

Perspektivizacija, tj. postupak kojim govorno lice daje prednost jednom aspektu neke jezičke pojave u odnosu na neki drugi (Piper et al., 2005: 1061), važan je predmet istraživanja u političkoj analizi diskursa. Ispitivanje isticanja određenih djelova i tematski izbor u iskazima političkog diskursa može da dà uvid i u to šta političari sadržajno pretpostavljaju od informacija u kreiranju diskursa, budući da je tema polazna tačka od koje se dalje interpretira informacija (Fairclough, 1992: 183).

Glagolsko stanje

Slične mogućnosti za ograničavanje odgovornosti za iskazani sadržaj i izbor informacija koje će se staviti u prvi ili u zadnji plan pruža i upotreba aktivnih i pasivnih konstrukcija.

Primjer koji će ilustrovati prednost upotrebe pasiva nad aktivom u političkom diskursu onda kada je neophodno ublažavanje i ograničavanje od odgovornosti našli smo u *Sefajerovom rječniku političkih termina* (Safire, 2008). Radi se o čuvenoj rečenici iz američke politike *Mistakes were made* (crnog. *Greške su počinjene*). Sefajer označava ovu konstrukciju kao *prošli egzonorativ* (engl. *past exonorative*) i navodi primjere upotrebe iz diskursa Regana (*We did not achieve what we wished, and serious mistakes were made in trying to do so*), Klintona (*I acknowledge that mistakes were made here*), Rajsove (*If mistakes were made, they would be corrected*), Buša (*Whatever mistakes have been made in Iraq, the worst mistake would be to think that if we pulled out, the terrorists would leave us alone*) (Safire, 2008: 431). U pasivnim rečenicama u kojima se ne spominje agens priznaje se samo da su se greške desile, ali se ne preuzima direktno krivica kao što bi to bilo u slučaju da se upotrijebi aktiv (*I/We made a mistake*), gdje bi prijetnja licu bila mnogo

veća. U primjerima takođe se može uočiti i upotreba drugih jezičkih sredstava za ublažavanje iskaza (prošli kondicional i atributi *some* i *whatever*).

Glagolski način

Upotreba pogodbenog načina, tj. kondicionala, za razliku od indikativa, takođe omogućava političaru ograničavanje odgovornosti za izrečeno. Potvrdu da političari vrlo pažljivo biraju u kojim će gramatičkim kategorijama govoriti nalazimo u skorašnjem primjeru – izjavi i „odbrani izjave“ bivšeg hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića.

Gotovo da nijedna izjava u zadnje vrijeme nije bila toliko kontroverzna kao sljedeća Mesićeva izjava (18.01.2010):

"Kada bi Dodik referendumom o otcjepljenju srušio Dejtonski sporazum, Republika Srpska odmah bi morala nestati, i zato bih vojno prekinuo koridor."

Poslije bure reagovanja i kritika dotične izjave, kabinet tadašnjeg predsjednika Hrvatske daje obavještenje u kome se kaže da je Mesić „svoje riječi formulirao u kondicionalu“ i da je „špekulirao o nečemu što bi se moglo dogoditi, kada bi se dogodilo nešto drugo“ (Javno.com, 21.01.2010). I ovaj primjer pokazuje koliko lepezu gramatičkih sredstava političar ima pred sobom u kreiranju svog diskursa i suptilnom ograničavanju od odgovornosti.

Određene žanrove političkog diskursa koji pretpostavljaju direktno obraćanje publici karakteriše i česta upotreba imperativa (Beard, 2000: 60). Naročito je to slučaj u izbornim kampanjama (npr. *Know this, Do not forget that, Stand firm; Upamite ovo, Glasajte za ...* i sl.). Upotreba imperativa sugerise da onaj koji upućuje naredbu ima autoritet i moć.

Modalnost

Modalnost u sistemskoj funkcionalnoj gramatici označava stav pisca ili govornika prema prezentovanoj propoziciji i/ili uvjerenost u prezentovanu propoziciju (Lillian, 2008: 2).

Ono što interesuje analitičare političkog diskursa jeste stepen u kojem političar ističe validnost izrečenog. Tako Simon-Vandenberg konstatuje da političar može birati između sljedeće tri modalne opcije: neutralne (u kojoj se ne ističe validnost), tentativne (nizak stepen isticanja validnosti) i asertivne (visok stepen isticanja validnosti) (Simon-Vandenberg, 1997: 344).

Makromodalnost političkog diskursa (modalnost na nivou cijelog teksta) obično je u tonu izražavanja samouvjerenosti i sigurnosti budući da je zadatak političara da projektuje imidž pouzdanosti i obavještenosti (Simon-Vandenberg, 1997: 353). Ovakva modalnost kreira se kroz upotrebu modalnih pomoćnih glagola

(*will, going to*), imenica s modalnim značenjima (*fact, nonsense*), priloga koji izražavaju učestalost i poređenje (*ever, never, constantly; absolutely, completely*), evaluativnih pridjeva (*incredible, great*), superlativa, metakomentara (*I know, I can make it perfectly clear*) i intonacijom (Simon-Vandenberg, 1997).

Međutim, u situacijama kada je suočen s protivargumentima (npr. u političkim intervjuima ili debatama), modalnost je obično tentativna. I ovaj tip modalnosti izražava se pomoću istih kategorija koje su navedene za asertivnu modalnost, s tim što je razlika u tome da se koriste riječi s drugog kraja semantičkog spektra (npr. pomoćni modalni glagol *would* za izražavanje hipotetičkih situacija; modalne fraze kao što je *I suppose*; modalne imenice *possibility, likelihood, chance*; prilozi *relatively, somewhat* i sl.).

Odnos epistemičke modalnosti, koja se odnosi na validnost i vjerovatnoću, i deontičke, koja označava želje, dozvole i obligacije, može da pruži uvid u to da li određeni tekst služi u manipulativne svrhe. Tako, na primjer, istraživanje Done Lilien (Lillian, 2008) pokazuje da je frekventnije izražavanje obligacije odraz želje autora da natjera primaoca poruke da usvoji njegovo gledište, što je odlika propagande.

Nominalizacija

Nominalizacija se odnosi na pojavu da se umjesto glagolske fraze u rečenicama koriste imeničke fraze. Tako je statistički moguće utvrditi da su u političkom diskursu mnogo raznovrsnije imenice i imeničke fraze (npr. *evropske integracije, stabilizacija, privatizacija, decentralizacija, realizacija* i sl.) nego glagoli, od kojih se uglavnom koriste kopulativni i semikopulativni glagoli s funkcijom da povežu pomenute imeničke fraze.

Nominalizacija može da sakrije agensa ili odgovornost za postupke elitnih aktera i organizacija, a upotreba ovakvih konstrukcija može se zloupotrijebiti kao oblik manipulacije i kontrole uma (van Dijk, 2008: 822-3). Tako, recimo, ako se kaže *atrofija institucija* ili *erozija društvenih vrijednosti*, neosporno se pretpostavljaju ovi procesi kao entiteti, što nije slučaj u paralelnim primjerima, *institucije su atrofirale* i *društvene vrijednosti erodiraju*, gdje se podrazumijeva određena aktivnost i neki vršilac radnje, a time i pretpostavlja nečija odgovornost.

Nominalizacija procesa stavlja sam proces u drugi plan i daje mu odliku bezličnosti i neospornosti. Pretvaranjem glagola u imenice, govornik/pisac može izraziti da nominalizovani entiteti realno i neophodno postoje (Billig, 2008: 786).

Pragmatika političkog diskursa

U dijelu teksta koji slijedi razmotrićemo načine na koji se politički diskurs može analizirati s pragmatičkog stanovišta.

Govorni činovi

Čilton i Šefner primjećuju da narodna mudrost da „djela govore glasnije od riječi“ (engl. *deeds speak louder than words*) nije toliko univerzalna budući da su i same riječi djela, tj. da se riječima ostvaruju društveni činovi (Chilton and Schäffner, 2002: 10). Ovdje moramo primjetiti i to da su u političkom diskursu riječi, nažalost, često glasnije od djela.

Od momenta kada je Ostin (Austin, 1962) napravio razliku između *konstativnih* iskaza koji samo opisuju neko stanje ili radnju i *performativnih* koji istovremeno i izvode čin koji opisuju, jedno od centralnih pitanja u lingvistici je šta se sve zapravo jezikom može postići. Serl je proširio i uobličio Ostinove postavke u teoriju govornih činova, gdje se konstatuje da se jezikom izvode činovi kao što su molbe, žalbe, pozivi, kritike, obećanja, zahvaljivanje, izvinjavanje, naređivanje i sl. (Searl, 1968).

U političkom diskursu centralno mjesto imaju govorni činovi upozoravanja i obećavanja.

Politikolog Edelman govori o „bezbjednosti“ kao osnovnom političkom simbolu (Edelman, 1974; 1977). Spremnost masa da prate, žrtvuju se i prihvate svoje uloge jeste „osnovna potreba svakog političkog režima“ (Edelman, 1974: 3). Za vladu i one koji imaju aspiracija prema vladanju zbog toga je veoma bitno da narod bude zabrinut za svoju bezbjednost, bilo nacionalnu, ekonomsku ili socijalnu, kako bi sebe predstavili kao nekoga ko može da riješi probleme, mada im nikada nije u interesu da to učine u potpunosti. Govorni činovi upozorenja imaju zato centralnu ulogu u formiranju političke opredijeljenosti.

S druge strane, opšte je poznato da političari obećavaju. Kod ovih govornih činova obično postoji veliki jaz između ilokucionog i perlokucionog učinka. Načini na koje političari „pakuju“⁴⁸ govorne činove predmeti su interesovanja analitičara političkog diskursa.

Implikature

Implikacije se često razlikuju od onoga što je direktno rečeno u tekstu. Implicitni zaključci iz eksplicitno datih informacija u diskursu, tj. inferencije, javljaju se u više oblika i uključuju kategorije kakve su presupozicije, konvencionalne i konverzacione implikature, konotacije i logičke implikacije (engl. *entailment*) (Renkema, 2004: 136). Svi ovi fenomeni istražuju se i u okviru analize političkog diskursa, a posebno je to slučaj s implikaturama i presupozicijama.

⁴⁸ Termin je oblikovan po uzoru na Frenklinovu frazu *pakovanje politike* (engl. *packaging politics*) (Franklin, 1994).

Konverzacione implikature odnose se na „implikacije koje se mogu dedukovati iz oblika iskaza, na osnovu određenih kooperativnih principa koji kontrolišu efikasnost i uobičajenu prihvatljivost razgovora“ (Crystal, 2008: 238). To je značenje koje primalac poruke treba da dedukuje iz lokucije u skladu s kontekstom. Ovaj tip implikature izučava se u okvirima Grajsove teorije saradnje u konverzaciji koja se ostvaruje implicitnim poštovanjem određenih maksima (Grice, 2006):

A. Maksimala kvaliteta: budi iskren (od učesnika se očekuje da će govoriti istinu),

B. Maksimala kvantiteta: budi kratak (od učesnika se očekuje iskaz odgovarajuće dužine, ni prekratak ni predug, zavisno od teme i situacije),

C. Maksimala relevantnosti: budi relevantan (od učesnika se očekuje da će u svom iskazu pominjati ono što je relevantno za dati razgovor),

D. Maksimala načina saopštavanja: budi jasan (od učesnika se očekuje da na jasan način iznesu ono što žele da kažu).

Primalac poruke pretpostavlja da se pošiljalac poruke drži navedenih maksima. U slučaju da izgleda da je neka максима prekršena, slušalac zaključuje da je namjeravano značenje drugačije od bukvalnog značenja. Slušalac tada izvodi implikaturu. Za razliku od presupozicije, kod koje se takođe izvodi značenje koje nije eksplicitno prisutno, implikature funkcionišu na nivoima većim od jedne fraze ili jedne rečenice i mnogo više zavise od konteksta i zajedničkog znanja govornika i slušaoca (Jones and Peccei, 2007: 44).

Holly identifikuje dva tipa političke implikature (Holly, 1989). Prvi slikovito naziva *tehnikom šlepanja* (engl. *running-board technique*). Naime, političar u okviru neke zvanične teme „prošlepa“ i skrivenu propagandu koja naizgled samo ima veze s temom, ali je u stvari usmjerena u potpuno drugom pravcu. Što se suptilnije isporuči implikatura, to su efekti veći. Primalac ima manje racionalne kontrole nad porukom, a pošiljalac poruke može da ograniči odgovornost za rečeno, tako što uvijek može da se pozove na zvaničnu verziju poruke (Holly, 1989: 124-5).

Kod *tehnike fantomskog značenja* (engl. *phantom-meaning*), implikatura je na nivou čitavog teksta. Spoljnje, tj. osnovno značenje uopšte nije ni namjeravano i čak je besmisleno bez skrivene verzije (Holly, 1989: 127). Primjer takvog teksta je govor bivšeg američkog predsjednika Buša koji je održao pred studentima u Kini 2002. Govor je analizirao Pu (Pu, 2007), koji dolazi do zaključka da spoljnje značenje teksta, upoznavanje kineskih studenata s američkim načinom života, uopšte nije njegovo pravo značenje. Cilj teksta zapravo je upućivanje poruke da Kina ne dijeli iste vrijednosti sa Sjedinjenim Državama po pitanju vjere i slobode, tj. kritika kineske vlade (primjeri iz govora: *We (Americans) are a free nation... we are a nation*

of laws. No one is above the law, and no one is beneath it. America is a nation guided by faith... Those who fear freedom sometimes argue it could lead to chaos, but it does not, because freedom means more than every man for himself (Pu, 2007: 211-212)).

Angažovanjem implikatura, političari ostvaruju glavni cilj u svom diskursu, a to je propaganda kroz skriveno manipulisanje namjerama (Holly, 1989: 129).

Presupozicije

Još jedan pragmatički koncept koji je izuzetno koristan u analizi političkog diskursa jeste presupozicija, koja je u mnogim slučajevima „strateško sredstvo za pakovanje informacija“ (Chilton and Schäffner, 2002: 36).

Kod pragmatičke presupozicije, određene informacije iznose se kao informacije čija se istinitost podrazumijeva, tj. kao sadržaji koji pripadaju zajedničkom znanju (engl. *common ground*) govornika. Zbog toga presupozicija ima „ogroman manipulativni potencijal“ (Simon-Vandenberg et al., 2007: 66).

Kako presupozicija funkcioniše u političkom diskursu objasnimo na primjeru poruka Iranu koje upućuje aktuelna američka administracija:

*West is encouraging Iran to reconsider **its dangerous policy decisions**. (Hilary Clinton, The Epoch Times, 15.02.2010)*

*These diplomatic efforts have also strengthened our hand in dealing with those **nations that insist on violating international agreements in pursuit of these weapons...** They will face growing consequences. That is a promise. (Barack Obama, State of the Union, 27.01.2010)*

Presupozicija u ovakvim porukama, koje su upakovane u ilokucionni čin *upozorenja*, jeste da je politika Irana „opasna“. Aludira se na razvoj nuklearnog programa u ovoj zemlji, pri čemu treba istaći da je ova informacija i dalje vrlo špekulativna i da dosta zemalja smatra da su takve optužbe pretjerane. Međutim, pomenuta informacija plasira se kao neosporna budući da je stavljena u drugi plan i da pretenduje da ima status zajedničkog znanja. Stalnim ponavljanjem poruka u kojima se presuponira „iranska prijetnja“, u javnosti se formira pojmovni okvir u kome Iran zaista predstavlja prijetnju.

Prednost upotrebe presupozicije jeste stvaranje solidarnosti između govornika i publike, budući da dijele zajednička znanja, i mogućnost projektovanja imidža političara koji ima informacije, koji „zna“ (Simon-Vandenberg et al., 2007: 65-66). Uz to, ograničava se prostor za osporavanje iznesenih sadržaja od strane oponenta jer je potreban kognitivni napor za „izdvajanje, formulisanje i osporavanje presupozicije“, ali i socijalni, jer osporavanje presupozicije predstavlja prijetnju licu (engl. *face threatening act*) (Chilton and Schäffner, 2002: 36).

Upotreba zamjenica

Urađeno je relativno dosta istraživanja u kojima se analizira upotreba zamjenica u političkom diskursu (Fetzer and Bull, 2008; Halmari, 2008; Einsink, 1997; Van Leeuwen, 2009). Različiti tipovi pozicioniranja u diskursu ostvaruju se upotrebom određenih ličnih i prisvojnih zamjenica, koje političari koriste da poreknu ili ograde se od odgovornosti, podstaknu solidarnost, označe ili identifikuju prijatelje i neprijatelje, a izbor zamjenica takođe odražava i lične i političke ideologije (Fetzer and Bull, 2008: 273).

Kada se pripisuje neka zasluga, političari obično govore iz perspektive zamjenice prvog lica jednine. S druge strane, zamjenica prvog lica množine ima nekoliko mogućih referenci: ja i još jedna osoba, ja i grupa, ja i cijela zemlja, kao i ja i ostatak čovječanstva (Beard, 2000: 45). Ova zamjenica vezuje govornika i publiku, pri čemu se pretpostavlja da je propozicija koja se iznosi zajednička i stoga neosporiva.

Odnos upotrebe zamjenica prvog lica jednine i množine ukazuje na zanimljive fenomene. Pretjerana upotreba zamjenice *ja* indikator je egocentrizma i daje publici na znanje da se govornik pozicionira van kolektiva. Zamjenica *mi*, iako stavlja u zadnji plan zasluge pojedinca, ima prednost u tome što omogućava političaru da podijeli odgovornost s kolektivom i podstiče auditorijum da se „poistovjeti s emocijama govornika“ (Jones and Peccei, 2007: 53). Isti efekat postiže se i eliminacijom zamjenice *vi* prilikom obraćanja publici, što omogućava izbjegavanje kategorisanja i pravljenja razlike između političara i naroda (Halmari, 2008: 259).

Onda kada je potrebno izvršiti kategorizaciju i polarizovati, koristi se relacioni par *mi/oni*, koji označava solidarnost/distancu. Upotrebu ove dihotomije ilustrovaćemo na primjerima iz intervjua s Andrijom Mandićem emitovanom na RTCG-u (10.10.2007):

***Mi** smo spremni da zastupamo vaše interese...*

*.... **mi** smo to uradili iz poštovanja prema glasačima PZP...*

***Mi** smo dali sve od sebe da se Crna Gora uredi i da se u Crnoj Gori svi pomire...*

*... **mi** ćemo nastaviti uporno da se borimo...*

***Oni** su sada uspjeli da nađu nekoliko političara da im to prođe... (negativan kontekst)*

*... neka je **njima** tamo srećno u vlasti... (ironično)*

Kao što vidimo, u ovakvim slučajevima zamjenici prvog lica obično se pripisuju pozitivni sadržaji, dok se kategorija *oni* negativno prezentuje.

Učtivost

Sve analize političkog diskursa koje ispituju fenomen učtivosti polaze od teorijskih osnova koje su postavili Braun i Levinson (Brown and Levinson, 1987). Haris (Harris, 2001) ipak ističe da je njihova analiza bila usmjerena na svakodnevnu komunikaciju i govorni diskurs u neformalnom kontekstu, kao i da pragmatika tek treba da objasni specifičnosti korišćenja strategija učtivosti u institucionalnom okruženju. Naime, njena analiza političkog diskursa u britanskom parlamentu za vrijeme premijerskog sata dovodi do zaključka da u interesu sagovornika nije uvijek da štiti lice onog drugog, kako to navode Braun i Levinson, već da u tom diskursu „sistematska neučtivost“, tj. napadanje protivnika, donosi poene.

Veliki dio političkog diskursa zapravo se sastoji od namjernih i eksplicitno izraženih prijetećih činova (Harris, 2001: 456). Čest predmet lingvističkih ispitivanja jesu jezička sredstva kojima se na formalan način, lišen emocionalnih izliva, pakuju uvrede na račun pozitivnog lica političara iz druge stranke (Harris, 2001; Ilie, 2004; Yetkin, 2006; David et al., 2009). Strategije negativne učtivosti, zastupljene, između ostalog, i tehnikama izražavanja udaljenosti sagovornika i međusobnog poštovanja u skladu s principima formalnosti, takođe su opšte prisutne u političkom diskursu i jedna od mogućih tema istraživanja u ovoj oblasti.

Retorika političkog diskursa

Ubjeđivanje u političkom diskursu ostvaruje se kroz „lepezu nijansi“ (Zglobiu, 2007: 221). Stilistička uobličenost ovih nijansi kroz upotrebu određenih retoričkih figura i sredstava omogućava kreiranje živopisnog diskursa koji igra na *pathos* publike. Tradicionalne retoričke figure, kao što su metafora, metonimija, eufemizam, hiperbola, ironija i personifikacija, ali i retorička sredstva kojima se posljednje vrijeme posvetilo više pažnje, kao što su tročlane liste i kontrastivni parovi, omogućavaju predstavljanje stvarnosti iz favorizovane perspektive. Svaka od navedenih figura ima posebnu funkciju u političkom diskursu.

Metafora

Interesovanje za metaforu kao stilsku i retoričku figuru potiče još od starih Grka i u tom kontekstu definiše se kao svjesno korišćen retorički ukras. Danas se analitičari diskursa politike zanimaju za metaforu iz drugačije perspektive.

Kuriozitet je da sva savremena istraživanja polaze od istog stanovišta – konceptualne teorije metafore Lejkofa i Džonsona u okviru kognitivne lingvistike (Lakoff and Johnson, 2003). Treba, ipak, istaći da je u posljednje vrijeme tendencija ta da se analiza vrši i iz kritičke perspektive, pri čemu se sve više govori o *kritičkoj analizi metafora* (engl. *critical metaphor analysis*) (Charteris-Black, 2005; Moreno, 2008).

Rad Lejkofa i Džonsona bio je revolucionaran i vrlo uticajan zahvaljujući predstavljanju metafore kao opšteprisutne u svakodnevnom životu, „ne samo u jeziku nego i u mišljenju i djelovanju“ (Lakoff and Johnson, 2003: 8). „Naš konceptualni sistem mišljenja i djelovanja u osnovi je metaforičke prirode“ (Lakoff and Johnson, 2003: 8), pa metafora nije samo ukras govora, već čini osnovu kognitivnog procesa rezonovanja (Hart, 2005: 193). Metafore omogućavaju da se apstraktni i složeni koncepti predstave pomoću onih koji su jednostavniji i čija je osnova empirijska. Tako se u konceptualnoj teoriji metafore govori o izvornom domenu (engl. *source domain*) i ciljnom domenu (engl. *target domain*), pri čemu dolazi do preslikavanja karakteristika jednog na drugi (engl. *mapping*).

Na mogućnost ovakve vrste analize u političkom diskursu prvi je skrenuo pažnju naravno Lejkof u svojim člancima o Prvom i Drugom zalivskom ratu. Njegov članak o ulozi metafore u legitimizaciji rata u Iraku počinje ovako: „Metafore mogu da ubiju“ (Lakoff, 2003: 1). Rat u Iraku javnosti u SAD-u i čitavom svijetu opravdan je kroz metafore iz klasičnih bajki: *priča o samoodbrani* i *priča o spašavanju*. Kako bi ubijedio javnost u legitimnost napada na Irak, Buš konceptualizuje cijelu situaciju na sljedeći način: on je *heroj*, Sadam je *zlikovac*, narod SAD-a (u scenariju samoodbrane) i narod Iraka i okolnih država (u scenariju spašavanja) jesu *žrtve*. Budući da ljudi razmišljaju u pojmovnim okvirima (engl. *frames*), čak i kada se prezentuju činjenice protiv ovakvih scenarija, sve ostaje „uzalud“, jer „ljudski mozgovi jednostavno ne funkcionišu na taj način. Uokviravanje je bitno. Jednom formirane pojmovne okvire teško je ukloniti“ (Lakoff, 2003: 3). Svaka činjenica koja se ne uklapa u okvir, zapravo se ignoriše i zahvaljujući tome Buš uspijeva da veći dio američke javnosti ubijedi u ispravnost i neophodnost rata. Istraživanje metafore *rat je bajka* kasnije su nastavili drugi autori (Meadows, 2005; Mihas, 2005).

U političkom diskursu, najčešća internacionalna metafora jeste *rasprava je rat* (engl. *argument is war*). Karakteristike izvornog domena *rata* preslikavaju se na ciljni domen *političku raspravu*. Stoga se u našem političkom diskursu često pominju ustaljene metafore tipa *ukrstiti koplja*, *odmjeriti snage*, *borba* (npr. za glasove), *regrupisati snage* i sl.

Slična metafora je i metafora *rasprava je sport*, koja je izvedena iz širih metafora *sport je rat* i *rasprava je rat*. Pojednostavljivanje složene političke stvarnosti postiže se predstavljanjem putem sportskih metafora (Semino and Masci, 1996: 250), gdje su politički činioci timovi koji se takmiče, ciljevi i ishodi su jasni (pobjeda i poraz), a publika ima samo status posmatrača. Na osnovu ovakvog konceptualizovanja stvarnosti, tj. relativizovanja stvarnosti, naši političari govore o *političkoj utakmici*, *zadavanju autogolova*, *pokazivanju crvenih i žutih kartona*,

rezervnim igračima, političkom nokdaunu, greškama u koracima, startnim pozicijama, produžecima i sl.

Naročitu snagu imaju metafore koje se razvijaju u intertekstualnim serijama u diskursima različitih političara. Skorašnji primjer s naše političke scene odnosi se na metaforu *politika je sport*. Na godišnjoj konferenciji za novinare, premijer Đukanović ovako komentariše najave okupljanja opozicije pred lokalne izbore:

„Ako bi samo jedinstvo bilo dovoljno, onda bi Jedinstvo iz Bijelog Polja moglo da pobijedi Barselonu.“ (Dan, 26.12.2009)

Zanimljiva metafora koja političke partije konceptualizuje kao sportske timove odmah je postala predmet novinskih naslova i interesovanja medija, a opozicioni političari „prihvataju loptu“. Tako opozicionar Goran Danilović metaforu shvata kao *politika je fudbal* i odbacuje poređenje DPS-a i Barselone komentarišući da „on (Đukanović) i njegova stranka nama više liče na *Municipijum*“ (Goran Danilović, *Vijesti*, 27.12.2009). S druge strane, Milić metaforu shvata kao *politika je košarka* i, u tekstu pod metaforičnim nazivom *Grijao je klupu*, premijeru poručuje da se ostavi poređenja između košarke i politike jer „neki su jedva dopali da budu u rezervnoj postavi ‘Ljubovića’ dok su se bavili košarkom“ (Srđan Milić, *Vijesti*, 18.12.2009).

Kao što vidimo, sportske metafore unose uzbuđenje i interesantnost u političke rasprave, koje se inače često doimaju kao dosadne, te na ovaj način mogu bolje da privuku pažnju publike. Politika tako postaje spektakl za posmatranje, a učešće birača svodi se na pasivno navijanje i vodi ka njihovom potpuno isključenju, što je naročito slučaj sa ženama budući da je sport tradicionalno muški domen (Radić-Bojanić i Silaški, 2008: 152; Semino and Masci, 2009: 251).

Iako istraživači dolaze do različitih rezultata o učinkovitosti metafora (Müller, 2005: 56), može se zaključiti da snaga metafora u političkom diskursu dolazi iz toga što se mišljenja političara mogu predstaviti kao „prirodna“ i „zdravorazumska“, čime se smanjuje mogućnost da će ih publika osporavati (Semino and Masci, 1996: 245). Metafore zapravo imaju „sposobnost jezičnog strukturiranja stvarnosti“ (Škara, 2009: 8), pa tako „naglašavaju željene stavove, poglede i mišljenja, a s druge strane ignorišu nebitne, ali i nepoželjne aspekte određene pojave“ (Radić-Bojanić i Silaški, 2008: 140).

Poseban slučaj metafore jeste unošenje mitologije u politički diskurs. Mitovi se ovdje shvataju kao proširene metafore koje konceptualizuju neki domen stvarnosti u određenoj kulturi. Oni se shvataju kao neosporni, tako da njihova evokacija čini argumentaciju takođe neospornom. U američkom diskursu mitovi su, recimo, *američki san* i *zajedništvo* (engl. *united we stand*), u srpskom je recimo *samo*

sloga Srbina spašava, u komunističkoj Jugoslaviji to je bilo *bratstvo i jedinstvo*, dok su u današnjem crnogorskom diskursu još uvijek manje-više aktuelni mitovi *čojstva i junaštva* i *čuvanja obraza*, iz kojih se izvodi niz metafora kao što su *čistog obraza*, *uzdignuta čela*, *služiti na čast* i sl.

Pozivanje na kulturne mitove u političkom diskursu ima ulogu legitimizacije argumenata i evokacije *pathosa*.

Metonimija

Još jedna figura koja se sistematski koristi u političkom diskursu jeste metonimija⁴⁹. Strategija da se cjelina predstavi jednim svojim dijelom ili atributom i obrnuto daje političarima mogućnost da istaknu i sakriju određene komponente sadržaja, sve naravno u skladu s argumentacijom koju iznose. Upotreba metonimije takođe omogućava da se inherentna dvosmislenost složenih pitanja pojednostavi (Chantrill and Mio, 1996: 174), što je od posebnog značaja u političkom diskursu.

Čentril i Mio konstatuju da je metonimija zapravo čak i češća od metafore u jeziku politike i da je njen najfrekventniji oblik ono što se može nazvati i „personifikovanom metaforom“ (npr. *Bijela kuća je rekla...*; *SAD će učiniti sve da...*; *Kabinet predsjednika je reagovao* i sl.) (Chantrill and Mio, 1996: 178). Ova vrsta metonimije takođe je opšteprisutna i u crnogorskom političkom diskursu, što smo zaključili u našoj analizi političkih intervju a u crnogorskim elektronskim medijima (2009). Tako se sintagma *Crna Gora* našla prva na listi najfrekventnijih imenica i imeničkih fraza:

Na sreću, Crna Gora je izašla iz te predstave definitivno... (Milo Đukanović, RTCG: Intervju, 21.03.2008)

Mislim da Crna Gora ima drugih, većih problema kada je u pitanju trafiking... (Jusuf Kalamperović, TV Vijesti: Načisto, 6.06.2008)

Crna Gora danas može da kaže, u redu, imamo obavezu od 130 miliona, izmirićemo je. (Gordana Đurović, TV IN: Živa istina, 6.05.2008)

Crna Gora ovdje je cjelina koja se koristi da označi uži pojam, što bi u ovom slučaju mogla biti *vlada* ili određena politička partija ili političar. Na taj način, političari uspijevaju da o Crnoj Gori govore s pozicije nezavisnog posmatrača, iako su zapravo najdirektnije pozvani da se bave pomenutim pitanjima. Može se primjetiti da političari pribjegavaju metonimiji onda kada im je potrebno da se ograde od odgovornosti.

⁴⁹ Ovdje se metonimija shvata u svom najširem značenju u kojem uključuje i sinegdohu.

Do sličnih zaključaka dolazi i Slavica Perović u svojoj analizi novinskih naslova članaka koji se odnose na predizbornu kampanju u Crnoj Gori (što je zapravo sekundarni politički diskurs prema definiciji Radić-Bojanić i Silaški (Radić-Bojanić i Silaški, 2008)), gdje konstatuje da je najčešća metonimija osoba koja predstavlja partiju ili državu i da je najčešće data u negativnom kontekstu (Perović, 2009: 107).

Kao što se da primijetiti, metonimija omogućava da se one komponente sadržaja koje nisu konkretno izrečene marginalizuju i izbrišu, što ovoj retoričkoj figuri daje posebnu moć u političkom diskursu.

Paralelizam

Kada političari žele da stave akcenat na određeni dio svoje poruke i jasno ga istaknu u odnosu na ostatak govora, često koriste retoričku figuru *paralelizam* (Jones and Peccei, 2007: 51). Ova tehnika podrazumijeva povezivanje nekoliko iskaza slične strukture, pri čemu se ostvaruje simetrija i ritmičnost, što utiče na snagu poruke.

Paralelizam ili repeticija uključuje leksičko, semantičko, sintaksičko i fonološko ponavljanje (Beard, 2000: 40). Biard daje za primjer čuvenu rečenicu koju je izgovorio Nil Armstrong kada je kročio na mjesec: *One small step for man: one giant leap for mankind* (crnog. *Mali korak za čovjeka, a veliki za čovječanstvo*), u kojoj repeticija postoji na svim pomenutim nivoima. Snagu i pamtivost ovog slogana, pogotovo s ove istorijske distance, nije potrebno dodatno isticati. Biard (Beard, 2000: 40) nadalje zaključuje da ako detaljno analiziramo ovu rečenicu postaje potpuno jasno da je unprijed pripremljena i da je, naravno, veoma politički angažovana, naročito kada se stavi u kontekst „trke za svemir“ i situacije između SAD-a i Sovjetskog Saveza u to doba.

Paralelizam je naročito efektan ako se ostvari u više od dva iskaza:

Let me repeat: we cut taxes. We cut taxes for 95% of working families. We cut taxes for small businesses. We cut taxes for first-time homebuyers. We cut taxes for parents trying to care for their children. We cut taxes for 8 million Americans paying for college. As a result, millions of Americans had more to spend on gas, and food, and other necessities, all of which helped businesses keep more workers. (Barack Obama, *State of the Union*, 27.01.2010)

Kao što vidimo, iskaz se dodatno naglašava kroz ponavljanje, ali se ostvaruje i prozodijski efekat koji utiče na retoričku zvučnost govora.

Antiteza (kontrastivni par)

Poseban slučaj paralelizma predstavlja *kontrastivni par* (Atkinson, 1984) ili *antiteza* (naziv iz grčko-rimske retoričke tradicije). Kod kontrastivnog para,

simetričnost je na nivou strukture iskaza, dok na nivou sadržaja, iskazi stoje u opoziciji:

*That's why the international community **is more united**, and the Islamic Republic of Iran **is more isolated**. (Barack Obama, State of the Union, 27.01.2010)*

*Da bi sada razgovarali, SNP zaista treba da odustane od politike "**jedan korak naprijed, dva koraka nazad**". (Nebojša Medojević, Dan, 13.02.2010)*

Prednost upotrebe kontrastivnih parova u političkim govorima jeste u tome što projektuju mjesto završetka poruke, tako da publika prepoznaje priliku za aplauz (Atkinson, 1984: 73). Budući da je politički diskurs dijalektički strukturiran u smislu da se, osim iznošenja sopstvene argumentacije, osporava tuđa, upotreba antiteze omogućava da se politička poruka naglasi tako što će se ponoviti dva puta – jednom u „pozitivnom“ i jednom u „negativnom“ svjetlu (Heritage and Greatbatch, 1986: 122).

Eufemizmi

Jedna od najočiglednijih karakteristika leksike i retorike političkog diskursa jeste upotreba eufemizama. Za razliku od obilježenih riječi koje unose dodatno značenje u propoziciju, eufemizmi treba da sakriju, tj. oduzmu neku komponentu značenja. Svrha njihove upotrebe jeste da ublaže neprijatnu realnost, kako se ne bi izazvalo asociranje na negativne sadržaje u vezi s pomenutom riječju.

Elena Mihas registruje seriju eufemizama u savremenom američkom političkom diskursu (Mihas, 2005). Tako je *rat protiv terora* (engl. *war on terror*) opšteprihvaćeni eufemizam za stvaran rat s jednom zemljom, a teroristički napad na Njujork označava se jednostavno s *9/11*, što manje izaziva emotivne reakcije kod primaoca poruke. U istom kontekstu, *zatvorsko zlostavljanje* (engl. *prison abuse*) prosto je zamjena za riječ *mučenje*. Na našoj političkoj sceni takođe se koriste brojni eufemizmi, kao što je, na primjer, *NATO intervencija* koja ublažava jači, ali i realniji termin, *bombardovanje*.

Slično se dešava i u procesu *dekonkretizacije*, kada se konkretno značenje zamjenjuje drugim koje je opštije, čime se ostvaruje semantička kamuflaža (Sornig, 1989: 106). Tako su u politici česte formulacije tipa: *we had a problem; mistakes were made; bilo je propusta* i sl., u kojima se pažnja skreće s konkretnih problema i grešaka.

Tročlana lista (trijada)

Funkciju tročlane liste kao retoričkog sredstva u političkom diskursu prvi je identifikovao Maks Atkinson (Atkinson, 1984). Trijada ima efekat potpunosti i

jedinstva, tako da se politička poruka naglašava i pojačava (Atkinson, 1984: 57-60). Čuveni primjeri tročlane liste jesu Cezarove riječi *Veni, vidi, vici* (crnog. *Dodoh, vidjeh, pobijedih*), zatim moto Francuske revolucije *Liberté, égalité, fraternité* (crnog. *Sloboda, jednakost, bratstvo*), Hitlerov slogan *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* (crnog. *Jedan narod, jedna država, jedan vođa*) i Linkolnova fraza *Government of the people, for the people and by the people* (crnog. *Vlada naroda, za narod i od naroda*).

Tročlanu listu ilustrovaćemo i primjerima iz savremenog političkog diskursa:

They are tired of the partisanship and the shouting and the pettiness.

(Obama, State of the Union, 27.01.2010)

Glavu gore, nema povlačenja, nema predaje (SNP-ov izborni slogan, 2009).

Ironija

Upotreba **ironije** implicira nadmoć govornika nad trećom osobom čije se mišljenje ili vjerovanje odbacuje, osporava i dovodi u pitanje, pri čemu govornik ima epistemički autoritet i poziva slušaoca da podijeli istu epistemičku poziciju (Dedaić, 2005: 673). Već iz ovakvog početnog određenja ironije postaje jasan njen značaj u političkom diskursu. Naime, ironija doprinosi polarizaciji između *nas* koji „znamo“ istinu i *njih* koji je „ne znaju“, tj. govornik „uvlači dio društva u zavjeru s govornikom“ protiv nekog trećeg (Dedaić, 2005: 676).

Sljedeći primjeri ilustruju kako se ironija u političkom diskursu koristi u svrhu negativne prezentacije drugih:

*This is about the people, and it's bigger than any king or queen of a Tea Party. And it's a lot bigger than **any charismatic guy with a teleprompter**.* (Sarah Palin, Tea Party, 6.02.2010)

*- S druge strane, podsjetiću da crnogorska vlast tvrdi kako je nakon referenduma 21. maja 2006. godine sve napredovalo u Crnoj Gori, investicije rastu, fabrike rade punom parom, a turista nikada više. Pravo je građana da procijene koja je od te dvije dijagnoze ispravna. **Ne treba zaboraviti, ipak, kako neka afrička plemena još vjeruju u vile, duhove i vračeve.*** (Budimir Aleksić, Dan, 27.02.2010)

Ironija obično sadrži elemente humora, pa publika više obraća pažnju na djelove diskursa koji se realizuju u tom tonu. Tako Sara Pejlin aludira na nedostatke Baraka Obame kao govornika, pritom uspijevajući da to učini u komičnoj formulaciji, što je rezultiralo time da je ovaj komentar bio vrlo citiran u američkim medijima. Slično je i s Aleksićevim zaključkom u drugom primjeru, koji je u

štampanim medijima naveden u direktnom govoru, zahvaljujući zanimljivoj formulaciji.

Uz to, treba dodati i da je ironija u političkom diskursu uglavnom eksplicitno prisutna, pa se najčešće obilježava markerima kao što su *kao, tobože i navodno*, kako kod publike ne bi bilo nedoumica o namjeravanom značenju političke poruke.

Hiperbola

Savremena retorika potcijenila je značaj **hiperbole**, koja je veoma prisutna u svakodnevnom govoru (Cano Mora, 2003: 14). Iako se ova figura takođe malo analizirala u političkom diskursu, svakako da njena upotreba doprinosi polarizovanju i isticanju sadržaja. Obično se koristi zajedno s obilježenim riječima i pridjevima koji izražavaju krajnje vrijednosti na semantičkoj skali (*ekstremno, radikalno, potpuno, apsolutno, nimalo* i sl.). Primjere hiperbole našli smo u skorašnjem evropskom političkom diskursu o ekonomskoj krizi u Grčkoj u kojem recikliraju fraze kao što su *Greek economic tragedy, draconian cuts, Greece is up against the wall, Greek fiscal woes* i sl.

Makrostrategije

Većina do sada predstavljenih karakteristika političkog diskursa realizuju se na lokalnom nivou i analiziraju se na mikronivou. S druge strane, na makronivou analizira se upotreba makrostrategija. Ovaj termin, koji u svojim radovima koristi Van Dijk, zapravo se odnosi na šire argumentativne strategije koje organizuju upotrebu prethodno navedenih jezičkih i stilističkih sredstava u političkom diskursu.

Najviše istraživana strategija jeste strategija polarizacije, koja je udružena sa strategijom pozitivnog samopredstavljanja i negativnog predstavljanja drugih. Van Dijk taksativno navodi koje poteze (engl. *move*) ova strategija podrazumijeva (van Dijk, 1995: 144). Neke od tehnika koje se vežu za pozitivno samopredstavljanje jesu naglašavanje, tvđenje, hiperbola, topikalizacija, eksplicitnost, direktnost, narativna ilustracija, argumentativna podrška, detaljno opisivanje i sumiranje. S druge strane, prezentacija drugih ostvaruje se kroz poricanje, potcjenjivanje, detopikalizaciju, marginalizaciju, nejasno i generalno opisivanje, implicitnost, indirektnost i kroz odsustvo naracije i argumentacije.

Legitimizacija i delegitimizacija predstavljaju makrostrategije koje se takođe sistematski koriste u političkom diskursu. Legitimizacija se ostvaruje pomoću niza tehnika, kao što su internacionalizam (stalno pozivanje na međunarodnu zajednicu, što je opšta odlika političkog diskursa našeg regiona), igra brojeva (često navođenje statistike, čime se postiže privid objektivnosti i kredibilnosti) i konsenzus (politika koja se zastupa predstavlja se kao da je u opštem interesu države i naroda) (van Dijk,

2005: 80-89). Delegitimizacija podrazumijeva negativnu prezentaciju drugih (Blackledge, 2005: 95), što je praćeno jezičkim strategijama generalizacije, upotrebe nejasnog jezika, negativno obilježenih riječi, ironije i slično.

Strategija izbjegavanja i ograđivanja od odgovornosti takođe je svojstvena političarima. Posebna pažnja u dosadašnjim istraživanjima posvećena je realizaciji ovog fenomena u političkim intervjuima i na pres konferencijama, gdje se političari nalaze u dijalogu s medijima (Bavelas et al., 1988; Bull, 2003; Bull, 2008; Clayman, 2001). Ovu makrostrategiju i karakteristiku političkog diskursa moguće je istraživati kroz analizu zamjenica, modalnosti, diskursnih markera, metadiskursa, upotrebe ublaživača i intenzifikatora i drugih jezičkih karakteristika.

Većina istraživanja političkog diskursa koristi princip analize odozgo naniže, pa tako ispituju kako se određena makrostrategija ili skup makrostrategija realizuju u političkom diskursu kroz upotrebu jezičkih i retoričkih sredstava koja smo ranije predstavili.

Žanrovi političkog diskursa

Žanrovi političkog diskursa ne mogu se odrediti kroz teme i žargon koji se u njima upotrebljava, s obzirom na to da postoji malo tematskih, stilskih i interakcionih ograničenja koja ih određuju (van Dijk, 2003: 213). Pomenuti žanrovi mogu se definisati samo kroz institucionalno okruženje, tj. kontekst u kome se realizuju.

U skladu s tim, Rut Vodak klasifikuje žanrove političkog diskursa na osnovu polja djelovanja (Wodak, 2007: 211):

Polje djelovanja					Polje kontrole
Politička procedura donošenja zakona	Oblikovanje javnog mnjenja i političko predstavljanje	Unutarpartijsko formiranje stavova	Politički marketing i propaganda	Izvršna politika i administracija	Politička kontrola
ŽANROVI					
- zakoni - predlozi zakona - amandmani - govori i doprinosi poslanika - pravilnici - preporuke - propisi - preporuke itd.	- objave za štampu - pres konferencije - intervjui - tok šouovi - predavanja i izlaganja na konferencijama - članci, knjige - komemorativni govori - inauguracioni govori itd.	- partijski programi, izjave, govori o namjerama - govori na partijskim konvencijama	- izborni programi - slogani - govori u izbornim kampanjama - najave - poster - izborne brošure - pisma građanima - flajeri itd.	- odluke - inauguracioni govori - koaliciona dokumenta - govori ministara, političkih lidera - odgovori vlade itd.	- izjave opozicionih stranaka - parlamentarna pitanja - govori poslanika - peticije za referendum - objave za javnost opozicionih stranaka itd.

Tabela 1 - Žanrovi političkog diskursa (prilagođeno iz Wodak, 2007: 211)

Kao što vidimo, žanrovi političkog diskursa tipološki su vrlo raznovrsni. Ipak, ono što je zajedničko modernoj političkoj komunikaciji jesu višestruki primaoci poruke, realizovanje u masovnim medijima, intertekstualnost, reprezentativnost i okrenutost ka zajedničkom cilju, koji se ne definiše strogo kao ubjeđivanje ljudi, već kao politički uspjeh, što može biti drugačija kategorija (Sauer, 1997: 36).

Politički žanrovi uglavnom su satkani od hibridnih tekstova, što znači da su *intertekstualni*, tj. u njima dolazi do miješanja „glasova“ različitih tekstova. Analiza političkog diskursa treba da ima u fokusu ovo svojstvo političkih žanrova budući da ono pretpostavlja transformisanje starih tekstova u novima, kao i restrukturiranje žanrovskih konvencija (Fairclough, 1992: 102), pri čemu dolazi do „reakcentuacije“ određenih informacija kroz upotrebu sredstava koja smo ranije naveli.

Heterogenost koja karakteriše politički diskurs ostvaruje se ne samo na nivou tekstova, nego i na nivou samih žanrova. Ova važna odlika jezika politike rezultira u *interdiskurzivnosti*, tj. miješanju žanrova i diskursa (Fairclough, 1995: 134).

U svjetlu navedenog, dâ se zaključiti da opisivanje političkih žanrova ne može počivati na tekstualnom, već na kontekstualnom nivou (van Dijk, 2003: 213).

Zaključak

Analiza političkog diskursa, vidjeli smo, predstavlja široku oblast kojoj se prilazi uz pomoć niza lingvističkih i diskursnih metodologija – od onih čisto gramatičkih pristupa, do onih koji podrazumijevaju kontekstualnu analizu, različitih obima. Istraživanja ovog diskursa su sve zastupljenija, u skladu s činjenicom da politika kao sfera društvenog života prožima u manjoj ili većoj mjeri i sve ostale sfere i utiče na njih. Bavljenje ovom oblašću zahtijeva dobro poznavanje različitih metodologija i sposobnost da se političko dovede u vezu s jezičkim, i da se prepozna manipulacija u njenim najpatentnijim i najlatentnijim oblicima.

Literatura:

- Adetunji, A. (2006) "Inclusion and Exclusion in Political Discourse: Deixis in Olusegun Obasanjo's Speeches", in *Journal of Language and Linguistics*, 5 (2), pp. 177-192.
- Allen, W. (2007) "Australian Political Discourse: Pronominal Choice in Campaign Speeches", in Mushin, I. and Laughren, M. *Annual Meeting of the Australian Linguistic Society*, Brisbane, Australia, 7-9 July, 2006. Retrieved on 2.1.2010: http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:12794/ALLEN_W_ALS2006.pdf
- Archakis, A. and Tsakona, V. (2009) "Parliamentary Discourse in Newspaper Articles. The Intergration of a Critical Approach to Media Discourse into a Literacy-Based Language Teaching Programme", in *Journal of Language and Politics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 8 (3), pp. 359-385.
- Atkinson, M. (1984) *Our Masters' Voices*, London and New York: Routledge.
- Austin, J. (1962) *How to Do Things with Words*, Oxford: OUP.
- Bavelas, J. et al. (1988) "Political Equivocation: A Situation Explanation", in *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 7 (2), pp.137-145
- Bayley, P. (2005) "Analysing Language and Politics", in *Mediaszioni*, 10.1473. Retrieved on 21.12.2009: <http://www.mediazionionline.it/articoli/bayley.htm>
- Beard, A. (2000) *The Language of Politics*, London and New York: Routledge.
- Bianchini, V. (2008) "Discussion in Parliament. History, Features and Variations". *Paper presented at the Second ECPR Graduate Conference in Barcelona, 25-27 August, 2008. Retrieved on 1.09.2009:* <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/graduateconference/barcelona/papers/633.pdf>
- Billig, M. (2008) "The Language of Critical Discourse Analysis: The Case of Nominalisation", in *Discourse & Society*, Los Angeles, London and New Delhi: Sage Publications, 19 (6), pp. 783-800.
- Blackledge, A. (2005) *Discourse and Power in a Multilingual World*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Boyd, M. (2009) "De-constructing Race and Identity in US Presidential Discourse: Barack Obama's Speech on Race", in *Atlantis*, December 2009, pp. 75-74.
- Brekke, H. (1989) "War with Words", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81-93.
- Bull, P. (2003) *The microanalysis of political communication: claptrap and ambiguity*. Routledge: New York.
- Bull, P. (2007) "Political Language and Persuasion", in Weatherall, A., Watson, B. and Gallois, C. (eds.) *Language, Discourse and Social Psychology*, New York: Palgrave MacMillan, pp. 255-275.
- Bull, P. (2008) "Slipperiness, Evasion and Ambiguity: Equivocation and Facework in Noncommittal Political Discourse", in *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 27, No. 4, 333-344 pp.

- Cano Mora, L. (2003) "At the Risk of Exaggerating: How do Listeners React to Hyperbole", in *AngloGermanica Online*. Retrieved on 15.12.2009:
<http://anglogermanica.uv.es:8080/Journal/Viewer.aspx?Year=2003-04&ID=cano.pdf>
- Capone, A. (2008) "On Barack Obama's South Carolina Speech", in *International Journal of Language and Communication*, 27, pp. 87-122.
- Chantrill, P. and Mio, J. (1996) "Metonymy in Political Discourse", in Mio, J. and Katz, A. (eds.) *Metaphor: Implications and Applications*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 171-184.
- Charteris-Black, J. (2005) *Politicians and Rhetoric: The persuasive power of metaphor*, Basingstoke & New York: Palgrave-MacMillan.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (2002) "Introduction: Themes and Principles in the Analysis of Political Discourse", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1-44.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) (2002) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Christensen, W. and Ferree, M. (2008) "Cowboy of the World? Gender Discourse and the Iraq War Debate", in *Qualitative Sociology: Special Issue on Political Violence*, 31 (3), pp. 287-306.
- Clayman, S. (2001) *Answers and Evasion*. Retrieved on 5/06/2008
<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/clayman/docs/AnswersandEvasions.pdf>
- Crystal, D. (2008) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Curzon, G. (2007) *Modern Parliamentary Eloquence*, Yoakum Press.
- Dedačić, M. (2005) "Ironical Denial: Tobaže in Croatian Political Discourse", in *Journal of Pragmatics*, Oxford: Elsevier, 37, pp. 667-683.
- Edelman, M. (1974) "The Language of Politics". Retrieved on 9.01.2010:
http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED098789&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=ED098789
- Edwards, J. and Valenzano, J. (2007) "Bill Clinton's New Partnership Anecdote: Towards a Post-Cold War Foreign Policy Rhetoric", in *Journal of Language and Politics*, 6 (3), pp. 303-325.
- Elspass, S. (2002) "Phraseological Units in Parliamentary Discourse", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81-110.
- Ensink, T. (1997) "The Footing of a Royal Address: An Analysis of Representativeness in Political Speech, Exemplified in Queen Beatrix's Address to the Knesset on March 28, 1995", in Schäffner, C. (ed.) *Analysing Political Speech*, Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 5-32.
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*, Cambridge and Malden: Polity Press.

- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis*, London and New York: Longman.
- Fairclough, N. (2005) "Blair's contribution to elaborating a new 'doctrine of international community'", in *Journal of Language and Politics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 4 (1), pp. 41-63.
- Fetzer, A. and Bull, P. (2008) "Well, I Answer It by Simply Inviting You to Look at the Evidence: The Strategic Use of Pronouns in Political Interviews", in *Journal of Language and Politics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 7 (2), pp. 271-289.
- Fetzer, A. (2002) "Put Bluntly, You Have Something of a Credibility Problem", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 173-202.
- Franklin, B. (1994) *Packaging Politics*, London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Gastil, J. (1992) "Undemocratic discourse: A review of theory and research on political discourse", in *Discourse & Society*, 3, pp. 469-500.
- Goddard, A. (2002) *The Language of Advertising*, London and New York: Routledge.
- Goddard, C. (1996) "Cross-Linguistic Research on Metaphor", in *Language & Communication*, 16 (2), pp. 145-151.
- Graber, D. (1976) "Verbal Behaviour of Political Elites" in Graber, D. *Verbal Behaviour and Politics*, Chicago: University of Illinois, pp. 174-213.
- Grice, H.P. "Logic and Conversation", in Jaworski, A. and Coupland, N. (ed.) (2006) *The Discourse Reader*, London and New York: Routledge, pp. 76-88.
- Halmari, H. (2008) "On the Language of the Clinton-Dole Presidential Campaign Debates: General Tendencies and Successful Strategies", in *Journal of Language and Politics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 7 (2), pp. 247-270.
- Hart, C. (2005) "Analysing Political Discourse: Toward a cognitive approach", in *Critical Discourse Studies* 2 (2), pp. 189-94.
- Heritage, J. and Greatbatch, D. (1986) "Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences", in *American Journal of Sociology*, 92: 1, pp. 110-157.
- Hodges, A (2004) "The Dialogic Emergence of 'Truth' in Politics: eproduction and Subversion of the 'War on Terror' Discourse". Retrieved on 10.08.2008: www.colorado.edu/ling/CRIL/Volume21_Issue1/paper_HODGES.pdf
- Hójer, Andreas (2008) *The Battle of Hearts and Minds: An Analysis of the Iraq War Discourse in Politics and Newspapers*, Tromsø: Tromsø University.
- Jones, J. and Peccei, J. (2007) "Language and Politics", in Horn, L. and Wand, G. (eds.) *The Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 35-55.
- Knowles, M. and Moon, R. (2006) *Introducing Metaphor*, London and New York: Routledge.
- Lakoff, G. (1995) "Metaphor, Morality, and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust". Retrieved on 27.01.2010:

- <http://www.wwcd.org/issues/Lakoff.html>
- Lakoff, G. and Johnson, M. (2003a) *Metaphors We Live by*, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2003b) "Metaphor and War, Again". Retrieved on 27.01.2010:
<http://www.alternet.org/story/15414/?page=entire>
- Lillian, D. (2008) "Modality, Persuasion and Manipulation in Canadian Conservative Discourse", in *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 2 (1), pp. 1-16.
- Majstorović, D. (2007) "Moćni očevi i grešna djeca: analiza diskursa visokog predstavnika", *Puls demokratije*. Pristupljeno 29.01.2010:
<http://www.pulsdemokratije.net/admin/files/Majstorovic%20OHR%20diskurs%20Za%20postavljanje%2023juli07.doc>
- Matthiessen, C. and Halliday, M. (2009) "Systemic Functional Grammar: A First Step into the Theory". Retrieved on 28.01.2010:
http://web.mac.com/cmatthie/iWeb/SMMG_resources/Sydney_2007_SFL_Library_files/SFG_FirstStep_1_1.pdf
- Meadows, B. (2007) "Distancing and Showing Solidarity via Metaphor and Metonymy in Political Discourse: A critical study of American statements on Iraq during the years 2004-2005", in *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 1 (2), pp. 1-17.
- Mihas, E. (2005) "Non-literal Language in Political Discourse", in *LSO Working Papers in Linguistics*, 5, pp. 124-139.
- Mitsikopolou, B. (2008) "The Branding of Political Entities as Discursive Practice", in *Journal of Language and Politics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 7 (3), pp. 353-371.
- Moreno, M. (2008) *Metaphors in Hugo Chavez's Political Discourse: Conceptualising Nation, Revolution and Opposition*, New York: City University of New York.
- Müller, R. (2005) "Creative Metaphors in Political Discourse. Theoretical Considerations on the Basis of Swiss Speeches", in *Metaphoric.de*, 9. Retrieved on 14.01.2010:
www.metaphorik.de/09/mueller.pdf
- Muntigl, P. (2002) "Politization and Depolitization: Employment Policy in the European Union", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 45-80.
- Mühlhäusler, P. (1995) "Metaphors Others Live by", in *Language & Communication*, 15 (3), pp. 281-288.
- Odouri, R. (2002) "Language and Politics in Kenya: Restricted and Elaborated Codes", in *Journal of Language and Linguistics*, 1 (4), pp. 434-441.
- Orwell, G. (1946) "Politics and the English Language", in *Complete Works of George Orwell*. Retrieved on 7.01.2010:
http://www.george-orwell.org/Politics_and_the_English_Language/0.html
- Parkin, D. (1984) "Political Language", in *Annual Review of Anthropology*, 13, pp. 345-365.

- Perović, S. (2009) *Jezik u akciji*, Podgorica: CID.
- Pu, C. (2007) "Discourse Analysis of President Bush's Speech at Tsinghua University, China", in *International Communication Studies*, XVI, pp. 205-215.
- Radić-Bojanić, B. i Silaški, N. (2008) "Sportizacija političkog diskursa – kako metafore prikrivaju političku stvarnost Srbije", u *Zborniku Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LI/1-2, str. 139-155.
- Rasiah, P. (2007) *Evasion in Australia's Parliamentary Question Time*. University of Western Australia: Perth.
- Rindler Schjerve, R. (1989) "The Political Speech of Futurism and Its Relationship to Italian Fascism", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 57-81.
- Safire, W. (2008) *Safire's Political Dictionary*, Oxford: OUP.
- Sauer, C. (1989) "Structures of Consensus-making and Intervention: the Concept of Nazi Language Policy in Occupied Holland", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 3-39.
- Sauer, C. (1997) "Echoes from Abroad – Speeches for Domestic Audience: Queen Beatrix's Address to the Israeli Parliament", in Schäffner, C. (ed.) *Analysing Political Speech*, Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 33-67.
- Savoy, J. (2009) "Lexical Analysis of Obama's and McCain's Speeches". Retrieved on 15.01.2010: <http://members.unine.ch/jacques.savoy/Papers/>
- Schäffner, C. (1997) "Editorial: Political Speeches and Discourse Analysis", in Schäffner, C. (ed.) *Analysing Political Speech*, Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 1-4.
- Schäffner, C. (ed.) (1997b) *Analysing Political Speech*, Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD.
- Schäffner, C. (2004) "Political Discourse Analysis from the Point of View of Translation Studies", in *Journal of Language and Politics*, 3 (1), pp. 117-150.
- Searle, J. (1968) "Austin on Locutionary and Illocutionary Acts", in *The Philosophical Review*, 77 (4), pp. 405-424.
- Semino, E. and Masci, M. (1996) "Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy", in *Discourse & Society*, Los Angeles, London and New Delhi: Sage Publications, 7 (2), pp. 243-269.
- Simon-Vandenberger, A. (1997) "Modal (Un)Certainty in Political Discourse: A Functional Account", in *Language Sciences*, Oxford: Elsevier Science, 19 (4): 341-356.
- Simon-Vandenberger, A., White, P. and Aijmer, K. (2007) "Presupposition and 'Taking-for-Granted in Mass communicated Political Argument", in Fetzer, A. and Lauerbach, G. *Political Discourse in the Media*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 31-75.
- Sinclair, J. (2004) *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*, London and New York: Routledge.

- Sornig, K. (1989) "Some Remarks on Linguistic Strategies of Persuasion", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 95-115.
- Stockwell, P. (2002) *Sociolinguistics*, London and New York: Routledge.
- Škara, D. (2009) "Jezična/mentalna rekonstrukcija EU prostora: nove konceptualne metafore", u Bratanić, M. (ur.) *Hrvatski na putu u EU*, Zagreb :Hrvatska sveučilišna naklada, str. 1-28. Pristupljeno 25.01.2010:
<http://bib.irb.hr/datoteka/413894.maja.lanak.doc>
- Švabić, Š. (2004) "Mitologije kao konstitutivan element suvremenog političkog diskursa", u *Časopisu za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 7 (13-14), str. 177-192.
- Van Dijk, T. (1995) "Ideological Discourse Analysis", In Ventola, E. and Solin, A. (eds.), *New Courant: Special Issue Interdisciplinary approaches to discourse analysis*, pp. 135-161. Pristupljeno 7.02.2010:
<http://www.discourses.org/OldArticles/Ideological%20discourse%20analysis.pdf>
- Van Dijk, T. (2002) "Political Discourse and Political Cognition", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 203-238.
- Van Dijk, T. (2003) "Political Discourse and Ideology", in Lorda, C. and Ribas, M. (eds.), *Anàlisi del discurs polític*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, IULA, pp. 207-225.
- Van Dijk, T. (2005) "War Rhetoric of a Little Ally. Political implicatures of Aznar's Legitimization of the War in Iraq", in *Journal of Language and Politics*, 4(1), pp. 65-92.
- Van Dijk, T. (2001) "Critical Discourse Analysis", in Tannen, D. et al. (eds), *Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, pp. 352-371.
- Van Dijk, T. (2008) "Critical Discourse Analysis and Nominalisation: Problem or Pseudo-Problem", in *Discourse & Society*, Los Angeles, London and New Delhi: Sage Publications, 19 (6), pp. 821-828.
- Van Leeuwen, M. (2008) "The Style of Political Speeches: Problems in Existing Methods", *Online Proceedings of the Annual Conference of the Poetics and Linguistics Association*. Retrieved on 14.01.2010:
<http://www.pala.ac.uk/resources/proceedings/2008/vanleeuwen2008.pdf>
- Van Leeuwen, M. (2009) "Clear vs. Woolly Language Use in Political Speeches: The Case of the Controversial Dutch Politician Geert Wilders", *Online Proceedings of the Annual Conference of the Poetics and Linguistics Association*. Retrieved on 14.01.2010:
www.pala.ac.uk/resources/proceedings/2009/vanleeuwen2009.pdf
- Wattles, I. and Radić-Bojanić, B. (2007) "The Analysis of an Online Debate – The Systemic Functional Grammar Approach", in *Facta Universitatis*, 5 (1), pp. 47-58.
- Wilamova, S. (2005) "On the Function of Hedging Devices in Negatively Polite Discourse", in *Sbornik praci Facultatis Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity*, Brno: Brno University, pp. 85-93. Retrived on 15.09.2009 at:

- http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE_2005-31_Offprints/BSE%202005-31%20%28085-093%29%20Wilamova.pdf
- Wilson, J. (2003) "Political Discourse", in Schrifin, D., Tannen D. and Hamilton, H. (eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 398-415.
- Wodak, R. (1989) "Introduction", in Wodak, R. (ed.) *Language, Power and Ideology*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. XIII-XX.
- Wodak, R. (ed.) (1989) *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, R. (2007) "Pragmatics and Critical Discourse Analysis: A Cross-Disciplinary Inquiry", in *Pragmatics & Cognition*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 15 (1), pp. 203-225.
- Wooffitt, R. (2001) "Rhetoric in English", in Maybin, J. and Mercer, N. (eds.) *Using English: From Conversation to Canon*, London and New York: Routledge, pp. 122-144.
- Zgobliu, R. (2007) "The Function of Stylistic Features in Political Discourse", in *Studia Universitatis Babes-Bolyai – Philologia*, 2, pp. 219-226.

KOGNITIVNA LINGVISTIKA I ANALIZA DISKURSA: KOGNITIVNI SINONIMI

Uvod

Analiza diskursa je obimna interdisciplinarna oblast (Van Dijk 1997, Schiffrin et al. 2001, Renkema2004). Raznovrsne discipline, uključujući lingvistiku, psihologiju, sociologiju, antropologiju i mnoge druge, doprinose analizi diskursa.

Mnoge lingvističke teorije analiziraju spregu između produkcije jezika i misli (Talmy 2000, 2007, Evans and Green 2006; Langacker 2000; Tomasello 2003). Naročito se leksičko-gramatičke strukture čine povezanim sa kognitivnim strukturama i procesima. Dakle, način na koji mi govorimo, povezan je sa specifičnim načinom na koji mi mislimo. Tora Tenbrink (2013) analizirala je kompleksne kognitivne procese ispitujući načine na koje ljudi verbalizuju svoje misli. U analizama, sprovedenim u posljednjih deset godina, Tenbrink je razvila osnove svoje metodologije istraživanja, poznate pod nazivom *Cognitive Discourse Analysis* (CODA). Ova metodologija istraživanja tiče se upravo sveze između lingvističkih struktura i kognitivnih procesa.⁵⁰

S druge strane, Teun A. van Dijk (2000) dovodi u pitanje postojanje kognitivne analize teksta ili govora, pošto nam je do sada bila poznata samo analiza diskursa i njeni mnogi ogranci (stilistika, retorika, narativna i argumentaciona analiza, kao i sintaksička, semantička ili pragmatična analiza, kao i konverzaciona analiza). Prema Van Dajku postoji kognitivna psihologija produkcije i razumijevanja diskursa, kao i socijalna psihologija diskursa (Loughborough škola), poznata kao 'diskurzivna psihologija', ali se čak i u okvirima ove škole odbacuje bilo kakav mentalistički pristup i zagovara više etnometodološki pristup diskursu u okvirima socijalne psihologije. Stoga je prema Van Dajku od velikog značaja dokazati zašto je kognitivni pristup bitan u razumijevanju diskursa.

Razlog ovoj tvrdnji leži u činjenici da se tekst i govor ne mogu posmatrati izolovano. Analiza diskursa već duže vrijeme naglašava značaj istraživanja konteksta u svrhe razumijevanja mnogih aspekata diskursa. Pod pojmom *kontekst* podrazumijevamo društveni domen (npr. obrazovanje, politika), zatim učesnike i njihove različite komunikativne, društvene i profesionalne uloge, odnose moći među učesnicima, okruženje (vrijeme, lokacija) i dr. Dakle, kognitivna svojstva iskaza, kao

⁵⁰ Za detaljniji prikaz metoda vidi (Tenbrink 2008).

što su ciljevi, ubjeđenja, znanje i mišljenja samo su dio prethodno navedenog konteksta, ne i čitav taj kontekst.

Međutim, nesumnjiv je značaj istraživanja kognitivnih aspekata komunikacije i interesantno je obratiti pažnju na kognitivnu analizu diskursa.

Više od 25 godina kognitivna psihologija aktivno analizira procese produkcije i razumijevanja diskursa. Psihološko i kognitivno istraživanje diskursa se u velikoj mjeri razlikuje od formalne, gramatičke ili stilističke, narativne ili argumentativne analize. Stoga u kognitivnoj analizi interpretacija iskaza nikada nije statična, niti je u pitanju određena apstraktna procedura, kao što je to slučaj u lingvističkoj semantici, već se mogu primijetiti dinamični, aktivni procesi pripisivanja značenja i funkcija upotrijebljenih jedinica diskursa (Van Dijk 1997).

Kada su u pitanju nivoi analize diskursa, u ovom radu ćemo posvetiti pažnju analizi riječi, tj. sinonima, i to kognitivnih sinonima.

Kognitivna lingvistika: kognitivni sinonimi

U svom radu *Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa*, Ljiljana Šarić (2001) razmatra kako se postavke kognitivne lingvistike mogu povezati s različitim pitanjima sinonimnih odnosa u jeziku. Prvi dio analize posvećen je onim postavkama koje su važne za proučavanje sinonimije, posebno enciklopedijskom pogledu na značenje, prototipnoj organizaciji jezičkih kategorija, te kontekstualnoj uslovljenosti konstruisanja značenja. Drugi dio analize osvrće se na neka pitanja povezana s rječnicima sinonima i kako se premise kognitivne lingvistike mogu povezati sa strukturom rječnika sinonima i praksom njihove izrade. Rad ukazuje na nužnost analize korpusa pri proučavanju kognitivnih temelja sinonimije.

Šarić primjećuje (2001) da nema mnogo radova koji problemu sinonimije pristupaju s kognitivno-lingvističkih polazišta iako se taj teorijski okvir čini posebno pogodnim za osvjetljavanje mnogih pitanja povezanih upravo sa sinonimijom. Na primjer, *Cognitive Linguistics* Krofta i Kruza sinonimiji eksplicitno ne posvećuje pažnju, iako se neke implikacije za sinonimiju mogu pronaći u poglavljima o hiponimiji, meronimiji i antonimiji. To začuđuje s obzirom na Cruse-ovo intenzivno bavljenje leksičkom semantikom i upravo sinonimima. Evan i Grin (2006) spominju sinonimiju na dva-tri mjesta u svojoj knjizi *Cognitive Linguistics*, ali opširnija analiza izostaje.

Kruz (1986: 88) kognitivnim sinonimima naziva riječi koje su u određenom iskazu međuzamjenjive, a da ta zamjena ne rezultira promjenom istinitosne vrijednosti iskaza. Tu skupinu sinonima odlikuju "identical criterial traits, and hence identical logical properties (...) [They] differ only in their ranges of normal collocations".

Iz logičke perspektive idealan oblik lingvističkog sadržaja bio bi onaj u kojem svaka jedinica, na primjer riječ, iskazuje jedno jedino značenje, odnosno sadržaj u kojem je jedno značenje pridruženo jednom i samo jednom znaku. Ipak, iz različitih historijskih razloga, odnos semiotičkih sredstava i značenja nije tako idealan. Za to je ilustrativan primjer homonimije u kojem Hilén (Hüllen, 2009: 155-156) pokazuje kako su u različitim razdobljima engleskog jezika neke riječi nestale ili promijenile značenje zbog takozvanih homonimnih sudara, odnosno slučajeva kada su bile identičnog ili vrlo sličnog oblika, i uz to pripadale istom semantičkom polju. S druge strane, homonimi koji su pripadali jasno razdvojenim semantičkim poljima opstali su jer su mogućnosti nesporazuma bile isključene ili neznatne. Hilén (2009) navodi i primjere sinonimije u engleskom koji su izazivali tzv. *sinonimne sudare*, pa je jedna od riječi u toku vremena poprimila malo ili bitno drugačije značenje. Ti procesi svjedoče o tome da su govornici prilagođavali strukturu znakova govornim situacijama, i znakove novim potrebama, što podrazumijeva kognitivno svjesnu upotrebu jezika tokom njegove istorije (Šarić 2011).

Šarić (2011) naglašava da je kognitivnolingvistički pogled na značenje *enciklopedijski*, i kao takav se razlikuje od pogleda na značenje u teorijama koje mu pristupaju *rječnički*.

Enciklopedijsko je znanje u tom modelu kategorija izvan jezičnoga znanja, u domenu znanja o svijetu. Taj je model u skladu s hipotezom o modularnosti u formalnom proučavanju jezika koje odvaja lingvističko i nelingvističko znanje. Rječničko se znanje odnosi na poznavanje značenja riječi, a ono je poseban element mentalnog rječnika ili leksikona.⁵¹ Rječnički pogled na značenje pretpostavlja da značenja riječi pohranjenih u ljudskom umu uglavnom odgovaraju značenjima kako im pristupaju rječnici (Evans and Green 2006: 207-208). Taj pogled isključuje sve one vidove značenja koji nisu dio jezgrenog značenja i osnovne definicije riječi. On stoga semantičarima omogućuje da riječima pristupaju nekontekstualno. Takav je pogled na značenje povezan s nizom dihotomija, kao što su, na primjer, smisao-referencija i semantika-pragmatika. On razgraničuje znanje o kulturi, znanje o društvu, kao i znanje stečeno u interakciji s okolinom od lingvističkog znanja kao posebne kategorije (Šarić 2011).

⁵¹ Mentalni leksikon, koji se smatra autonomnom komponentom čovjekovog sistema obrade informacija, predstavlja jedno od ključnih pitanja u oblasti kognitivne lingvistike, kao i u oblasti usvajanja leksike stranog/drugog jezika. Kognitivnu lingvistiku u prvom redu zanima organizacija mentalnog leksikona izvornog govornika, odnosno način na koji se leksičko znanje usvaja i organizuje, dok je u istraživanjima u oblasti usvajanja stranog/drugog jezika, osim pitanja organizacije mentalnog leksikona L2 govornika, od suštinske važnosti i pitanje odnosa između L1 i L2 mentalnog leksikona. Vidi: Channel (1998), McCarthy (1998), Carell and Eisterhold (1983), Langacker (1987), Krashen (1989), Gairns and Redmann (1986).

Kognitivna lingvistika stavlja značenje u središte svojeg interesovanja, smatrajući da je primarna uloga jezika upravo u izražavanju značenja. Ovaj model polazi od toga da je značenje jezičnih jedinica rezultat govornikova konstruiranja (*construal* na engleskom), a ne „objektivne istine“ ili istinosnih uslova. Konstruiranje je dinamičan proces i podrazumijeva stvaranje, predočavanje i razumijevanje značenja. Langaker (Langacker, 2007: 432) implicira da ne postoji jasna granica između semantike i pragmatike i navodi da postavka o nejasnoj granici ne znači negiranje postojanja pragmatike niti mogućnosti da se ona u analitičke svrhe odvoji od semantike.

Od sedamdesetih godina 20. vijeka brojni lingvisti su ukazivali na neopravdanost pretpostavke o postojanju riječi prirodnih jezika izvan svakog konteksta jer se riječi nužno pojavljuju u odnosu na određene okvire ili domene ljudskog iskustva (cf. eg. Fillmore 1975; 1985; Langacker 1987). Po shvatanju kognitivnih semantičara, neki su vidovi značenja riječi pohranjeni u dugoročnom pamćenju, ali značenje je kao cjelina promjenljivo, podložno dopunama i pomacima koji zavise od konteksta upotrebe. Postavka da se značenje stvara u konkretnom kontekstu upotrebe relativizuje, pa i dovodi u pitanje, načelo kompozicionalnosti u pristupu značenju složenih iskaza. Načelo kompozicionalnosti pretpostavlja da riječi imaju čvrsto definisana značenja na temelju kojih nastaju značenja složenih jedinica. Kognitivni semantičari ne smatraju riječi apsolutnim sadržajcima značenja, nego polaze od toga da one podstiču i pobuđuju značenje: „konstrukcija značenja je po svojoj prirodi više konceptualna nego lingvistička operacija“ (Evans and Green 2006: 214). Sastavni dijelovi složenih iskaza ne unose mehanički u njih značenje. Složene jedinice imaju svoja značenja. To ne znači samo da određene funkcije riječi u složenim iskazima (na primjer, subjekt ili objekt) doprinose značenju tih iskaza, nego i da su gramatičke konstrukcije i funkcije inherentno značeće, nezavisno od toga koja ih konkretna riječ u određenom trenutku zauzima. Enciklopedijski pristup značenju koji zagovara kognitivna lingvistika podrazumijeva da je enciklopedijsko znanje uređena struktura, da nema razlike između takvog značenja i kontekstualnog značenja, te da je jezik neodvojiv od iskustva.⁵² Leksičke jedinice se shvataju kao

⁵² Na pitanja o vezi između mentalnih procesa i jezičnih realizacija mogu odgovoriti samo psiholingvisti. Često se, i u krugovima kognitivne nauke, kritički pristupa pitanju kakav tip zaključaka lingvisti imaju pravo da donesu. Lingvisti imaju pravo izvoditi zaključke o svojim vlastitim mentalnim aktivnostima – do kojih su došli samoposmatranjem – onako kako se one ogledaju u upotrebi (sopstvenog) jezika. Lingvisti takođe imaju pravo izvoditi zaključke o mentalnim procesima izvornih govornika kako se oni prikazuju u tekstu i govoru na temelju posmatranja tih produkata lingvističke kompetencije. Oni, razumije se, pri tom pristupaju problemu kao stručnjaci za jezik, a ne kao stručnjaci za mozak (Šarić 2011).

sredstva koja omogućavaju pristup enciklopedijskom znanju, dinamičnom po svojoj prirodi (Evans and Green 2006: 215).

Dakle, predstavnici kognitivne lingvistike slažu se sa strukturalistima da značenje nije inherentno samom jezičkom obliku. Oni dijele isto mišljenje da se značenje oslanja na kontekst, pri čemu se kontekst smatra dijelom drugih kognitivnih struktura. Međutim, za razliku od strukturalista, kognitivisti smatraju da kontekst prelazi granice jezičkog sistema. Drugim riječima, značenja riječi su kognitivne strukture koje predstavljaju specifične obrasce znanja i ubjeđenja. Na primjer, mi razumijemo značenje riječi *Monday* u kontekstu koncepta *week*. Potrebno je konceptualizovati pojam *week*, kao slijed dana u ciklusu tokom kojeg se smjenjuju dani i noći. Stoga se koncepti *day* i *week* posmatraju u odnosu na koncept *time* (Langacker 1987).

Langaker (Langacker, 1987: 147) objašnjava da se pojam *week* smatra semantičkim domenom. Tejlor (Taylor, 2002: 440) tvrdi da postoje raznovrsni domeni različitog nivoa kompleksnosti, od osnovnih, koji predstavljaju koncepte boje, temperature, prostora, vremena, koji se ne mogu svesti na manje, jednostavnije koncepte, sve do komplikovanih saznavnih struktura, kao što su pravila igre, pravila društvenih odnosa, komplikovane tehnologije i tipični društveni scenariji. Dakle, riječ odražava različite koncepte koji nisu enkodirani samo u lingvističkoj formi, već treba uključiti i vanjezičko znanje u okvire koncepta.

Sinonimi i antonimi u mentalnom leksikonu

Psiholingvistička istraživanja velikim su se dijelom fokusirala na ulogu semantičkog sadržaja u organizaciji mentalnog leksikona (Marslen-Wilson, et al., 1994; Moss, Ostrin, Tyler, & Marslen-Wilson, 1995; i Eger i Glass, 1983). Marslen – Wilson, et al. (1994) bavili su se istraživanjem sinonimičnih parova u svojoj eksperimentalnoj grupi semantički povezanih parova na relaciji ključna riječ-ekvivalent. Ovi parovi nijesu bili morfološki povezani, niti su se fonetski preklapali. Ostala istraživanja uglavnom su se bavila mogućnošću uparivanja riječi, kao i njima srodnim semantičkim parnjacima, bez obzira na specifične semantičke međuveze (Kiger and Glass 1983; Den Heyer and Goring, Dannenbring 1985). U ovim istraživanjima sve vrste leksičko-semantičkih odnosa imale su podjednak status i važnost u okviru mentalnog leksikona.⁵³

U jednom istraživanju koje se baziralo na specifičnim semantičkim odnosima (Rychlak, Barnard, Williams and Wollman, 1989), otkriveno je da ne postoje razlike u sposobnosti učesnika da formiraju konceptualne veze između

⁵³ Preuzeto iz Sabourin (1998).

sinonima i antonima. Autori su zaključili da su učesnici bili podjednako prijemčivi na koncepte sinonimije i antonimije. Jedan problem sa ovim istraživanjem jeste što iako dokazuje da učesnici mogu izgraditi koncepte sinonimije i antonimije podjednako lako, nije se utvrdilo da li jedan od ovih odnosa ima prednost u toku njihovog procesuiranja. U tom slučaju trebalo je upotrijebiti i metod brzine reagovanja (*reaction time, RT*).⁵⁴

Istraživanja Herma i saradnika (Herrmm, 1979) bavila su se direktnim poređenjem u načinu razumijevanja sinonimijskih i antonimijskih odnosa. Treći eksperiment se ticao razlike u brzini reagovanja kada su u pitanju sinonimijski antonimijski parovi. Svi učesnici su analizirali parove riječi, koji su pripadali sljedećim kategorijama:

Antonimi (good-bad)

Sinonimi (fine-excellent)

Pseudoantonimi (popular-shy)

Pseudosinonimi (slow-late)

Nepovezane riječi (physical-legal)⁵⁵

Od učesnika u istraživanju tražilo se da procjenjuju da li su parovi riječi sinonimi ili antonimi; svi učesnici su imali priliku da vide potpuno iste parove. Nakon istraživanja, zaključeno je da ne postoji velika razlika u brzini prepoznavanja sinonimičnih i antonimijskih parova.

Istraživanje sinonimije i antonimije u okviru leksičkih odnosa koji postoje na nivou semantičke „mreže“, može pružiti neke nove dokaze o uticajima pojedinih semantičkih odnosa kada je u pitanju procesuiranje i predstavljanje lingvističke informacije.⁵⁶

Pretpostavljajući da su različiti semantički odnosi različito procesuirani, razlike u njihovom procesuiranju (između sinononima i antonima) mogu se istraživati i upoređivati. To bi stvorilo prostor za detaljnije istraživanje svih vrsta semantičkih odnosa, koji bi rezultirali preciznim određenjem da li se sve vrste leksičkih odnosa mogu analizirati kao homogena grupa. Eksperimenti kojim su se analizirale sve vrste odnosa sadržali su leksičke jedinice koje su imale visok stepen asocijativnosti (Den Heyer et al. 1985). Ukoliko se leksički odnosi izučavaju tako da se upoređuju jedan sa drugim, u tom slučaju sljedeće stavke se mogu odrediti:

(1) Da li različiti semantički odnosi pokazuju razlike u procesuiranju?

⁵⁴ Preuzeto iz Sabourin (1998).

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

(2) Postoje li semantički odnosi (poput sinonimije ili antonimije) kojima treba dati prednost u istraživanju?⁵⁷

I Dragičević (2010) govori o sinonimima u asocijativnim rječnicima ističući da su sinonimi vrlo česta paradigmatska asocijacija ispitanika na zadati stimulus. Podaci iz *Asocijativnog rečnika srpskog jezika* pokazuju da je najfrekventnija asocijacija, recimo, na pridjev *loš* – *zao*, na *ljut* – *bijesan*, na *milosrđe* – *dobrota*, na *misлити* – *razmišljati*, na *mit* – *legenda*, na *mnogo* – *puno* itd. Ova veza ne može biti slučajna. Ona je motivisana vezom koja postoji među sinonimima u mentalnom leksikonu. Paradigmatski leksički odnosi predstavljaju jezički fakt, oni postoje i nezavisno od konteksta. Da ne postoje, ne bi bilo tako snažnih asocijativnih veza među njima.⁵⁸

Ima autora koji ovaj podatak iz asocijativnih rječnika tumače time što se u nekom datom kontekstu sinonimi, antonimi i hiponimi često javljaju zajedno. Pošto ih tako i učimo i pamtimo, stvara se jaka asocijativna veza između leksema koje stalno nastupaju u istom kontekstu. Sinonimi se zaista često pojavljuju u istom kontekstu, ali to nije obavezno slučaj, pa bliska asocijativna veza među njima ne može biti uslovljena zajedničkim kontekstualnim pojavljivanjem.⁵⁹

Teorija prototipa

Kada se govori o kognitivnoj lingvistici, kontekstu i pravilima distribucije, potrebno je objasniti jednu od njenih glavnih teorija tzv. teoriju prototipa⁶⁰, koju je razvila kognitivna psihološkinja Roš (Rosch, 1973, 1978)⁶¹. Prema ovoj teoriji, kategorije sa sastoje od dobrih i loših članova, kao i od marginalnih primjera čije je članstvo diskutabilno. Svi članovi koji pripadaju jednoj istoj kategoriji nemaju isti status u okviru te kategorije. Kategorija se sastoji od dobrih, tipičnih i centralnih jedinica, kao i od loših, atipičnih i perifernih jedinica. Sve se ovo odnosi kako na uslovno oštro omeđene kategorije, poput *chair*, *bird*, *dog*, *circle*, STOLICA, PTICA, PAS, KRUG, kod kojih se uočava unutrašnja gradijentnost – između pojedinih članova, tako i na uslovno blago omeđene kategorije, poput *tall*, *hot*, *run*, *woman*,

⁵⁷Preuzeto iz Sabourin (1998).

⁵⁸Vidi Dragičević (2010: 263).

⁵⁹Ibid.

⁶⁰Prototip predstavlja tipična svojstva izvjesne klase vanjezičkih entiteta – ili tačnije shematizovanu predstavu njenog tipičnog uzorka kao jezgra cjelokupne kategorije (Taylor 1989a: 59).

⁶¹Prikazi njenog istraživanja mogu se naći u radovima Rosch (1978, 1988) i Mervis i Rosch (1981); Heider (1972), Rosch (1973, 1975, 1977), Rosch i Mervis (1975), Rosch, Simpson i Miller (1976), Rosch et al. (1976).

VISOK, VRUĆ, TRČATI, ŽENA, kod kojih se uočava spoljašnja gradijentnost – između pojedinih kategorija (Lakoff 1987: 56).

Kategorizacija prema prototipu ima najmanje dvije prednosti nad klasičnom. Jedna se ogleda u njegovoj realnoj utemeljenosti jer je eksperimentalno dokazano da ljudi u svojoj kategorizaciji stvarnosti i svog znanja o njoj prije svega teže utvrđivanju sličnosti u odnosu na unaprijed postavljen standard (prototip), i to ne samo pri susretu s tipičnim i netipičnim predstavnicima date kategorije, već i s nepotpunim i oštećenim (Aitchison 1987: 55), kao što su, recimo, rastavljene ili sastavljene stolice, ili ptice bez jednog ili oba krila.

Druga prednost ovog pristupa sastoji se u njegovoj prilagodljivosti, pošto je, zahvaljujući podrazumijevanoj rastegljivosti kategorija, omogućeno uključivanje novih (naročito novonastalih) entiteta u neku kategoriju, što bi po klasičnom shvatanju zahtijevalo ili uspostavljanje nove kategorije ili redefinisane postojeće (Taylor 1989a: 53; Geeraerts 1989: 589, 594).

Zbog toga se Vjeržbicka (Wierzbicka, 1989: 737-8) zalaže za empirijsku adekvatnost specifikacije smisla i iz nje izvedene rečeničke definicije, tvrdeći da bi one morale biti formulisane tako da obuhvate ne samo tipične predstavnike, već i sve ostale, i da na taj način bude obezbijeđena ispravna primjenljivost lekseme na cjelokupnu klasu datog vanjezičkog entiteta.

Smatra se da jezik služi da bi se kategorisala stvarnost koje smo svjesni. To znači da su riječi određene vrste kategorija koje opisuju određene entitete. Uzimajući u obzir prethodna razmatranja, možemo zaključiti da se značenja riječi, u svojstvu kategorija, ne mogu posmatrati kao skupina značenjskih obilježja. Značenje riječi ne može se spoznati samo na osnovu značenjskih komponenti, kao što bi bilo neizvodljivo izvesti značenjske komponente svih riječi u jeziku (Kawamata 2002: 7).

Međutim, Vjeržbicka⁶² (1996) se suprostavila ovom gledištu. Njena inspiracija proizlazi iz Lajbnicove filozofije, koji je pokušao da otkrije primarne pojmove, kao i pravila kompozicije iz kojih proizlaze svi ostali složeni pojmovi. Njen pristup je prilično originalan i smatra se ekstremnom varijantom komponentne

⁶² Tvrdnja da se značenje svih riječi može dekomponovati u univerzalne atomske komponente značenja u velikoj je mjeri prevaziđeno, mada je zapažen rad Anna-e Vjeržbicka-e, koja je razvila veoma obiman sistem reduktivne parafraze, čineći svojevrсни Prirodni semantički metajezik (NSM – Natural Semantic Metalanguage). Vjeržbicka tvrdi da se iscrpna analiza značenja može predstaviti kroz NSM. Njena teorija se razlikuje od komponentne analize u tome što NSM sačinjavaju prave riječi, više nego značenjski atomi, primjenljivi u svim jezicima svijeta (Wierzbicka 1996), (Goddard 1998).

analize. Ona smatra da postoji skup tačno određenih univerzalnih, semantičkih atoma iz kojih se sva spoznatljiva značenja mogu proizvesti.⁶³

Pristup koji oponira Sosirovom u pogledu predstavljanja upotrebe riječi zasniva se na egzemplarima (uzorima/prototipima). Na primjer, Dif (*forest/woods*) može se izraziti ne upoređivanjem među njima već predstavljanjem kanonskih primjera za svaki ponaosob.

Ideja da se neke grupe plezionizama mogu diferencirati predstavljanjem prototipa (uzora/egzemplara) karakteristična je za teoriju o prototopima. Lejkof (Lakoff, 1987) odbacuje ideju da koncepti mogu biti mogu organizovani u vidu svojevrsne taksonomijske hijerarhije. Umjesto toga, saznanje se grupiše u kategorije uz pomoć (1987: 68) *idealizovanih kognitivnih modela* (ICMs) – geštalt obrazaca koji uključuju šematizovane propozicijske strukture (Fillmore 1982), zatim metaforične i metonimijske šeme (Allan 1990, 1992). Članstvo u okviru date kategorije se zasniva na *sličnosti datom prototipu* i može se gradirati.

Lejkof (Lakoff, 1987: 131) analizira par riječi *thrifty/stingy*, suprostavljajući ove idealizovane kognitivne modele. U analizi rečenica: *Ross is thrifty* i *Ross is stingy*, možemo primijetiti isto stanje stvari ili možemo potvrditi iste istinonosne sudove; ali među njima postoji razlika u tome što u prvoj rečenici nalazimo idealizovani kognitivni model u kojem se trošenje što manje količine novca smatra pozitivnim, dok izraz *stingy* u drugoj rečenici sadrži ICMs u kojem se ista pojava smatra negativnom.

Dakle, ova analiza je veoma pojednostavljena – *thrifty* i *stingy* razlikuju se ne samo u stavu koji govornik iznosi koristeći jedan ili drugi (Fillmore 1982, 1985) – već se razlikuju i u ICMs – (idealizovanim kognitivnim modelima). Pošto bilo koji kontrast između dvije ili više riječi je i kontrast između ICMs-a.

Hirst (1995) je mišljenja da plezioinizmi često predstavljaju isti koncept ili ICM, ali oni isto predstavljaju različite prototipove koncepta ili denotiraju varijacije u nivoima njihove specifične upotrebe ili pripadanja datom konceptu.

Na primjer, riječi *forest* i *woods*, obje imaju različit prototip, ali imaju i različit ICM. Jer, ako bi počeli objašnjavati ICM za svaki izraz ponaosob, otkrili bi da su oni virtuelno gledano identični, razlikujući se samo u poziciji prototipa u okviru prostora, veličine. Isto tako bi mogli zaključiti da ove dvije riječi dijele jedan isti ICM u okviru kojeg svaka riječ ima zaseban prototip. Slična analiza bi se mogla sprovesti za druge grupe plezionizama u kojima se nijanse značenja prepliću, i razlike među njima se mogu gradirati: *strait, sound; stingy, miserly; mist, fog* itd. Dakle, ove grupe

⁶³Wierzbicka je ukazivala na mogućnost da se nađe manja grupa semantičkih primitiva: ona upućuje na nekih 50 koncepata (kao što su DOBAR, LOŠ, PRIJE, POSLIJE, JA, TI, DIO, VRSTA...), koji su, navodno, dovoljni da se izrazi značenje svih riječi (u bilo kom jeziku) (ChrisBarker 2001:4).

plezionizama predstavljamo jednim ICMs-om, ili konceptom, i svaku riječ prikazujemo zasebnim prototipom. Kada treba da izaberemo jednu od riječi koja u datoj grupi treba da se odnosi na određeni objekat, izaberemo onu čiji je prototip najbližnji objektu.

Nažalost, kao i sama teorija o prototipovima, ovo je lako opisati, ali je teško kompjuterski precizno prikazati i učiniti upotrebljivim. Sličan model leksikona u okviru teorije o prototipovima, još nije osmišljen (rad Allan-a (1992) predstavlja mali pomak u tom pravcu).

Dagmar Divjak i Stefan T. Gris (2008) u svom radu *Clusters in the Mind? Converging Evidence from Near Synonymy in Russian*, nude eksperimentalni dokaz postojanja mentalne povezanosti među leksičkim skupinama (*lexical clusters*). Podaci su prikupljeni upotrebom zadatka koji uključuje razvrstavanje podataka (engl. *sorting task*), zatim zadatka popunjavanja praznina kojim se ispituje kognitivno svojstvo skupina približnih sinonima, kao i onih karakteristika na osnovu kojih se može zaključiti da određena skupina pripada subkategoriji približnih sinonima. Na osnovu ovog istraživanja zaključuje se da um uspostavlja mentalnu usklađenost prilikom upotrebe bilo koje riječi, i to tako što je prilagođava različitim društvenim, diskursnim, generičkim i interpersonalnim kontekstima. Ova mentalna usklađenost može se procesuirati kroz razne informatičke programe, tako da svi jezički obrasci, pa i oni koji uključuju kolokacijske, mogu biti pristupačni i prilikom korišćenja kompjutera (Hoey 2005: 11).

U istraživanjima o približnim sinonimima, glagoli osnovnog značenja *try*, kao i *intend* u radovima Divjaka (Divjak, 2006); Divjaka i Grisa (Divjak and Gries, 2006) pokazuju da je, često u analizu uključeno više od jednog faktora, i da je, stoga neophodno posmatrati sve kategorije zajedno i u jedinstvu, a ne zasebno. Divjak i Gris (2006) takav pristup nazivaju bihevioralnim profilima, kojim se ne obuhvataju samo komplementarni obrasci i sintaksičke uloge, koje predlaže Henks (Hanks, 1996), već pristup kojim se uključuje svaki mogući koncept, počevši od fonološkog, morfološkog, sintaksičkog, semantičkog ili drugih nivoa lingvističke analize, koji se mogu posmatrati u neposrednom rečeničnom kontekstu, prilagođavajući ideju o tzv. *ID tags* Etinksa (Atkins, 1987).

Nadalje, Divjak i Gris takođe predstavljaju određen način operacionalizovanja i kvantifikovanja ovog koncepta za svaku riječ u okviru učestalog konteksta upotrebe. Ovaj koncept bi se mogao nazvati *contextual profile* (kontekstualni profil) ili *distributional profile* (distributivni profil) date riječi, pošto njegove primarne komponente predstavljaju obilježja distribucije lingvistički relevantnih jedinica ili karakteristika (ili njihovih kombinacija), koje se eksplicitno mogu posmatrati u kontekstu određene riječi (u uzorku) jezičke upotrebe.

Sva ova istraživanja sinonimije fokusiraju se na podatke koji su to kontekstualni faktori koji utiču na razlike među riječima, koji denotacijski imaju sličan semantički sadržaj. Drugim riječima, koji to objektivni faktori određuju koja riječ u grupi sinonima se odabira za određeni kontekst.⁶⁴ Ovaj pravac istraživanja predstavlja zaokret u odnosu na tradicionalne introspektivne pristupe o konotacijama, kao i o rasponima upotrebe sinonima (Zgusta 1971). Ovaj razvoj je omogućen ubrzanim razvojem izvora za analizu u okviru korpusne lingvistike, tj. korpusa, kao i sredstava koja se koriste za njegovu analizu, kao što je i statistički softver sistem.

Slični radovi zasnovani na korpusu sprovedeni su na sintaksičkom nivou i tiču se konstrukcionih alternacija (koje su kasnije bile poznate kao sinonimične strukturalne varijante kod Bajbera (Biber et al., 1998: 76-83).

U oba ova istraživanja, i u istraživanju sinonima i alternativnih konstrukcija, neophodno je uključiti što više faktora u njihovu analizu. Divjak i Gris (2006) ukazuju na podatak da se većina istraživanja o sinonimima usredsređuje na parove riječi, možda zbog metodološke jednostavnosti takve analize; ista kritika o limitiranom opsegu važi i za izučavanja o konstrukcionim alternacijama, uključujući i Grisovu studiju o poziciji člana u engleskom jeziku (2003a). Međutim, jasno je naznačeno u leksikografskim opisima, kao što su rječnici, da često postoje više od dva člana u okviru date grupe sinonima, što se može dokazati na osnovu eksperimentalne metode (Divjak and Gris 2006). Mada potpuna mogućnost međusobne zamjene u okviru skupine sinonima je zaista rijetka, pošto bi bilo neophodno da postoji određeni kontekst ili uslovi u kojima se bilo koja leksema može upotrijebiti bez suštinske razlike u prenesenom značenju.⁶⁵

⁶⁴Kada je pitanje pravila distribucije u pitanju, čak ima autora koji smatraju da sinonimi ne moraju pripadati istoj vrsti riječi. Tako, na primjer, J. Matijašević (1982:120) dijeli sinonime na one koji pripadaju istoj vrsti riječi i na one koji ne pripadaju. Primjer za ove druge nalazimo u rječnicima: *On je lukav* ili pak *On je lisica* ili pak *On je žestok* i *On je vatra*. B. Petrović (2005:137) zapaža da se u tekstu često uspostavlja sinonimnost između lekseme i sintagme: *alarm – alarmni uređaj, tuča – fizički obračun*. Zastupamo mišljenje mnogih autora po kojima leksički sinonimi moraju biti lekseme i moraju pripadati istoj vrsti riječi. Ovaj vid istoznačnosti ostvaren u kontekstu smatramo *kvazisinonimijom*. Da bi dvije lekseme uspostavile odgovarajući paradigmatički odnos, važno je da među njima postoji ravnoteža, simetrija u leksičkom sistemu. Ako je balans narušen, remeti se odnos. Među leksemama u navedenim primjerima ta ravnoteža ne postoji ni gramatički, ni semantički, ni stilski. *Lukav* i *žestok* spadaju u neutralnu leksiku, a *lisica* i *vatra* imaju ekspresivnu vrijednost (vidi Dragičević 2010: 249).

⁶⁵Iako se obično govori o sinonimskim parovima, mnogi sinonimi su ustrojeni u sinonimski niz. Njega sačinjava više leksema, obično sličnog značenja. Sinonimski niz sačinjavaju, na primjer, lekseme: *zapaziti*, *uočiti*, *primijetiti* ili vrlo, veoma, jako. Zanimljivo je da i u vezi sa članovima leksičkog niza ima sporenja. Tako, recimo, Dešić (1990:29) smatra da „posebnu kategoriju predstavljaju pridjevi tipa *dobar*

Zato se i razlike koje se uočavaju između određenih sinonimijskih parova, mogu promijeniti ili čak i nestati ukoliko se izučavaju u okviru date grupe sinonima. Iz tog razloga se polje interesovanja pomjera sa parova riječi na skupine sličnih leksema koje sadrže više od dva člana, kako je to prikazano u radu Etkinsa i Levina (Atkins and Levin, 1995:86).

Postoje tri glavna pristupa, koje Divjak i Gris (2006: 24-27) razrađuju u svojim istraživanjima sinonima:

- 1) grupisanje riječi u skupine sinonima, zasnovano na analizi leksikona,
- 2) strukturiranje unutar grupa sinonima,
- 3) opis obilježja, koja ocrtavaju glavne razlike među sinonimima.

Kao razradu pristupa koji je naveden u prethodnom radu, Gris (Gries, 2006) objavljuje rad *Corpus-based Methods and Cognitive Semantics: The Many Senses of to Run*, u kojem naglašava da se značenje riječi ne određuje samo na nivou denotacije tj. značenja koja riječi imaju u samom jezičkom sistemu, već i na nivou njene umreženosti sa višim jezičkim nivoima.

Na početku razvoja kognitivne lingvistike (Lejkofer i ostali istraživači) skoro su za svaku riječ koja se i najmanje razlikovala od neke druge riječi smatrali da ima neko drugo značenje (Lakoff, 2006: 59). Kao posljedica takvog viđenja, rani semantički prikazi polisemičnih riječi bili su veoma granularni i prilično nejasni.

Kasniji pristupi bili su zasnovani na analizi korpusa i njima su postizani bolji rezultati. Oni su pokazali da je svako zasebno značenje riječi povezano sa određenim kolokacijskim ili koligacijskim obrascem, što ukazuje na podatak da su različita značenja riječi povezana sa različitim obilježjima njihove distribucije.⁶⁶

Zaključak

U radu smo ukazali na spregu između analize diskursa, kognitivne lingvistike i kognitivne sinonimije. Kako sama analiza diskursa podrazumijeva zasebnu analizu svih jedinica jezičkog sistema počevši od riječi do nadrećenične strukture, u ovom prikazu posebnu smo pažnju dali riječima, tj. kognitivnim sinonimima. Interesantno je primijetiti kako jedan pojam u sebi sadrži određeni semantički sadržaj, koji sebi pretpostavlja dato semantičko okruženje, koje se opet uklapa u šire nivoe jezičkog sistema. Ova uzajamnost značenjskog odnosa između jedinice i sistema kome pripada i određuje je, nije jednosmjernan pravac, već se i značenje šireg konteksta prilagođava specifičnoj upotrebi datih riječi. U ovoj vječitoj

– odličan – izvrstan. Oni pokazuju različite stepene inteziteta osobine odnosno radnje i ne bi ih trebalo ubrajati u sinonime, nego u semantički bliske riječi“ (Dragičević 2010: 258).

⁶⁶ Mnogo radikalniji pristup (Kilgarriff 1997) upućuje na podatak da značenja riječi uopšte ne postoje i da su značenja riječi samo proste „skupine citata“ date riječi.

zapitanosti: „Šta je starije, kokoška ili jaje?“, moramo neizostavno zastati i primjetiti da je u pitanju fleksibilna i dinamična priroda značenja riječi koja *pulsira* u okvirima datog konteksta, te istovremeno riječ *iznjedrava* kontekst, kao što kontekst bira riječ u neprestanom *fluidu* koji održava i odražava vitalnost jezika.

Literatura:

- Aitchinson, J. (1987). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Oxford UK: Blackwell.
- Allan, K. (1990). „Some English terms of insult involving sex organs: Evidence of a pragmatic driver for semantics“. In: Tsohatzidis, Savas L. (ed.). *Meanings and prototypes: Studies in linguistic categorization*. London: Routledge, pp. 159-194.
- Atkins, B.T.S. and Levin, B. (1995). „Building on a corpus: a linguistic and lexicographical look at some near-synonyms“. *International Journal of Lexicography*, 8, pp. 85-114.
- Barker, C. and Galasinski D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: A dialogue on language and identity*. London: Sage.
- Barker, C. (2001): *Encyclopedia of Cognitive Science*. San Diego, USA: Macmillan Reference Ltd.
- Biber, D. (1993). „Co-occurrence patterns among collocations: A tool for corpus-based lexical knowledge acquisition“. *Computational Linguistics*, 19, pp. 549-556.
- Croft, W. and Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D.A. (2004, 2010). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Heyer, D. K., Goring, A. and Dannenbring, G.L, (1985). „Semantic priming and word repetition: The two effects are additive“. *Journal of Memory and Language*, 24, pp. 699-716.
- Divjak, D.S. and Gries St. Th. (2008). „Clusters in the mind? Converging evidence from near synonymy in Russian“. *The Mental Lexicon*, 3, pp. 188-213.
- Dragičević, R.(2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Evans, V. and Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics – an Introduction*. Edinburgh: University Press, Ltd.
- Evans, V. and Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. NJ: Mahwah.
- Fillmore, C. J. (1985). „Frame semantics“. In *Linguistics in the morning calm: Selected papers from SICOL – 1981*, Linguistic Society of Korea, Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982, pp. 111-137.
- Fillmore, C. J. (1987). „Frames and the Semantics of Understanding.“ *Quaderni di Semantica*, 6(2), pp. 222-254.
- Geeraerts, D. (2006). *Words and other Wonders. Papers on Lexical Semantic Topics*. New York: Mouton de Gruyter.
- Geeraerts, D. (2009). *Theories of Lexical Semantics*. United States: OUP.
- Goddard, C. (1998). *Semantic Analysis: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford Press.
- Gries, S. and Stefanowitsch, A. (2006). *Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Gries, S. T. (2006a). *Corpus-Based Methods and Cognitive Semantics: The Many Meanings of to Run*. In St. Th. Bries & A. Stefanowitsch (Eds.), *Corpora in Cognitive Linguistics*:

- Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, pp. 57-99.
- Hirst, G. (1987). *Semantic Interpretation and the Resolution of Ambiguity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirst, G. (1995). "Near-synonymy and the structure of lexical knowledge." *Journal Computational Linguistics*, Volume 28 Issue 2, June 2002. pp. 105-144.
- Hoey, M. (2005). *Lexical Priming: a New Theory of Words and Language*. London and New York: Routledge.
- Kawamata, A. (2004). "On the collocations of *deep*: Lexical semantics from the encyclopedic point of view" dostupno na: pdfcast.org › Education, datum preuzimanja: 10.02.2013.
- Kiger, J.J. and Glass, A.L. (1983). "The facilitation of lexical decisions by a prime occurring after the target". *Memory and Cognition*, 11(4), pp. 356-365.
- Kilgariff, A. (1997b). What is word sense disambiguation good for? In *Proc. Natural Language Processing in the Pacific Rim (NLPRS '97)*, Phuket, Thailand, December.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. (2000). "A dynamic usage-based model". In Barlow M. and Kemmer S. (Eds.), *Usage-Based Models of Language*. Stanford, CA: CSLI, pp. 1-64. Lawrence Erlbaum. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, ed. by Cathy Cogen et al., 123-131. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- Marslen-Wilson, W. Tyler, L. K., Waksler, R., and Older, L. (1994). "Morphology and meaning in the English mental lexicon". *Psychology Review*, 101(1), 3-33.
- Renkema, J. (2004). *Introduction to discourse studies*. Amsterdam: Benjamins
- Rosch, E. (1978). "Principles of categorization." In Rosch, E. and Lloyd, B. B., (Eds.), *Cognition and Categorization*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Rosch, E. and Mervis, C.B. (1975). "Family resemblances: Studies in the internal structure of categories". *Cognitive Psychology* 7, pp. 573 - 605.
- Sabourin, L. (1998). *The Interaction of Suffixation with Synonymy and Antonymy*: www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk2/.../MQ34411.pdf, dan preuzimanja: 09.08.2012.
- Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H. E. (eds.). 2001. *The handbook of discourse analysis*. Malden, MA: Blackwell.
- Šarić, Lj. (2011). "Kognitivnalingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa." Zadar, 2011.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*, 2 vols. Cambridge, MA: MIT Press.
- Talmy, L. (2007). "Attention phenomena". In D. Geeraerts & H. Cuyckens (eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 264-293.
- Taylor, P. (1989). *Proofs and types*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Taylor, J. R. (2003). "Near synonyms as co-extensive categories: *high* and *tall* revisited." *Language Sciences*, 25, pp. 263-284.

- Tenbrink, T. and Christian F. (2009). "Contrast sets in spatial and temporal language." *Cognitive Processing* 10 Supplement 2, pp. S322-S324.
- Tenbrink, T. and Seifert, I. (2011). "Conceptual Layers and Strategies in Tour Planning." *Cognitive Processing* 12:1, pp. 109-125.
- Tenbrink, T. and Wiener, J. (2009). "The verbalization of multiple strategies in a variant of the traveling salesperson problem." *Cognitive Processing* 10:2, pp. 143-161.
- Tenbrink, T. and Ragni, M. (2012). "Linguistic principles for spatial relational reasoning." In Cyrill Stachniss, Kerstin Schill, and D. Uttal (Eds.): *Spatial Cognition 2012*, LNAI 7463, pp. 279-298. Springer, Heidelberg.
- Tenbrink, T., Bergmann, E. and Konieczny, L. (2011). "Wayfinding and description strategies in an unfamiliar complex building." In Carlson, L., Hoelscher, C. and Shipley, T. F. (Eds.), *Proceedings of the 33rd Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Austin, TX: Cognitive Science Society, pp 1262-1267.
- Tenbrink, T., Coventry, K.R., and Andonova, E. (2011). "Spatial strategies in the description of complex configurations." *Discourse Processes* 48:237-266.
- Tenbrink, T. et al. (2012). "Tutorial report: Understanding spatial thought through language use." *JOSIS Journal of Spatial Information Science* 5:107-114.
- Tenbrink, T. (2008). "The verbalization of cognitive processes: Thinking-aloud data and retrospective reports." In Ramm, W. & Fabricius-Hansen, C. (eds.), *Linearisation and Segmentation in Discourse. Multidisciplinary Approaches to Discourse 2008 (MAD 08)*, Feb 20-23 2008, Lysebu, Oslo. Oslo: Dept. of Literature, Area Studies and Europ. Languages, Univ. of Oslo, pp. 125-135.
- Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. (1989). "Prototypes in semantics and pragmatics: explicating attitudinal meanings in terms of prototypes." *Linguistics*, 27(4). 731-769.
- Zgusta L. (1971). *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

ISBN 978-86-85263-12-5

